

JONGEREN IN CIJFERS EN LETTERS

BEVINDINGEN UIT DE JOP-MONITOR 3 EN DE
JOP-SCHOOLMONITOR 2013

Jongeren in cijfers en letters

Bevindingen uit de JOP-monitor 3 en de
JOP-schoolmonitor 2013

*Lieve Bradt, Stefaan Pleysier, Johan Put,
Jessy Siongers en Bram Spruyt (eds.)*

Eerste druk: 2014

Gepubliceerd door

Uitgeverij Acco, Blijde Inkomststraat 22, 3000 Leuven, België

E-mail: uitgeverij@acco.be – Website: www.uitgeverijacco.be

Voor Nederland

Acco Nederland, Westvlietweg 67 F, 2495 AA Den Haag, Nederland

E-mail: info@uitgeverijacco.nl – Website: www.uitgeverijacco.nl

Omslagontwerp: www.frisco-ontwerpbureau.be

© 2014 by Acco (Academische Coöperatieve Vennootschap cvba), Leuven (België)

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any form, by mimeograph, film or any other means without permission in writing from the publisher.

Inhoud

Lijst van tabellen en figuren	11
1. 'Ondanks beperkt zicht'. De context van 'jongeren in cijfers en letters'	19
<i>Stefaan Pleysier</i>	
1. Inleiding	19
2. De JOP-monitor 3	22
2.1 Data-entry en -cleaning	23
2.2 Steekproef en representativiteit	23
3. JOP-schoolmonitor 2013	27
3.1 Data-entry en -cleaning	28
3.2 Steekproef en representativiteit	29
4. Kwaliteit van het surveyonderzoek	32
5. Verder in dit boek	36
Bibliografie	39
2. De schoolbeleving van jongeren in Vlaamse en grootstedelijke secundaire scholen	40
<i>Lieve Bradt en Maria Bouverne-De Bie</i>	
1. Inleiding	40
1.1 De school als leeromgeving	40
1.2 De school als leefomgeving	42
1.3 De school als een sociale praktijk	42
2. Dimensies van schoolbeleving	43

3.	Resultaten	45
3.1	Schoolbeleving bij Vlaamse jongeren: enkele items doorheen de tijd	45
3.2	Interesse in leerinhoud	48
3.3	Studiedruk	50
3.4	Sociale aanvaarding	52
3.5	Relatie met leerkrachten	54
3.6	Relaties tussen de dimensies	60
3.7	Beïnvloedende factoren van schoolbeleving	60
4.	Besluit	63
	Bibliografie	65
	Bijlagen	66

3. Criminaliteit en onveiligheidsgevoelens doorheen de tijd. Een analyse op basis van 10 jaar JOP-monitor 68

Diederik Cops

1.	Inleiding	68
2.	Meer, ernstiger en steeds jonger... of niet?	69
2.1	Van officiële statistieken tot zelfrapportage van delinquent gedrag	69
2.2	Zelfrapportage-onderzoek. Van naïviteit tot realiteit	71
3.	De JOP-monitor	75
4.	Op zoek naar antwoorden	76
4.1	Veranderingen in (zelfgerapporteerde) jeugdcriminaliteit bij Vlaamse jongeren (?)	76
4.2	Slachtofferschap onder Vlaamse jongeren	83
4.3	Onveiligheidsgevoelens bij Vlaamse jeugd. Angst regeert het land?	85
5.	Besluit	86
	Bibliografie	88
	Bijlage	90

4. Bij wie kunnen jongeren terecht? Over informele steun en toegankelijkheid van sociale voorzieningen 91

Maria Bouverne-De Bie, Tineke Van de Walle en Lieve Bradt

1.	Inleiding	91
2.	Achtergronden	92

3.	Data en methoden	93
4.	Bevindingen	95
4.1	Bij wie menen jongeren terecht te kunnen?	95
4.1.1	Beschikbaarheid van het informele en formele netwerk	95
4.1.2	De voornaamste steunfiguren van jongeren	96
4.1.3	Zijn er jongeren die nergens terecht kunnen?	97
4.1.4	Toegankelijkheid van (formele) steun	98
4.2	Kennis en gebruik van sociale voorzieningen	102
4.2.1	Welke voorzieningen kennen jongeren?	102
4.2.2	Op welke voorzieningen doen jongeren een beroep?	103
4.2.3	Bekendheid en gebruik maatschappelijke voorzieningen naar sociale achtergrond	105
5.	Besluit	108
	Bibliografie	109
5.	Over zelfwaardering, slachtofferschap van (cyber)pesten, en de beschermende invloed van vrienden	111
	<i>Arne De Boeck</i>	
1.	Inleiding	111
2.	Achtergrond	112
2.1	Zelfwaardering en het zelfwaardegevoel: een eerste omschrijving	112
2.2	Het zelfbeeld en onze interpersoonlijke relaties: inzichten uit het (symbolisch) interactionisme	113
2.3	Klassiek pesten en cyberpesten: gelijkenissen en verschillen	114
2.4	Slachtofferschap van pestgedrag, zelfwaardering en de (beschermende) rol van vrienden	115
3.	Data en methoden	117
4.	Bevindingen	120
4.1	Zelfwaardering en de prevalentie van slachtofferschap van (cyber)pesten	120
4.2	Welke jongeren hebben een lagere zelfwaardering? Een toets van de relatie tussen zelfwaardering, slachtofferschap en de gepercipieerde kwaliteit van interpersoonlijke relaties	125
5.	Besluit	130
	Bibliografie	132
	Bijlage	134

6. De ene school is de andere niet: over concentratie en segregatie in het Vlaamse scholenlandschap	136
<i>Gil Keppens en Jessy Siongers</i>	
1. Inleiding	136
2. De wegen naar segregatie en concentratie	138
3. Data	140
3.1 Materiële deprivatie	141
3.2 Taal en etniciteit	144
3.3 Cultureel kapitaal	147
3.4 Samenhang tussen concentratiekenmerken	149
4. Besluit	154
Bibliografie	155
Bijlage: schaalconstructies	158
 7. Jongeren over politiek: een situatieschets en vergelijking met bevindingen uit eerdere JOP-monitors	160
<i>Bram Spruyt en Filip Van Droogenbroeck</i>	
1. Inleiding	160
2. Achtergrond	161
2.1 Tendens 1: Ongerustheid over geringe politieke kennis, interesse en betrokkenheid van jongeren	161
2.2 Tendens 2: Discussies over het verlagen van de stemgerechtigde leeftijd	162
2.3 Tendens 3: Een algemene bezorgdheid over de organisatie van de democratie	163
3. Politieke interesse en competentie	164
4. Politieke machteloosheid	167
5. Politiek populisme	170
6. Alternatieve politieke participatie	174
7. Stemmen: houding tegenover de opkomstplicht, de geldige stemintentie, stemmen indien het niet verplicht was	176
8. Besluit	181
Bibliografie	182

8. Deelnemen aan jeugdverenigingen en ‘andere dingen doen’.	
Licht op de vrijetijdsbesteding van jongeren als beleidsvraagstuk	184
<i>Tineke Van de Walle</i>	
1. Inleiding	184
2. De vrije tijd van Vlaamse jongeren	186
2.1 Verenigingsdeelname en vrijwilligerswerk	187
2.2 Offline en online vrije tijd van Vlaamse jeugd	192
3. Een verschuiving van offline naar online tijd?	196
4. Diverse vrijetijdsruimtes van Vlaamse jongeren	201
4.1 Welke vrijetijdsactiviteiten horen bij elkaar?	201
4.2 Jongeren in de verschillende hoeken van het vrijetijdsveld	202
4.3 Welke jongeren bevinden zich in welke ruimtes?	205
5. Besluit	209
Bibliografie	210
Bijlagen	212
9. Religieuze beleving bij Vlaamse jongeren anno 2013	217
<i>Filip Van Droogenbroeck en Bram Spruyt</i>	
1. Inleiding	217
2. Religie en secularisatie	218
2.1 Assimilatie en revitaliseringsthese	220
2.2 Turkse en Marokkaanse verschillen	222
2.3 Genderverschillen	223
2.4 Causaliteitsvraagstuk	224
3. Data en methode	225
3.1 Operationalisering	225
4. Resultaten	226
4.1 Religieuze identificatie en mate van religiositeit	226
4.2 Religieuze peer pressure en reflexieve religieuze oriëntering	229
4.3 Verschillen in religiositeit bij christenen	232
4.4 Verschillen in religiositeit bij moslims	234
5. Discussie en besluit	235
Bibliografie	239

Lijst van tabellen en figuren

Tabellen

Hoofdstuk 1.

Tabel 1.1.	Respons voor de vier verzendingen JOP-monitor 3 (12 tot 30-jarigen)	24
Tabel 1.2.	Weegcoëfficiënten naar geslacht en onderwijsvorm (12 en 13-jarigen)	26
Tabel 1.3.	Weegcoëfficiënten naar geslacht en onderwijsvorm.	26
Tabel 1.4.	Weegcoëfficiënten naar geslacht en leeftijd (studenten hoger onderwijs)	26
Tabel 1.5.	Weegcoëfficiënten naar geslacht, leeftijd en opleidingsniveau (werkende jongeren)	26
Tabel 1.6.	Scholieren in de eerste graad naar geslacht en onderwijsnet (in percentages) voor de doelpopulatie (boven) en de JOP-schoolmonitor steekproef (onder)	31
Tabel 1.7.	Weegcoëfficiënten naar geslacht en onderwijsnet (eerste graad)	31
Tabel 1.8.	Scholieren in de tweede en derde graad naar geslacht, onderwijsvorm en onderwijsnet (in percentages) voor de doelpopulatie (boven) en de JOP-schoolmonitor steekproef (onder)	32
Tabel 1.9.	Weegcoëfficiënten naar geslacht, onderwijsvorm en onderwijsnet (tweede en derde graad)	32

Hoofdstuk 2.

Tabel 2.1.	Principale componentenanalyse voor schoolbeleving (Rotated Component Matrix)	44
Tabel 2.2.	Frequenties van schaalitems m.b.t. schoolwelbevinden die opgenomen werden in JOP-monitor 1, JOP-monitor 2 en JOP-monitor 3 (2de en 3de graad secundair onderwijs)	46
Tabel 2.3.	Beschrijving van de Vlaamse en grootstedelijke steekproef van de JOP-schoolmonitor voor leerlingen uit de 2de en 3de graad van het secundair onderwijs (in percentage)	47

Tabel 2.4.	Frequentieverdelingen schaalitems 'interesse in leerinhoud' (in percentage)	48
Tabel 2.5.	Interesse in leerinhoud naar geslacht	48
Tabel 2.6.	Interesse in leerinhoud naar onderwijsvorm	49
Tabel 2.7.	Frequentieverdelingen schaalitems 'studiedruk' (in percentage)	50
Tabel 2.8.	Studiedruk naar geslacht	51
Tabel 2.9.	Studiedruk naar onderwijsvorm	52
Tabel 2.10.	Frequentieverdelingen schaalitems 'sociale aanvaarding' (in percentage)	52
Tabel 2.11.	Sociale aanvaarding naar geslacht	53
Tabel 2.12.	Sociale aanvaarding naar onderwijsvorm	54
Tabel 2.13.	Schaalitems relatie met leerkrachten (in percentage) bij jongeren uit 2de en 3de graad	55
Tabel 2.14.	Relatie met leerkrachten naar geslacht	55
Tabel 2.15.	Relatie met leerkrachten naar onderwijsvorm	56
Tabel 2.16.	Frequentieverdeling items m.b.t. gelijkheid op school en houding t.o.v. bso (in percentage)	57
Tabel 2.17.	Frequentieverdeling houding t.o.v. bso-leerlingen onderverdeeld naar onderwijsvorm (in percentage)	57
Tabel 2.18.	Frequentieverdeling eerlijke kansen op school onderverdeeld naar onderwijsvorm (in percentage)	58
Tabel 2.19.	Frequentieverdeling eerlijke kansen op school onderverdeeld naar etniciteit	59
Tabel 2.20.	Frequentieverdeling eerlijke kansen op school onderverdeeld naar beroepsstatus gezin	59
Tabel 2.21.	Correlaties tussen de verschillende dimensies	60
Tabel 2.22.	Verklarende factoren voor de vier dimensies bij jongeren uit de 2de en 3de graad van het secundair onderwijs (gestandaardiseerde beta-waarden)	62
Tabel 2.23.	Principale componenten analyse 'sociale aanvaarding'. Ladingen en Cronbach α (n = 4581)	66
Tabel 2.24.	Principale componenten analyse 'studiedruk'. Ladingen en Cronbach α (N = 4598)	66
Tabel 2.25.	Principale componenten analyse 'relatie met leerkrachten'. Ladingen en Cronbach α (N = 4611)	67
Tabel 2.26.	Principale componenten analyse 'interesse in leerinhoud'. Ladingen en Cronbach α (N = 4639)	67
Tabel 2.27.	Beschrijving van de somschalen (0-100) 'Sociale aanvaarding', 'Studiedruk', 'Relatie met leerkrachten' en 'Interesse in leerinhoud' voor de Vlaamse steekproef	67
Tabel 2.28.	Beschrijving van de somschalen (0-100) 'Sociale aanvaarding', 'Studiedruk', 'Relatie met leerkrachten' en 'Interesse in leerinhoud' voor de grootstedelijke steekproef	67

Hoofdstuk 3.

Tabel 3.1.	Prevalentiegraad bij 14 en 15-jarigen in JOP-monitor 1, JOP-monitor 2 en JOP-monitor 3 (in percentages)	78
Tabel 3.2.	Criminaliteitsgraad bij 14 tot 25-jarigen in JOP-monitor 1, JOP-monitor 2 en JOP-monitor 3 (in percentages)	80
Tabel 3.3.	Prevalentie van ouderschap in JOP-monitor 3 (2013), JOP-schoolmonitor 2013 (in percentages)	80
Tabel 3.4.	Relatieve gewicht van risicofactoren voor de zelfrapportage van delinquent gedrag in JOP-monitor 3 en JOP-schoolmonitor 2013 bij jongeren in de 2de en 3de graad van het secundair onderwijs in Vlaanderen (gestandaardiseerde bèta-coëfficiënten)	82
Tabel 3.5.	Prevalentie van slachtofferschap in JOP-monitor 3 (2013) en JOP-schoolmonitor 2013 bij Vlaamse jongeren in de 2de en 3de graad van het secundair onderwijs (in percentages)	84
Tabel 3.6.	Gemiddelde somscore (0-100) op de schaal voor onveiligheidsgevoelens in JOP-monitor 1, JOP-monitor 2 en JOP-monitor 3 (14 tot 25-jarigen)	85
Tabel 3.7.	Percentage respondenten dat (helemaal) akkoord gaat met de items gebruikt om het onveiligheidsgevoel te meten in JOP-monitor 1, JOP-monitor 2 en JOP-monitor 3	85
Tabel 3.8.	Gemiddelde somscore en betrouwbaarheid van de gebruikte schalen in de regressieanalyse (tabel 4)	90

Hoofdstuk 4.

Tabel 4.1.	Sociale voorzieningen in de JOP-monitor: een toelichting	94
Tabel 4.2.	Percentages 'niet van toepassing' bij mogelijke steunfiguren	95
Tabel 4.3.	Steunfiguren bij wie 12 en 13-jarigen in Vlaanderen menen terecht te kunnen	97
Tabel 4.4.	Frequenties steunfiguren bij wie 14 tot 30-jarigen menen terecht te kunnen	97
Tabel 4.5.	Beschikbaarheid en bereikbaarheid van begeleiders in de vrije tijd, opgesplitst volgens etniciteit en beroepsstatus van het gezin, bij 14 tot 30-jarigen in Vlaanderen	100
Tabel 4.6.	Beschikbaarheid en bereikbaarheid van professionele hulpverlening, opgesplitst volgens etniciteit en beroepsstatus van het gezin, bij 14 tot 30-jarigen in Vlaanderen	101
Tabel 4.7.	Kennis van sociale voorzieningen bij 14 tot 30-jarigen in Vlaanderen	103
Tabel 4.8.	Gebruik van sociale voorzieningen bij 14 tot 30-jarigen	104
Tabel 4.9.	Verschillen in bekendheid en gebruik van CLB bij 14 tot 30-jarigen in Vlaanderen	105

Tabel 4.10.	Verschillen in bekendheid en gebruik van JAC bij 14 tot 30-jarigen in Vlaanderen	106
Tabel 4.11.	Verschillen in bekendheid en gebruik van OCMW bij 14 tot 30-jarigen in Vlaanderen	107

Hoofdstuk 5.

Tabel 5.1.	Beschrijving van de totale steekproef: 2de en 3de graad secundair onderwijs in Vlaanderen en drie grootsteden (N = 4688)	118
Tabel 5.2.	Prevalentie slachtofferschap van klassiek pesten en cyberpesten (in percentages)	122
Tabel 5.3.	Overlap in slachtofferschap van klassiek pesten en cyberpesten (in percentages)	123
Tabel 5.4.	Meervoudige lineaire regressieanalyse met zelfwaardering als afhankelijke variabele (ongestandaardiseerde coëfficiënten)	126
Tabel 5.a.	Factorladingen en betrouwbaarheid van de schaal 'zelfwaardering'	134
Tabel 5.b.	Factorladingen en betrouwbaarheid van de schaal 'relatie met moeder'	134
Tabel 5.c.	Factorladingen en betrouwbaarheid van de schaal 'relatie met vader'	135
Tabel 5.d.	Factorladingen en betrouwbaarheid van de schaal 'relatie met leerkrachten'	135

Hoofdstuk 6.

Tabel 6.1.	Armoede-indicatoren: centrum- en spreidingsmaten (schoolniveau, n = 98)	143
Tabel 6.2.	Etniciteit- en taalindicatoren: centrum- en spreidingsmaten (schoolniveau, n = 98)	146
Tabel 6.3.	Cultureel kapitaal: centrum- en spreidingsmaten (schoolniveau, n = 98)	148
Tabel 6.4.	Correlatiematrix schoolcompositie-kenmerken (schoolniveau, n = 98)	150
Tabel 6.5.	Schaalkenmerken voor de samenhang tussen concentratiekenmerken voor leerlingen van het secundair onderwijs in Vlaanderen (principale componentenanalyse, n = 98)	153
Tabel 6.6.	Schaalkenmerken materiële achterstelling (principale componentenanalyse, n = 6662)	158
Tabel 6.7.	Schaalkenmerken etniciteit (CATPCA, n = 11737)	159
Tabel 6.8.	Schaalkenmerken cultureel kapitaal (CATPCA, n = 10764)	159

Hoofdstuk 7.

Tabel 7.1.	Vergelijking politieke interesse en competentie bij jongeren tussen 2006 en 2013 in Vlaanderen (14-25 jaar)	165
Tabel 7.2.	Politieke interesse en competentie uitgezet naar leeftijd in Vlaanderen (Somschaal 0-100; 14-30 jaar)	166
Tabel 7.3.	Lineaire regressie JOP-monitor 3: Politieke interesse, politieke competentie bij jongeren (14 tot 30-jarigen)	167
Tabel 7.4.	Items die verwijzen naar politieke machteloosheid bij jongeren in Vlaanderen (14-30 jaar) JOPIII	168
Tabel 7.5.	Politieke machteloosheid uitgezet naar leeftijd bij Vlaamse jongeren (14 tot 30 jaar) JOP-monitor 3	169
Tabel 7.6.	Lineaire regressie JOP-monitor 3 op politieke machteloosheid bij jongeren (14 tot 31-jarigen)	169
Tabel 7.7.	Frequentieverdeling items die peilen naar populisme in Vlaanderen (14-30 jaar)	172
Tabel 7.8.	Politiek populisme uitgezet naar leeftijd bij jongeren in Vlaanderen (14-30)	173
Tabel 7.9.	Lineaire regressie JOP-monitor 3 op politiek populisme bij jongeren (somschaal 0-100; 14 tot 30-jarigen)	173
Tabel 7.10.	Frequentieverdeling alternatieve politieke actie bij 14 tot 25-jarigen in Vlaanderen vergelijking JOP-monitor 1 met JOP-monitor 3	175
Tabel 7.11.	Lineaire regressie JOPIII op alternatieve politieke participatie bij jongeren (14 tot 30-jarigen)	175
Tabel 7.12.	Mening over de stemplicht en geldige stemintentie bij 14 tot 25-jarigen in Vlaanderen in 2013 (kolompercentage)	177
Tabel 7.13.	Percentage geldige stemvoorkeur uitgezet naar de leeftijd voor jongeren in Vlaanderen (14-30 jaar) (in percentages)	178
Tabel 7.14.	Logistische regressie geldige stemvoorkeur, bereid te stemmen op vrijwillige basis en houding tegenover de stemplicht bij jongeren in Vlaanderen (14-30 jaar)	179

Hoofdstuk 8.

Tabel 8.1.	Participatie in verenigingen, jeugdwerk en sportclubs bij Vlaamse jongeren van 14 tot 30 jaar	188
Tabel 8.2.	Frequentietabel participatie in het verenigingsleven bij Vlaamse 14 tot 30-jarigen (in percentages)	189
Tabel 8.3.	Frequentietabel participatie in het verenigingsleven bij Vlaamse 12 en 13-jarigen (in percentages)	191

Tabel 8.4.	Frequentie vrijetijdsactiviteiten bij Vlaamse 14 tot 30-jarigen en 12 en 13-jarigen (in percentages)	193
Tabel 8.5.	Online vrijetijdsactiviteiten bij Vlaamse 14 tot 30-jarigen en 12 en 13-jarigen (in percentages)	195
Tabel 8.6.	Clusters vrijetijdsbesteding	203
Tabel 8.7.	Sociaal-demografische profielschets van de vrijetijdscusters (in percentages)	207
Tabel 8.8.	Multinominale regressie op clustertypologie: multivariaat model (N = 2603)	207
Tabel 8.9.	Verschillen in vrijetijdsbesteding tussen jongeren (14-25 jaar) die dagelijks op internet gaan als ontspanning en andere jongeren	212
Tabel 8.10.	Structuurmatrix vrijetijdsbesteding bij secundaire scholieren in de 2de en 3de graad (principale componentenanalyse met promax-rotatie)	213
Tabel 8.11.	Structuurmatrix verenigingsparticipatie bij secundaire scholieren in de 2de en 3de graad (Principale componentenanalyse met promax-rotatie)	214
Tabel 8.12.	Gewogen gemiddelde principale componenten ^b en waarden ^a van de individuele vrijetijdsitems op de 5 clusters (exclusief verenigingsparticipatie)	215
Tabel 8.13.	Gewogen gemiddelde waarden ^a van de individuele verenigingsitems op de 5 clusters	216

Hoofdstuk 9.

Tabel 9.1.	Overzicht geformuleerde hypothesen voor moslims en christenen	224
Tabel 9.2.	Religieuze identificatie 2de en 3de graad secundair onderwijs naar regio's in kolompercentages	227
Tabel 9.3.	Religieuze identificatie 2de en 3de graad secundair onderwijs in kolompercentages. Moslims, christenen en ongelovigen naar geslacht, onderwijsniveau, etnische achtergrond en mate van geloofsregels volgen	228
Tabel 9.4.	Gemiddelde mate van religiositeit bij moslims en christenen uit de 2de en 3de graad Nederlandstalig secundair onderwijs in Vlaanderen en Brussel	229
Tabel 9.5.	Religieuze verwachtingen uit de omgeving, rijpercentages bij moslims (M) en christenen (C)	230
Tabel 9.6.	Reflexieve religieuze oriëntering, rijpercentages en frequenties bij moslims (M) en christenen (C)	232
Tabel 9.7.	Resultaten hiërarchische multivariate regressie-analyse ter verklaring van religiositeit bij christelijke jongeren uit het secundaire	

	onderwijs (2de en 3de graad in Vlaanderen en Brussel). Beta-coëfficiënten worden weergegeven	233
Tabel 9.8.	Resultaten hiërarchische multivariate regressie-analyse ter verklaring van religiositeit bij moslim jongeren uit het secundair onderwijs (2de en 3de graad in Vlaanderen en Brussel). Beta-coëfficiënten worden weergegeven	234

Figuren

Hoofdstuk 2.

Figuur 2.1.	Interesse in leerinhoud onderverdeeld naar leeftijd	49
Figuur 2.2.	Studiedruk onderverdeeld naar leeftijd	51
Figuur 2.3.	Gemiddelde score 'sociale aanvaarding' naar leeftijd	53
Figuur 2.4.	Gemiddelde score 'relatie met leerkrachten' naar leeftijd	56

Hoofdstuk 3.

Figuur 3.1.	Prevalentie van gerapporteerd delinquent gedrag in JOP-monitor 1, JOP-monitor 2 en JOP-monitor 3 bij Vlaamse 14 tot 25-jarigen (in percentages)	77
Figuur 3.2.	Evolutie van de algemene prevalentiegraad doorheen de leeftijd in JOP-monitor 1, JOP-monitor 2 en JOP-monitor 3 (in percentages)	79
Figuur 3.3.	Evolutie van de prevalentie van slachtofferschap bij 14 tot 25-jarigen in JOP-monitor 1, JOP-monitor 2 en JOP-monitor 3	83

Hoofdstuk 4.

Figuur 4.1.	Aantal informele en formele steunfiguren bij 14 tot 30-jarigen	98
-------------	--	----

Hoofdstuk 5.

Figuur 5.1.	Percentage scholieren dat (helemaal) akkoord gaat met de stellingen over zelfwaardering	121
Figuur 5.2.	Zelfgerapporteerd slachtofferschap van klassiek pestgedrag naar geslacht en onderwijsvorm – Vlaanderen	123
Figuur 5.3.	Zelfgerapporteerd slachtofferschap van klassiek pestgedrag naar geslacht en onderwijsvorm – grootsteden	124

Figuur 5.4.	Zelfgerapporteerd slachtofferschap van cyberpesten naar geslacht en onderwijsvorm – Vlaanderen	125
Figuur 5.5.	Zelfgerapporteerd slachtofferschap van cyberpesten naar geslacht en onderwijsvorm – grootsteden	125
Figuur 5.6.	Relatief effect van elke onafhankelijke variabele (met betrouwbaarheidsinterval) op de zelfwaardering van jongeren	128
Figuur 5.7.	Zelfwaardering in functie van de interactie tussen slachtofferschap en vriendschapsrelaties	129

Hoofdstuk 6.

Figuur 6.1.	Boxplots op basis van armoedeschaal (materiële achterstelling) naar schoollocatie en onderwijsaanbod (schoolniveau, n = 98)	143
Figuur 6.2.	Boxplots op basis van percentage leerlingen dat een vreemde taal met beide ouders spreekt naar schoollocatie en onderwijsaanbod (schoolniveau, n = 98)	147
Figuur 6.3.	Boxplots op basis van cultureel kapitaal naar schoollocatie en onderwijsaanbod (schoolniveau, n = 98)	149
Figuur 6.4.	Scatterplot: relatie tussen materiële en etnische concentratie (schoolniveau, n = 98)	151
Figuur 6.5.	Scatterplot: relatie tussen materiële en culturele concentratie (schoolniveau, n = 98)	152
Figuur 6.6.	Scatterplot: relatie tussen etnische en culturele concentratie (schoolniveau, n = 98)	153
Figuur 6.7.	Boxplots op basis van schaal concentratiekenmerken naar schoollocatie en onderwijsaanbod (schoolniveau, n = 98)	154

Hoofdstuk 8.

Figuur 8.1.	Trends in gebruik internettoepassingen bij Vlaamse jongeren (14-25 jaar)	197
Figuur 8.2.	Trends in vrijetijdsbeleving bij Vlaamse jongeren: offline contact met anderen (14-25 jaar)	198
Figuur 8.3.	Trends in vrijetijdsbeleving bij Vlaamse jongeren: boek, buitenlucht, beweging? (14-25 jaar, in percentages)	199

1. 'Ondanks beperkt zicht'

De context van 'jongeren in cijfers en letters'

Stefaan Pleysier

1. Inleiding

Met het boek dat u in handen heeft, rapporteert en informeert het Jeugdonderzoeksplatform (JOP) over twee nieuwe en grootschalige surveys die een poging doen om de leefwereld van jongeren in Vlaanderen verder in beeld te brengen. In dit eerste hoofdstuk worden beide studies en de methodologische aspecten ervan van naderbij bekeken. Zo wordt de context geschetst van deze 'jongeren in cijfers en letters', wat een noodzakelijke voorwaarde is om de resultaten van het onderzoek te plaatsen en de conclusies naar waarde te kunnen schatten. Het 'monitoren' van de jeugd aan de hand van kwantitatieve instrumenten, wat deze studies doen, biedt veel mogelijkheden, maar kampt tezelfdertijd met een aantal onvermijdelijke beperkingen. Cijfers, statistieken en tabellen dragen in zichzelf weinig of geen betekenis. Het zijn indicatoren of 'tekens' die om een 'interpretatie' vragen (Billiet, 1993). Het adequaat interpreteren van kwantitatieve tekens kan evenwel pas starten wanneer de context van de bevraging en de (technische) kwaliteit van de gebruikte instrumenten helder in beeld komen. Slechts in het verlengde van deze informatie kan het 'verklaren' plaatsmaken en ruimte scheppen voor een voorzichtig beter 'begrijpen' (Billiet, 1993; Pleysier & Pauwels, 2011).

Een 'monitor van de jeugd' schept een beeld over jongeren in Vlaanderen, maar is niet exhaustief en kan evenmin overtrokken ambitieus zijn. Het zicht dat kwantitatief sociaalwetenschappelijk onderzoek oplevert, is in meerdere opzichten inderdaad beperkt en mag niet de indruk wekken de complexiteit van menselijke relaties en het sociale leven in detail te hebben blootgelegd (Billiet, 1993). Het risico bestaat dat men complexe concepten of fenomenen reduceert tot wat in de meting vervat ligt, en niet langer 'voorbij de cijfers kijkt' (Pleysier & Pauwels, 2011). Cijfers en statistieken moeten in die optiek steeds zorgvuldig worden geanalyseerd, gecontextualiseerd en geïnterpreteerd: 'meten' leidt niet automatisch noch noodzakelijk tot 'weten' of daadwerkelijk begrijpen. Het vertalen van cijfers in relevante kennis en daadwerkelijk 'weten', vraagt theoretisch inzicht en een kritisch-reflexieve houding. Het vertrekpunt en fundament

daarvan wordt ongetwijfeld en 'ondanks beperkt zicht' gevormd door degelijk onderzoek, goede data en methodologische rigueur (Billiet, 1993).¹

Na een reeks studies over de levensomstandigheden, de leefwereld en het gedrag van scholieren in de grootsteden Brussel (Vettenburg, Elchardus, & Put, 2011), Antwerpen en Gent (Vettenburg, Elchardus, Put, & Pleysier, 2013), knoopt het JOP terug aan bij de eerder gerealiseerde, algemene en recurrente bevragingen bij een representatieve steekproef van Vlaamse jongeren.

Het JOP bestaat sedert 2003 en wordt sinds 2012 erkend als autonoom Beleidsrelevant Steunpunt binnen de derde generatie van het Steunpuntenprogramma (2012-2015) van de Vlaamse overheid. Beleidsrelevante steunpunten ontwikkelen wetenschappelijk onderzoek rond prioritaire en relevante thema's voor de Vlaamse overheid, staan in voor kennisoverdracht, de opbouw van gegevensbanken en de analyse van die gegevens. Het Steunpunt JOP is een interdisciplinaire en interuniversitaire samenwerking tussen het Leuvens Instituut voor Criminologie van de KU Leuven, de Vakgroep Sociale Agressie van de UGent, en de Vakgroep Sociologie van de VUB.

Naast de hierboven vermelde meer algemene opdracht die beleidsrelevante steunpunten hebben, werkt het JOP meer in het bijzonder aan (1) de systematische ontsluiting van bestaand jeugdonderzoek in Vlaanderen, via online fiches op de JOP website, en (2) de ontwikkeling, uitbouw en recurrente afname van een monitor om de leefwereld van jongeren in Vlaanderen, en de evoluties hierbinnen, in beeld te brengen. Op basis van de verschillende afnames van die monitor zijn we ondertussen in staat om het leven en de levensomstandigheden van jongeren in Vlaanderen op een bepaald moment en over de tijd heen te analyseren, en vaststellingen en trends uit te zetten om de jeugd zelf, het werkveld, beleidsmakers en wetenschappers beter te informeren.

Sedert de start van het JOP in 2003 werd de Vlaamse jeugd geregeld 'gemonitord'. In 2005-2006 werd een eerste JOP-monitor afgenomen bij een representatieve steekproef, getrokken uit het Rijksregister, van Vlaamse jongeren van 14 tot 25 jaar (N = 2503). De resultaten van deze studie werden gerapporteerd in Vettenburg, Elchardus en Walgrave (2007) en Vettenburg, Deklerck en Siongers (2009). In 2008 werd de JOP-monitor 2 afgenomen. In deze monitor werden via een representatieve steekproef 3710 jongeren bevroegd waarbij de leeftijd werd uitgebreid van 12 tot 30 jaar. De bevindingen uit de JOP-monitor 2 werden samengevat in Vettenburg, Deklerck en Siongers (2010). Deze editie van 'Jongeren in cijfers en letters' bevat de *topline results* van een derde bevraging in 2013 bij een representatief staal (N = 3729) van Vlaamse jongeren tussen 12 en 30 jaar aan de hand van de JOP-monitor 3. Voor de JOP-monitor 1, 2 en 3 werd dezelfde steekproefprocedure (via het Rijksregister) en dezelfde afnamemodaliteit (postenquête) gehanteerd. Dit laat toe, ook al betreffen het in essentie herhaalde

1. Overigens is de titel van dit inleidend hoofdstuk afgeleid van het boek 'Ondanks beperkt zicht. Studies over waarden, ontzuiling en politieke veranderingen in Vlaanderen' van Jaak Billiet (1993).

cross-sectionele studies, om voor het eerst vergelijkingen over de tijd te maken. Twee meetpunten volstaan om verschillen vast te stellen, maar uiteraard kan men in beginsel pas vanaf drie meetpunten vaststellen of in de geobserveerde verschillen een bepaalde trend of evolutie op te merken valt. Aangezien de dataverzameling van de JOP-monitor 1 teruggaat tot 2005-2006 en de JOP-monitor 3 in 2013 werd afgenomen, beslaan onze gegevens ondertussen een periode van ongeveer 8 jaar.

In 2013 werd echter ook gekozen om naast de 'klassieke' JOP-monitor, waarbij een representatieve steekproef uit het Rijksregister wordt getrokken en de geselecteerde jongeren vervolgens via een postenquête worden bevraagd, ook een JOP-schoolmonitor op grote schaal te lanceren. Het werken met een steekproef uit het Rijksregister en vervolgens een postenquête heeft immers voor- en nadelen (zie verder). Onder andere omdat de non-respons bij postenquêtes aanzienlijk en bovendien ook niet toevallig is (bepaalde groepen worden minder makkelijk bereikt), werd in 2010 voor het eerst een schoolmonitor gelanceerd. Deze schoolmonitors vallen niet terug op een steekproef op naam uit het Rijksregister en een bevraging via de post, maar zijn gebaseerd op een steekproef van scholen en klassen, waar vervolgens leerlingen op school worden bevraagd. Bij deze bevraging worden, uit praktische overwegingen, de scholen uit het buitengewoon secundair onderwijs (buso) en deeltijds beroepssecundair onderwijs (dbso) niet in het onderzoek opgenomen, en is de non-respons verder nagenoeg uitsluitend beperkt tot een zeer kleine groep leerlingen die wegens ziekte of spijbelen de dag van de bevraging toevallig niet op school aanwezig was. Schoolenquêtes slagen er om die reden doorgaans beter in om maatschappelijk kwetsbare jongeren te bereiken. Dat impliceert uiteraard ook dat het, gezien de verschillen in de steekproeftrekking en bevraging van jongeren, niet evident is om resultaten uit de postenquête te vergelijken met de schoolmonitor. Maar ook de doelgroep op zich verschilt. De schoolmonitor beperkt zich tot scholieren en dus Vlaamse jongeren tussen + /- 12 en 18 jaar. Zoals hierboven reeds gezegd, werd zo'n eerste JOP-schoolmonitor in 2010 afgenomen bij 2502 scholieren in het Nederlandstalig onderwijs van het Brussels Hoofdstedelijke Gewest (Vettenburg et al., 2011). In 2012 volgde een gelijkaardige grootstedenstudie in Antwerpen en Gent, waarbij aan de hand van de JOP-schoolmonitor Antwerpen-Gent 2156 Antwerpse en 1711 Gentse scholieren werden bevraagd (Vettenburg et al., 2013).

De huidige schoolmonitor bestaat vooreerst uit een representatieve steekproef van scholen en klassen over heel Vlaanderen, en heeft zo $N = 4135$ Vlaamse jongeren tussen 12 en 18 jaar bevraagd. Daar waar de JOP-monitors 1, 2 en 3 vergelijkingen over de tijd mogelijk maken aan de hand van een representatieve steekproef uit het Rijksregister, stelt de JOP-schoolmonitor 2013 ons in de gelegenheid om, althans wat de Vlaamse 12 tot 18-jarigen betreft, een vergelijking te maken met de op hetzelfde moment afgenomen JOP-monitor 3. Dit laat ons toe, ook al is zo'n vergelijking dus niet evident, na te gaan wat de inhoudelijke en methodologische verschillen zijn tussen de twee afnamemodaliteiten (post- en schoolenquête). Naast deze 'Vlaamse steekproef' werd via de JOP-schoolmonitor 2013 ook opnieuw een grootstedenonderzoek gerealiseerd in

Brussel, Antwerpen en Gent. In totaal werden in deze ronde $N = 2548$ scholieren uit Brussel, Antwerpen en Gent bevroegd.

Deze bevragingen, zowel de klassieke JOP-monitor als de JOP-schoolmonitor, maken gebruik van gestandaardiseerde instrumenten en zijn gericht op een kwantitatieve verwerking. Het zijn instrumenten op basis waarvan voor een grote groep jongeren een breed en algemeen beeld wordt verkregen op de levensomstandigheden, de leefwereld en het gedrag van jongeren in Vlaanderen. Naast deze kwantitatieve studies dringt zich ook een verdere verdieping op, waarvoor kwalitatief onderzoek aangewezen is. In 2013 werd daarom door het JOP ook een eerste kwalitatief onderzoek gedaan, en zal in de nabije toekomst een tweede kwalitatieve studie worden opgezet. We zijn er immers van overtuigd dat kwantitatieve en kwalitatieve inzichten elkaar kunnen versterken en complementeren, en zo een meerwaarde in het JOP-onderzoek kunnen realiseren.

In het vervolg van dit inleidende hoofdstuk gaan we wat meer in detail in op het design, de steekproef en de representativiteit van achtereenvolgens de JOP-monitor 3 en de JOP-schoolmonitor 2013. Daarbij beperken we ons tot wat noodzakelijk is voor een goed begrip van de gepresenteerde JOP-studies en de inhoudelijke bespreking ervan in de verdere hoofdstukken van dit boek.² Daarna wordt stilgestaan bij de criteria en parameters die de kwaliteit van surveyonderzoek vormgeven, en bekijken we dit in het licht van de door het JOP verzamelde en hier gepresenteerde gegevens. Ten slotte wordt beknopt het verdere opzet en de op deze inleiding volgende hoofdstukken in dit boek geïntroduceerd.

2. De JOP-monitor 3

De JOP-monitor 3 is de derde afname van de 'klassieke' monitor, een bevraging bij 12 tot 30-jarige jongeren uit Vlaanderen (Vlaamse Gewest) via de post aan de hand van een steekproef uit het Rijksregister. De toegang tot naam- en adresgegevens uit het Rijksregister verloopt via de Privacycommissie en wordt beoordeeld aan de hand van een onderzoeksdossier. Aangezien de JOP-monitor gevoelige informatie bij de jongeren bevraagt, gebeurt de verzending van de brieven en de enquêteformulieren door de diensten van het Rijksregister zelf, waardoor mogelijke identificatiegegevens niet in de handen van de onderzoekers zelf komen.

Alhoewel een steekproef uit het Rijksregister de doelpopulatie op een zeer volledige manier dekt, kampen postenquêtes over het algemeen wel met een relatief beperkte respons (zie verder). Zowel bij de ontwikkeling van de vragenlijst als het uittekenen van het veldwerk stond het maximaliseren van de respons voorop. Hiertoe werd de

2. We verwijzen de geïnteresseerde lezer voor meer details naar de technische rapporten op de website van het JOP (www.jeugdonderzoeksplatform.be).

Total Design Method van Don Dillman (1978) zo goed mogelijk gevolgd. De steekprofeenheden worden vier maal aangeschreven volgens een strikt vastgelegde procedure. Bij de start van de veldwerkfase ontvangen de potentiële respondenten de vragenlijst met een begeleidende brief. In de derde week van het veldwerk ontvangen de steekprofeenheden die nog niet reageerden een herinnering, en in de loop van de vijfde week worden ze nogmaals aangeschreven en aangespoord tot deelname via een brief en wordt ook de vragenlijst een tweede maal bijgevoegd. Bij een vierde contactname worden potentiële respondenten die nog niet reageerden via een herinneringskaartje een laatste keer aangespoord tot deelname. Verder is de procedure erop gericht de baten bij deelname te vergroten en de kosten te minimaliseren. In de inleidende brief wordt het belang van het onderzoek, ook voor de respondent zelf, in de verf gezet. Hij of zij wordt ook aangeschreven met een aan de doelgroep aangepaste, gepersonaliseerde brief op briefpapier met de logo's van de onderzoeksinstituten. De kosten worden onder andere geminimaliseerd door de vragenlijst aan te passen aan de leeftijd van de doelgroep, de afnameduur beperkt te houden, en een gefrankeerde retourenveloppe toe te voegen zodat respondenten vrijgesteld zijn van de portkosten. Allicht mede door het nauwgezet volgen van deze procedure is het JOP erin geslaagd om ook in deze derde monitor een met de vorige monitors vergelijkbare respons te realiseren.

2.1 Data-entry en -cleaning

De ingevulde en teruggestuurde vragenlijsten worden bij ontvangst door de onderzoekers een voor een manueel gecontroleerd op hun kwaliteit en vervolgens klaargemaakt met het oog op de data-entry. Om ook de kwaliteit van de data-entry te verhogen en het aantal inponsfouten te minimaliseren, werd in SPSS (*Statistical Package for the Social Sciences*) een datamatrix geprecodeerd waarin doorverwijzingen mee werden geprogrammeerd of waarden die buiten de mogelijke range van antwoordcategorieën vallen, bij voorbaat werden uitgesloten. Zo wordt het enkel mogelijk om die vragen in te voeren die van toepassing zijn op de respondent en werd er gewaarschuwd wanneer een andere code werd ingevoerd dan wat het programma toelaat op basis van de mogelijke antwoordcodes bij een bepaalde variabele. Het afgeleverde gegevensbestand bevat dus nauwelijks fouten, waardoor na een korte periode van controle en data-cleaning van start kon worden gegaan met de analyse van de steekproef en inhoudelijke bewerkingen.

2.2 Steekproef en representativiteit

Hierboven werd reeds duidelijk dat de contactname met de steekprofeenheden voor de JOP-monitor 3, door de diensten van het Rijksregister uitgevoerd, in vier fasen verliep. Tabel 1.1 maakt duidelijk dat de totale respons na elke nieuwe contactname significant toenam. Waar na de eerste zending slechts 16.5% respons geregistreerd werd,

steeg dit na een herinnering tot 30.3% en na een derde contactname tot 40.5%, om uiteindelijk na een laatste herinnering een bruto responsgraad van 46.4% te bereiken, wat een aanvaardbaar resultaat is voor een postenquête bij deze doelgroep.

Tabel 1.1. Respons voor de vier verzendingen JOP-monitor 3 (12 tot 30-jarigen).

Verzending	Datum	Aantal verzonden	Respons (ingevuld)	Som respons
Zending 1	14/03/2013	8033 ³	1322 (16.5%)	1322 (16.5%)
Zending 2	04/04/2013	6711	1112 (13.8%)	2434 (30.3%)
Zending 3	25/04/2013	5599	822 (10.2%)	3256 (40.5%)
Zending 4	09/05/2013	4777	473 (5.9%)	3729 (46.4%)

De respons van de JOP-monitor 3 ligt hoger bij de 12 en 13-jarigen (65.3%) dan bij de leeftijdsgroep van 14 tot 30 jaar (44.2%). Hiervoor kunnen twee mogelijke oorzaken worden geformuleerd. Vooreerst kan het zijn dat 12 en 13-jarigen eerder geneigd zijn om enquêtes in te vullen omdat ze door hun ouders gestimuleerd worden tot deelname, meer dan dit het geval is bij oudere jongeren, laat staan niet meer thuis wonende jongeren. Een tweede verklaring ligt mogelijk in het feit dat, gezien de vragenlijst voor 14 tot 30-jarigen een ruime leeftijdsgroep beslaat, oudere jongeren minder worden aangesproken door de vragenlijst omdat die een eenvoudige en voor 14-jarigen begrijpelijke taal hanteert.

Al is een responsgraad van 46.4% voor een postenquête op zich geen slecht resultaat, toch is het aantal respondenten dat niet wordt bereikt of niet wenst deel te nemen aanzienlijk.⁴ Belangrijker echter dan de omvang van de non-respons op zich is de aard van de uitval. Is de uitval toevallig, dan is dit niet noodzakelijk een probleem. Is de non-respons echter groter in bepaalde groepen van de doelpopulatie, of hangt deze uitval op een of andere manier samen met de centrale thema's in het onderzoek, dan kan dit wel bedreigend zijn voor de kwaliteit van het onderzoek.

Wanneer de gerealiseerde steekproef op enkele centrale kenmerken wordt vergeleken met de doelpopulatie, blijken postenquêtes in vergelijking met face-to-face surveys het niet noodzakelijk slechter te doen (Elchardus & Tresignie, 2002). Doorgaans is het bij bevolkingsonderzoek zo dat mannen en lager opgeleiden minder geneigd zijn te participeren in vergelijking met vrouwen en hoger opgeleiden. Vaak is ook de leeftijdsverdeling, en een eventuele selectieve uitval met betrekking tot dit kenmerk, relevant met het oog op de representativiteit van de steekproef. Om in surveys bij een algemene bevolking de afwijkingen tussen de gerealiseerde steekproef en de doelpopulatie op te vangen, wordt de verdeling naar leeftijd, geslacht en opleidingsniveau in steekproef en

3. 8033 respondenten, waarvan 845 in de leeftijdscategorie 12-13 en 7188 in de leeftijdscategorie 14-30.

4. Naast potentiële respondenten die niet bereikt worden of niet willen meewerken, zijn er ook steeds een aantal mensen die niet kunnen meewerken aan de enquête, bv. omdat ze de taal niet spreken, ziek zijn, kampen met een verstandelijke beperking of in het buitenland verblijven.

populatie bekeken en vergeleken, en worden de data eventueel gewogen met betrekking tot deze kenmerken.⁵

Voor de JOP-monitor 3 wordt een onderscheid gemaakt tussen de 12 en 13-jarigen enerzijds, en de 14 tot 30-jarigen anderzijds. Gelet op het verschil in leeftijd en cognitieve ontwikkeling worden de 12 en 13-jarigen aan de hand van een aangepaste, kortere vragenlijst bevestigd. Wanneer hieronder de representativiteit van de steekproef op bovenstaande kenmerken wordt bekeken, wordt dit voor beide leeftijdsgroepen afzonderlijk gedaan. Bij de jongeren van 12 en 13 jaar wordt de verdeling tussen de doelpopulatie en de steekproef bekeken voor geslacht en onderwijsvorm. In de leeftijdsgroep van 14 tot 30 jaar maken we vervolgens ook een opdeling tussen de schoolgaande jeugd (secundair onderwijs) en jongeren die niet langer secundair onderwijs lopen (maar hoger onderwijs volgen of werken). Voor de eerste groep wordt de steekproef gewogen naar geslacht en onderwijsvorm, voor de oudste leeftijdsgroep wordt gewogen naar leeftijd, geslacht en opleidingsniveau.

De dataset van de 12 en 13-jarigen wordt met de doelpopulatie vergeleken en gewogen voor de kenmerken geslacht en onderwijsvorm. Voor de verdeling van de populatie op deze kenmerken maken we gebruik van de gegevens voor de eerste graad secundair onderwijs uit het Statistisch Jaarboek van het Vlaamse Onderwijs (schooljaar 2012-2013). Van de totale steekproef van 12 en 13-jarige respondenten volgden slechts enkele respondenten nog les in het lager onderwijs. Omdat het gaat om een erg kleine groep, werden deze respondenten bij de weging buiten beschouwing gelaten. Tabel 1.2 toont de weging naar geslacht en onderwijsvorm voor de 12 en 13-jarigen. De weegcoëfficiënten zijn gebaseerd op de (verschillen in de) rijpercentages voor deze twee kenmerken in de steekproef en de populatie. De tabel maakt duidelijk dat bij de 12 en 13-jarige respondenten scholieren uit de A-stroom oververtegenwoordigd en B-stroom ondervertegenwoordigd zijn. Categorieën die ondervertegenwoordigd zijn in de steekproef krijgen een weegcoëfficiënt hoger dan 1 (afgetopt op 1.5 wegens kleine aantallen), en categorieën die oververtegenwoordigd zijn, krijgen een weegcoëfficiënt lager dan 1. De scheeftekking naar onderwijsvorm in onze steekproef bevestigt in zekere zin de eerder vermelde observatie dat non-respons over het algemeen frequenter voorkomt bij lager opgeleiden dan bij hoogopgeleiden.

5. Bij het weegproces (ook wel poststratificatie genoemd) wordt voor elke respondent een nieuwe variabele gecreëerd die overeenstemt met het 'gewicht' van die respondent. Aangezien in een steekproef (ook een toevalssteekproef zoals hier) door uitval altijd wel bepaalde groepen onder- en andere oververtegenwoordigd zijn (op bepaalde kenmerken in vergelijking met de doelpopulatie), is dit gewicht in de praktijk nooit gelijk aan 1 (wat zou willen zeggen dat de samenstelling van de steekproef voor bepaalde kenmerken exact overeenkomt met de doelpopulatie). Deze 'gewichten' of weegcoëfficiënten die in wat volgt berekend worden, corrigeren met andere woorden voor bepaalde vormen van uitval, en laten toe om op basis van een steekproef meer betrouwbare populatieschattingen te realiseren (Biemer & Christ, 2008).

Tabel 1.2. Weegcoëfficiënten naar geslacht en onderwijsvorm (12 en 13-jarigen).

Geslacht	Onderwijsvorm	
	1ste graad A-stroom	1ste graad B-stroom
Jongens	.90	2.12 → 1.5
Meisjes	.92	2.00 → 1.5

Bij de 14 tot 30-jarigen wordt de groep zoals gezegd opgesplitst in schoolgaande jongeren binnen het secundair onderwijs, en zij die niet langer secundair onderwijs volgen. In de eerste groep bekijken we de verdeling in de steekproef voor de kenmerken geslacht en onderwijsvorm (zie tabel 1.3). Om na te gaan in welke onderwijsvorm jongens en meisjes schoollopen, gebruiken we de gegevens van het Statistisch Jaarboek van het Vlaams Onderwijs (schooljaar 2012-2013). De drie categorieën die we onderscheiden en in de weging opnemen voor onderwijsvorm zijn (1) aso of kso, (2) tso en (3) bso, buso, dbso (of leercontract).

Tabel 1.3. Weegcoëfficiënten naar geslacht en onderwijsvorm.

Onderwijsvorm	Geslacht	
	Jongens	Meisjes
aso/kso	.88	.80
tso	1.16	.98
bso/busodbso	1.61	1.05

Tabel 1.4. Weegcoëfficiënten naar geslacht en leeftijd (studenten hoger onderwijs).

Leeftijd	Geslacht	
	Jongens	Meisjes
15-24 jaar	.98	.71
25-30 jaar	1.69	1.45

Tabel 1.5. Weegcoëfficiënten naar geslacht, leeftijd en opleidingsniveau (werkende jongeren).

Opleidingsniveau	Geslacht	Leeftijd	
		15-24 jaar	25-30 jaar
Secundair onderwijs	Jongens	.98	1.69
	Meisjes	.71	1.45
HOB	Jongens	.90	1.04
	Meisjes	.71	.69
Universitair onderwijs	Jongens	1.00	1.00
	Meisjes	1.00	.65

Voor de jongeren die hun secundaire studies wel hebben afgerond, wordt vergeleken en gewogen voor de kenmerken leeftijd, geslacht en opleidingsniveau (zie tabellen 1.4 en 1.5). Voor populatiegegevens met betrekking tot het opleidingsniveau maken we gebruik van de Enquête naar Arbeidskrachten uit 2012. Het opleidingsniveau wordt opgedeeld in drie categorieën: (1) diploma secundair onderwijs, (2) diploma hoger onderwijs buiten universiteit (hobu) en (3) universitair diploma.

Bovenstaande tabellen laten inderdaad zien, in lijn met wat we daarover reeds schreven, dat vaak de oudere leeftijdsgroepen (en de jongens) minder geneigd zijn tot deelname aan het onderzoek, en dat wanneer er naar opleidingsniveau of onderwijsvorm een afwijking is, doorgaans jongeren met een lager opleidingsniveau ondervertegenwoordigd zijn.

3. JOP-schoolmonitor 2013

Naast de JOP-monitor 3 met een steekproef uit het Rijksregister en een bevraging via een postenquête, werd in 2013 dus ook een JOP-schoolmonitor afgenomen. De JOP-schoolmonitor 2013 dient in zekere zin een dubbel doel. Het oorspronkelijke opzet van deze monitor was immers een tweede afname van de grootstedelijke schoolsurveys die het JOP eerder organiseerde in Brussel, Antwerpen en Gent (zie hoger). Naast de bevraging in deze drie grootsteden zou dan ter vergelijking ook nog een beperkte steekproef van niet-grootstedelijke secundaire scholen in Vlaanderen aan het onderzoeksopzet worden toegevoegd. Aangezien echter op hetzelfde moment door de onderzoekslijn Cultuureducatie van het Beleidsrelevant Steunpunt Cultuur een gelijkaardige bevraging in Vlaamse secundaire scholen werd gepland, deed zich een opportuniteit voor. Na overleg tussen beide steunpunten werd zowel om praktische (risico op overbevraging van scholen) als inhoudelijke (groter bereik voor beide studies) argumenten beslist om een geïntegreerd onderzoeksdesign te ontwikkelen, waarbij naast de grootstedelijke steekproeven in Brussel, Antwerpen en Gent ook een grote, representatieve steekproef van Vlaamse secundaire scholen werd gerealiseerd.

De JOP-schoolmonitor 2013 is een zogenaamde 'tweetrapssteekproef' waarbij in eerste instantie scholen en in tweede instantie klassen binnen scholen worden geselecteerd. De selectie van de scholen voor de Vlaamse steekproef betreft een representatief staal van secundaire scholen ($N = 70$) in het Vlaamse Gewest, met uitzondering van de scholen die buitengewoon secundair onderwijs (buso) of deeltijds beroepsonderwijs (dbso) aanbieden. Om de representativiteit op het niveau van de scholen te maximaliseren wordt bij de steekproeftrekking een matrix gebruikt waarbij rekening wordt gehouden met de verdeling van scholen over (1) het *onderwijsnet*, met een onderscheid tussen scholen die tot het 'vrije net' behoren en 'andere' scholen (gemeenschapsonderwijs, provinciaal- en gemeentelijk onderwijs), (2) het aanbod van *graden*, met een onderscheid tussen scholen die enkel de eerste graad aanbieden (zogenaamde 'middenscholen'),

scholen die enkel de tweede en derde graad aanbieden, en scholen die de drie graden aanbieden, en (3) het aanbod van *onderwijsvormen*, met een onderscheid tussen aso-scholen, tso/bso-scholen en multilaterale scholen met een aso, tso en bso aanbod. Op basis van deze criteria worden 70 scholen geselecteerd voor het onderzoek, en wordt ook een vervanglijst opgesteld waarbij, indien een school uit de eerste lijst niet wenst deel te nemen aan het onderzoek, een 'vervangschool' wordt gecontacteerd uit dezelfde cel van de steekproefmatrix. Naast de Vlaamse steekproef werden met het oog op het onderzoek in Brussel, Antwerpen en Gent ook alle scholen in het Nederlandstalig secundair onderwijs in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, en alle scholen in Antwerpen en Gent die niet werden aangeschreven voor de JOP-schoolmonitor Antwerpen-Gent in 2012, gecontacteerd met de vraag tot participatie in het onderzoek.⁶

Alhoewel een schoolsurvey in vergelijking met een postenquête het voordeel heeft van een aanzienlijk lagere non-respons op het niveau van de respondent, dreigt wel een belangrijke uitval in de voorafgaande contactname met en bereidheid tot participatie van de scholen. De scholen die in de steekproef werden opgenomen, zijn via een mail op de hoogte gesteld van (het opzet en het belang van) het onderzoek en de vraag tot participatie. Daarna is telefonisch contact opgenomen met de scholen waarbij naar de brief werd verwezen en waarbij vervolgens ook gevraagd werd of de school bereid was deel te nemen aan het onderzoek. Aan scholen die bereid waren om te participeren, werd gevraagd een klassenlijst door te sturen. Op basis daarvan werd vervolgens aan de hand van twee criteria – leerjaar en onderwijsvorm – ad random een steekproef van klassen getrokken.⁷ Met de scholen werd dan een datum afgesproken waarop de onderzoekers en enquêteurs de school konden bezoeken en de geselecteerde klassen konden bevragen. De afname van de vragenlijst gebeurde ofwel per klas ofwel in grotere groepen met meerdere klassen tegelijkertijd. De afname werd begeleid door de JOP-onderzoekers en getrainde enquêteurs. De vragenlijst werd ook hier opgesteld met het oog op een maximale respons, wat naast de begrijpbaarheid van de vragen voor de doelpopulatie (met opnieuw een onderscheid tussen de 12 en 13-jarigen en de oudere scholieren), in de praktijk van een schoolonderzoek er ook op neerkomt dat de lengte van afname past binnen een lesuur (50 minuten) in het secundair onderwijs.

3.1 Data-entry en -cleaning

Na een eerste cleaning werden 72 vragenlijsten niet in het definitieve databestand opgenomen omdat ze niet of nauwelijks waren ingevuld. Dit brengt het aantal vragen-

6. Aangezien het veldwerk voor de JOP-schoolmonitor Antwerpen-Gent nauwelijks een jaar eerder plaatsvond, is beslist om de scholen uit Antwerpen en Gent die in 2012 reeds werden gecontacteerd te vervangen door een andere school uit dezelfde cel in de steekproefmatrix.

7. In de deelnemende scholen werd op basis van de klassenlijsten telkens op toevallige wijze een klas per studiejaar per aangeboden onderwijsvorm geselecteerd. Omwille van de samenwerking met het Steunpunt Cultuur (onderzoekslijn Cultuureducatie) werden de klassen, met uitzondering van Brussel, nogmaals toevallig opgedeeld: de ene helft van de klas vulde de JOP-schoolmonitor in, de andere helft de vragenlijst van Cultuureducatie.

lijsten en dus respondenten dat effectief in de verschillende databestanden is opgenomen op 6730, waarvan 2010 respondenten uit de eerste graad (+/- 12 en 13 jaar) en 4720 respondenten uit de tweede en derde graad (+/- 14 tot 18 jaar) van het secundair onderwijs.

Om de betrouwbaarheid bij de data-entry te verhogen werd ook hier in SPSS gewerkt met een geprecodeerde datamatrix waarin doorverwijzingen mee werden geprogrammeerd en onmogelijke waarden bij voorbaat werden uitgesloten. Ten slotte is op het aangeleverde databestand een laatste bijkomende cleaning uitgevoerd, waarbij op zoek werd gegaan naar onmogelijke antwoordcombinaties (van verschillende variabelen). Deze bijkomende kwaliteitstoets heeft ertoe geleid dat in het databestand nog een beperkt aantal respondenten verwijderd werd omwille van manifest onbetrouwbare antwoordpatronen.

3.2 Steekproef en representativiteit

Op basis van het voorgaande is duidelijk dat, wanneer we iets willen zeggen over de responsgraad van het onderzoek, we niet enkel moeten letten op het aantal deelnemende scholieren, maar ook op de bereidheid van de scholen om al dan niet deel te nemen aan het onderzoek. De respons van de scholen lag lager dan wat oorspronkelijk werd verwacht. Van de 70 gecontacteerde scholen voor de Vlaamse steekproef waren uiteindelijk slechts 31 scholen bereid om deel te nemen aan het onderzoek, wat neerkomt op een responsgraad van 44%. De responsgraad van de (eerste) vervangsteekproef lag echter een stuk hoger: van de 45 scholen die uit de vervanglijst werden gecontacteerd, waren 29 scholen bereid om deel te nemen, wat neerkomt op een responsgraad van 64%. Omdat de uitval op het niveau van de scholen zich ook niet toevallig verdeelde over de steekproefmatrix, was het noodzakelijk om binnen een aantal cellen in de matrix ook een tweede vervanglijst aan te spreken. In deze tweede vervangsteekproef werden nog 13 scholen gecontacteerd en waren er 10 bereid om deel te nemen (77%). In totaal werden zo 128 scholen gecontacteerd om tot 70 scholen te komen die bereid waren tot participatie in het onderzoek (responsgraad van 54.7%). Ten slotte is het bij drie scholen die bereid waren om deel te nemen, nadien niet gelukt om de nodige lesuren vrij te maken voor de afname van de enquête. Dit brengt ons met andere woorden tot een effectief gerealiseerde steekproef van $N = 67$ scholen en een globale responsgraad (het totaal aantal deelnemende scholen op het totaal aantal gecontacteerde scholen) van 52.3%.

Naast de 'Vlaamse steekproef' werd de schoolmonitor ook afgenomen bij scholen en scholieren uit Brussel, Antwerpen en Gent. Voor de selectie in Brussel werden alle Nederlandstalige secundaire scholen in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest ($N = 30$) gecontacteerd. Van deze 30 scholen stemden er uiteindelijk 14 in om deel te nemen aan het onderzoek, wat de responsgraad voor de Brusselse scholen op 46.7% brengt. Antwerpen en Gent werden recent, in 2012, reeds bevraagd in het kader van de eerste

JOP-schoolmonitor Antwerpen-Gent. Voor de huidige steekproef werden in eerste instantie 47 scholen (van de in totaal 95 scholen) die niet voor deze eerdere afname werden gecontacteerd, aangeschreven. Van deze 47 Antwerpse en Gentse scholen waren echter slechts 21 scholen bereid om in het onderzoek te participeren.⁸ Omdat daarmee slechts 38% van de gecontacteerde scholen in Antwerpen en Gent aan het onderzoek wilden meewerken, werden de scholen die in 2012 niet bereid waren om deel te nemen aan dat onderzoek, toch gecontacteerd. Het gaat om 9 scholen waarvan uiteindelijk 3 toestemden en 6 weigerden. Ten slotte viel tijdens het veldwerk nog een school af waar het, ondanks principiële bereidheid om aan het onderzoek te participeren, om praktische redenen niet lukte om een geschikt moment voor de bevraging te vinden. Uiteindelijk werden in Antwerpen en Gent in totaal dus 56 scholen gecontacteerd en werd de JOP-schoolmonitor in 20 scholen effectief afgenomen, wat de totale responsgraad voor Antwerpse en Gentse scholen op 35.7% brengt.

Het tweede niveau waar we bij het bepalen van de respons op moeten letten, is het individuele niveau van de scholieren of respondenten zelf. Zoals gezegd werden binnen de deelnemende scholen op basis van studiejaar en onderwijsvorm klassen (en dus respondenten) geselecteerd. Na afloop van het veldwerk hebben in totaal uiteindelijk 6802 respondenten de vragenlijst effectief ingevuld, wat neerkomt op een globale responsgraad van 89.7%. Na de cleaningprocedure (en omwille van enkele praktische problemen met enkele vragenlijsten) zijn uiteindelijk de ingevulde vragenlijsten van 6688 respondenten voor analyse behouden. Voor de 'Vlaamse steekproef' werd een $N = 4135$ gerealiseerd (responsgraad van 89.2%), in Brussel, Antwerpen en Gent werden $N = 2548$ respondenten bevraagd (responsgraad van 86.4%). Deze relatief beperkte uitval bevond zich zowel op het niveau van de klassen (bepaalde klassen die niet aanwezig waren wegens een uitstap) als op het niveau van de leerlingen, die door afwezigheid wegens ziekte, spijbelen of schorsing binnen de geselecteerde klas de vragenlijst niet invulden.⁹

De klassikale bevraging van respondenten in de JOP-schoolmonitor heeft alvast als voordeel dat in de geselecteerde klassen het overgrote deel van de scholieren ook effectief bevraagd wordt. Dat de non-respons, althans op dit niveau, relatief beperkt is, verkleint in principe ook de kans op problemen met de representativiteit van de steekproef. We beperken ons in wat volgt tot de controle van de representativiteit voor de 'Vlaamse steekproef', waarbij rekening wordt gehouden met geslacht, onderwijsvorm en onderwijsnet. Aangezien in de schoolmonitor de eerste graad (12 en 13-jarigen) eveneens via een aangepaste vragenlijst wordt bevraagd, zal hieronder de representativiteit afzonderlijk worden bekeken, vooreerst voor de scholieren in de eerste graad en vervolgens voor de tweede en derde graad. De leerlingen uit de eerste graad die participeerden aan

8. De meerderheid van de scholen die niet wensten deel te nemen, deden dat omdat ze naar eigen zeggen overbevraagd zijn door onderzoek en geen lesuren meer kunnen missen.

9. Wanneer een volledige klas niet aanwezig was, werd steeds geprobeerd om een latere afspraak te maken om deze klassen alsnog te kunnen bevragen. Dit is echter niet voor elke klas gelukt.

de JOP-schoolmonitor worden gewogen naar geslacht en onderwijsnet, waarbij voor de populatiegegevens beroep werd gedaan op cijfers van het Departement Onderwijs voor het schooljaar 2012-2013. Tabel 1.6 laat de verdeling voor geslacht en onderwijsnet zien voor de populatie (boven) en de steekproef (onder).

Tabel 1.6. Scholieren in de eerste graad naar geslacht en onderwijsnet (in percentages) voor de doelpopulatie (boven) en de JOP-schoolmonitor steekproef (onder).

Geslacht	Onderwijsnet	
	Vrij gesubsidieerd onderwijs	Andere
Jongens	39.3%	11.7%
Meisjes	39.7%	9.2%

Geslacht	Onderwijsnet	
	Vrij gesubsidieerd onderwijs	Andere
Jongens	36.0%	13.3%
Meisjes	39.4%	11.3%

Op basis van de verdeling voor geslacht en onderwijsnet en de afwijking tussen de populatiegegevens en de steekproefgegevens worden weegcoëfficiënten berekend voor de kruistabel (zie tabel 1.7). We herinneren de lezer eraan dat categorieën die een weegcoëfficiënt hoger dan 1 krijgen, ondervertegenwoordigd zijn in de steekproef, en categorieën met een coëfficiënt kleiner dan 1 oververtegenwoordigd.

Tabel 1.7. Weegcoëfficiënten naar geslacht en onderwijsnet (eerste graad).

Geslacht	Onderwijsnet	
	Vrij gesubsidieerd onderwijs	Andere
Jongens	1.09	0.88
Meisjes	1.01	0.81

De leerlingen van de tweede en derde graad worden gewogen naar geslacht, onderwijsvorm en onderwijsnet. Voor onderwijsnet wordt opnieuw gebruikgemaakt van de tweedeling ‘vrij gesubsidieerd onderwijs’ en de categorie ‘andere’. Wat de onderwijsvorm betreft worden de drie categorieën, die eerder ook bij de JOP-monitor 3 werden gebruikt, onderscheiden, zijnde (1) aso of kso, (2) tso, en (3) bso. Tabel 1.8 geeft de verdeling voor onderwijsvorm en onderwijsnet weer voor de doelpopulatie en de steekproef.

Tabel 1.8. Scholieren in de tweede en derde graad naar geslacht, onderwijsvorm en onderwijsnet (in percentages) voor de doelpopulatie (boven) en de JOP-schoolmonitor steekproef (onder).

Onderwijsnet	Onderwijsvorm					
	aso/kso		tso		bso	
	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes
Vrij gesubsidieerd onderwijs	15.0%	18.7%	14.2%	11.4%	9.1%	8.1%
Andere	3.4%	4.1%	4.5%	2.5%	5.3%	3.7%

Onderwijsnet	Onderwijsvorm					
	aso/kso		tso		bso	
	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes
Vrij gesubsidieerd onderwijs	14.5%	16.0%	10.6%	13.5%	7.7%	9.4%
Andere	4.9%	5.9%	4.6%	3.3%	5.2%	4.2%

Bovenstaande tabel 1.8 geeft weer in welke mate de steekproef afwijkt van de doelpopulatie met betrekking tot geslacht, onderwijsvorm en onderwijsnet. Op basis van het verschil in percentages tussen de steekproefgegevens en de populatiegegevens zijn opnieuw weegcoëfficiënten berekend die worden weergegeven in tabel 1.9.

Tabel 1.9. Weegcoëfficiënten naar geslacht, onderwijsvorm en onderwijsnet (tweede en derde graad).

Onderwijsnet	Onderwijsvorm					
	aso/kso		tso		bso	
	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes
Vrij gesubsidieerd onderwijs	1.03	1.17	1.34	0.84	1.18	0.86
Andere	0.69	0.69	0.98	0.76	1.02	0.88

4. Kwaliteit van het surveyonderzoek

Bij de aanvang van dit eerste hoofdstuk schreven we al dat inzicht en daadwerkelijk begrijpen vertrekt vanuit goede data en kwalitatief hoogstaand onderzoek. Over wat nu precies de kwaliteit van een (survey)onderzoek bepaalt, is al veel geschreven: het is bovendien een vaag concept en werd op zeer uiteenlopende manieren gebruikt (zie onder andere Lyberg & Biemer, 2008). Waar men het wel over eens lijkt, is dat de kwaliteit van een surveyonderzoek niet wordt bepaald door *‘its size, scope or prominence’*, maar door de mate waarin aandacht wordt besteed aan de vele belangrijke problemen die kunnen opduiken tijdens het onderzoek (American Statistical Association, 2000; geciteerd in Stoop, 2005: 12). Het is met andere woorden van groot belang dat op een transparante

wijze wordt gerapporteerd over de kwaliteit en, misschien nog fundamenteeler, de mogelijke bedreigingen voor de kwaliteit van het onderzoek (Lyberg & Biemer, 2008).

In het vervolg van deze paragraaf gaan we in eerste instantie in op kwaliteit in de 'enge zin', meer bepaald de kwaliteit van een survey uitgedrukt als de accuraatheid van het onderzoek (Loosveldt, Carton & Billiet, 2004; Pleysier, Vervaeke & Goethals, 2010). Accuraatheid wordt gedefinieerd als de mate van overeenstemming tussen wat men meet in het onderzoek en datgene in de populatie waarin men eigenlijk geïnteresseerd is, maar niet kent. Het vaststellen van accuraatheid doet men dan door het gebrek eraan in beeld te brengen (Loosveldt et al., 2004). Vaak maakt men hierbij gebruik van de metafoor van (de constructie van) een huis. De accuraatheid vormt het fundament van het huis, en is gebouwd op vier pijlers die, indien ze worden aangetast, de stabiliteit van het huis, in dit geval het onderzoek, bedreigen (de Leeuw, Hox & Dillman, 2008). De vier pijlers van het surveyonderzoek zijn *sampling*, *coverage*, *response* en *measurement*, en de bedreiging van deze pijlers gaat uit van respectievelijk steekproeffouten, dekkingsfouten, non-responsfouten en meetfouten (de Leeuw et al., 2008; Braun, 2003; Groves, 1989).

Door in surveyonderzoek met een steekproef te werken, treedt er per definitie een steekproeffout op. De steekproeffout is de prijs die men betaalt voor het bevragen van een steekproef in plaats van de populatie (APS, 2003; Pleysier et al., 2010). Inductieve statistiek laat ons vervolgens toe om, op basis van een goede toevalssteekproef, en met inachtneming van deze steekproeffout, de steekproefresultaten te veralgemenen naar de doelpopulatie. Alhoewel de steekproeffout in zekere zin dus onvermijdelijk is, is het in het licht van de inschatting van de accuraatheid van het onderzoek belangrijk om voldoende aandacht te besteden aan en transparant te rapporteren over het steekproefkader en het steekproefontwerp (APS, 2003: 19; Loosveldt et al., 2004). Hierboven werd reeds uitgebreid ingegaan op het steekproefkader en -ontwerp voor de JOP-monitor 3 en de JOP-schoolmonitor 2013. Wat die eerste betreft, wordt gebruikgemaakt van een toevalssteekproef op naam op basis van het Rijksregister. Voor de JOP-schoolmonitor 2013 wordt een toevalssteekproef in twee trappen getrokken, met eerst een selectie van scholen en vervolgens klassen binnen die geselecteerde scholen, telkens volgens een aantal vooropgestelde en hierboven beschreven criteria.

Dekkingsfouten zijn het gevolg van de afwijking tussen de beoogde doelpopulatie en het effectief gebruikte steekproefkader (Pleysier et al., 2010). De sleutel om dekkingsfouten te beperken ligt met andere woorden in een adequaat steekproefkader (APS, 2003). De doelpopulatie voor de JOP-monitor 3 bevat alle jongeren in Vlaanderen tussen 12 en 30 jaar. Het Rijksregister als steekproefkader vormt een goede basis om eenheden die beantwoorden aan deze doelpopulatie te selecteren en stemt als kader ook goed overeen met de doelpopulatie (APS, 2003: 19). In het geval van de JOP-schoolmonitor 2013 moet een onderscheid worden gemaakt tussen de 'Vlaamse steekproef' en de grootstedelijke steekproef. Voor de Vlaamse steekproef bestaat de doelpopulatie uit jongeren die schoollopen in het secundaire onderwijs in het Vlaamse Gewest. Het

steekproefkader wordt dan ook gevormd door (een lijst met) alle scholen die in het Vlaamse Gewest secundair onderwijs aanbieden (met uitzondering van het buso en het dbso). Hetzelfde geldt in zekere zin voor de grootstedelijke bevraging in Brussel, Antwerpen en Gent: hier gaat het om jongeren die schoollopen in het (Nederlandstalig) secundair onderwijs in respectievelijk Brussel, Antwerpen en Gent. Dit impliceert onder andere dat de afbakening in leeftijd niet absoluut is: waar het grotendeels 12 tot 18-jarigen betreft, zijn er uitzonderingen zowel naar onder als (vooral) naar boven. Het steekproefkader voor de schoolmonitor heeft ook geografische implicaties: daar waar de JOP-monitor 3, via een steekproef op naam en adres, jongeren bevraagt die wonen in Vlaanderen, is dat strikt genomen niet noodzakelijk zo voor de JOP-schoolmonitor: aangezien de steekproefprocedure via de school gaat, is het in theorie mogelijk dat ook jongeren die niet in het Vlaamse Gewest wonen, worden bevraagd. Met name in de grootstedelijke schoolmonitor is dat belangrijk: niet alle jongeren die in Brussel, Antwerpen en Gent schoollopen, wonen ook effectief daar. Verder is het allicht concreter om aan de omschrijving van de doelpopulatie, zowel voor de JOP-monitor 3 als de JOP-schoolmonitor 2013, toe te voegen dat het de facto moet gaan om jongeren die het Nederlands voldoende machtig zijn: de vragenlijst voor beide studies is (enkel) in het Nederlands opgesteld. Met dit punt komen we evenwel dicht in de buurt van de volgende foutenbron, de non-respons. Afgezien van deze, niet onbelangrijke bemerkingen, kan echter wel worden gesteld dat beide JOP-studies erin slagen dekkingsfouten te beperken door een adequaat, goed bij de doelpopulatie aanleunend, steekproefkader.

Non-respons is in veel opzichten vergelijkbaar met de hierboven beschreven dekkingsfout. Daar waar dekkingsfouten de afstand tussen de doelpopulatie en het steekproefkader uitdrukken, slaan non-responsfouten op het verschil tussen de vooropgestelde steekproef en de gerealiseerde steekproef (Pleysier et al., 2010). Is echter de uitval door dekkingsfouten in het JOP-onderzoek relatief beperkt, dan ligt dit voor de non-responsfout toch anders. In het geval van de JOP-monitor 3 zagen we dat er een aanzienlijke non-respons (bruto responsgraad van 46.4%) was. Dit is op zich niet zo vreemd voor een postenquête, maar het betekent wel dat meer dan de helft van de gecontacteerde potentiële respondenten niet wordt bereikt of niet wenst deel te nemen. De non-responsfout wordt evenwel niet enkel door de omvang van de uitval bepaald, maar veeleer door de aard van de uitval (Stoop, 2005). Op basis van de gepresenteerde verschillen tussen de steekproef en de doelpopulatie zien we inderdaad dat de steekproef, op een aantal kenmerken en voor een aantal groepen, afwijkt van de doelpopulatie. Ook dit is op zich niet vreemd. We weten inderdaad ook uit ander onderzoek en methodologische handboeken dat bepaalde groepen in de bevolking minder geneigd zijn om te participeren in surveyonderzoek (zie o.a. Stoop, 2005; Billiet, 1993). Net daarom is ook de gelijktijdige afname van de JOP-schoolmonitor interessant: alhoewel er hier een (aanzienlijke) uitval is op het niveau van de scholen, is de non-respons op het niveau van de respondenten laag. De gelijktijdige afname van postenquête en schoolmonitor maakt het mogelijk om in de nabije toekomst deze methodologisch (maar ook inhoudelijk) relevante vergelijking meer in detail te analyseren. Van een andere orde, maar

daarom niet minder belangrijk, is de vraag hoe we als onderzoekers moeten omgaan met de schijnbaar dalende bereidheid om deel te nemen aan wetenschappelijk onderzoek. Alhoewel dit voor de JOP-studies op het niveau van de individuen nog meevalt, wekt met name de lage bereidheid van scholen (naar eigen zeggen voornamelijk vanuit een overbevraging voor allerhande onderzoek) onze bezorgdheid. Tot slot worden in de literatuur ook een aantal technieken beschreven om de non-respons te minimaliseren. Zo hebben we voor de verzending van de JOP-monitor 3 de *Total Design Method* van Dillman (1978) zo goed mogelijk gevolgd. Met het oog op mogelijke item non-respons stond, bij zowel de JOP-monitor 3 als de JOP-schoolmonitor, bij de constructie van de vragenlijst de begripbaarheid voorop, en werd ook een pretest voorzien. Ondanks deze inspanningen blijft er in beide studies voor enkele kenmerken een afwijking bestaan tussen de steekproef en de doelpopulatie. Poststratificatie of het berekenen van weegcoëfficiënten (zie hoger) is dan een mogelijkheid om die non-respons (gedeeltelijk) te ondervangen (APS, 2003).

Meetfouten treden op wanneer er in het onderzoek fout wordt geregistreerd. Dit kan gebeuren om uiteenlopende redenen die te maken hebben met de wijze van dataverzameling, het meetinstrument, de respondent of, indien van toepassing, de interviewer (Pleysier et al., 2010). In het kader van de JOP-monitor en schoolmonitor kan hier opnieuw worden verwezen naar mogelijke, en nog verder te onderzoeken verschillen tussen de postenquête en de klassikaal afgenomen schoolenquête. Verder is ook de aandacht die uitgaat naar de constructie van de vragenlijst en het afnemen van een pretest niet enkel gericht op het reduceren van eventuele (item) non-respons, maar ook op het beperken van allerhande mogelijke meetfouten tijdens de afname van de vragenlijst. Het zou ons in het kader van deze introductie ongetwijfeld te ver leiden om op alle mogelijke meetfouten verder in te gaan.

Naast accuraatheid als een cruciale indicator voor de kwaliteit van een survey, is in de literatuur ook nog een bredere invulling van kwaliteit terug te vinden. In de *Total Quality Management* (TQM)-benadering plaatst men accuraatheid tussen 'relevantie', 'tijdigheid en stiptheid', 'toegankelijkheid en duidelijkheid', 'vergelijkbaarheid', 'coherentie' en 'volledigheid' (Loosveldt et al., 2004). Deze benadering loopt overigens parallel met de indeling in zeven dimensies die door Eurostat, en bij uitbreiding ook door de Studiedienst van de Vlaamse Regering, wordt aanbevolen als definitie van kwaliteit (APS, 2003). De relevantie van een surveyonderzoek wordt bepaald door de behoeften van de 'gebruikers'. Daarbij is het voor het JOP geen evident, maar wel een relevant proces om blijvend op zoek te gaan naar instrumenten die methodologisch aanvaardbaar zijn en tegelijk ook voldoende aansluiten bij de verwachtingen van die brede groep van (potentiële) gebruikers (APS, 2003). De dimensies van 'tijdigheid en stiptheid' en 'toegankelijkheid en duidelijkheid' sluiten daar in zekere zin bij aan. Het onderzoek wint aan kwaliteit wanneer frequent en 'op tijd' wordt gerapporteerd over de resultaten van het onderzoek. Het onderzoek moet goed gedocumenteerd zijn, en de rapportage moet 'eenvoudig toegankelijk zijn in een voor zoveel mogelijk gebruikers

makkelijk hanteerbare vorm' (APS, 2003). Het JOP bevestigt met dit boek een traditie van tijdige en stipte rapportage, in de vorm van een boek waarin uitgebreid en toegankelijk wordt gerapporteerd over zowel de technisch-methodologische aspecten als de resultaten van dat onderzoek. Recent werd ook een beweging ingezet om de JOP-website verder te optimaliseren en de data voor gebruikers via een hanteerbare tool deels toegankelijk te maken. Ook de dimensie 'volledigheid' verwijst naar de behoeften en prioriteiten zoals bepaald door de gebruikers, en suggereert een proces waarbij de vragen van gebruikers (naderhand) worden vergeleken met de informatie die in het onderzoek wordt geboden. Wat de dimensie van de 'vergelijkbaarheid' betreft, wordt gesteld dat cijfers en statistieken 'het bruikbaarst zijn wanneer ze betrouwbare vergelijkingen in tijd en ruimte toelaten' (APS, 2003). Alhoewel het onderzoek door het JOP cross-sectioneel en niet longitudinaal is, laat het opzet van het onderzoek en de derde afname van de JOP-monitor toe om op voorzichtige wijze een beeld te geven van veranderingen en evoluties met betrekking tot de leefwereld van jongeren in Vlaanderen (Pickery, 2012). Daarnaast bieden ook 'Vlaamse steekproeven' en de grootstedelijke studies (in Brussel, Antwerpen of Gent) bijzonder relevante vergelijkingspunten, en moet opnieuw de mogelijkheid om via de JOP-monitor 3 en de JOP-scholenmonitor 2013 interessante methodologische vergelijkingen tussen respectievelijk een postquête en een schoolenquête op te zetten, worden aangestipt. De 'coherentie' van het onderzoek, ten slotte, wijst op het belang om concepten op een betrouwbare manier te meten en tot meer complexe maten samen te voegen, iets wat in het JOP-onderzoek voor nagenoeg alle theoretisch abstracte concepten gebeurt (APS, 2003).

Het is uiteraard niet evident om deze brede kwaliteitsinvulling en de daarbij geformuleerde dimensies accuraat te meten en zo de kwaliteit van het onderzoek exact (cijfermatig) te bepalen (APS, 2003). Wat opnieuw cruciaal is, is dat deze verschillende aspecten van de kwaliteit van een onderzoek worden gerapporteerd en op een transparante manier beschreven staan, en zo het vertrekpunt vormen van een continu proces van kwaliteitsmanagement in de organisatie van het surveyonderzoek. Dit proces staat ook voorop in dit boek, en bij uitbreiding het JOP-onderzoek, waarbij zowel over de mogelijkheden, maar ook over de beperkingen van het onderzoek wordt gerapporteerd, met name om vanuit die beschrijving van de (technische) kwaliteit van het onderzoek inhoudelijk relevante conclusies te trekken en zo op weg te gaan naar een beter inzicht.

5. Verder in dit boek

Dit eerste, inleidend hoofdstuk schetst de technische contouren op basis waarvan in dit boek inhoudelijke analyses en bevindingen zullen worden gepresenteerd. Op deze manier is de context van de 'jongeren in cijfers in letters', die verder in het boek aan bod komen, geschetst, en kan in het licht van de gepresenteerde kwaliteiten, maar

ook beperkingen van het onderzoek, op zoek worden gegaan naar een beter begrip en inzicht in de leefwereld van Vlaamse jongeren.

In hoofdstuk 2 gaan Lieve Bradt en Maria De Bie in op vier dimensies van de schoolbeleving van jongeren: interesse in leerinhoud, studiedruk, sociale aanvaarding en de relatie met leerkrachten. Dit gebeurt aan de hand van de JOP-schoolmonitor voor de tweede en derde graad van het secundair onderwijs. Hierbij wordt zowel de Vlaamse als de grootstedelijke steekproef geanalyseerd. Er gaat hierbij aandacht naar verschillen tussen groepen jongeren en beïnvloedende factoren van de dimensies van schoolbeleving. De resultaten worden belicht vanuit de vraag wat jongeren ons via de monitor vertellen over de school als een leeromgeving, een leefomgeving en een sociale praktijk.

Het opzet van de bijdrage van Diederik Cops in hoofdstuk 3 is tweeledig. Op de eerste plaats is gebruikgemaakt van de mogelijkheid die de derde afname van de JOP-monitor biedt om tendensen in zelfgerapporteerd delinquent gedrag – dader- en slachtofferschap – bij Vlaamse jongeren in kaart te brengen. Ten tweede maakt deze bijdrage ook gebruik van de gelijktijdige afname van zowel de postenquête als de schoolenquête, die in beide gevallen betrekking hebben op een representatieve steekproef van Vlaamse jongeren. Hierbij gaat Diederik Cops op zoek naar mogelijke methode-effecten op zowel de gerapporteerde frequenties van delinquent gedrag als op de vastgestelde risicofactoren van delinquent gedrag.

In het vierde hoofdstuk proberen Maria De Bie, Tineke Van de Walle en Lieve Bradt op basis van de JOP-monitor 3 in eerste instantie meer inzicht te krijgen in het informele en formele netwerk van jongeren. Ze gaan na welke informele en formele actoren jongeren beschikbaar achten en wie zij daarin als steunfiguren naar voren schuiven. Daarbij hebben ze ook aandacht voor de toegankelijkheid van formele steun voor jongeren. In een tweede deel wordt dieper ingegaan op de kennis en het gebruik van enkele sociale voorzieningen (zoals CLB, OCMW, JAC) door jongeren.

In hoofdstuk 5 staat de relatie tussen zelfwaardering, slachtofferschap van pestgedrag en de gepercipieerde kwaliteit van vriendschapsrelaties centraal. Arne De Boeck analyseert in welke mate jongeren uit het Nederlandstalig secundair onderwijs er een positieve zelfwaardering op na houden, en of dit verband houdt met (slachtofferschap van) zowel online als offline pestgedrag. Ten slotte werd ook bekeken of het verband tussen slachtofferschap van pestgedrag en zelfwaardering verschilt naargelang slachtoffers over goede vriendschapsbanden beschikken.

In hoofdstuk 6 bestuderen Gil Keppens en Jessy Siongers de leerlingenpopulaties in Vlaamse scholen. Zij brengen daarbij de verschillen in kaart tussen scholen naar leerlingensamenstelling op het vlak van socio-economische, etnische en culturele achtergrond en gaan na in welke mate het Vlaamse scholenlandschap wordt gekenmerkt door concentratie en segregatie. Tevens wordt onderzocht in welke mate socio-economische, etnische en culturele concentratiekenmerken samengaan in Nederlandstalige secundaire scholen in Vlaanderen.

Bram Spruyt en Filip Van Droogenbroeck onderzoeken in hoofdstuk 7 de opvattingen over politiek bij jongeren tussen 14 en 30 jaar, en hebben daarbij aandacht voor de interesse in politiek, politieke competentie, de gevoeligheid voor populisme, gevoelens van politieke machteloosheid, het hebben van een geldige partijvoorkeur en de houding tegenover de stemplicht. Er wordt onderzocht of deze opvattingen verschillen naargelang leeftijd (met name of jongeren al dan niet stemgerechtigd zijn), sociale achtergrond en opleidingsniveau. Ze maken daarbij zowel een actuele stand van zaken op als een vergelijking met eerdere JOP-monitors.

Hoofdstuk 8 van Tineke Van de Walle gaat over de vrije tijd van Vlaamse jongeren. Het hoofdstuk bestaat uit drie delen. Een eerste deel bespreekt de verenigingsparticipatie en ruimere vrijetijdsbesteding van Vlaamse jongeren anno 2013. Daarna wordt er op zoek gegaan naar recente verschuivingen in vrijetijdsbesteding door gegevens uit de Vlaamse JOP-monitor 3 te vergelijken met vroegere afnames. Er wordt daarbij ingezoomd op het relatieve belang van internet in de vrije tijd. In het derde en laatste deel wordt er voor jongeren uit het secundair onderwijs onderzocht of er zich verschillende vrijetijdsruimtes aftekenen: tot op welke hoogte vindt men onderscheiden jeugdgroepen op specifieke, eigen plekken in het ruime vrijetijdsveld?

In hoofdstuk 9 onderzoeken Filip Van Droogenbroeck en Bram Spruyt de religieuze identificatie en mate van religiositeit bij christelijke en moslim jongeren uit de tweede en derde graad van het (Nederlandstalig) secundair onderwijs in Vlaanderen en Brussel. Daarbij wordt gekeken met welke religie jongeren zich identificeren en hoe sterk zij gehecht zijn aan hun religieuze overtuiging. Er wordt nagegaan in welke mate geslacht, sociaaleconomische achtergrond en gepercipieerde discriminatie religiositeit beïnvloeden. Specifiek voor moslims onderzoeken ze of er verschillen zijn tussen Belgen van Marokkaanse of Turkse origine en hoe interetnisch contact samenhangt met religiositeit.

Bij het einde van dit inleidende hoofdstuk past het ten slotte nog om iedereen te bedanken die ons heeft geholpen om dit project te realiseren. Daarbij denken we aan, en gaat onze dank in eerste instantie uit naar de meer dan 10.000 jongeren die, hetzij via de JOP-monitor 3, hetzij via de JOP-schoolmonitor 2013, hebben meegewerkt aan dit onderzoek. Uiteraard willen wij ook alle scholen die in het kader van de schoolmonitor toestemming gaven en bereid waren om mee te werken aan het onderzoek, expliciet bedanken. Tot slot danken we ook onze opdrachtgever, Pascal Smet, Vlaams minister van Onderwijs, Jeugd, Gelijke Kansen en Brussel, en de Vlaamse overheid en het Steunpuntenprogramma voor Beleidsrelevant Onderzoek. Zonder hun bereidwillige medewerking en ondersteuning was dit onderzoek niet mogelijk geweest.

Bibliografie

- APS (2003). *Kwaliteitszorg statistisch productieproces: Aanbevelingen*. Brussel: Administratie Planning & Statistiek, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap.
- Biemer, P.P., & Christ, S.L. (2008). Weighting survey data. In E.D. de Leeuw, J.J. Hox & D.A. Dillman (Ed.), *International Handbook of Survey Methodology* (pp. 317-341). London: Psychology Press.
- Billiet, J. (1993). *Ondanks beperkt zicht. Studies over waarden, ontzuiling en politieke veranderingen in Vlaanderen*. Brussel: VUBPress.
- Braun, M. (2003). Errors in comparative survey research: an overview. In J.A. Harkness, F.J. Van de Vijver & P.Ph. Mohler (Ed.), *Cross-cultural survey methods* (pp. 137-142). Hoboken: John Wiley & Sons.
- De Leeuw, E.D., Hox, J.J., & Dillman, D.A. (2008). The Cornerstones of Survey Research. In E.D. de Leeuw, J.J. Hox & D.A. Dillman (Ed.), *International Handbook of Survey Methodology* (pp. 1-17). London: Psychology Press.
- Dillman, D. A. (1978). *Mail and Telephone Surveys. The Tailored Design Method*. New York: Wiley.
- Elchardus, M. & Tresignie, C. (2002). *Technisch rapport DS2001*. Brussel: Vakgroep Sociologie VUB, Onderzoeksgroep TOR.
- Groves, R.M. (1989). *Survey errors and survey costs: An introduction to survey errors*. New York: Wiley.
- Loosveldt, G., Carton, A., & Billiet, J. (2004). Assessment of survey data quality: a pragmatic approach focused on interviewer tasks. *International Journal of Market Research*, 46 (1), 65-82.
- Lyberg, L.E., & Biemer, P.P. (2008). Quality assurance and quality control in surveys. In E.D. de Leeuw, J.J. Hox & D.A. Dillman (Ed.), *International Handbook of Survey Methodology* (pp. 421-441). London: Psychology Press.
- Pickery, J. (2012). *Het onderzoeken van veranderingen in de tijd met cross-sectionele surveys*. Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering (SVR).
- Pleysier, S., & Pauwels, L. (2011). Als 'meten' niet noodzakelijk 'weten' is, hoe kunnen we dan beter 'meten' om meer te 'weten'? Methodologische kanttekeningen bij het meten van criminaliteit en onveiligheid. In I. Aertsen et al. (Ed.), *Deviantie Wetenschap. Het domein van de criminologie* (pp. 115-124). Leuven: Acco.
- Pleysier, S., Vervaeke, G., & Goethals, J. (2010). Criminaliteit en onveiligheid bevraagd. Evoluties, methodologische knelpunten en uitdagingen bij de victim survey. In L. Pauwels et al. (Ed.), *Criminografische ontwikkelingen: van (victim-)survey tot penitentiaire statistiek* (pp. 9-26). Antwerpen: Maklu.
- Stoop, I.A.L. (2005). *The Hunt for the Last Respondent. Nonresponse in sample surveys*. Den Haag: SCP.
- Vettenburg, N., Deklerck, J., & Siongers, J. (Ed.) (2009). *Jongeren binnenstebuiten. Thema's uit het jongerenleven onderzocht*. Leuven: Acco.
- Vettenburg, N., Deklerck, J., & Siongers J. (Ed.) (2010). *Jongeren in cijfers en letters. Bevindingen uit JOP-monitor 2*. Leuven: Acco.
- Vettenburg, N., Elchardus, M., & Put, J. (Ed.) (2011). *Jong in Brussel. Bevindingen uit de JOP-monitor Brussel*. Leuven: Acco.
- Vettenburg, N., Elchardus, M., Put, J., & Pleysier, S. (Ed.) (2013). *Jong in Antwerpen en Gent. Bevindingen uit de JOP-monitor Antwerpen-Gent*. Leuven: Acco.
- Vettenburg, N., Elchardus, M., & Walgrave, L. (Ed.) (2006). *Jongeren van nu en straks. Overzicht en synthese van recent jeugdonderzoek in Vlaanderen*. Leuven: LannooCampus.
- Vettenburg, N., Elchardus, M., & Walgrave, L. (Ed.) (2007). *Jongeren in cijfers en letters. Bevindingen uit de JOP-monitor 1*. Leuven: LannooCampus.

2. De schoolbeleving van jongeren in Vlaamse en grootstedelijke secundaire scholen

Lieve Bradt en Maria Bouverne-De Bie

1. Inleiding

De school neemt als tweede opvoedingsmilieu een belangrijke plaats in in de leefwereld van jongeren, al was het maar omdat “young people spend a notable part of their time within school” (Haapasalo, Välimaa & Kannas, 2010: 133). De vraag hoe jongeren de school beleven is dan ook vanaf de eerste afname van de JOP-monitor in 2005-2006 een kernthema binnen het Jeugdonderzoeksplatform. De school kreeg zowel in de JOP-monitor 1 (Rombauts, 2007) en JOP-monitor 2 (Vettenburg & Brondeel, 2010) als in de JOP-schoolmonitor Brussel (De Clerck & Vettenburg, 2011) en Antwerpen-Gent (Vettenburg, Cardoen, Van de Walle & Brondeel, 2012) steeds een plaats vanuit twee vragen: de tevredenheid over de school en de lesinhouden enerzijds, en de relatie met de lesgevers anderzijds. De focus lag hierbij op het zoeken naar verklaringen voor het schoolwelbevinden van jongeren, waarbij deze verklaringen gezocht werden in een diversiteit van gezins-, school- en persoonsgerelateerde factoren (Vettenburg, Vyverman & Brondeel, 2009). Met de JOP-monitor 3 en de JOP-schoolmonitor 2013 willen we het thema van de school opnemen vanuit de vraag wat jongeren ons via de JOP-monitor vertellen over de wijze waarop de school tussenkomt in hun leefwereld. We maken hierbij een onderscheid tussen: (1) de school als leeromgeving, (2) de school als leefomgeving en (3) de school als een sociale praktijk. Navolgend geven we aan hoe de verschillende items uit de voorbije JOP-afnames in deze indeling een plaats vonden, en welke items bij de constructie van de JOP-monitor 3 en de JOP-schoolmonitor 2013 toegevoegd werden.

1.1 De school als leeromgeving

De school als leeromgeving verwijst naar de drie doelstellingen van het onderwijs: kwalificatie, socialisatie en subjectivering (Biesta, 2011). De *kwalificatiedoelstelling* omvat de “vraag of het onderwijs de leerlingen en studenten uitrust met kennis, vaardigheden en houdingen die relevant zijn voor de arbeidsmarkt en waarmee een school-

verlater zich in de samenleving kan handhaven en ontwikkelen” (Vermolen, 2008: 4). *Socialisatie* verwijst naar maatschappelijke en culturele vorming, waardoor jongeren opgroeien tot toekomstige burgers van de samenleving. *Subjectivering*, tot slot, verwijst naar de ‘persoonsvorming’: een eigen positie kunnen innemen ten aanzien van de cultuur waarin we leven, zich als persoon ontwikkelen en zinverlenend kunnen omgaan met de omgeving. Deze drie doeldomeinen hangen samen: ze geven uitdrukking aan een opvatting over de relatie tussen individu en gemeenschap. Van leerkrachten wordt gevraagd leerlingen te helpen deze onderwijsdoelen te realiseren. Dit vergt van leerkrachten dat zij de klassituatie goed kunnen aanvoelen, en datgene kunnen aanbieden wat op een bepaald moment een antwoord biedt op de ‘waarom-’ en ‘hoe-’ vragen die leerlingen stellen (Biesta, 2011).

In de vorige JOP-monitors kwam de kwalificatiedimensie van het onderwijs aan bod via een aantal items die peilden naar de interesse van de studenten in de inhoud van het leerprogramma. De JOP-monitor 3 en de JOP-schoolmonitor 2013 behouden twee van deze items: ‘Ik ben tevreden over mijn opleiding/studierichting’ en ‘In de meeste van mijn vakken ben ik echt geïnteresseerd’. Daarnaast stellen we in de huidige JOP-studie de jongeren ook de vraag hoe ze hun klasprestaties percipiëren en in welke mate ze het gevoel hebben dat ze hun studies aankunnen. Onderzoek naar het welbevinden van leerlingen in het secundair onderwijs (Engels, Aelterman, Schepens & Van Petegem, 2000) bracht immers aan het licht dat leerlingen over het algemeen minder tevreden zijn over de studiedruk, en er een algemeen gevoel van overbelasting heerst. Uit het onderzoek van Stevens, De Groof, Elchardus, Laurijssen & Smits (2006) haalden we daarom twee items uit een schaal waarmee gepeild werd naar ‘studiedruk’. Een derde item ‘Ik verwerk de leerstof meestal trager dan de anderen van mijn klas’ komt uit de schaal ‘academisch zelfconcept’ van Stoel & Pijl (1980). Een laatste item peilt naar de inschatting die studenten maken van hun schools presteren in vergelijking met klasgenoten.

De socialisatiedimensie verwijst naar de school als een maatschappelijke organisatie waar kinderen en jongeren kunnen ervaren hoe mensen met elkaar omgaan. Voor dit aspect werden twee items met betrekking tot de relatie met de leerkrachten overgenomen uit de vorige JOP-monitors. Tevens werd een item toegevoegd dat peilt naar non-formele integratie in de school: ‘Ik neem deel aan veel (niet-verplichte) activiteiten op/met school’ (Van Houtte & Van Maele, 2012).

De persoonsvorming van de leerlingen berust in belangrijke mate op een goede relatie met de leerkracht. Hiervoor werd in de huidige JOP-studie een item toegevoegd: ‘De leerkrachten op school respecteren mij’. Dit item is gebaseerd op de Vlaamse ‘Oprit 14’-studie (Clycq & Vandenbroucke, 2012). Uit onderzoek blijkt dat jongeren heel wat belang hechten aan een respectvolle houding vanwege de leerkrachten (Phelan, Davidson & Cao, 1992; DeFur & Korinek, 2010).

1.2 De school als leefomgeving

De school is niet enkel een leeromgeving. Zowel voor leerlingen als leerkrachten, directies... heeft de school ook betekenis als een leefomgeving, een plek waar jongeren samen kunnen zijn met leeftijdsgenoten en vrienden kunnen maken (Verschelden, 2002) en waar jongeren en volwassenen samen zijn. Onderzoek over de schoolbeleving van jongeren wijst uit dat vrienden veelal als het leukste aspect aan de school worden ervaren (Verschelden & Bouverne-De Bie, 2000; Stevens, De Groof & Burssens, 2006) en een belangrijke grondslag vormen om zich al dan niet thuis te voelen op school (De Groof, 2003). Ook internationaal onderzoek schuift het belang van vriendschap en het interageren met leeftijdsgenoten naar voren (DeFur & Korinek, 2010; Hoffman, 2002). Vanuit deze bevindingen werd ervoor geopteerd om een gereduceerde vorm van de PRIMA-schaal 'sociale aanvaarding' zoals gebruikt door Vandenbergh, Cortois, De Bilde, Van Petegem & Van Damme (2011) op te nemen, zij het aangepast aan de context van het secundair onderwijs. Volgende items werden dan ook toegevoegd aan de monitor: 'Ik maak veel plezier met mijn klasgenoten', 'Ik heb op school weinig vrienden', 'Ik word gepest op school' en 'Mijn klasgenoten gaan liever met andere klasgenoten om dan met mij'. Tevens werden twee items uit de vorige JOP-monitors, die peilden naar tevredenheid over de school ('Ik zou graag veranderen van school' en 'Ik voel me vaak ongelukkig als ik op school ben') voor de huidige afname behouden, zij het dat het tweede item wat afwijkt van de formulering zoals opgenomen in de vorige JOP-monitors ('Ik voel me ongelukkig op deze school').

1.3 De school als een sociale praktijk

De school is ook te zien als een sociale praktijk, dit wil zeggen als een "geïstitutionaliseerd veld, die een eigen logica hanteert en typische praktijken ontwikkelt, maar daarin niet losstaat van de sociale, historische en culturele context" (Piessens, 2008: 12). De betekenis van de school als sociale praktijk krijgt recent veel aandacht, vanuit de verwachting dat scholen een belangrijke bijdrage kunnen/moeten leveren aan de ontwikkeling van democratisch burgerschap. Deze verwachting wordt vaak teruggebracht tot de kwalificatiefunctie en de socialisatiefunctie van het onderwijs. Het gaat dan om het aanbrengen van de zogenaamde 'burgerschapswaarden', waarbij burgerschap begrepen wordt als een geheel van kennis, vaardigheden en houdingen die noodzakelijk zijn om als goede burger te kunnen functioneren (Biesta, 2007). Burgerschapsleren kan volgens Biesta echter niet in termen van het verwerven van kwalificaties worden gedacht "omdat burgerschapsleren altijd en voortdurend plaatsvindt" (Biesta, 2007: 26). Dit verschuift de focus naar de kwaliteit van de interactie- en leerprocessen binnen de school. Op die manier kan de school ook worden benaderd "als een praktijk waarin een verwachting besloten ligt naar democratisch samenleven en naar het ervaren van hoe dit kan geleerd worden" (Bouverne-De Bie, De Vos & Roose, 2011-2012: 28; de Winter, 1995).

In relatie tot de school als sociale praktijk bekijken we twee items die bevraagd werden in de JOP-schoolmonitor 2013: ‘Onze directie en leerkrachten vinden dat bso-leerlingen minder waard zijn dan tso- of aso-leerlingen’ en ‘Op mijn school krijgt iedereen eerlijke kansen, ongeacht rijkdom, geloof of afkomst’. Hoewel de school als sociale praktijk uiteraard niet te vatten is met deze twee items alleen – de relatie met de leerkrachten kan hierin bijvoorbeeld ook een plaats krijgen – nemen we ze in deze bijdrage toch mee bij wijze van eerste verkenning van het perspectief op de school als sociale praktijk.

2. Dimensies van schoolbeleving

Voor de verdere analyses in dit hoofdstuk vertrekken we van de 16 uitspraken over de schoolbeleving waaraan de jongeren een score dienden toe te kennen gaande van ‘1’ (helemaal niet akkoord) tot en met ‘5’ (helemaal akkoord). We richten ons hierbij op de data afkomstig uit de JOP-schoolmonitor voor leerlingen uit de tweede en derde graad van het secundair onderwijs.¹¹ Zoals aangegeven in het vorige hoofdstuk, werd deze schoolmonitor afgenomen bij een grootstedelijke steekproef in Brussel, Antwerpen en Gent enerzijds, en een representatieve steekproef van Vlaamse secundaire scholen anderzijds. Voor de tweede en derde graad van het secundair onderwijs werden zo in totaal 4713 jongeren bevraagd (2790 jongeren in de Vlaamse steekproef en 1923 jongeren uit de grootsteden). Een exploratieve principale componentenanalyse op deze data wijst uit dat er in deze 16 items vier dimensies te onderscheiden zijn.¹² Deze vier dimensies benoemen we respectievelijk ‘sociale aanvaarding’, ‘studiedruk’, ‘relatie met leerkrachten’ en ‘interesse in leerinhoud’.

Interessant om te zien in onderstaande tabel is dat het item ‘Ik zou graag van school veranderen’ zowel laadt op de dimensie ‘relatie met leerkrachten’ (jongeren met een hogere score op dit item, scoren lager op de schaal ‘relatie met leerkrachten’) als op de component ‘sociale aanvaarding’. Dit geeft aan dat de wens om al dan niet van school te willen veranderen vooral samenhangt met negatieve relaties zowel met leerkrachten als met leeftijdsgenoten, al kunnen we hierbij geen uitspraak doen over de causaliteit van deze samenhang. Hetzelfde geldt voor het item ‘Ik voel mij vaak ongelukkig als ik op school ben’. In de analyse wordt dit samengenomen met de items over ‘sociale aanvaarding’, maar ook dit item laadt met de component ‘relatie met leerkrachten’.

11. In de JOP-schoolmonitor voor de eerste graad werden de twee items ‘Onze directie en leerkrachten vinden dat bso-leerlingen minder waard zijn dan tso- of aso-leerlingen’ en ‘Op mijn school krijgt iedereen eerlijke kansen, ongeacht rijkdom, geloof of afkomst’ niet bevraagd. Daarom beslisten we om in dit hoofdstuk enkel in te gaan op de resultaten voor de tweede en derde graad.

12. Aangezien de principale componentenanalyse voor de scholieren uit de grootsteden geen andere resultaten opleverde dan voor de scholieren uit Vlaanderen, werden de beide groepen hier samengenomen.

Tabel 2.1. Principale componentenanalyse voor schoolbeleving (Rotated Component Matrix).

	Sociale aanvaarding	Studiedruk	Relatie met leerkrachten	Interesse in leerinhoud
1. Ik heb op school weinig vrienden	.812	.046	.016	-.007
2. Mijn klasgenoten gaan liever met andere klasgenoten om dan met mij	.811	.048	.025	.028
3. Ik maak veel plezier met mijn klasgenoten	-.705	-.050	.066	.217
4. Ik word gepest op school	.673	.114	-.076	.179
5. Ik voel mij vaak ongelukkig als ik op school ben	.507	.112	-.319	-.267
6. De hoeveelheid te verwerken leerstof is te groot voor mij	.108	.825	-.099	-.023
7. Ik heb vaak het gevoel dat ik tot het uiterste moet gaan om mijn studie aan te kunnen	.094	.823	-.056	.074
8. Ik verwerk de leerstof meestal trager dan de anderen van mijn klas	.061	.821	-.003	-.024
9. Ik ben één van de betere studenten van mijn klas	.079	-.560	.058	.385
10. De leerkrachten op school respecteren mij	.002	-.022	.845	.144
11. Ik ben tevreden over de contacten met de leerkrachten	-.030	-.049	.809	.207
12. Ik kan openlijk mijn mening geven, ook als die verschilt van die van de leerkrachten	-.079	-.069	.763	.027
13. Ik zou graag van school veranderen	.353	.082	-.408	-.285
14. In de meeste van mijn vakken ben ik echt geïnteresseerd	-.021	-.130	.211	.721
15. Ik ben tevreden over mijn opleiding/studierichting	-.153	-.093	.187	.645
16. Ik neem deel aan veel (niet-verplichte) activiteiten op/met school	.037	.125	.027	.536

Varimax with Kaiser Normalization

Bron: JOP-schoolmonitor, 2de en 3de graad (2013).

Voor de vier componenten van de exploratieve principale componentenanalyse hebben we vervolgens betrouwbaarheidsanalyses uitgevoerd. Op basis van deze analyses werden uiteindelijk vier somschalen (0-100) geconstrueerd: (1) de somscore sociale aanvaarding (hoe hoger de score, hoe meer vriendschap men ervaart op school), (2) de somscore studiedruk (de ervaren studiedruk stijgt met de score), (3) de somscore interesse in leerinhoud (een hoge score wijst op een hoge interesse in de opleiding) en (4) de somscore relatie met leerkrachten (hoe lager de score, hoe negatiever de relatie met de leerkrachten wordt gewaardeerd). Voor de beschrijving van deze vier somschalen verwijzen we naar de bijlage.

In wat volgt, maken we eerst voor enkele items de vergelijking tussen de Vlaamse JOP-monitors 1, 2 en 3. Vervolgens worden de vier geconstrueerde somschalen afzonderlijk verder onderzocht voor de JOP-schoolmonitor 2013 (tweede en derde graad). Voor iedere dimensie geven we eerst een beschrijving aan de hand van de algemene frequentieverdelingen, waarna we analyseren of er verschillen zijn in groepsgegevens naargelang geslacht, leeftijd en onderwijsvorm. We maken hierbij steeds een onderscheid tussen de Vlaamse steekproef en de grootstedelijke steekproef van de JOP-schoolmonitor. In een volgend deel bekijken we de onderlinge samenhang tussen de vier geconstrueerde somschalen. Tot slot gaan we aan de hand van meervoudige lineaire regressies na welke gezins-, school- en persoonsgerelateerde factoren een invloed hebben op de vier geconstrueerde dimensies van schoolbeleving. Voor de keuze van deze factoren baseren we ons op de vorige JOP-studies. We ronden deze bijdrage af met een discussie waarin we de resultaten samenvatten in het licht van de vraag wat de data ons vertellen over de school als een leeromgeving, een leefomgeving en een sociale praktijk.

3. Resultaten

3.1 Schoolbeleving bij Vlaamse jongeren: enkele items doorheen de tijd

Zoals aangegeven, werden in het huidige onderzoek andere items bevraagd dan bij de vorige JOP-monitors. Dit maakt dat een volledige vergelijking doorheen de tijd niet mogelijk is. Op itemniveau zijn er wel vier items die in alle Vlaamse JOP-monitors bevraagd werden: 'Ik ben tevreden over de contacten met de leerkrachten', 'Ik kan openlijk mijn mening geven, ook als die verschilt van de leerkrachten', 'Ik ben tevreden over mijn opleiding/studierichting' en 'Ik zou graag van school veranderen'. In onderstaande tabel geven we voor de drie Vlaamse JOP-monitors – het gaat voor wat dit deel betreft dus over de JOP-monitor die via de post verstuurd werd – de frequenties van deze vier items weer. Aangezien in de JOP-monitor 1 enkel jongeren vanaf 14 jaar bevraagd werden, beperken we ons ook hier tot de groep jongeren uit de tweede en de derde graad van het secundair onderwijs.

De resultaten laten zien dat een hoger percentage jongeren uit de JOP-monitor 3 aangeeft tevreden te zijn met zijn/haar contacten met de leerkrachten (64% versus 58.8 en 58%). In vergelijking met de vorige JOP-monitors vinden ook iets meer jongeren dat ze openlijk hun mening kunnen uiten (59.5 versus 56.2 en 58.1%). Voor de overige twee items stellen we vast dat het aandeel jongeren dat tevreden is over hun opleiding lijkt af te nemen doorheen de tijd. Hoewel het percentage jongeren dat zich positief uit over zijn/haar opleiding zeer hoog blijft (79.8%), merken we op dat het percentage jongeren dat zich (helemaal) niet akkoord verklaart met deze stelling verdubbeld is van 2.5% bij JOP-monitor 1 en 2.3% bij JOP-monitor 2 naar 4.9% bij JOP-monitor 3. Hetzelfde geldt voor de stelling 'Ik zou graag van school veranderen'. Ook hier zien we ten opzichte van JOP-monitor 2 bijna een verdubbeling van het percentage jongeren

dat met deze stelling akkoord gaat (van 4.9 naar 9.6%) en een lichte toename van het aantal jongeren dat hierover twijfels heeft (van 9.4 naar 12.8%). Voor alle items geldt echter dat het voorlopig onmogelijk is om duidelijke verschuivingen te onderscheiden. Verder onderzoek zal moeten uitwijzen of de dalende tevredenheid over de opleiding inderdaad een trend is. Hetzelfde geldt voor de tevredenheid over de contacten met de leerkrachten en de openheid voor de mening van de leerlingen. Bovendien is een stijgende of dalende tevredenheid ook niet eenduidig te interpreteren. Indien jongeren aangeven meer tevreden te zijn over de contacten met hun leerkrachten, kan dit bijvoorbeeld betekenen dat de omgang tussen leerkrachten en leerlingen effectief is verbeterd, maar evengoed kan dit duiden op het feit dat jongeren hun verwachtingen met betrekking tot het contact met leerkrachten doorheen de tijd hebben bijgesteld.

Tabel 2.2. Frequenties van schaalitems m.b.t. schoolwelbevinden die opgenomen werden in JOP-monitor 1, JOP-monitor 2 en JOP-monitor 3 (2de en 3de graad secundair onderwijs).

	(Helemaal) niet akkoord			Tussen beide			(Helemaal) akkoord		
	JOP1	JOP2	JOP3	JOP1	JOP2	JOP3	JOP1	JOP2	JOP3
1. Ik ben tevreden over de contacten met de leerkrachten JOP1 (N = 949) JOP2 (N = 804) JOP3 (N = 1012)	11.1	8.6	8.5	30.4	33.5	27.5	58.8	58.0	64.0
2. Ik kan openlijk mijn mening geven, ook als die verschilt van die van de leerkrachten JOP1 (N = 948) JOP2 (N = 809) JOP3 (N = 1006)	15.0	11.1	11.3	28.8	30.8	29.2	56.2	58.1	59.5
3. Ik ben tevreden over mijn opleiding/studierichting JOP1 (N = 948) JOP2 (N = 810) JOP3 (N = 1000)	2.5	2.3	4.9	14.5	15.6	15.3	83.0	82.1	79.8
4. Ik zou graag van school veranderen JOP1 (N = 947) JOP2 (N = 806) JOP3 (N = 1008)	84.7	85.7	77.6	9.3	9.4	12.8	6.1	4.9	9.6

Bron: JOP-monitor 1 (2005-2006), JOP-monitor 2 (2008), JOP-monitor 3 (2013).

In wat volgt, richten we onze aandacht opnieuw op de data uit de huidige JOP-schoolmonitor 2013 (tweede en derde graad). Vooraleer we dieper ingaan op de vier dimensies van schoolbeleving bij jongeren uit Vlaamse en grootstedelijke secundaire scholen, beschrijven we eerst beide steekproeven aan de hand van enkele achtergrondvariabelen.

Tabel 2.3. Beschrijving van de Vlaamse en grootstedelijke steekproef van de JOP-schoolmonitor voor leerlingen uit de 2de en 3de graad van het secundair onderwijs (in percentage).

	Vlaanderen	Grootsteden
<i>N</i>	2790	1923
<i>Geslacht</i>		
jongen	51.3	49.6
meisje	48.7	50.4
<i>Leeftijd</i>		
-16 jaar	19.9	13.7
16 jaar	24.7	19.9
17 jaar	22.2	24.7
18 jaar	21.2	21.9
19 jaar	7.7	10.4
+20 jaar	4.3	9.3
<i>Etniciteit</i>		
Belgische afkomst	74.8	38.4
niet-Belgische afkomst	25.2	61.6
<i>Onderwijsvorm</i>		
aso/kso	41.5	47.1
tso	32.7	28.3
(d)bso	25.8	24.5
<i>Beroepsstatus gezin</i>		
high skilled white collar	46.5	45.6
low skilled white collar	30.5	28.1
high skilled blue collar	14.4	16.2
low skilled blue collar	8.7	10.0
<i>Subjectief gezinsinkomen</i>		
gemakkelijk	89.1	84.8
moelijk	10.9	15.2

Bron: JOP-schoolmonitor, 2de en 3de graad (2013).

In de tabel vallen een aantal zaken op. Wat de leeftijd betreft, ligt het aandeel min 16-jarigen in de grootstedelijke steekproef lager dan in de Vlaamse steekproef. De Vlaamse steekproef heeft op zijn beurt minder respondenten van 19 jaar en ouder. Het belangrijkste verschil tussen beide steekproeven zit in de variabele ‘etniciteit’. Waar in de Vlaamse steekproef het aandeel jongeren van niet-Belgische afkomst 25.2% bedraagt, ligt dit percentage in de grootstedelijke steekproef meer dan dubbel zo hoog: 61.6%. Bij de interpretatie van de resultaten is het belangrijk om met dit verschil in samenstelling van de steekproeven rekening te houden. In relatie tot de onderwijsvorm zien we dat er in de grootstedelijke steekproef iets meer respondenten zijn die schoollopen in het algemeen secundair onderwijs dan in de Vlaamse steekproef. Met betrekking tot de beroepsstatus van het gezin (zie verder) zijn er in de grootsteden iets meer respondenten uit gezinnen met een lagere sociaal-economische status. Jongeren die schoollopen in

Brussel, Gent of Antwerpen geven ook iets meer aan dat hun ouders moeilijk tot zeer moeilijk kunnen rondkomen met het beschikbare inkomen.

3.2 Interesse in leerinhoud

De interesse van jongeren in de leerinhoud werd gemeten aan de hand van twee items: 'Ik ben tevreden over mijn opleiding/studierichting' en 'In de meeste van mijn vakken ben ik echt geïnteresseerd'.

Tabel 2.4. Frequentieverdelingen schaalitems 'interesse in leerinhoud' (in percentage).

	(Helemaal) niet akkoord		Tussen beide		(Helemaal) akkoord		N	
	VI.	GrStad	VI.	GrStad	VI.	GrStad	VI.	GrStad
1. Ik ben tevreden over mijn opleiding/studierichting	8.2	9.7	18.5	19.3	73.3	71.0	2764	1900
2. In de meeste van mijn vakken ben ik echt geïnteresseerd	22.7	18.8	38.3	37.3	39.0	43.9	2774	1898

Bron: JOP-schoolmonitor, 2de en 3de graad (2013).

De gemiddelde score voor deze dimensie bedraagt voor de Vlaamse steekproef 63.34 op 100 en voor de grootstedelijke steekproef 64.85 op 100. Algemeen gezien rapporteren jongeren dus zowel in Vlaanderen als in de grootsteden een vrij hoge tevredenheid met hun opleiding. Hoewel bijna driekwart van de leerlingen (respectievelijk 73.3 en 71.0%) tevreden is over de eigen opleiding, geeft minder dan de helft van de jongeren (39.0 en 43.9%) aan in de meeste van zijn/haar vakken geïnteresseerd te zijn. Een bepaald deel van de jongeren lijkt met andere woorden te aanvaarden dat er ook minder interessante vakken deel uitmaken van hun opleiding.

De interesse in de leerinhoud verschilt, voor wat betreft de jongeren die schoollopen in de grootsteden, significant naargelang geslacht. Meisjes vertonen een hogere interesse in hun opleiding dan jongens, al is het verschil tussen beide gemiddelden heel erg klein. Voor de jongeren die schoollopen in Vlaamse secundaire scholen stellen we vast dat de interesse in de opleiding niet significant verschilt tussen meisjes en jongens.

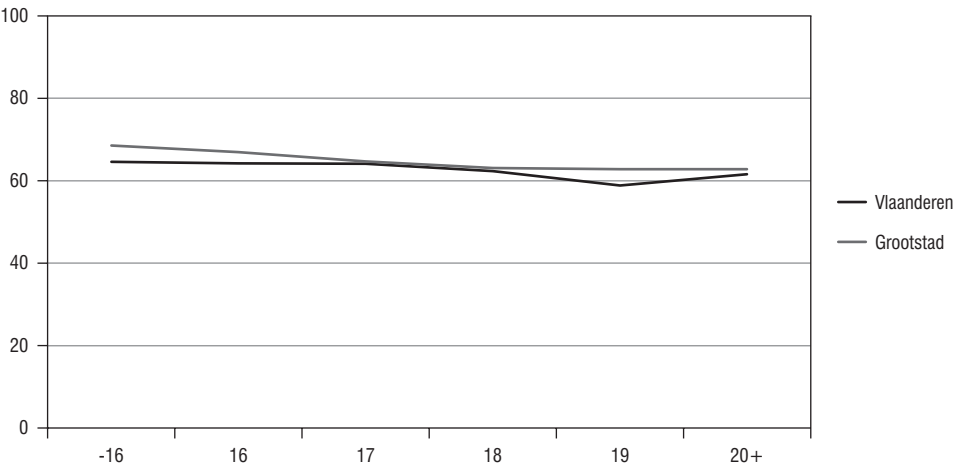
Tabel 2.5. Interesse in leerinhoud naar geslacht.

	Gemiddelde		N		SD		T-toets	
	VI.	GrStad	VI.	GrStad	VI.	GrStad	VI.	GrStad
Jongen	62.97	63.72	1412	929	20.11	20.83		
Meisje	63.72	65.97	1346	952	19.99	21.12	-.982 (n.s.)	-2.319*

* $p < .05$

Bron: JOP-schoolmonitor, 2de en 3de graad (2013).

Om na te gaan in welke mate de interesse voor de leerinhoud samenhangt met de leeftijd, berekenden we de correlatie tussen beide variabelen. Er blijkt zowel voor de Vlaamse ($r = -.064, p < .01$) als voor de grootstedelijke ($r = -.062, p < .01$) steekproef een negatief verband te bestaan tussen de leeftijd van de jongeren en hun interesse in de opleiding en vakken. Gegeven de zeer lage correlatiecoëfficiënten hebben deze verbanden – zoals ook duidelijk wordt in figuur 2.1 – echter inhoudelijk weinig betekenis.

Bron: JOP-schoolmonitor, 2de en 3de graad (2013).

Figuur 2.1. Interesse in leerinhoud onderverdeeld naar leeftijd.

Vervolgens bekijken we of er een significant verschil is in interesse in leerinhoud naar gelang de onderwijsvorm. Deze variabele is onderverdeeld in drie categorieën: algemeen secundair onderwijs (aso)/kunstsecundair onderwijs (kso), technisch secundair onderwijs (tso) en het (deeltijds) beroepssecundair onderwijs ([d]bso). De gemiddelde scores in de tabel duiden zowel in Vlaanderen als in de grootsteden op een daling in de interesse.

Tabel 2.6. Interesse in leerinhoud naar onderwijsvorm.

	Gemiddelde		N		SD		F-toets (Welch)	
	VI.	GrStad	VI.	GrStad	VI.	GrStad	VI.	GrStad
aso/kso	64.69	67.28	1148	899	18.49	19.18		
tso	62.52	64.70	903	530	20.21	21.19		
bso/dbso	62.18	60.20	707	453	22.07	23.34		
Totaal	63.34	64.85	2758	1882	20.05	21.00	4.722**	15.789***

** $p < .01$; *** $p < .001$

Bron: JOP-schoolmonitor, 2de en 3de graad (2013).

De variantieanalyses (one-way ANOVA) geven aan dat de interesse in de leerinhoud in beide steekproeven significant verschilt naargelang de onderwijsvorm waarin jongeren les volgen. De post-hoc tests (Tamhane's T2) wijzen uit dat voor de Vlaamse secundaire scholen jongeren uit aso/kso significant meer interesse vertonen in hun leerinhoud dan tso- en (d)bso-leerlingen. Het verschil tussen tso- en (d)bso-leerlingen blijkt niet significant te zijn. Voor jongeren die schoollopen in Brussel, Gent of Antwerpen geldt dat leerlingen uit het (d) bso een significant lagere interesse hebben in hun opleiding dan jongeren die les volgen in het aso/kso en het tso. Tegelijk stellen we vast dat de standaarddeviaties stijgen met de onderwijsvorm. Dit houdt in dat binnen het (d)bso een aantal leerlingen even veel geïnteresseerd is in zijn opleiding als jongeren uit het aso, maar tegelijk ook een aantal jongeren dat minder geïnteresseerd is. Deze spanning stelt leerkrachten voor een moeilijke uitdaging.

3.3 Studiedruk

Ook voor studiedruk bekijken we of we voor verschillende subpopulaties van jongeren verschillen in de ervaren studiedruk optekenen.

De frequentieverdelingen van de afzonderlijke items geven aan dat tussen de 10.5% en 21% van de jongeren in Vlaamse secundaire scholen het moeilijk heeft met zijn of haar studie of hoeveelheid leerstof. Voor de scholieren uit Brusselse, Antwerpse en Gentse scholen liggen deze percentages tussen 9.8 en 18.8%. De gemiddelde scores op de somschaal studiedruk liggen voor beide steekproeven dicht bij elkaar: 35.12 op 100 in Vlaanderen en 35.73 op 100 voor de grootsteden. Over het algemeen ondervinden jongeren uit het secundair onderwijs dus eerder weinig studiedruk.

Tabel 2.7. Frequentieverdelingen schaalitems 'studiedruk' (in percentage).

	(Helemaal) niet akkoord		Tussen beide		(Helemaal) akkoord		N	
	VI.	GrStad	VI.	GrStad	VI.	GrStad	VI.	GrStad
1. Ik verwerk de leerstof meestal trager dan de anderen van mijn klas	53.2	53.5	25.8	27.7	21.0	18.8	2768	1901
2. De hoeveelheid te verwerken leerstof is te groot voor mij	61.4	60.6	28.1	29.6	10.5	9.8	2765	1895
3. Ik heb vaak het gevoel dat ik tot het uiterste moet gaan om mijn studie aan te kunnen	65.5	58.6	20.6	26.0	13.9	15.4	2758	1890

Bron: JOP-schoolmonitor (2de en 3de graad).

De mate waarin jongeren uit Vlaamse secundaire scholen studiedruk rapporteren, verschilt naargelang het geslacht. Meisjes in Vlaamse secundaire scholen scoren gemid-

deld 37.18 op 100 terwijl de gemiddelde score van jongens 33.20 bedraagt. De t-test geeft aan dat dit verschil significant is ($t = -4.717$, $p < .001$). Meisjes ervaren dus iets meer studiedruk dan jongens. In de grootsteden vinden we dit verschil tussen jongens en meisjes niet terug.

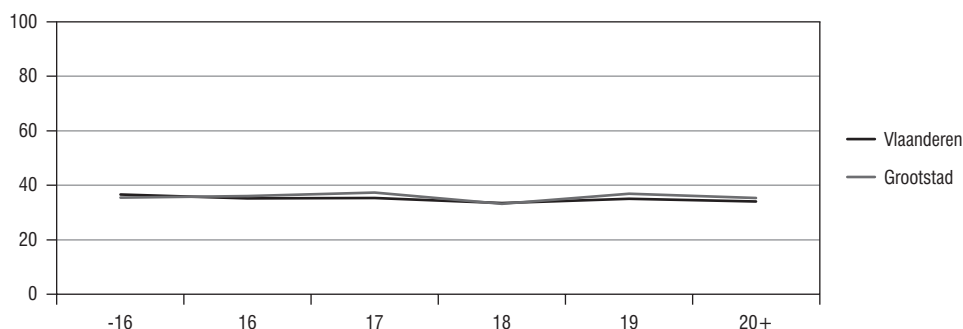
Tabel 2.8. Studiedruk naar geslacht.

	Gemiddelde		N		SD		T-toets	
	VI.	GrStad	VI.	GrStad	VI.	GrStad	VI.	GrStad
Jongen	33.20	34.94	1403	912	21.81	21.62		
Meisje	37.18	36.50	1335	946	22.31	21.05	-4.717***	-1.581 (n.s.)

*** $p < .001$

Bron: JOP- schoolmonitor, 2de en 3de graad (2013).

Wat de leeftijd betreft, kunnen we in de figuur geen duidelijk stijgende of dalende lijn waarnemen. De ervaren studiedruk lijkt met andere woorden vrij constant te blijven doorheen de jaren. De analyses bevestigen het vermoeden dat er zowel in Vlaanderen ($r = -.035$, $p > .05$) als in de grootsteden ($r = -.002$, $p > .05$) geen significante correlatie bestaat tussen de leeftijd van de jongeren en de ervaren studiedruk.

Bron: JOP-schoolmonitor, 2de en 3de graad (2013).

Figuur 2.2. Studiedruk onderverdeeld naar leeftijd.

Ook de onderwijsvorm leidt in de grootstedelijke steekproef tot geen significante resultaten. In de tabel zien we dat de gemiddelde scores heel dicht bij elkaar liggen en de analyse wijst uit dat deze inderdaad niet significant van elkaar verschillen ($F = 1.215$, $p < .05$). Jongeren uit aso/kso, tso en bso ondervinden dus een vergelijkbare studiedruk. Voor de Vlaamse steekproef is het verschil tussen aso/kso-leerlingen en tso-leerlingen wel significant, maar zeer klein waardoor we niet kunnen stellen dat de ervaren studiedruk sterkt verschilt naargelang de onderwijsvorm.

Tabel 2.9. Studiedruk naar onderwijsvorm.

	Gemiddelde		N		SD		F-toets	
	VI.	GrStad	VI.	GrStad	VI.	GrStad	VI.	GrStad
aso/kso	34.26	34.97	1144	895	21.53	20.61		
tso	36.60	36.73	898	519	22.09	22.05		
bsso/dbso	34.66	36.14	697	444	23.10	21.92		
Totaal	35.13	35.74	2739	1859	22.14	21.34	3.019*	1.215 (n.s.)

* $p < .05$

Bron: JOP-schoolmonitor, 2de en 3de graad (2013).

3.4 Sociale aanvaarding

In de afname van de huidige JOP-schoolmonitor waren we geïnteresseerd in welke mate de school voor jongeren een plek is waar zij vrienden kunnen maken en ontmoeten. Onderstaande tabel geeft de frequenties voor de verschillende items in beide steekproeven weer.

Tabel 2.10. Frequentieverdelingen schaalitems 'sociale aanvaarding' (in percentage).

	(Helemaal) niet akkoord		Tussen beide		(Helemaal) akkoord		N	
	VI.	GrStad	VI.	GrStad	VI.	GrStad	VI.	GrStad
1. Ik maak veel plezier met mijn klasgenoten	4.9	5.7	15.4	20.0	79.7	74.3	2755	1896
2. Ik heb op school weinig vrienden	83.5	75.9	11.2	15.9	5.3	8.2	2763	1900
3. Ik word gepest op school	93.2	92.0	4.9	5.6	1.9	2.4	2767	1900
4. Mijn klasgenoten gaan liever met andere klasgenoten om dan met mij	77.0	73.1	16.1	18.5	6.9	8.4	2762	1900

Bron: JOP-schoolmonitor, 2de en 3de graad (2013).

Iets meer jongeren die schoollopen in Vlaamse secundaire scholen (79.7%) dan jongeren in de grootsteden (74.3%) geven aan veel plezier te maken met zijn of haar klasgenoten. Slechts 1.9% en 2.4% geeft aan gepest te worden op school. Respectievelijk 93.2 en 92% van de jongeren heeft deze ervaring helemaal niet. De meerderheid van de jongeren (83.5 en 75.9%) is van mening dat zij veel vrienden hebben, al lijken jongeren uit de grootstedelijke steekproef hier iets lager te scoren dan de jongeren uit de Vlaamse secundaire scholen. Van de jongeren heeft 6.9 en 8.4% het gevoel dat de

klasgenoten liever met andere klasgenoten omgaan dan met henzelf. De antwoorden op de vier items geven met andere woorden aan dat voor heel wat jongeren de school inderdaad een plek vormt waar men vrienden kan maken en ontmoeten. Dit lijkt ook te worden bevestigd door de antwoorden van de jongeren op een andere vraag in de JOP-schoolmonitor, met name de vraag hoeveel van hun vrienden ook medeleerling zijn van hen op school. Voor beide steekproeven geldt dat ongeveer 60% van de jongeren aangeeft dat de helft of meer dan de helft van hun vrienden bij hen op school zit.

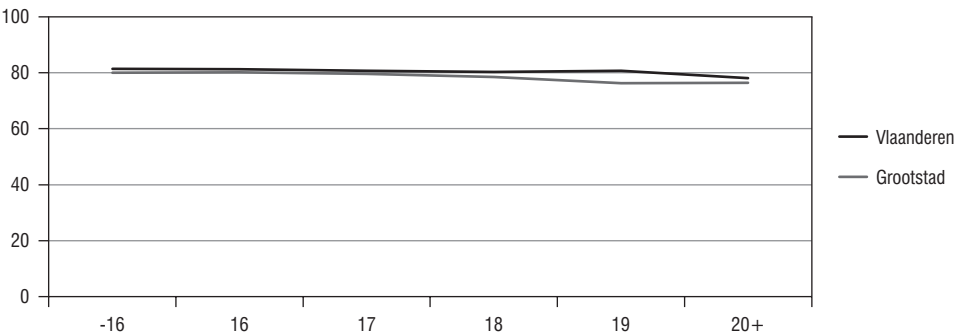
De verschillende items werden samengevoegd tot de somscore sociale aanvaarding.¹³ Hoe hoger de score, hoe meer aanvaard de jongeren zich voelen. De gemiddelde score bedraagt 80.73 op 100 voor de Vlaamse steekproef en 78.84 voor de grootsteden. Wanneer we de resultaten nader bekijken volgens geslacht, zien we dat meisjes die schoollopen in Vlaamse secundaire scholen zich significant minder sociaal aanvaard voelen dan jongens, maar het verschil in de gemiddelde scores is slechts zeer klein. Binnen de grootstedelijke scholen stellen we geen verschil vast tussen jongens en meisjes.

Tabel 2.11. Sociale aanvaarding naar geslacht.

	Gemiddelde		N		SD		T-toets	
	VI.	GrStad	VI.	GrStad	VI.	GrStad	VI.	GrStad
Jongen	81.86	78.92	1418	945	16.31	17.53		
Meisje	79.54	78.80	1352	962	16.65	17.99	3.708***	.148 (n.s.)

*** $p < .001$

Bron: JOP-schoolmonitor, 2de en 3de graad (2013).

Bron: JOP-schoolmonitor, 2de en 3de graad (2013).

Figuur 2.3. Gemiddelde score 'sociale aanvaarding' naar leeftijd.

13. De items 2, 3 en 4 werden gehercodeerd zodat een hogere score op deze somschaal ook wijst op een hogere mate van sociale aanvaarding.

De correlaties tussen leeftijd en sociale aanvaarding zijn zowel in Vlaanderen ($r = -.039$, $p < .05$) als in de grootsteden ($r = -.065$, $p < .01$) significant, maar zoals figuur 2.3 duidelijk maakt, kunnen we hier opnieuw inhoudelijk weinig betekenis uit afleiden. De mate waarin jongeren het gevoel hebben dat ze aanvaard worden door hun medeleerlingen, verschilt met andere woorden niet echt naargelang de leeftijd.

Onderstaande tabel laat al zien dat de gemiddelde scores van aso/kso-, tso- en (d)bso-leerlingen op sociale aanvaarding in beide steekproeven dicht bij elkaar liggen.

Tabel 2.12. Sociale aanvaarding naar onderwijsvorm.

	Gemiddelde		N		SD		F-toets (Welch)	
	VI.	GrStad	VI.	GrStad	VI.	GrStad	VI.	GrStad
aso/kso	80.97	80.14	1154	904	15.32	16.26		
tso	81.31	78.09	911	541	16.65	18.57		
bso/dbso	79.58	77.18	707	462	18.12	19.41		
Totaal	80.73	78.84	2771	1908	16.52	17.77	2.104 (n.s.)	4.906**

** $p < .01$

Bron: JOP-schoolmonitor, 2de en 3de graad (2013).

Voor wat betreft de Vlaamse steekproef wijst de variantieanalyse ook uit dat de gemiddelde scores van jongeren uit aso/kso, tso en (d)dbso niet significant van elkaar verschillen. Voor de jongeren die schoollopen in Brussel, Antwerpen of Gent blijkt er wel een significant verschil te zijn in de mate van sociale aanvaarding naargelang de onderwijsvorm waarin de jongeren zitten. Uit de post-hoc test (Tamhane's) leiden we af dat enkel aso/kso en (d)bso-leerlingen verschillend scoren. Leerlingen die lesvolgen in het (d)bso rapporteren een lager gevoel van sociale aanvaarding dan jongeren uit het aso/kso. Ook hier dienen we dit resultaat echter voorzichtig te formuleren, aangezien de verschillen in de scores zeer klein zijn.

3.5 Relatie met leerkrachten

De dimensie relatie met leerkrachten wordt gemeten aan de hand van drie items: 'Ik ben tevreden over de contacten met de leerkrachten', 'De leerkrachten op school respecteren mij' en 'Ik kan openlijk mijn mening geven, ook als die verschilt van die van de leerkrachten'. Onderstaande tabel geeft de frequenties van deze drie items weer.

De drie items werden samengevoegd tot een somscore 'relatie met leerkrachten': hoe hoger de score, hoe positiever de jongeren hun relatie met de leerkrachten waarden. De gemiddelde score van de jongeren uit de tweede en derde graad secundair onderwijs bedraagt in Vlaanderen 64.05 op 100 en in de grootsteden 65.02. Gemiddeld rapporteren de jongeren dus een vrij positieve relatie met de leerkrachten. Deze positieve relatie

betekent echter niet noodzakelijk dat jongeren hun leerkracht(en) als een steunfiguur beschouwen. In de JOP-schoolmonitor werd ook een vraag opgenomen waarin gepeild werd in welke mate jongeren het gevoel hebben dat ze bij hun leerkracht(en) terecht zouden kunnen met een probleem (zie ook hoofdstuk 4). In de Vlaamse steekproef gaf 44.3 % van de jongeren aan dat ze bij hun leerkracht(en) terecht zouden kunnen. Voor de jongeren die schoollopen in de grootsteden bedraagt dit 42.2 %.¹⁴

Tabel 2.13. Schaalitems relatie met leerkrachten (in percentage) bij jongeren uit 2de en 3de graad.

	(Helemaal) niet akkoord		Tussen beide		(Helemaal) akkoord		N	
	VI.	GrStad	VI.	GrStad	VI.	GrStad	VI.	GrStad
1. Ik ben tevreden over de contacten met de leerkrachten	9.3	11.4	31.3	29.0	59.4	59.6	2768	1901
2. De leerkrachten op school respecteren mij	7.9	8.3	26.5	25.6	65.6	66.1	2759	1902
3. Ik kan openlijk mijn mening geven, ook als die verschilt van die van de leerkrachten	14.9	13.9	28.4	27.1	56.7	59.0	2767	1901

Bron: JOP-schoolmonitor, 2de en 3de graad (2013).

Gemiddeld waarderen meisjes hun relatie met de leerkrachten hoger dan jongens. In beide steekproeven zijn deze verschillen tussen jongens en meisjes ook significant.

Tabel 2.14. Relatie met leerkrachten naar geslacht.

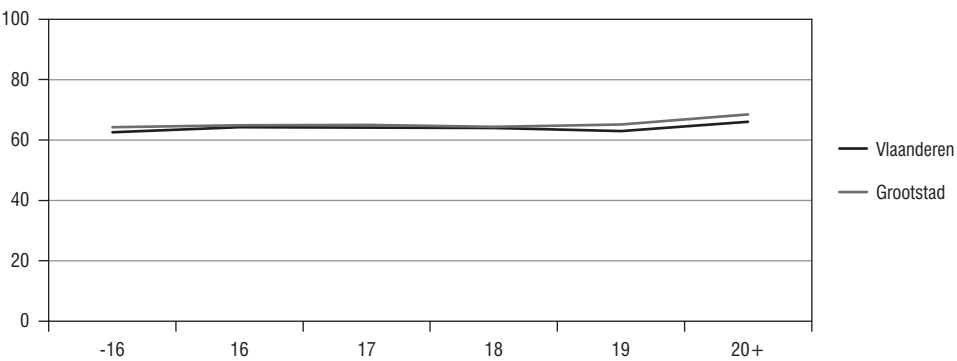
	Gemiddelde		N		SD		T-toets	
	VI.	GrStad	VI.	GrStad	VI.	GrStad	VI.	GrStad
Jongen	63.13	63.97	1398	921	18.75	19.82		
Meisje	65.01	66.04	1339	951	17.08	19.02	-2.737**	-2.302*

* $p < .05$; ** $p < .01$

Bron: JOP-schoolmonitor, 2de en 3de graad (2013).

Net als bij de vorige schalen, berekenden we de correlaties tussen de leeftijd van de jongeren en de mate waarin ze hun relatie met de leerkrachten als positief of negatief benoemen. De correlatiecoëfficiënten zijn, zoals de figuur reeds laat vermoeden, niet significant ($r_{VI} = .025$, $p > .05$ $r_{GrStad} = .043$, $p > .05$). De waardering die jongeren hebben van de relatie met hun leerkrachten verschilt dus niet naargelang de leeftijd van de jongeren.

14. In de Vlaamse steekproef vulden 414 jongeren deze vraag niet in en duidden 99 jongeren de optie 'niet van toepassing' aan. In de grootstedelijke steekproef waren er op deze vraag 432 missings en 87 jongeren vonden deze vraag niet van toepassing op hen.

Bron: JOP-schoolmonitor, 2de en 3de graad (2013).

Figuur 2.4. Gemiddelde score 'relatie met leerkrachten' naar leeftijd.

Onderstaande tabel presenteert de gemiddelde scores die jongeren uit het aso/kso, tso en (d)bso toekennen aan de relatie met hun leerkrachten. Voor de jongeren die schoollopen in een van de drie grootsteden zijn de verschillen tussen deze scores niet significant. In de Vlaamse steekproef blijkt er wel een significant verschil te bestaan in de mate waarin jongeren uit verschillende onderwijsvormen hun relatie met leerkrachten percipiëren. De Tamhane's post-hoc test wijst uit dat met name jongeren uit het (d)bso hun relatie met de leerkrachten iets minder hoog inschatten dan jongeren uit het aso/kso.

Tabel 2.15. Relatie met leerkrachten naar onderwijsvorm.

	Gemiddelde		N		SD		F-toets (Welch)	
	VI.	GrStad	VI.	GrStad	VI.	GrStad	VI.	GrStad
aso/kso	65.14	66.12	1141	895	16.64	18.62		
tso	63.92	64.40	897	528	18.28	19.83		
bso/dbso	62.44	63.57	701	450	19.49	20.43		
Totaal	64.05	65.02	2738	1873	17.97	19.43	4.788**	2.926 (n.s.)

** p < .01

Bron: JOP-schoolmonitor, 2de en 3de graad (2013).

In de JOP-schoolmonitor voor de tweede en derde graad werd ook gepeild naar de mate waarin jongeren het gevoel hebben dat hun leerkrachten en directie iedereen gelijk behandelen: 'Onze directie en leerkrachten vinden dat bso-leerlingen minder waard zijn dan tso- of aso-leerlingen' en 'Op mijn school krijgt iedereen eerlijke kansen, ongeacht rijkdom, geloof of afkomst'. Niettegenstaande dit aspect verdere uitwerking verdient in volgende JOP-afnames, vinden we het vanuit het perspectief van de school als sociale praktijk relevant om even op de resultaten van deze twee items in te zoomen.

In onderstaande tabel valt op dat in vergelijking met de Vlaamse steekproef een hoger percentage van jongeren die schoollopen in Brussel, Gent of Antwerpen het gevoel

heeft dat bso-leerlingen als minderwaardig worden beschouwd. Dit ligt niet aan de samenstelling van de steekproef, aangezien het percentage jongeren dat les volgt in het (d)bso in beide steekproeven gelijkaardig is (25.8 en 24.5%). Hetzelfde geldt voor het item met betrekking tot de gelijke behandeling op school. Ook hier verklaren in de grootstedelijke steekproef iets meer jongeren zich niet akkoord met de stelling dat op hun school iedereen eerlijke kansen krijgt.

Tabel 2.16. Frequentieverdeling items m.b.t. gelijkheid op school en houding t.o.v. bso (in percentage).

	(Helemaal) niet akkoord		Tussen beide		(Helemaal) akkoord		N	
	VI.	GrStad	VI.	GrStad	VI.	GrStad	VI.	GrStad
1. Onze directie en leerkrachten vinden dat bso-leerlingen minder waard zijn dan tso- of aso-leerlingen	60.2	53.3	22.5	24.8	17.3	21.8	2746	1889
2. Op mijn school krijgt iedereen eerlijke kansen, ongeacht rijkdom, geloof of afkomst	9.7	12.3	18.7	21.8	71.6	65.9	2766	1902

Bron: JOP-schoolmonitor, 2de en 3de graad (2013).

Wanneer we deze resultaten binnen iedere steekproef opsplitsen volgens onderwijsvorm, valt op dat het percentage jongeren uit (d)bso dat akkoord gaat met de stelling dat bso-leerlingen minder waard worden geacht, een stuk hoger ligt dan bij aso/kso- en tso-leerlingen. Het zijn met andere woorden vooral (d)bso-jongeren zelf die vinden dat leerkrachten en directie hen minder waard achten.

Tabel 2.17. Frequentieverdeling houding t.o.v. bso-leerlingen onderverdeeld naar onderwijsvorm (in percentage).

	(Helemaal) niet akkoord		Tussen beide		(Helemaal) akkoord		N	
	VI.	GrStad	VI.	GrStad	VI.	GrStad	VI.	GrStad
aso/kso	59.3	55.3	24.7	24.0	15.9	20.7	1136	897
tso	70.5	55.2	17.6	25.7	11.9	19.1	905	533
(d)bso	48.3	47.4	25.1	25.4	26.6	27.2	704	460

Bron: JOP-schoolmonitor, 2de en 3de graad (2013).

De chikwadraat-testen tonen ook aan dat zowel in de Vlaamse steekproef ($\chi^2 = 98.249$, $p < .001$) als in de grootstedelijke steekproef ($\chi^2 = 12.797$, $p < .05$) er een significante samenhang is tussen de onderwijsvorm waarin jongeren schoollopen en hun perceptie van de houding ten aanzien van bso-leerlingen. Verder onderzoek moet uitwijzen

waarom (d)bso-leerlingen deze mening zijn toegedaan en op welke manier zij deze minderwaardigheid ten opzichte van andere leerlingen ervaren.

Wat de inschatting van de eerlijke behandeling op school betreft, ervaart de meerderheid van de jongeren die naar school gaan in Vlaanderen (71.6%) en in Brussel, Gent of Antwerpen (65.9%) dat er op school geen onderscheid wordt gemaakt naar gelang rijkdom, geloof of afkomst. Bekeken voor de verschillende onderwijsvormen afzonderlijk zien we dat (d)bso-jongeren – zeker voor wat de Vlaamse steekproef betreft – opvallend minder akkoord gaan met de stelling dat op school iedereen eerlijke kansen krijgt. Ook hier geven de chikwadraat-testen aan dat zowel in de Vlaamse ($\chi^2 = 87.785$, $p < .001$) als in de grootstedelijke ($\chi^2 = 34.098$, $p < .001$) steekproef de richting die jongeren volgen samenhangt met hun perceptie over de eerlijke behandeling van leerlingen op school.

Tabel 2.18. Frequentieverdeling eerlijke kansen op school onderverdeeld naar onderwijsvorm (in percentage).

	(Helemaal) niet akkoord		Tussen beide		(Helemaal) akkoord		N	
	VI.	GrStad	VI.	GrStad	VI.	GrStad	VI.	GrStad
aso/kso	7.7	9.1	15.1	20.1	77.2	70.8	1152	905
tso	7.8	13.8	17.0	20.3	75.2	65.9	906	536
(d)bso	15.1	17.1	26.7	26.7	58.1	56.2	707	461

Bron: JOP-schoolmonitor, 2de en 3de graad (2013).

Aangezien de stelling met betrekking tot eerlijke kansen ruimer gaat dan onderwijsvorm, bekijken we de frequenties ook eens volgens etniciteit en beroepsstatus van het gezin. Bij etniciteit verwijzen we met niet-Belgische afkomst naar ‘de jongere zelf of minstens een van de ouders of de grootmoeder zijn niet in België geboren’. Beroepsstatus van het gezin is een categorische variabele waarbij de jongeren op basis van de beroepsclassificatie van hun ouders ingedeeld worden in vier categorieën (cf. ISCO08-classificatie zoals gehanteerd in het PISA-onderzoek (OECD, 2012): ‘*High skilled white collar*’, ‘*Low skilled white collar*’, ‘*High skilled blue collar*’ en ‘*Low skilled blue collar*’. Hierbij wordt niet alleen een onderscheid gemaakt naar beroepssector, maar ook naar de vereiste competenties. *White collar* en *blue collar* kunnen we omschrijven als bureaujobs en handenarbeid, *high* versus *low skilled* geeft aan in welke mate het beroep bepaalde aangeleerde vaardigheden vereist.¹⁵ Bij de classificatie gaat het om een van de ouders: de *high skilled* ouder wordt boven de *low skilled* ouder gekozen, en *white collar* boven de *blue collar/niet-werkende* (en respons wordt verkozen boven missing). De variabele ‘beroepsstatus gezin’ vormt op die manier een indicator van sociaal-economische status die sterk samenhangt met zowel de opleiding als het inkomen van gezin-

15. De niet-werkende ouders (huisman of -vrouw, werkloos, student) werden voor de analyses gecodeerd bij de categorie ‘*low skilled blue collar*’.

nen. Het voordeel van deze variabele is dat meer jongeren deze vraag (meer accuraat) hebben ingevuld in vergelijking met bijvoorbeeld de vraag naar het opleidingsniveau van hun ouders.

Uit de frequentieverdeling kunnen we afleiden dat in beide steekproeven jongeren van niet-Belgische afkomst, in vergelijking met hun medeleerlingen van Belgische afkomst, meer weigerachtig staan tegenover de stelling dat iedereen eerlijke kansen krijgt op school. Dit verschil in percentage is nog iets meer uitgesproken bij de grootstedelijke scholen (15.6% versus 7.3%) dan in de Vlaamse secundaire scholen (14.1% versus 8.2%). De samenhang tussen de perceptie van jongeren over de eerlijke behandeling op school en hun etnische afkomst is ook significant, zowel in Vlaanderen ($\chi^2 = 38.437$, $p < .001$) als in Brussel, Gent en Antwerpen ($\chi^2 = 55.444$, $p < .001$). Ook hier moet verder onderzoek uitwijzen hoe jongeren van niet-Belgische afkomst deze oneerlijkheid ervaren en of dit gevoel gebaseerd is op eigen ervaringen binnen de school.

Tabel 2.19. Frequentieverdeling eerlijke kansen op school onderverdeeld naar etniciteit.

	(Helemaal) niet akkoord		Tussen beide		(Helemaal) akkoord		N	
	VI.	GrStad	VI.	GrStad	VI.	GrStad	VI.	GrStad
Belgische afkomst	8.2	7.3	17.2	17.0	74.5	75.7	2055	729
Niet-Belgische afkomst	14.1	15.6	23.3	24.9	62.6	59.5	682	1151

Bron: JOP-schoolmonitor, 2de en 3de graad (2013).

Tot slot blijkt de inschatting die jongeren maken met betrekking tot de eerlijke behandeling op school ook samen te hangen met de beroepsstatus van het gezin (χ^2 VI. = 47.410, $p < .001$ en (χ^2 GrStad = 15.959, $p < .05$). Uit de frequenties leiden we af dat met name in de Vlaamse steekproef leerlingen die opgroeien in *blue collar* gezinnen duidelijk minder akkoord gaan met de stelling dat iedereen gelijke kansen krijgt op school. Vlaamse jongeren uit *white collar* gezinnen lijken ook minder het gevoel te hebben dat jongeren oneerlijk behandeld worden dan jongeren uit *white collar* gezinnen die schoollopen in Brussel, Gent of Antwerpen.

Tabel 2.20. Frequentieverdeling eerlijke kansen op school onderverdeeld naar beroepsstatus gezin.

	(Helemaal) niet akkoord		Tussen beide		(Helemaal) akkoord		N	
	VI.	GrStad	VI.	GrStad	VI.	GrStad	VI.	GrStad
High skilled white collar	7.8	10.5	16.0	19.5	76.2	70.0	1260	826
Low skilled white collar	9.5	12.0	18.1	25.0	72.5	63.0	825	508
High skilled blue collar	15.0	15.3	23.3	22.6	61.7	62.0	386	287
Low skilled blue collar	11.2	16.8	27.2	22.9	61.6	60.3	232	179

Bron: JOP-schoolmonitor, 2de en 3de graad (2013).

3.6 Relaties tussen de dimensies

Vooraleer over te gaan tot multivariate analyses, gaan we na in welke mate de verschillende dimensies onderling correleren met elkaar. In onderstaande tabel worden de correlatiecoëfficiënten voor de vier dimensies weergegeven. De vier dimensies van schoolbeleving hangen onderling significant, zij het eerder zwak, samen.

Tabel 2.21. Correlaties tussen de verschillende dimensies.

	Studiedruk	Relatie leerkrachten	Interesse leerinhoud	Sociale aanvaarding
Studiedruk	1			
Relatie leerkrachten	-.107***	1		
Interesse leerinhoud	-.129***	.357***	1	
Sociale aanvaarding	-.149***	.118***	.128***	1

*** $p < .001$

Bron: JOP-schoolmonitor, 2de en 3de graad (2013).

De sterkste samenhang vinden we terug bij de schalen ‘Relatie met leerkrachten’ en ‘Interesse in leerinhoud’. Jongeren die een positieve relatie met de leerkrachten rapporteren, scoren ook hoger op interesse in de opleiding en de vakken. Jongeren die een hogere studiedruk ervaren, waarderen hun relatie met de leerkrachten en hun leerinhouden ook negatiever en ervaren ook minder vriendschap op school. Jongeren die zich sociaal aanvaard voelen op school, rapporteren dan weer een hogere waardering van hun relatie met leerkrachten en interesseren zich ook sterker in de leerinhoud. De correlaties laten met andere woorden zien dat de inhoudelijke beleving van onderwijs verbonden is met hoe jongeren de relationele aspecten op school beleven, met name de relatie met klasgenoten en zeker de relatie met leerkrachten. De analyses laten wel niet toe om uitspraken te doen over de richting van deze verbanden. Het is met andere woorden onduidelijk of een hoog aangevoelde studiedruk een negatieve invloed heeft op de interesse voor de opleiding, dan wel of een lagere interesse voor de opleiding ervoor zorgt dat de tijd en het werk die men moet investeren in school vlugger als belastend worden ervaren.

3.7 Beïnvloedende factoren van schoolbeleving

Tot slot gaan we na welke factoren een invloed hebben op onze vier geconstrueerde dimensies bij jongeren uit de tweede en derde graad van het secundair onderwijs. Aangezien we ons richten op de data van de JOP-schoolmonitor, dienen we rekening te houden met mogelijke variantie op schoolniveau. Om na te gaan of we moeten overschakelen op multileveltechnieken, berekenden we voor de vier dimensies de intraclasscorrelatie-coëfficiënt (ICC). Deze coëfficiënt is zowel voor sociale aanvaarding

(1.6%), studiedruk (1.7%), relatie met de leerkrachten (2.9%) als voor de interesse in de leerinhoud (2.4%) echter zeer klein. Dat betekent dus dat het weinig inhoudelijke meerwaarde heeft om multilevel toe te passen. We voeren bijgevolg voor iedere dimensie een meervoudige lineaire regressieanalyse uit met verschillende onafhankelijke variabelen. Leeftijd, geslacht en etniciteit (waarbij we een onderscheid maken tussen jongeren van Belgische afkomst en jongeren van niet-Belgische afkomst) fungeren als controlevariabelen. Aangezien de JOP-schoolmonitor 2013 uiteenvalt in twee steekproeven, nemen we ook de variabele 'Gebied' – met als categorieën 'Vlaanderen' en 'Grootstad' – mee op als controlevariabele. Op die manier kunnen we controleren of er systematische verschillen zijn tussen de steekproeven. Als gezinsgerelateerde factoren nemen we de responsiviteit van de moeder en de vader op. Beide variabelen zijn somschalen die gaan over de mate waarin de respondenten vinden dat hun moeder en vader betrokken zijn op hun gevoelens en problemen. Daarnaast brengen we ook de beroepsstatus van het gezin in rekening. Voor de schoolgerelateerde variabelen voegen we de variabele 'Ooit gebist' (waarbij we enkel bis-ervaringen in het secundair onderwijs in rekening brachten) en de 'Onderwijsvorm' (aso/kso, tso en bso) toe. Tot slot nemen we ook de variabelen 'Zelfbeeld' (de mate waarin jongeren trots zijn op zichzelf en vinden dat ze over goede kwaliteiten beschikken) en 'Negatief toekomstperspectief' (de mate waarin jongeren hun toekomst somber inzien) mee op in ons model. Beide variabelen bleken immers in vorige JOP-studies steeds relevante voorspellers van schoolwelbevinden te zijn.

De vier modellen zijn significant.¹⁶ De modellen verklaren tussen 7.3% (studiedruk) en 14.3% (sociale aanvaarding) van de variatie in scores op de vier somschalen.

De regio speelt in twee dimensies een significante rol. Jongeren die schoollopen in Brussel, Gent of Antwerpen rapporteren een hogere interesse in hun opleiding dan Vlaamse jongeren, maar voelen zich anderzijds minder sociaal aanvaard dan jongeren uit de Vlaamse secundaire scholen. Geslacht heeft met uitzondering van de schaal 'Sociale aanvaarding' een significante invloed op hoe jongeren scoren op de dimensies van schoolbeleving. Meisjes hebben – zoals we ook in vorige JOP-studies reeds vaststelden – een hogere interesse in hun opleiding en een hogere waardering van hun relatie met leerkrachten dan jongens. Ze ervaren echter ook meer studiedruk dan jongens. Hoe ouder, hoe minder sociaal aanvaard jongeren zich voelen. Mogelijks komt dit doordat een deel van de oudere leerlingen samen in de klas zit met jongere leerlingen. Oudere leerlingen rapporteren wel een positievere relatie met hun leerkrachten. In relatie tot etniciteit tonen de analyses dat jongeren van niet-Belgische afkomst meer studiedruk ervaren dan jongeren van Belgische afkomst. Ze scoren ook lager op de interesse in hun opleiding en rapporteren een minder positieve relatie met leerkrachten dan jongeren van Belgische afkomst. Deze laatste bevindingen sluiten aan bij de resultaten

16. Interesse in leerinhoud ($F = 38.825, p < .001$), studiedruk ($F = 23.697, p < .001$), sociale aanvaarding ($F = 49.898, p < .001$) en relatie met leerkrachten ($F = 29.162, p < .001$).

van de eerdere JOP-studies in Brussel (2010) en Antwerpen-Gent (2012). Een mogelijke verklaring werd toen gezocht in de culturele kloof tussen de school- en thuisomgeving (Vettenburg et al., 2012).

Tabel 2.22. Verklarende factoren voor de vier dimensies bij jongeren uit de 2de en 3de graad van het secundair onderwijs (gestandaardiseerde beta-waarden).

	Interesse in leerinhoud	Studiedruk	Sociale aanvaarding	Relatie met leerkrachten
Intercept	62.544***	45.432***	74.138***	37.436***
Controlevariabelen				
Geslacht (Ref. cat: jongen)	.052**	.042**	-.001	.072***
Leeftijd	-.023	-.021	-.059***	.082***
Etniciteit (Ref. cat: Belgische afkomst)	-.059***	.039*	-.019	-.055**
Gebied (Ref. cat: Vlaanderen)	.051**	.014	-.061***	.024
Gezinsgerelateerde variabelen				
Responsiviteit moeder	.060***	-.006	.058***	.086***
Responsiviteit vader	.079***	.001	-.003	.074***
Beroepsstatus gezin (Ref. cat: high skilled white collar)				
Low skilled white collar	-.002	.024	-.007	.030
High skilled blue collar	.011	.025	.005	.026
Low skilled blue collar	.033*	.038*	-.030	.036*
Schoolgerelateerde variabelen				
Ooit gebist (Ref. cat: nooit gebist)	-.034*	-.024	.027	-.062***
Onderwijsvorm (Ref. cat: aso/kso)				
tso	-.039*	.041*	.009	-.023
(d)bso	-.067***	-.005	-.023	-.072***
Persoonsgerelateerde variabelen				
Zelfbeeld	.089***	-.128***	.235***	.089***
Negatief toekomstperspectief	-.205***	.163***	-.167***	-.142***
adj. R ²	.115	.073	.143	.089
N	4139	4112	4173	4112

* p < .05; ** p < .01; *** p < .001

Bron: JOP-schoolmonitor, 2de en 3de graad (2013).

Met betrekking tot de gezinsgerelateerde variabelen kozen we er in deze studie voor om de variabele beroepsstatus van het gezin mee te nemen als indicator van de sociaal-economische status van het gezin. In drie van de vier dimensies (interesse in de leerinhoud, studiedruk en relatie met leerkrachten) vinden we een positief effect

voor jongeren uit *low skilled blue collar*-gezinnen. Deze jongeren hebben een hogere interesse in hun opleiding en een positievere relatie met hun leerkrachten dan andere jongeren, maar ervaren ook meer studiedruk dan andere jongeren. De responsiviteit van de ouders speelt eveneens een belangrijke rol. Hoe meer jongeren vinden dat hun moeder emotioneel sterk betrokken is, hoe meer ze ook aangeven geïnteresseerd te zijn in hun opleiding, zich sociaal aanvaard te voelen en een goede relatie te hebben met de leerkrachten. Een hogere emotionele betrokkenheid van de vader gaat dan weer samen met een hogere interesse in de leerinhouden en een positievere inschatting van de relatie met de leerkrachten.

Vroegere bis-ervaringen hebben een significante invloed op de interesse in de opleiding en de relatie met leerkrachten. Jongeren die al eens een jaar hebben moeten overdoen, rapporteren minder interesse en een minder positieve relatie met hun leerkrachten dan jongeren zonder bis-ervaringen. Onderwijsvorm blijkt voor sommige schalen een significante voorspeller te zijn. Jongeren die les volgen in het tso, tonen minder interesse in hun opleiding en ervaren een hogere studiedruk dan jongeren uit aso/kso en (d)bso. Ook jongeren uit het (d)bso geven aan minder geïnteresseerd te zijn en rapporteren een minder positieve relatie met hun leerkrachten dan hun leeftijdsgenoten.

Zoals we op basis van de vorige JOP-studies konden verwachten, vormen de persoonsgerelateerde variabelen belangrijke voorspellers van de schoolbeleving. Aangezien zowel deze variabelen als de vier dimensies peilen naar percepties van jongeren, zijn deze resultaten niet verrassend. De analyses leren ons echter niets over de richting van deze verbanden. Het is met andere woorden niet duidelijk of een laag zelfbeeld er ook voor zorgt dat jongeren studeren meer als een last ervaren, dan wel of (het gevoel) niet mee te kunnen in de klas uiteindelijk resulteert in een minder positief zelfbeeld.

4. Besluit

In dit hoofdstuk werd de schoolbeleving van jongeren onderzocht aan de hand van vier dimensies: 'Interesse in de leerinhoud', 'Studiedruk', 'Sociale aanvaarding' en de 'Relatie met leerkrachten'. In dit laatste deel vatten we de resultaten nog eens samen vanuit de vraag wat jongeren ons via hun antwoorden in de JOP-monitor vertellen over de school als een leeromgeving, een leefomgeving en een sociale praktijk.

Vanuit het perspectief op de school als een leeromgeving voor jongeren stellen we vast dat jongeren gemiddeld een vrij hoge interesse hebben in hun opleiding (een score van ongeveer 64 op 100 in beide steekproeven) en eerder weinig studiedruk lijken te ervaren (een gemiddelde score van ongeveer 35 op 100 in beide steekproeven). De beleving van beide dimensies staat hierbij los van de leeftijd van de jongeren. De interesse in de opleiding ligt bij jongeren die schoollopen in een van de drie grootsteden nog wat hoger dan bij jongeren die in Vlaamse secundaire scholen zitten. Ook

jongeren uit *low skilled blue collar*-gezinnen hebben meer interesse. Meisjes vertonen een hogere tevredenheid met hun opleiding dan jongens, maar ervaren tegelijk meer studiedruk dan jongens. Voor tso- en (d)bso-leerlingen en jongeren van niet-Belgische afkomst staat de school als leeromgeving iets meer onder druk. Leerlingen uit het tso, (d)bso en jongeren van niet-Belgische afkomst rapporteren een lagere interesse in de leerinhoud. Jongeren van niet-Belgische afkomst en tso-leerlingen ervaren daarnaast ook meer studiedruk dan respectievelijk jongeren van Belgische afkomst en aso/kso-leerlingen. Ook jongeren uit *low skilled blue collar*-gezinnen geven aan meer studiedruk te voelen.

Onze bevindingen vertellen ons ook iets over de school als leefomgeving. Onze onderzoeksresultaten bevestigen dat voor leerlingen – ongeacht geslacht, etnische afkomst, beroepsstatus van het gezin en de onderwijsvorm waarin men les volgt – de school inderdaad een belangrijke leefomgeving vormt. Leerlingen weten zich goed omringd door medeleerlingen en weinig jongeren worden geconfronteerd met pestgedrag (zie ook hoofdstuk vijf). Deze resultaten geven aan dat het vanuit het perspectief van de jongeren belangrijk is om ook aandacht te besteden aan de relationele aspecten van het schoolgebeuren, te meer omdat deze dimensie ook samenhangt met de andere dimensies van schoolbeleving.

Over de school als sociale praktijk leren we zowel vanuit de waardering die leerlingen hebben van de relatie met hun leerkrachten als de vragen die peilen naar hoe jongeren de omgang met leerkrachten percipiëren. Met een gemiddelde score van 64.05 (Vlaanderen) en 65.02 (grootsteden) zijn jongeren uit de tweede en derde graad vrij tevreden over hun relatie met leerkrachten. De meerderheid van de leerlingen heeft het gevoel te kunnen uitkomen voor zijn of haar mening en voelt zich respectvol behandeld door zijn of haar leerkrachten. De manier waarop jongeren hun relatie met de leerkrachten percipiëren, wordt beïnvloed door een geheel van factoren: geslacht, leeftijd en etniciteit van de jongere, gezinsgerelateerde factoren, maar ook school- en persoonsgerelateerde factoren. Jongeren van niet-Belgische afkomst, leerlingen uit het (d)bso en jongeren met bis-ervaringen lijken hun relatie met leerkrachten negatiever in te schatten. Deze vaststelling, tezamen met de bevinding dat (d)bso-leerlingen meer het gevoel hebben dat ze minderwaardig worden beschouwd enerzijds en dat zowel (d)bso-leerlingen als leerlingen van niet-Belgische afkomst van mening zijn dat niet iedereen eerlijke kansen krijgt op school, geeft aan dat er nood is aan meer onderzoek over feitelijke interactieprocessen binnen de klas/school.

Tot slot stellen we vast dat de persoonlijke kwetsbaarheid van leerlingen, in termen van zelfbeeld en toekomstperspectief, een belangrijke invloed heeft op alle dimensies van het schoolgebeuren. Aangezien de analyses niet toelaten om uitspraken te doen over de causaliteit van deze verbanden, roept dit de vraag op of, en zo ja, hoe de school zelf hier al dan niet bijdraagt tot een verhoogde kwetsbaarheid van jongeren. Ook dit aspect vergt dat er onderzoek gevoerd wordt naar interacties binnen de school.

Bibliografie

- Biesta, G.J.J. (2007). De burgerschool als leerplaats voor democratie. In Onderwijsraad (Ed.), *Alternatieven voor de school* (pp. 13-29). Den Haag: Onderwijsraad.
- Biesta, G.J.J. (2011). Het beeld van de leraar: Over wijsheid en virtuositeit in onderwijs en onderwijzen. *Tijdschrift voor lerarenopleiders*, 32(3), 4-11.
- Bouverne-De Bie, M., De Vos, K., & Roose, R. (2011-2012). Geweld op school: kanttekeningen bij een probleemdefinitie, *T.O.R.B.*, 2011_12, 24-30.
- Clycg, N., & Vandenbroucke, L. (2012). Oprit 14: naar een schooltraject zonder beperkingen. Algemene bevindingen. In *Eindcongres Oprit 14. Naar een schooltraject zonder snelheidsbeperkingen!* Antwerpen.
- De Clerck, O., & Vettenburg, N. (2011). Het schoolwelbevinden in Brussel. In N. Vettenburg, M. Elchardus, J. Put (Ed.), *Jong in Brussel. Bevindingen uit de JOP-monitor Brussel* (pp. 69-106). Leuven: Acco.
- DeFur, S.H., & Korinek, L. (2010). Listening to student voices. *The Clearing House*, 83(1), 15-19.
- De Groof, S. (2003). *Leerlingenparticipatie nader bekeken. Een kwalitatief en kwantitatief onderzoek naar de betekenis en het belang van participatie op school*. TOR-rapport 200/7. VUB: onderzoeksgroep TOR.
- De Winter, M. (1995). *Kinderen als medeburgers*. Utrecht: De Tijdstroom.
- Engels, N., Aelterman, A., Schepens, A., & Van Petegem, K. (2000). Het welbevinden van leerlingen in het secundair onderwijs. *Welwijs*, 12(3), 28-33.
- Haapasalo, I., Välimaa, R., & Kannas, L. (2010). How comprehensive school students perceive their psychosocial school environment. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 54(2), 133-150.
- Hoffman, L.M. (2002). Why high schools don't change: what students and their yearbooks tell us. *The High School Journal*, 86(2), 22-37.
- OECD (2012). *PISA 2009. Technical Report*. PISA: OECD Publishing
- Phelan, P., Davidson, A.L., & Cao, H.T. (1992). Speaking up: student's perspectives on school. *Phi Delta Kappan*, 73(9), 695-704.
- Piessens, A. (2008). *De grammatica van het welzijnswerk*. Gent: Academia Press.
- Rombauts, C. (2007). Graag naar school? Jongeren en schoolbeleving. In N. Vettenburg, M. Elchardus & L. Walgrave (Ed.), *Jongeren in cijfers en letters. Bevindingen uit de JOP-monitor 1* (pp. 71-92). Leuven: Lannoo Campus.
- Stevens, F., De Groof, S. & Burssens, D. (2006). Uit de school geklapt: een 9 voor effectiviteit, maar een 5 voor gelijkheid. Onderwijs in het jeugdonderzoek 2000-2005. In N. Vettenburg, M. Elchardus & L. Walgrave (eds.), *Jongeren van nu en straks. Overzicht en synthese van recent jeugdonderzoek* (pp. 77-107). Leuven: LannooCampus.
- Stevens, F., De Groof, S., Elchardus, M., Laurijssen, I., & Smits, W. (2006). *Technisch verslag van het onderzoeksproject: "Het spanningsveld tussen het vrijwilligerswerk in het jeugdwerk en de commercialisering van de leefwereld van jongeren"*. Brussel: VUB-TOR.
- Stoel, W.G.E., & Pijl, Y.J. (1980). *De relatie tussen de grootte van scholen voor voortgezet onderwijs en het welbevinden van de leerlingen*. Haren: Rion.
- Vandenbergh, N., Cortois, L., De Bilde, J., Van Petegem, P., & Van Damme, J. (2011). *Longitudinaal onderzoek in het basisonderwijs. Leerlingperceptievragenlijst zesde leerjaar (schooljaar 2008-2009)*. Leuven: Steunpunt SSL.
- Van Houtte, M., & Van Maele, D. (2012). Students' sense of belonging in technical/vocational schools versus academic schools: the mediating role of faculty trust in students, *Teachers college Record*, 114(7), 1-36.
- Vermolen, B. (2008). *Onderwijs met perspectief. Deskresearch en aanbevelingen vanuit het onderwijsveld*. Amsterdam: Radaradvies.
- Verschelden, G. (2002). *Opvattingen over welzijn en begeleiding. Een sociaal-(ped)agogische analyse van leerlingenbegeleiding als exemplarisch thema in het jeugdbeleid*. Gent: Academia Press.

- Verschelden, G., & Bouverne-De Bie, M. (2000). Jongeren aan het woord over hun behoeften aan zorg. *Alert*, 26(5), 20-31.
- Vettenburg, N., & Brondeel, R. (2010). Het schoolwelbevinden van jongeren in Vlaanderen. In N. Vettenburg, J. Deklerck & J. Siongers (Ed.), *Jongeren in cijfers en letters. Bevindingen uit de JOP-monitor 2* (pp. 59-78). Leuven: Acco.
- Vettenburg, N., Vyverman, V., & Brondeel, R. (2009). Het schoolwelbevinden in het secundair onderwijs. Diversiteit en beïnvloedende factoren. In N. Vettenburg, J. Deklerck & J. Siongers (Ed.), *Jongeren binnenstebuiten. Thema's uit het jongerenleven onderzocht* (pp. 51-76). Leuven: Acco.
- Vettenburg, N., Cardoen, D., Van de Walle, T., & Brondeel, R. (2012). Het schoolwelbevinden in Antwerpen en Gent. In N. Vettenburg, M. Elchardus, J. Put & S. Pleysier (Ed.), *Jong in Antwerpen en Gent. Bevindingen uit de JOP-monitor Antwerpen-Gent* (pp. 49-77). Leuven: Acco.

Bijlagen

Tabel 2.23. Principale componenten analyse 'sociale aanvaarding'. Ladingen en Cronbach α (n = 4581).

Items	Ladingen
Ik maak veel plezier met mijn klasgenoten	.719
Ik heb op school weinig vrienden	.829
Ik word gepest op school	.696
Mijn klasgenoten gaan liever met andere klasgenoten om dan met mij	.832
Eigenwaarde	2.381
Verklaarde Variantie	59.5%
Cronbach α	.772

Bron: JOP-schoolmonitor, 2de en 3de graad (2013).

Tabel 2.24. Principale componenten analyse 'studiedruk'. Ladingen en Cronbach α (N = 4598).

Items	Ladingen
Ik verwerk de leerstof meestal trager dan de anderen van mijn klas	.829
De hoeveelheid te verwerken leerstof is te groot voor mij	.866
Ik heb vaak het gevoel dat ik tot het uiterste moet gaan om mijn studie aan te kunnen	.850
Eigenwaarde	2.161
Verklaarde Variantie	72.0%
Cronbach α	.802

Bron: JOP-schoolmonitor, 2de en 3de graad (2013).

Tabel 2.25. Principale componenten analyse 'relatie met leerkrachten'. Ladingen en Cronbach α (N = 4611).

Items	Ladingen
Ik ben tevreden over de contacten met de leerkrachten	.852
De leerkrachten op school respecteren mij	.868
Ik kan openlijk mijn mening geven, ook als die verschilt van die van de leerkrachten	.774
Eigenwaarde	2.079
Verklaarde Variantie	69.3%
Cronbach α	.772

Bron: JOP-schoolmonitor, 2de en 3de graad (2013).

Tabel 2.26. Principale componenten analyse 'interesse in leerinhoud'. Ladingen en Cronbach α (N = 4639).

Items	Ladingen
Ik ben tevreden over mijn opleiding/studierichting	.828
In de meeste van mijn vakken ben ik echt geïnteresseerd	.828
Eigenwaarde	1.370
Verklaarde Variantie	68.5%
Cronbach α	.541

Bron: JOP-schoolmonitor, 2de en 3de graad (2013).

Tabel 2.27. Beschrijving van de somschalen (0-100) 'Sociale aanvaarding', 'Studiedruk', 'Relatie met leerkrachten' en 'Interesse in leerinhoud' voor de Vlaamse steekproef.

	Sociale aanvaarding	Studiedruk	Relatie met leerkrachten	Interesse in leerinhoud
N	2771	2739	2738	2758
Missing	18	50	51	31
Gemiddelde	80.73	35.13	64.05	63.34
Standaardafwijking	16.52	22.14	17.97	20.05
Variantie	272.777	490.211	322.986	401.857

Bron: JOP-schoolmonitor, 2de en 3de graad (2013).

Tabel 2.28. Beschrijving van de somschalen (0-100) 'Sociale aanvaarding', 'Studiedruk', 'Relatie met leerkrachten' en 'Interesse in leerinhoud' voor de grootstedelijke steekproef.

	Sociale aanvaarding	Studiedruk	Relatie met leerkrachten	Interesse in leerinhoud
N	1908	1859	1873	1882
Missing	15	64	50	41
Gemiddelde	78.84	35.74	65.02	64.85
Standaardafwijking	17.77	21.34	19.43	21.00
Variantie	315.599	455.195	377.570	440.965

Bron: JOP-schoolmonitor, 2de en 3de graad (2013).

3. Criminaliteit en onveiligheidsgevoelens doorheen de tijd. Een analyse op basis van 10 jaar JOP-monitor

Diederik Cops

1. Inleiding

‘Jeugdcriminaliteit beroert de gemoederen’ is vaak een van de eerste zinnen (of op zijn minst de boodschap) van wetenschappelijke bijdragen over de aard en omvang van crimineel gedrag gepleegd door jongeren. Het gemak en de vanzelfsprekendheid waarmee deze stelling wordt aanvaard, wijst op het grote waarheidsgehalte ervan. Met de regelmaat van de klok kunnen in de media (en in de daaropvolgende parlementaire vragen) berichten worden teruggevonden over delinquente feiten gepleegd door minderjarigen. Meer wel dan niet gaat dit samen met bedenkingen of vragen bij de ‘stand van de jeugddelinquentie’ in Vlaanderen. In de huidige maatschappelijke polemiek rond het systeem van de gemeentelijke administratieve sancties (GAS) en het gepolariseerde debat tussen fervente voorstanders – ‘volle GAS vooruit’ – en onvoorwaardelijke tegenstanders – ‘stop de verGASsing’ – worden ook argumenten over jeugddelinquentie in de strijd geworpen. Het argument dat jongeren steeds vroeger problematisch gedrag beginnen stellen en dat vroeg ingrijpen noodzakelijk zou zijn om meer ernstig delinquent gedrag in de toekomst te voorkomen, wordt in dit debat het meest gehuldigd (Pleysier, 2013). Dergelijke stellingnames blijven echter vaak verstoken van ‘objectieve’ rechtvaardigingen en zijn veelal gebaseerd op ‘signalen’, ‘een aanvoelen’ dat zou leven ‘in de stad en bij stedelijke diensten’.

Onderzoekers worden bijgevolg vaak geconfronteerd met verwachtingen van de media, politici en het grote publiek, met name om eenduidige en eenvoudige antwoorden te formuleren op allerhande vragen omtrent (veranderingen in) de aard en omvang van jeugddelinquentie. Vragen zoals ‘Stijgt de jeugdcriminaliteit?’, ‘Beginnen jongeren tegenwoordig steeds vroeger met delinquent gedrag?’, ‘Stellen jeugdige delinquenten steeds ernstiger (lees gewelddadiger) gedrag?’ duiken bij elk spectaculair incident weer op. De moeilijkheid van elke onderzoeker een eenvoudig en helder antwoord op deze vragen te geven, botst al snel met de heersende veronderstellingen dat deze vragen met een eenvoudige ‘ja’ of ‘neen’ te beantwoorden zijn. Wat het soms nog ingewikkelder lijkt te maken, is het feit dat bevindingen uit wetenschappelijk onderzoek naar de om-

vang en vorm van jeugddelinquentie nogal eens van elkaar durven te verschillen. Dit maakt de taak voor beleidsmakers er niet eenvoudiger op en lijkt op het eerste zicht ook de geloofwaardigheid van wetenschappelijk onderzoek aan te tasten.

De opzet van deze bijdrage is daarom dubbel. In een eerste fase willen we, gelet op de derde opeenvolgende afname van de JOP-monitor, ingaan op eventuele verschuivingen die in de zelf gerapporteerde criminaliteit bij Vlaamse jongeren zijn vast te stellen in de periode 2005-2013. We willen deze bijdrage vervolgens eveneens aangrijpen om op de beperkingen van de bestaande databronnen en op de effecten van de gebruikte methode op de resultaten in te gaan. De gelijktijdige afname van een postenquête – JOP-monitor 3 – en een schoolenquête – JOP-schoolmonitor 2013 – bij een gelijke doelpopulatie, biedt een unieke mogelijkheid om vragen rond verschillen in resultaten naargelang de wijze van bevraging verder uit te diepen. Concreet onderzoeken we de vraag in welke mate er verschillen optreden in de gerapporteerde frequenties van delinquent gedrag in beide studies. De bespreking van de resultaten uit deze verschillende databronnen wordt daarom breder gekaderd binnen de methodologische literatuur over dit thema. Het is niet de bedoeling een louter methodologisch werk te schrijven: ‘vorm’ – de gebruikte methode – en ‘inhoud’ – de gerapporteerde delinquentie – kunnen niet los van elkaar bekeken worden (Pauwels & Pleysier, 2005). Voor een correcte interpretatie en evaluatie van de besproken cijfers is een dergelijke reflectie een noodzaak, zeker wanneer het een dusdanig maatschappelijk gevoelig thema als delinquentie betreft.

2. Meer, ernstiger en steeds jonger... of niet?

2.1 Van officiële statistieken tot zelfrapportage van delinquent gedrag

Een antwoord geven op de vraag naar de evolutie van de omvang en vorm van jeugdcriminaliteit doorheen de tijd is niet vanzelfsprekend. Zoals reeds in de inleiding aangehaald, wordt van wetenschappelijk onderzoek en onderzoekers desondanks een duidelijk en eenduidig antwoord verwacht. Immers, is het niet van essentieel belang een goed zicht te hebben op de precieze omvang van de jeugdcriminaliteit en het bijhorende profiel van de jeugddelinquent, teneinde een gepast maatschappelijk en beleidsmatig antwoord mogelijk te maken? Het lijkt met andere woorden een noodzakelijke voorwaarde om juist te weten of en in hoeverre de jeugdcriminaliteit stijgt (of daalt) en over welke specifieke vormen van criminaliteit het dan gaat.

Algemeen genomen kunnen twee bronnen van gegevens – officiële statistieken en zelfrapportage studies – (een begin van) antwoord geven op deze en andere vragen over het fenomeen jeugdcriminaliteit, elk met eigen mogelijkheden, maar ook beperkingen. Er bestaat (tot op vandaag) geen ‘maat voor het kwaad’, zoals Van Kerckvoorde (1995) stelde. Op de eerste plaats is dit het gevolg van het heimelijke en illegale karakter van criminaliteit. Heel wat crimineel gedrag blijft onder de radar van de officiële instanties

(politie en justitie) en komt niet in de officiële statistieken terecht. Dit ‘dark number’ – de niet-gekende criminaliteit – is niet alleen omvangrijk, maar wat onzichtbaar blijft is ook een niet-toevallige selectie van de totale criminaliteit. Bepaalde delictsvormen (voornamelijk vermogensdelicten) zullen nu eenmaal om uiteenlopende redenen sneller ter kennis komen van de politie dan andere.¹⁷ Daarnaast – en minstens even belangrijk – is dat het fenomeen ‘criminaliteit’ op zichzelf sterk aan verandering onderhevig is. Op de eerste plaats is er sprake van ‘ruimtelijke relativiteit’. Er bestaan tussen landen immers belangrijke verschillen in het strafbaar gestelde gedrag. Terwijl feiten als homoseksualiteit, overspel en euthanasie in België niet (meer) als criminaliteit worden gedefinieerd, zijn deze gedragingen in heel wat andere landen wel strafbaar. Ten tweede zijn er belangrijke verschillen doorheen de tijd waar te nemen. Bepaalde gedragingen die lange tijd als criminaliteit bestempeld zijn, worden dat tegenwoordig niet meer. Andere feiten, zoals intrafamiliaal geweld, worden, in vergelijking met vroeger, tegenwoordig wel steeds sterker als criminaliteit geïnterpreteerd. Daarenboven verschuift de grens om bepaalde feiten als (bijvoorbeeld) geweld af te bakenen. Gedragingen die vroeger als een vermogensdelict werden beschouwd, zoals handtasdiefstal, worden tegenwoordig veel sneller als een vorm van geweld geïnterpreteerd. Dergelijke evoluties leiden ertoe dat, zelfs zonder veranderingen in het objectieve gedrag, verschuivingen in de geregistreerde vormen van criminaliteit kunnen plaatsvinden. Het sociale karakter van criminaliteit maakt het met andere woorden zeer moeilijk om zonder meer betrouwbare en valide vergelijkingen doorheen de tijd te maken.

België heeft lange tijd een schrijnend gebrek gekend aan betrouwbare data om dergelijke tendensen te identificeren. ‘Criminografische schaarste’ was (en is tot op zekere hoogte nog steeds) de meest adequate beschrijving van de Belgische situatie wat betreft de kwaliteit en omvang van beschikbare statistische databronnen (Van Kerckvoorde, 1995; Pauwels & Pleysier, 2012). Een eerste belangrijke en traditioneel vaak gebruikte bron zijn de officiële statistieken, waarbij een onderscheid te maken valt tussen politie-, parket- en rechtbankstatistieken. Deze databronnen bevatten informatie over respectievelijk het aantal verdachten op politie- en parketniveau en over het aantal veroordeelden door een vonnisrechter. Pas sinds enkele jaren is er op dit vlak sprake van enig optimisme in België: vanaf 2000 beschikken we over betrouwbare politiestatistieken, en ook voor beide andere niveaus wordt steeds meer gestreefd naar overzichtelijke en eengemaakte gegevens.

Met betrekking tot minderjarigen is er bij de officiële statistieken eveneens een kentering vast te stellen, voornamelijk op niveau van het (jeugd)parket en de jeugdrechtbank. Op initiatief van het Nationaal Instituut voor Criminalistiek en Criminologie

17. Omwille van (vaak) verzekeringstechnische redenen is een officiële aangifte vaak noodzakelijk om de geleden schade vergoed te krijgen. Vooral dan voor misdrijven zoals woninginbraak en (voertuig)diefstal betekent dit dat een verzekering pas zal vergoeden wanneer een proces-verbaal met de aangifte kan worden voorgelegd. Voor andere misdrijven ligt deze meldingsbereidheid een stuk lager door redenen zoals angst voor vergelding en schaamtegevoelens (bij gewelds- en seksuele delicten) of het ontbreken van een duidelijk slachtoffer (zoals bij druggebruik).

(NICC) is vanaf midden jaren 2000 gewerkt aan de ontwikkeling van een betrouwbare statistiek op niveau van de jeugdparketten (en in een latere fase op niveau van de jeugdrechtbank). Sinds 2006 beschikken we bijgevolg over betrouwbare gegevens over de instroom van MOF-zaken ('als misdrijf omschreven feiten') bij de Belgische jeugdparketten. Deze cijfers tonen aan dat er in de periode 2006-2010 een toename was van het aantal feiten van 74.491 zaken in 2006 tot 83.014 in 2010. In 2011 en 2012 is er echter een afname van deze instroom: in 2012 zijn 'slechts' 62.626 zaken ingestroomd (-25% in vergelijking met 2010), een afname die zich in alle gerechtelijke arrondissementen voordoet. Deze afname is vooral toe te schrijven aan een sterke daling van het aantal eigendomsdelicten (vandalisme en diefstal) die bij de jeugdparketten worden aangemeld (Statistisch analisten van het OM, 2012).¹⁸

Opvallend is dat deze tendens op gelijkaardige wijze kan worden geïdentificeerd in andere landen, zoals Nederland. Hier bestaat reeds meerdere decennia een traditie in uitgebreide officiële statistieken. Dergelijke officiële registraties tonen aan dat er tijdens de jaren negentig van de vorige eeuw en de eerste jaren van deze eeuw een quasi constante stijging is vast te stellen in het aantal jeugdige verdachten, en dit zowel in de politiestatistieken als in de ingestroomde zaken bij het Openbaar Ministerie (Van der Laan & Blom, 2011; Korf, Benschop, Blom & Steen, 2012). Recentere cijfers suggereren echter een kentering: tussen 2005 en 2010 nam het totaal aantal door de politie geregistreerde verdachten met een kwart af. Bij minderjarigen was de daling zelfs 39%, van 99.000 naar 61.000 (Eggen & Kessels, 2011).

Hoewel dergelijke cijfers vaak (te pas en te onpas) worden aangewend om uitspraken te doen over de aard en omvang van (jeugd)criminaliteit, wordt binnen de criminologie reeds geruime tijd erkend dat dergelijke officiële statistieken wellicht niet het meest aangewezen zijn om dergelijke uitspraken te doen: *"the value of a crime rate for index purposes decreases as the distance from the crime itself in terms of procedure increases"* (Sellin, 1931: 337). Met name de problematiek van het 'dark number' – de hoeveelheid criminaliteit die niet ontdekt wordt en bijgevolg niet opduikt in officiële statistieken – doet ernstige vragen rijzen over de betrouwbaarheid van dergelijke statistieken. Steeds meer is aanvaard dat deze officiële statistieken veelal een beeld geven van de werking, het beleid en de prioriteiten van de betreffende instellingen – politie, parket en rechtbanken – eerder dan een betrouwbaar inzicht in de werkelijke omvang van criminaliteit.

2.2 Zelfrapportage-onderzoek. Van naïviteit tot realiteit

Een tweede bron van informatie over (jeugd)delinquentie is daarom de zelfrapportage, waarin aan een steekproef een lijst met delicten wordt voorgelegd en hen wordt

18. Er dient wel opgemerkt dat sinds kort het Openbaar Ministerie (en dus niet langer het NICC zelf) instaat voor de verzameling en verwerking van de statistieken. Aangezien het OM een licht aangepaste berekeningswijze hanteert, kan deze verandering ook deels aan de basis liggen van deze afname tussen 2011 en 2012.

gevraagd of en hoeveel keer ze deze feiten gepleegd hebben. Deze techniek zou het ‘dark number’-probleem en de invloed van selectie-effecten binnen het strafrechtelijk systeem irrelevant maken en als gevolg een meer betrouwbaar beeld (kunnen) opleveren over de aard en omvang van de werkelijk gepleegde criminaliteit (Thornberry & Krohn, 2000). Het zelfrapportage instrument is binnen het criminologisch onderzoek tijdens de voorbije decennia zelfs het meest gebruikte instrument geworden voor de empirische toetsing van criminologische theorieën (Kleck & Roberts, 2012; Thornberry & Krohn, 2000; Pauwels & Pleysier, 2005, 2009). Dergelijk onderzoek laat immers toe, naast vragen omtrent de frequentie van diverse delictsvormen, theoretisch relevante aspecten te bevragen waardoor, althans dat is de idee, relatieve verschillen in gerapporteerd delinquent gedrag verklaard kunnen worden vanuit verschillen in deze theoretisch relevante kenmerken (Pauwels & Pleysier, 2005).

Aanvankelijk werd deze methode gezien als hét instrument bij uitstek om de beperkingen van de bestaande officiële statistieken op te heffen en bijgevolg zo een betrouwbaar beeld van de werkelijk gepleegde criminaliteit weer te geven. Het is echter al snel duidelijk geworden dat dit vertrouwen in de mogelijkheden van de zelfrapportagemethode een naïef geloof was, en dat deze methode ook met enkele fundamentele beperkingen kampt(e), waardoor er niet van kan worden uitgegaan dat deze resultaten een juiste afspiegeling van de werkelijk gepleegde criminaliteit vormen. *“At most, they represent a collection of information relative to incidents that self-designated victims judge important to present to interviewers as relevant to crime”* (Zauberman, 1993: 319, geciteerd in Pleysier & Pauwels, 2012:117). Bovendien laat deze methode toe slechts een beperkt aantal delinquente gedragingen voor te leggen. De reikwijdte ervan is bijgevolg veel beperkter dan die van de officiële statistieken waarin alle types van mogelijke misdrijven worden beschreven. Aanvullend geldt eveneens dat wat jongeren (of de respondenten in het algemeen) onder bepaalde vormen van delinquentie verstaan, niet noodzakelijk overeenstemt met delinquentie volgens de juridische betekenis van het fenomeen. Er kan daarom niet zonder meer van uitgegaan worden dat het gerapporteerde delinquente gedrag door respondenten ook volledig gelijkloopt met de wettelijke definiëring van criminaliteit. Het naïeve geloof in de mogelijkheid via deze methode een waarheidsgetrouw beeld van de werkelijke criminaliteit te verkrijgen, is daarom in de loop van de decennia vervangen door een meer kritisch realistische benadering.

Binnen de zelfrapportagestudies en bij het survey-onderzoek in het algemeen bestaan verschillende methoden van dataverzameling en meerdere studies hebben zich gericht op de vraag welke methode een beter resultaat oplevert dan andere technieken. Dit effect kan tweeledig zijn.¹⁹ Op de eerste plaats kan er sprake zijn van een selectie-effect:

19. Strikt genomen gaat de ‘coverage error’ (en sampling error) de ‘nonresponse error’ nog vooraf. In dit geval vallen door het gebruik van de gehanteerde methode bepaalde groepen/personen uit de beoogde doelgroep. Zo zal, in het geval van een aselechte steekproef, het gebruikmaken van een telefonische enquête tot grote ‘onderdekking’ leiden, omdat tegenwoordig heel wat personen en gezinnen geen vast telefoonnummer meer hebben.

bepaalde groepen van respondenten kunnen minder geneigd zijn te participeren aan bepaalde vormen van onderzoek, waardoor de non-respons in een studie een zekere scheefheid vertoont en deze groepen ondervertegenwoordigd zijn in het uiteindelijke onderzoek. Verschillende dataverzamelingsmethodes resulteren met andere woorden in verschillen in de (non-)respons. Hierin schuilt het gevaar dat *“the very persons with the most sensitive information to report may be the least likely to report it”* (Tourangeau & Smith, 1996: 276).

Daarnaast kan de gebruikte methode een invloed hebben op het gerapporteerde gedrag (Tourangeau & Smith, 1996). De methode kan de mate waarin respondenten bereid zijn delinquent gedrag toe te geven, beïnvloeden (Lucia, Herrmann & Kilias, 2007; Pauwels & Pleysier, 2005; Kleck & Roberts, 2012). Het meest prangende probleem van deze methode schuilt in de tendens tot sociaal wenselijk antwoordgedrag. Vragen over het mogelijke gepleegde delinquent gedrag (en thema's als seksualiteit en druggebruik) worden als gevoelig beschouwd, omdat ze bezorgdheid kunnen uitlokken over maatschappelijke afkeuring of andere gevolgen, zoals strafrechtelijke sancties, indien het gedrag waarheidsgetrouw zou worden gerapporteerd (Tourangeau & Smith, 1996; Kuha & Jackson, 2013). Het gevoelig karakter van dergelijke vragen leidt ertoe dat deelnemers aan het onderzoek deze items weigeren te beantwoorden, of minder tot niet geneigd zijn de werkelijke omvang van het gepleegde gedrag weer te geven in de vragenlijst.

Verschillende elementen kunnen sociaal wenselijk antwoordgedrag bij respondenten in de hand werken. Een eerste element is het gevoel van privacy bij respondenten. De bestaande methodes verschillen in de mate waarin ze respondenten een gevoel van privacy, en dus van werkelijke anonimiteit, verschaffen (Kleck & Roberts, 2012; Tourangeau & Smith, 1996). De achterliggende veronderstelling is: hoe sterker het gevoel van privacy bij respondenten, hoe meer betrouwbaar en valide de zelfrapportage-items beantwoord zullen worden en dus hoe lager de onderrapportering van de gepleegde delinquentie. De mate waarin de gebruikte methode het gevoel van privacy beïnvloedt, heeft met andere woorden een impact op de gerapporteerde delinquentie.

Een tweede element, dat weliswaar sterk samenhangt met het eerste, is het gevoel van schaamte bij respondenten ten aanzien van de interviewer (Kleck & Roberts, 2012). Rechtstreeks contact tussen interviewer en geïnterviewde kan de bereidheid delinquent gedrag toe te geven in het gedrang brengen en dus tot onderrapportering leiden. Dergelijk rechtstreeks contact kan echter eveneens bijdragen tot een gevoel van vertrouwen bij de geïnterviewde, dat niet kan in het geval van een onpersoonlijke bevraging via een telefonische, schriftelijke of elektronische vragenlijst. Diverse studies suggereren echter dat dit gevoel van privacy het sterkst doorweegt. Zelf in te vullen vragenlijsten scoren 'beter' dan face-to-face enquêtes in het meten van delinquent gedrag (Tourangeau & Smith, 1996; Tourangeau & Yan, 2007; Kleck & Roberts, 2012). Een derde element zijn de overtuigingen van de respondent over de '(on)wenselijkheid' van de gedraging in kwestie. De mate van sociale gevoeligheid van bepaalde gedragingen en attitudes is immers niet voor iedereen gelijk. De validiteit kan dus verschillen van gedraging tot

gedraging (De Boeck & Pleysier, 2013). Terwijl de meesten gedragingen als delinquentie, druggebruik, enzovoort als sociaal onwenselijk ervaren, kunnen anderen dit op een meer 'neutrale' of positieve wijze benaderen. Zo kan het dat cannabisgebruik, omwille van de toenemende maatschappelijke aanvaarding, misschien niet meer echt tot sociaal wenselijk antwoordgedrag zal leiden. Dit betekent bovendien dat, terwijl er veelal een onderrapportage van dergelijk gedrag wordt verondersteld, de mogelijkheid op overrapportage niet genegeerd kan worden.

Toegepast op de JOP-monitor en de gebruikte technieken van dataverzameling – school-survey en postsurvey – is het tweede element van minder belang. Bij beide methoden is er geen directe interactie tussen respondent en onderzoeker bij het invullen van de vragenlijst. Met betrekking tot het eerste element – de mate van ervaren privacy – is er in dit geval mogelijk wel een effect van de methode te veronderstellen. Reeds eerder is het mogelijke verschil tussen een schoolsurvey en een postsurvey onderzocht. Terwijl sommigen geen effect vonden, kwamen anderen wel tot de conclusie dat de gebruikte methode de rapportage van delinquent gedrag beïnvloedt. Alleszins lijkt het duidelijk dat in een schoolsurvey anonimiteit en het gevoel van privacy sterker kunnen worden verzekerd in vergelijking met een postenquête. In deze laatste vorm is de mate van anonimiteit minder groot, vanwege de aanwezigheid van ouders en/of andere familieleden bij het invullen van de vragenlijst (Johnston & O' Malley, 1985; Lucia et al., 2007). De sociale onwenselijkheid van delinquent gedrag, zeker ten aanzien van de eigen ouders, kan daarom in een postenquête leiden tot een onderrapportering van het gepleegde delinquente gedrag.

Met betrekking tot het meten van het fenomeen 'criminaliteit' wordt de inschatting van de validiteit van de gebruikte dataverzamelingsmethode daarenboven bemoeilijkt door het ontbreken van een 'gouden standaard', waartegen de resultaten uit het zelfrapportage-onderzoek kunnen worden afgezet (Thornberry & Krohn, 2000).²⁰ Het ontbreekt aan een eenduidige en objectieve maat voor delinquentie, die toelaat in te schatten in hoeverre de gebruikte methode erin slaagt de objectieve werkelijkheid te benaderen. Hoewel er, vanuit het reële gegeven van onderrapportering van delinquent gedrag, kan verondersteld worden dat een hogere prevalentie wijst op een betere rapportage van het gepleegde delinquente gedrag, blijft het vaststellen van de objectieve accuraatheid zeer moeilijk (Tourangeau & Yan, 2007).

De mate waarin de methode een invloed heeft op de aard en omvang van de gerapporteerde delinquentie, is met andere woorden relatief vaak onderzocht. Zelfrapportage-instrumenten worden niet enkel gebruikt om een beeld te vormen over de aard en

20. Voor andere gevoelige onderwerpen die aanleiding kunnen geven tot sociaal wenselijk antwoordgedrag is zo een objectieve maat wel beschikbaar, wat wel toelaat de geldigheid van de gebruikte methode adequater vast te stellen. Zo kan voor illegaal druggebruik de vergelijking worden gemaakt tussen zelfgerapporteerd gebruik en resultaten uit urineanalyses. Hoewel dit nog steeds geen volledig sluitende methode is (bv. door de beperkte opspoorbaarheid van drugs in urine), laat dit wel een enigszins objectieve toetsing toe.

omvang van de werkelijke delinquentie, maar eveneens – en vooral – om een zicht te krijgen op factoren die verschillen in delinquent gedrag kunnen verklaren (Pauwels & Pleysier, 2005). De vraag in welke mate de gebruikte methode een invloed kan hebben op de verbanden tussen theoretische concepten en de gerapporteerde delinquentie is (veel) minder duidelijk. In de onderstaande analyses zullen we daarom ook expliciet nagaan of er verschillen bestaan in de samenhang tussen verklarende factoren en zelfgerapporteerde criminaliteit, al naargelang de dataverzamelmethode.

3. De JOP-monitor

De JOP-monitor is in Vlaanderen een van de weinige bestaande instrumenten die momenteel kan worden aangewend om een beeld te krijgen van de delinquentie onder Vlaamse jeugd.²¹ Door het herhaalde karakter van deze monitor zou het bovendien vanaf de derde afname in het voorjaar van 2013 mogelijk moeten zijn eventuele verschuivingen in gerapporteerd delinquent gedrag te identificeren. Om op basis van cross-sectionele data tendensen doorheen de tijd te kunnen identificeren, zijn op zijn minst drie afzonderlijke metingen nodig. Er wordt immers gewerkt met steekproeven uit de bevolking, waardoor de mogelijkheid bestaat dat gevonden verschillen tussen twee afzonderlijke metingen niet zozeer wijzen op reële verschillen in de doelpopulatie, maar het resultaat zijn van toevallige fluctuaties in de samenstelling van de bevraagde steekproeven. De recente derde afname van de JOP-monitor laat daarom voor het eerst toe aan een van de oorspronkelijke bedoelingen van het instrument, de identificatie van trends in de leefwereld van Vlaamse jongeren, tegemoet te komen.

Dit betekent uiteraard dat we enkel voor de periode 2005-2013 uitspraken kunnen doen over evoluties in de aard en omvang van zelfgerapporteerde criminaliteit door Vlaamse jongeren. Het is daarom nog maar de vraag in welke mate er betekenisvolle tendensen zullen kunnen vastgesteld worden, aangezien het slechts drie opeenvolgende meetmomenten betreft. Een bijkomende opmerking is dat een dergelijke vergelijking enkel op een betrouwbare wijze kan gebeuren voor die feiten die op identieke manier bevraagd zijn in de drie meetmomenten. Veranderingen in de formulering, zelfs indien ze vrij beperkt zijn, kunnen leiden tot veranderingen in antwoordgedrag, zonder dat dit noodzakelijk wijst op werkelijke veranderingen in de gerapporteerde delinquentie.

Daarnaast biedt de gelijktijdige bevraging van een representatieve steekproef van Vlaamse jongeren via enerzijds een postenquête – JOP-monitor 3 – en anderzijds

21. De voorbije jaren zijn er weliswaar nog enkele andere (eenmalige) studies geweest waarin verschillende delictsvormen zijn voorgelegd aan Vlaamse jongeren (o.a. De Groof & Smits, 2005). Daarnaast is recent ook de 'International Self-Report Delinquency study' (ISRD) voor de derde maal afgenomen in België; deze studie bevraagt echter enkel schoolgaande jongeren in vier steden (Gent, Aalst, Luik en Verviers), waardoor de resultaten niet te veralgemenen zijn naar de gehele Vlaamse en/of Belgische jeugd.

een schoolenquête – JOP-schoolmonitor 2013 – de mogelijkheid om, althans voor de schoolgaande jeugd, na te gaan wat het mogelijke effect van de gebruikte methodiek kan zijn. De doelpopulatie in beide studies is immers gelijklopend.²² Dit effect kan op de eerste plaats betrekking hebben op de gerapporteerde prevalenties en frequenties van delinquent gedrag. Het is daarom een interessante oefening na te gaan in hoeverre de prevalentiegraad van de zelfgerapporteerde criminaliteit bij schoolgaande jeugd in beide studies van elkaar verschilt. Daarenboven biedt de brede insteek van de JOP-monitor ook de mogelijkheid om na te gaan in welke mate er verschillen bestaan in de geïdentificeerde verbanden tussen een set van inhoudelijk relevante factoren en delinquent gedrag.

4. Op zoek naar antwoorden

4.1 Veranderingen in (zelfgerapporteerde) jeugdcriminaliteit bij Vlaamse jongeren (?)

De derde afname van de JOP-monitor in 2013 laat toe om voor het eerst mogelijke tendensen in de zelfrapportage van delinquent gedrag te onderzoeken. Een belangrijke voorwaarde om dit op een betrouwbare wijze te doen is dat deze feiten op identieke wijze bevraagd zijn in de opeenvolgende afnames. Veranderingen in formulering kunnen immers leiden tot verschillen in rapportage, niet zozeer omwille van verschuivingen in de werkelijkheid, maar vooral omdat andere gedragingen worden bevraagd.²³ Vanuit deze beperking kunnen in deze vergelijking enkel de delicten ‘zwartrijden’, ‘vandalisme’, ‘geweld’, ‘drugsverkoop’, ‘wapendracht’ en ‘diefstal’²⁴ worden opgenomen. Aangezien in de eerste afname enkel 14 tot 25-jarigen bevraagd zijn, kan deze vergelijking ook enkel gebeuren voor deze leeftijdsgroep. Het zal pas bij een volgende afname van de JOP-monitor zijn dat deze vergelijking uitgebreid kan worden naar de 12 tot 30-jarigen. In figuur 3.1 worden de prevalenties van deze delictsvormen in de drie afnames van de JOP-monitor weergegeven.

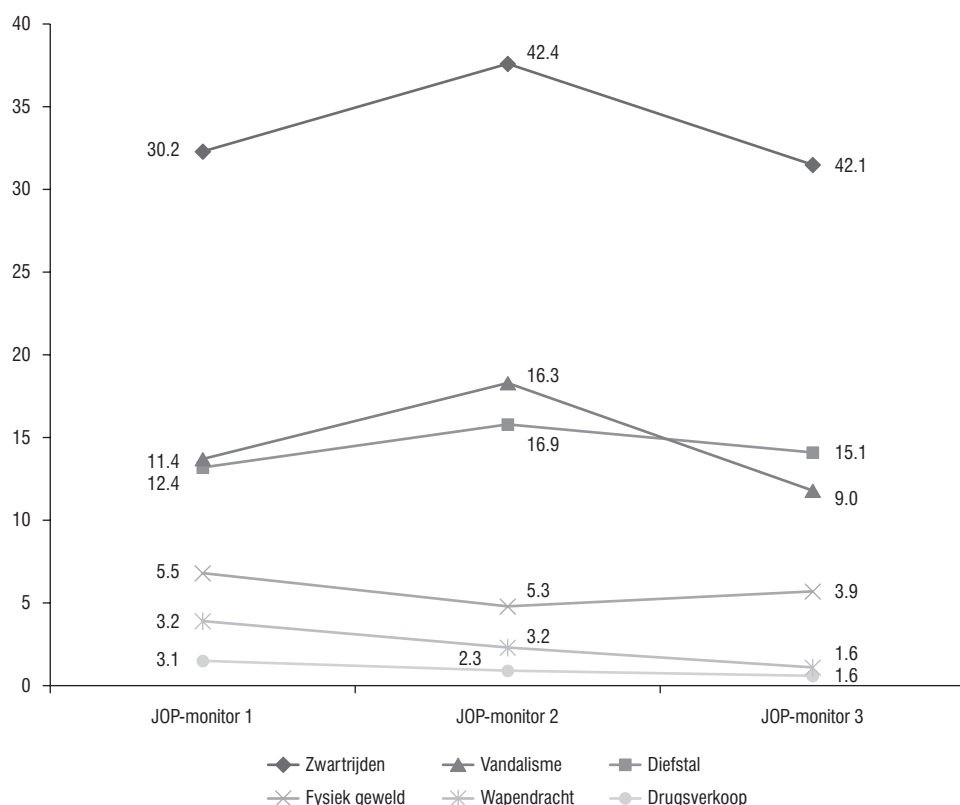
Bij geen van de bevraagde feiten is een consistente toename vast te stellen. Bij twee delicten – openbare wapendracht en drugsverkoop – is daarentegen doorheen de periode 2005-2013 een constante afname vast te stellen. Deze afname blijft echter al bij al relatief beperkt, vooral omwille van de toch al lage prevalentiegraad van deze delicten.

22. Beide methoden maken grotendeels mogelijk om deze doelpopulatie ook effectief te bereiken. Strikt genomen is er bij de schoolenquête wel sprake van een beperkte dekkingsfout: jongeren die niet op school zijn en jongeren in het deeltijds beroepssecundair onderwijs (dbso) zijn niet aanwezig in de steekproef.

23. Een illustratie hiervan is het feit ‘openbare wapendracht’. In de JOP-monitor wordt bij dit item expliciet vermeld dat ‘een zakmes niet meetelt’. Dit impliceert een sterke verenging van het bevraagde gedrag en levert lagere percentages dan andere studies waarin deze beperking niet wordt vermeld.

24. Het delict ‘diefstal’ is in JOP-monitor 3, in vergelijking met de eerdere twee afnames, enigszins anders bevraagd. In de JOP-monitors 1 en 2 werd dit gemeten via één item dat respondenten vroeg ‘of ze al wel eens iets gestolen hadden’. In JOP-monitor 3 werd een onderscheid gemaakt tussen een ‘kleine’ (minder dan € 5) en een ‘grote’ (meer dan € 5) diefstal. Voor deze analyses werden beide items samengenomen.

Desondanks suggereren deze bevindingen dat de vaak gehuldigde veronderstelling dat delinquent gedrag bij Vlaamse jongeren steeds vaker zou voorkomen, enigszins genuanceerd moet worden. Deze cijfers leveren er alleszins geen bewijs voor, integendeel. Bij de andere delicten is er weinig sprake van een consistente tendens. De prevalentiegraad voor zwartrijden ligt op hetzelfde niveau als in JOP-monitor 2 ($\pm 42\%$), al is dit nog steeds een stuk hoger dan in de eerste JOP-monitor (30.2%). Voor de delicten 'vandalisme' en 'diefstal' is er, na de hogere prevalenties in JOP-monitor 2, in de afname van 2013 een daling van het percentage jongeren dat aangeeft deze feiten te hebben gepleegd.

Bron: JOP-monitor 1, JOP-monitor 2 & JOP-monitor 3.

Figuur 3.1. Prevalentie van gerapporteerd delinquent gedrag in JOP-monitor 1, JOP-monitor 2 en JOP-monitor 3 bij Vlaamse 14 tot 25-jarigen (in percentages).

Naast de stelling dat jeugdcriminaliteit steeds ernstiger en gewelddadiger wordt, is ook de veronderstelling dat jongeren op steeds vroegere leeftijd beginnen met delinquent gedrag 'populair'. De JOP-monitor maakt het ook mogelijk na te gaan of voor deze stel-

lingname eveneens indicaties terug te vinden zijn. Hiervoor kunnen we kijken naar de prevalentie van de verschillende bevraagde delictsvormen in de jongste leeftijdsgroep in de drie monitors, namelijk de 14 en 15-jarigen. Indien er effectief sprake zou zijn van een geleidelijke ‘vergroening’ van de jeugddelinquentie, dan zou dit moeten resulteren in een toename van de prevalentie ervan in deze leeftijdscategorie. In tabel 3.1 wordt daarom voor deze delicten de prevalentie in deze leeftijdsgroep in de drie JOP-monitors weergegeven.

Tabel 3.1. Prevalentiegraad bij 14 en 15-jarigen in JOP-monitor 1, JOP-monitor 2 en JOP-monitor 3 (in percentages).

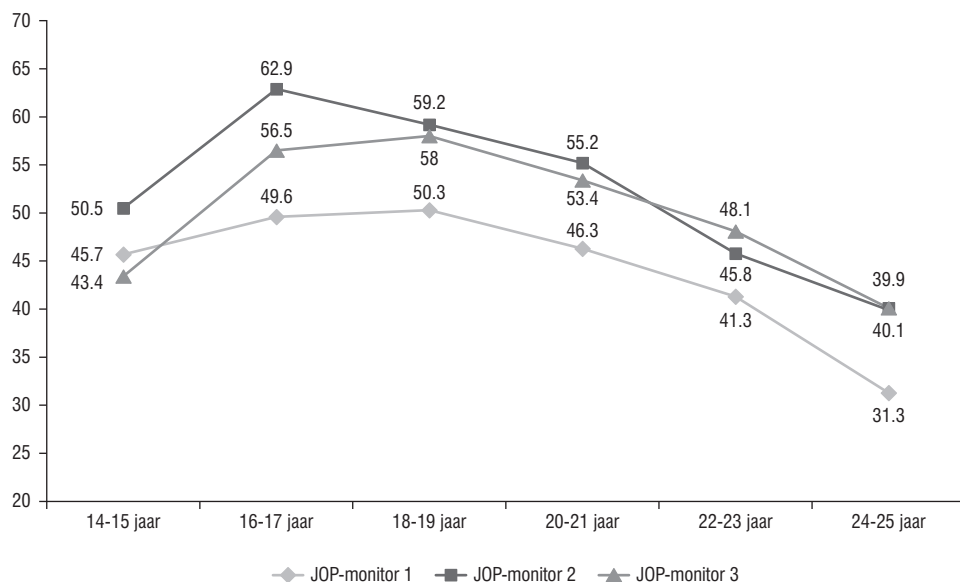
	JOP-monitor 1 (2005-06)	JOP-monitor 2 (2008)	JOP-monitor 3 (2013)
Zwarijden	32.3	37.6	31.5
Vandalisme	13.7	18.3	11.8
Diefstal	13.2	15.8	14.1
Geweld	6.8	4.8	5.7
Drugsverkoop	1.5	0.9	0.6
Wapendracht	3.9	2.3	1.1

Bron: JOP-monitor 1, JOP-monitor 2 & JOP-monitor 3.

Bij geen van de zes delictsvormen die in de drie JOP-monitors bevraagd zijn, is doorheen de verschillende afnames een opvallende toename van de prevalentiegraad in de jongste leeftijdsgroep (14 en 15-jarigen) vast te stellen. Bij elk van de delicten, met uitzondering van diefstal, ligt deze prevalentiegraad in de meer recente afname in 2013 lager dan de eerste afname in 2005.

De evolutie van de algemene prevalentiegraad – het percentage jongeren dat zegt minstens een feit in het voorbije jaar te hebben gepleegd – doorheen de leeftijd kent in de drie afnames van de JOP-monitor een gelijkaardige evolutie (figuur 3.2). Een toename van de prevalentie in de jongste leeftijdsgroepen wordt in elke monitor gevolgd door een sterke afname in de latere leeftijden. De stelling dat jeugddelinquentie een statistisch normaal verschijnsel is, wordt ook in het JOP-onderzoek telkens bevestigd: een meerderheid van Vlaamse jongeren (vooral dan tijdens de adolescentie) geeft aan dat ze minstens een van de bevraagde delicten minstens een keer hebben gepleegd in het jaar voorafgaand aan de bevraging. Tegelijkertijd is deze prevalentie niet gelijk verdeeld over de verschillende leeftijdsgroepen en is er een piekbeweging naar de leeftijd van 16-17 jaar (zie figuur 3.2). In deze leeftijdsgroep rapporteren proportioneel de meeste Vlaamse jongeren dat ze wel eens normoverschrijdend gedrag hebben gepleegd. Nadien is er ook telkens sprake van een constante afname in de oudere leeftijdsgroepen. Bij oudere jongeren ligt de prevalentie van delinquent gedrag lager dan bij de jongere jongeren. Alhoewel we aan de hand van cross-sectioneel onderzoek geen individuele evolutie kunnen bekijken, lijkt deze observatie te suggereren dat de overgrote meerder-

heid van de jongeren het plegen van delinquentie feiten ‘ontgroeit’ naarmate deze ouder wordt. Gelijkaardige analyses op basis van JOP-monitor 2 en JOP-monitor 3 tonen immers aan dat deze afnemende tendens zich nog sterker verderzet in de leeftijdsgroep tussen 25 en 30 jaar.

Bron: JOP-monitor 1, JOP-monitor 2 & JOP-monitor 3.

Figuur 3.2. Evolutie van de algemene prevalentiegraad doorheen de leeftijd in JOP-monitor 1, JOP-monitor 2 en JOP-monitor 3 (in percentages).

Tabel 3.2 beschrijft verder het aantal verschillende delicttypes dat door jongeren wordt gerapporteerd. Telkens worden twee percentages weergegeven. Het eerste cijfer geeft de verdeling weer zonder zwartrijden, terwijl het cijfer tussen haakjes ook rekening houdt met de gerapporteerde prevalentie van dit delict. Wanneer geen rekening wordt gehouden met zwartrijden, zegt ongeveer driekwart van de bevraagde jongeren in de opeenvolgende afnames het voorbije jaar geen enkel van de bevraagde delicten te hebben gepleegd. De grote meerderheid van jongeren die wel delinquent gedrag gesteld heeft, geeft bovendien aan slechts een (ongeveer 30%) of twee (ongeveer 10%) verschillende delicttypes te hebben gepleegd. Van grote veranderingen in de criminaliteitsgraad is geen sprake. Ook wanneer zwartrijden wordt opgenomen, zijn er geen fundamentele verschuivingen, al neemt het percentage jongeren dat zegt geen van de bevraagde delicten te hebben begaan af tot ongeveer de helft. Gezien de relatief hoge prevalentie van zwartrijden, hoeft dit geen verwondering te wekken.

Tabel 3.2. Criminaliteitsgraad bij 14 tot 25-jarigen in JOP-monitor 1, JOP-monitor 2 en JOP-monitor 3 (in percentages).

	JOP-monitor 1	JOP-monitor 2	JOP-monitor 3
Geen delicten gepleegd	75.5 (56.1)	72.9 (47.1)	77.2 (48.9)
Een delicttype gepleegd	16.0 (29.2)	17.2 (33.4)	16.7 (35.0)
Twee delicttypes gepleegd	5.9 (9.1)	7.0 (11.8)	4.5 (11.7)
Drie delicttypes gepleegd	1.8 (3.6)	1.7 (5.5)	1.2 (3.0)
Vier of meer delicttypes gepleegd	.8 (1.9)	1.1 (2.2)	.3 (1.3)

Bron: JOP-monitor 1, JOP-monitor 2 & JOP-monitor 3.

De gelijktijdige afname van zowel de postenquête als de schoolenquête, elk bij een representatieve steekproef van Vlaamse jongeren, laat in beginsel toe de gerapporteerde prevalenties in beide onderzoeken met elkaar te vergelijken. Gezien de beperktere leeftijdsgroep in de schoolmonitor, is het noodzakelijk om ons, wat betreft de postenquête, eveneens te beperken tot respondenten die aangeven school te lopen in het secundair onderwijs. De resultaten in tabel 3.3 hebben daarom enkel betrekking op respondenten in het secundair onderwijs.

Tabel 3.3. Prevalentie van daderschap in JOP-monitor 3 (2013), JOP-schoolmonitor 2013 (in percentages).

	JOP-monitor 3 (2013)	JOP-schoolmonitor (2013)
Zwarijden	45.6	52.4
Spijbelen	19.7	31.1
Vandalisme	10.9	17.5
Diefstal < € 5	18.6	26.1
Diefstal > € 5	4.6	9.0
Geweld	3.9	8.3
Drugsverkoop	1.1	4.7
Wapendracht	1.4	5.0
Bedreiging op straat	3.9	6.0
Inbraak	.6	1.2

Bron: JOP-monitor 3 en JOP-schoolmonitor 2013.

De resultaten in tabel 3.3 suggereren dat er belangrijke verschillen bestaan in de gerapporteerde criminaliteit door jongeren in het secundair onderwijs. Voor elk van de bevraagde delicten liggen de prevalenties immers hoger in de schoolmonitor dan in de postenquête. Verhoudingsgewijs zijn deze verschillen het sterkst bij geweld (4.5% versus 8.3%), diefstal > € 5 (4.3% versus 9.0%), drugsverkoop (1.2% versus 4.7%) en wapendracht (1.4% versus 5.0%).

Deze resultaten – en dan vooral de uitgesproken verschillen – lijken erop te wijzen dat gerapporteerde frequenties van delinquent gedrag in belangrijke mate afhankelijk zijn van de gehanteerde methode. Hoewel dit een belangrijke nuancering toevoegt aan de resultaten en erop wijst dat frequenties mee het product zijn van de gebruikte methode, hoeft deze vaststelling niet noodzakelijk problematisch te zijn. Ten eerste zijn deze metingen vooral relevant om eventuele evoluties doorheen de tijd vast te stellen. Zolang de gehanteerde methode dezelfde blijft, blijft het verantwoord dergelijke evoluties te identificeren.

Frequenties van jeugddelinquentie zijn een ding, verklaringen voor jeugddelinquentie een ander. Een belangrijke meerwaarde van zelfrapportage-onderzoek is dat het de ruimte laat om eveneens risicofactoren van delinquent gedrag te identificeren en criminologische theorieën empirisch te toetsen. Het is daarom, in het licht van deze bijdrage, ook relevant na te gaan in welke mate er relatieve verschillen zijn in de relatie tussen ouderschap en andere factoren bij de twee gebruikte methodes van dataverzameling.

We richten ons in deze analyses op drie groepen van variabelen, waarvan we de samenhang met delinquent gedrag in beide steekproeven nagaan. Ten eerste gaan we de relatieve invloed van sociodemografische kenmerken na. In dit kader worden ‘geslacht’, ‘leeftijd’, ‘nationale afkomst’ en ‘beroep vader/moeder’ in het multivariate model opgenomen. Deze laatste variabele beschrijft de beroepsstatus van de ouders afzonderlijk volgens de categorieën: *‘high skilled white collar’*, *‘low skilled white collar’*, *‘high skilled blue collar’* en *‘low skilled blue collar’*. De beroepencodering is gebaseerd op de ISCO08-classificatie die eveneens is gebruikt in het PISA-onderzoek (OECD, 2012).²⁵ In deze analyses wordt deze opdeling opnieuw gecodeerd in twee categorieën, namelijk *‘white collar’* en *‘blue collar’*. Deze variabelen worden veelvuldig in verband gebracht met verschillen in delinquent gedrag in criminologisch onderzoek. Het loont daarom de moeite te bekijken of deze attributen ook in de JOP-monitor samenhangen met gerapporteerde delinquentie en, belangrijker, of er verschillen zijn naargelang de gebruikte methode.

In een volgende stap worden ook enkele theoretisch relevante factoren opgenomen. We beperken ons hier tot de traditionele invloeden vanuit twee systemen rond de jongere, namelijk het gezin en de schoolcontext. Bij de schoolfactoren gaan we de invloed van onderwijsvorm (aso/kso versus tso/bsi), de relatie met leerkrachten en de frequentie van spijbelgedrag op delinquentie na. De relatie met leerkrachten wordt gemeten via een schaal die bestaat uit drie items, waaronder de stelling ‘de leerkrachten op school respecteren mij’.

Bij de gezinsfactoren worden de objectieve gezinssituatie (ouders al dan niet gescheiden) en de subjectieve beleving van de relatie met en opvolging door beide ouders getoetst. De variabelen ‘relatie met vader’ en ‘relatie met moeder’ worden gemeten

25. De respondenten dienden voor beide ouders in een open vraag een beschrijving te geven van het beroep van zowel vader als moeder. Op basis van deze informatie is vervolgens door de onderzoekers op basis van de ISCO-classificatie een code aan deze omschrijving gegeven, die overeenkomt met de vermelde categorieën.

met vier gelijkaardige items, zoals ‘als ik met mijn vader/moeder over mijn problemen praat, dan helpt hij mij echt’. Ook ‘opvolging door vader’ en ‘opvolging door moeder’ wordt gemeten via vier items zoals ‘mijn vader/moeder weet wat ik doe in mijn vrije tijd’. De gemiddelde somscores en Cronbach α van deze schalen in beide surveys zijn opgenomen in tabel 3.8 in bijlage. In tabel 3.4 worden de resultaten uit de meervoudige regressieanalyses weergegeven.

Tabel 3.4. Relatieve gewicht van risicofactoren voor de zelfrapportage van delinquent gedrag in JOP-monitor 3 en JOP-schoolmonitor 2013 bij jongeren in de 2de en 3de graad van het secundair onderwijs in Vlaanderen (gestandaardiseerde bèta-coëfficiënten).

	JOP-monitor 3	JOP-schoolmonitor 2013
Sociodemografische kenmerken		
Geslacht (Ref. cat: meisje)	.079*	.106***
Leeftijd	.027	-.055**
Beroep vader (Ref. cat: white collar)	-.035	-.020
Beroep moeder (Ref. cat: white collar)	.019	-.033
Afkomst (Ref. cat: autochtoon)	-.052	-.007
Schoolgerelateerde factoren		
Tso/bsso (Ref. cat: aso/kso)	-.047	.040*
Relatie met leerkrachten	-.061	-.130***
Spijbelgedrag	.257***	.288***
Familiale factoren		
Relatie met vader	.074	.001
Opvolging door vader	-.117*	-.134***
Relatie met moeder	-.005	-.018
Opvolging door moeder	-.203***	-.190***
Gescheiden ouders (Ref. cat: ouders nog samen)	.006	-.005
Adjusted R²	.167	.252

*p < .05; **p < .01; ***p < .001

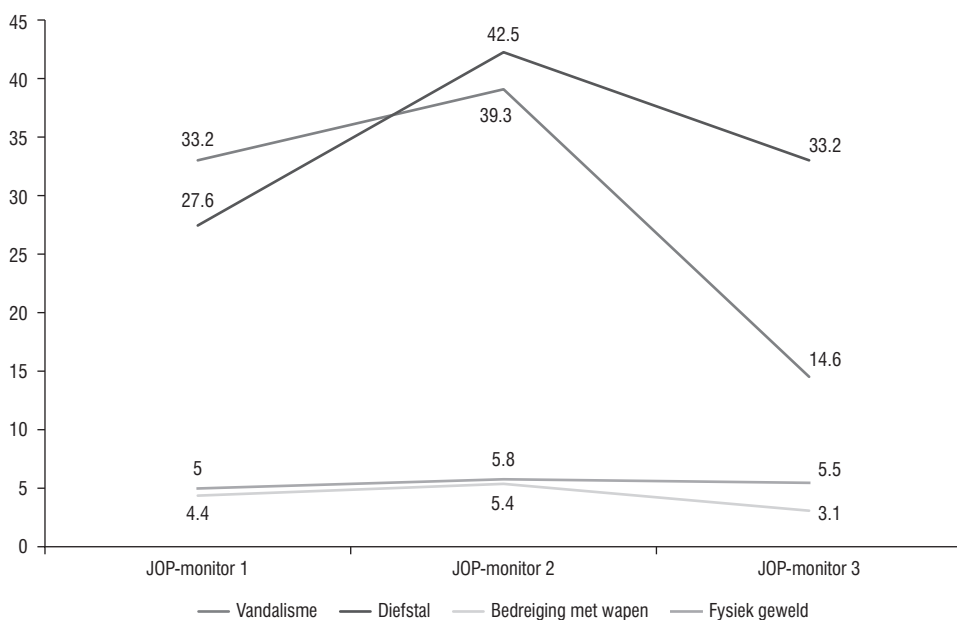
Bron: JOP-monitor 3 en JOP-schoolmonitor 2013.

Over het algemeen tonen de resultaten uit de lineaire regressieanalyses in tabel 3.4 dat er slechts beperkte verschillen kunnen worden vastgesteld tussen beide studies. Hoewel sommige effecten in de JOP-schoolmonitor 2013 wel significant zijn (en niet in de JOP-monitor 3), is dit grotendeels toe te schrijven aan het verschil in steekproefgrootte tussen beide studies. Hoe meer respondenten in de steekproef, hoe kleiner het effect moet zijn om de significantietoets te doorstaan. Het verschil in de verklaarde variantie (R^2) tussen beide studies (25.2% versus 16.7%) kan dan weer in belangrijke mate worden toegeschreven aan de hogere prevalentie van delinquentie in de schoolmonitor. Dit leidt tot meer variantie en tot meer variantie die verklaard kan worden.

Enkel bij leeftijd en huidige onderwijsvorm is er sprake van een tegengesteld verband: terwijl in de JOP-schoolmonitor een significant licht negatief verband bestaat ($\beta = -.055$, $p.01$) tussen leeftijd en delinquentie, is dit verband in JOP-monitor niet significant en beperkt positief van aard. In de schoolmonitor rapporteren jongeren uit tso/bso meer delinquentie dan aso-jongeren ($\beta = .040$, $p < .05$), terwijl in de post-enquête dit verband niet significant is. Voor de andere variabelen in het model zijn zowel de richtingen als de sterkte van het verband opvallend gelijklopend. In beide studies worden dezelfde significante verbanden vastgesteld en blijken geslacht, spijbelgedrag, opvolging door moeder en opvolging door vader significant samen te hangen met verschillen in gerapporteerd delinquent gedrag.

4.2 Slachtofferschap onder Vlaamse jongeren

Naast daderschap is in de JOP-monitor ook telkens aandacht besteed aan de gerapporteerde prevalentie van slachtofferschap van delinquent gedrag bij Vlaamse jongeren. Voor vier delicten is in elke JOP-monitor gevraagd of (en hoeveel) jongeren hiervan het voorbije jaar slachtoffer van zijn geworden. In figuur 3.3 worden de prevalenties in de opeenvolgende afnames bij Vlaamse 14 tot 25-jarigen weergegeven.

Bron: JOP-monitor 1, JOP-monitor 2 & JOP-monitor 3.

Figuur 3.3. Evolutie van de prevalentie van slachtofferschap bij 14 tot 25-jarigen in JOP-monitor 1, JOP-monitor 2 en JOP-monitor 3.

Wat betreft het zelfgerapporteerde slachtofferschap, is er doorheen de drie metingen bij geen van de bevraagde delicten een consistente tendens vast te stellen. Terwijl de prevalenties van elk van deze delicten in 2008 hoger lag dan in 2005-06, is er in 2013 een identieke, maar tegenovergestelde beweging vast te stellen en kent elke delictsvorm een lagere prevalentie van gerapporteerd slachtofferschap. Vooral de sterke afname van vandalisme – van 39.3% in 2008 naar 14.6% in 2013 – is in deze context opvallend. Enkel voor slachtofferschap van fysiek geweld ligt de prevalentie in 2013 hoger dan in 2005 (5.5% versus 5.0%), maar dit verschil blijft zeer minimaal en weinig betekenisvol. Ook voor de confrontatie met slachtofferschap bij Vlaamse jongeren kan er bijgevolg vastgesteld worden dat er in de voorbije acht jaar geen stijging van het risico op slachtofferschap heeft plaatsgevonden – zelfs integendeel – bij de vier in de JOP-monitor bevraagde gedragingen.

Ook wat de prevalentie van slachtofferschap betreft, biedt de JOP-monitor de mogelijkheid het mogelijke effect van de gebruikte methode – postenquête versus schoolsurvey – na te gaan. Voor dit aspect van criminaliteit geldt immers grotendeels dezelfde bezorgdheid omtrent het effect van de dataverzamelmethode op de gerapporteerde omvang van het slachtofferschap. In tabel 3.5 worden daarom de prevalenties van de verschillende feiten die in beide surveys op identieke wijze bevraagd zijn met elkaar vergeleken.

Tabel 3.5. Prevalentie van slachtofferschap in JOP-monitor 3 (2013) en JOP-schoolmonitor 2013 bij Vlaamse jongeren in de 2de en 3de graad van het secundair onderwijs (in percentages).

	JOP-monitor 3	JOP-schoolmonitor 2013
Vandalisme	13.6	12.0
Diefstal	33.1	34.6
Fysiek geweld	3.7	4.9
Bedreiging met wapen	1.7	4.7
Lastiggevalen op straat	33.3	32.6
Afpersing	15.1	13.3

Bron: JOP-monitor 3 en JOP-schoolmonitor 2013.

De vergelijking in de gerapporteerde prevalenties van slachtofferschap tussen beide dataverzamelmethodes – postenquête en schoolenquête – lijkt enigszins andere resultaten op te leveren dan de rapportage van daderschap van delinquent gedrag. Terwijl de prevalenties van daderschap hoger liggen in de schoolmonitor (zie tabel 3.3), is er van een gelijkaardig verschil weinig sprake op vlak van het gerapporteerde slachtofferschap. Er zijn weliswaar verschillen in de prevalenties tussen beide studies, maar deze blijven beperkt en weinig betekenisvol. Enkel bij ‘bedreiging met wapen’ is er sprake van een relatief groot verschil in prevalentie (1.7% versus 4.7%).

4.3 Onveiligheidsgevoelens bij Vlaamse jeugd. Angst regeert het land?

Tot slot gaan we in deze bijdrage op zoek naar mogelijke verschuivingen in het onveiligheidsgevoel bij Vlaamse jongeren. In de opeenvolgende JOP-monitors is telkens een identieke schaal aan de respondenten voorgelegd, wat toelaat om evoluties in de gemiddelde score op deze schaal te onderzoeken.²⁶

Tabel 3.6. Gemiddelde somscore (0-100) op de schaal voor onveiligheidsgevoelens in JOP-monitor 1, JOP-monitor 2 en JOP-monitor 3 (14 tot 25-jarigen).

	N	Gemiddelde somscore
JOP-monitor 1 (2005-06)	2435	48.91
JOP-monitor 2 (2008)	2276	52.72
JOP-monitor 3 (2013)	2172	55.25

Bron: JOP-monitor 1, JOP-monitor 2 & JOP-monitor 3.

Tabel 3.7. Percentage respondenten dat (helemaal) akkoord gaat met de items gebruikt om het onveiligheidsgevoel te meten in JOP-monitor 1, JOP-monitor 2 en JOP-monitor 3.

	JOP-monitor 1	JOP-monitor 2	JOP-monitor 3
'Het is vandaag de dag te onveilig om kinderen alleen op straat te laten'	34.0	39.1	42.2
'Uit angst dat mij iets overkomt, durf ik 's avonds niet meer alleen op straat komen'	8.7	15.4	17.7
's Avonds moet je op straat extra voorzichtig zijn'	53.3	62.7	69.9
'De laatste jaren zijn de straten onveiliger geworden'	54.3	58.9	63.0
'Uit angst om overvallen te worden, durf ik niet meer in bepaalde wijken komen'	29.6	32.2	36.3
'De politie is niet meer in staat om ons nog te beschermen tegen criminelen'	31.5	34.2	40.8

Bron: JOP-monitor 1, JOP-monitor 2 & JOP-monitor 3.

De resultaten in tabel 3.6 suggereren dat in de periode 2005-2013 het onveiligheidsgevoel bij de Vlaamse 14 tot 25-jarigen gemiddeld gesproken is toegenomen. Terwijl de gemiddelde score in 2005 nog 48.91 bedroeg, is deze in 2013 toegenomen tot 55.25. Op itemniveau kan worden vastgesteld dat voor elk van de voorgelegde stellingen (zie tabel 3.7) het percentage respondenten dat (helemaal) akkoord gaat, een constante toename kent. Zo valt op dat, hoewel nog steeds maar een relatief kleine minderheid

26. Belangrijk in deze context is dat in de meest recente JOP-monitor twee items niet werden opgenomen. Om een betekenisvolle en betrouwbare vergelijking tussen de verschillende afnames toe te laten, zijn daarom in de eerste twee monitors telkens de gemiddelde scores berekend op basis van de zes items die in elk van de JOP-monitors bevraagd zijn (cf. tabel 3.7).

met deze stelling akkoord gaat, in 2013 meer dan dubbel zoveel jongeren akkoord gaan met de stelling dat ze uit angst dat hen iets overkomt 's avonds niet meer alleen op straat durven komen: in 2005 ging nog maar 8.7% hiermee akkoord, in 2013 bedraagt dit aantal 17.7%. Ook bij het item dat je 's avonds op straat extra voorzichtig dient te zijn, valt de grote toename van het aantal jongeren dat hiermee akkoord gaat op. Dit percentage is de voorbije acht jaar gestegen van 53.3% in 2005 naar 69.9% in 2013. Bij de andere items is ook een graduele toename vast te stellen, maar deze is minder uitgesproken dan bij deze twee stellingen. Hoewel we voorzichtig moeten zijn om op basis van drie afzonderlijke metingen sterke conclusies te formuleren – analyses van de Belgische Veiligheidsmonitor die een langere tijdsperiode besloeg (1998-2007) wijzen in dit geval meer op fluctuaties dan op consistente stijgingen (Pleysier, 2010) – blijven dit opvallende stijgingen. Vooral de ervaren onveiligheid van de publieke ruimtes tijdens de avond is bij Vlaamse jongeren in de voorbije acht jaar relatief sterk toegenomen.

5. Besluit

De vraag naar de aard en omvang van jeugddelinquentie is populair en treedt, vaak naar aanleiding van concrete gebeurtenissen, stelselmatig op de maatschappelijke en politieke voorgrond. Cijfers over de omvang en aard van jeugddelinquentie (in Vlaanderen) en vooral over evoluties hierin – ‘steeds meer, steeds jonger en steeds gewelddadiger’ – worden veelvuldig gebruikt om de eigen argumenten kracht bij te zetten. In deze discussies komen bovendien vaak op het eerste gezicht uiteenlopende resultaten naar buiten, waardoor de kwaliteit en betrouwbaarheid van deze cijfers in twijfel worden getrokken. In deze bijdrage zijn we daarom dieper ingegaan op de invloed van de gebruikte methode op de te rapporteren ‘waarheid’ over de aard en omvang van jeugddelinquentie. Het is immers onvermijdelijk dat de methode die wordt gehanteerd een effect heeft op de resultaten. Bovendien hoeft dit niet noodzakelijk problematisch te zijn. Wanneer de gebruikte methode doorheen de verschillende afnames gelijk blijft, kan er worden van uitgegaan dat ook de specifieke invloed van de methode constant blijft tussen de verschillende afnames. Vergelijkingen doorheen de tijd zijn met andere woorden mogelijk en wetenschappelijk voldoende betrouwbaar.

De in deze bijdrage uitgevoerde analyses van de evoluties in daderschap, slachtofferchap en gevoelens van onveiligheid bij Vlaamse 14 tot 25-jarigen laten interessante resultaten zien. Hieruit kan algemeen worden afgeleid dat er geen sterke verschuivingen hebben plaatsgevonden in de vorm en omvang van de jeugddelinquentie in Vlaanderen tijdens de periode 2005-2013. Gezien de relatieve beperkte tijdsperiode hoeft dit geen grote verwondering te wekken. Bovendien suggereren de resultaten eerder een afname van dader- en slachtofferchap bij Vlaamse jongeren dan een stijging, zoals vaak wordt verondersteld. Hoewel een dergelijke vergelijking altijd met de nodige voorzichtigheid dient te gebeuren, sluiten deze bevindingen aan bij zowel recente tendensen op niveau van de

instroom bij de Belgische jeugdparketten als bij tendensen die ook in Nederland op basis van zelfrapportage en officiële statistieken worden geïdentificeerd (Korf et al., 2012). De door ons vastgestelde verschuivingen komen dus niet uit de lucht vallen en lijken aansluiting te vinden bij resultaten uit andere landen, al dient de vergelijking tussen officiële statistieken en zelfrapportage altijd met de nodige terughoudendheid te gebeuren.

Naast deze vergelijking doorheen de tijd hebben we in deze bijdrage uitgebreid aandacht besteed aan de mogelijke invloed van de dataverzamelingsmethode op de bevindingen over zelfgerapporteerde criminaliteit. Eerdere analyses hebben reeds aangetoond dat een dergelijk effect niet kan onderschat worden. De gebruikte methode draagt actief bij aan de inhoudelijke resultaten van het onderzoek. De gelijktijdige afname van zowel een postenquête en een schoolenquête bij (in beginsel) een representatieve steekproef van Vlaamse jongeren bood de mogelijkheid om empirische indicaties van een dergelijk effect vast te stellen. Uit de analyses is duidelijk naar voor gekomen dat de gerapporteerde prevalenties van de verschillende delinquente gedragingen hoger liggen in de schoolenquête (JOP-schoolmonitor 2013) dan in de postenquête (JOP-monitor 3). Vooral bij de meer ernstige (gewelds)delicten, zoals fysiek geweld, wapendracht en drugsverkoop, blijkt dit het geval.

Tot op zekere hoogte kunnen deze verschillen het product zijn van een selectie-effect en de niet-toevallige uitval van bepaalde maatschappelijke subgroepen via de postenquête. Daarnaast kan ook de mate van ervaren privacy, waarvan verondersteld kan worden dat deze hoger ligt in een schoolenquête dan in een postenquête, waar ouders controle kunnen uitoefenen (of op zijn minst vaak in de achtergrond aanwezig zijn), een belangrijke rol spelen in de bereidheid van respondenten om delinquent gedrag te rapporteren. Deze verschillen wijzen erop dat de gevonden delinquentiegraad via zelfrapportage-onderzoek niet kan worden losgekoppeld van de dataverzamelingsmethode die werd gehanteerd.

Een bijkomende opmerking is dat onderzoekers (bijna) exclusief oog hebben voor het probleem van *onderrapportering* van delinquent gedrag (vanwege het illegale karakter ervan) in zelfrapportage-onderzoek en dus veelal veronderstellen dat een hogere prevalentie gelijkgesteld kan worden met een hogere validiteit (Tourangeau & Yan, 2007). Deze veronderstelling is echter niet geheel onproblematisch. Hoewel in het merendeel van de gevallen inderdaad, omwille van sociale wenselijkheid, respondenten het eigen delinquent gedrag minder ernstig voorstellen dan het in werkelijkheid was, kan ook het probleem van *overrapportering* niet zonder meer worden genegeerd. In het bestaande methodologische onderzoek wordt dit slechts in zeer beperkte mate (h)erkend als een bedreiging voor de geldigheid van de resultaten, hoewel uit vroeger onderzoek gesuggereerd wordt dat “*false negatives outnumbered false positives by a margin of three to one*” (Clark & Tiftt, 1966 in Kleck & Roberts, 2012: 417). Ook met betrekking tot andere gevoelige thema's, zoals de rapportage van het aantal seksuele partners, wordt met name bij mannen veelal een overrapportering verondersteld (Tourangeau & Smith, 1996). Zeker in een schoolcontext, waar jongeren veelal in groep de vragenlijst invul-

len, kan het zijn dat, zelfs al gebeurt de afname anoniem, uit ‘stoerdoenerij’, jongeren het eigen delinquent gedrag overdrijven. We kunnen er met andere woorden niet zonder meer van uitgaan dat de resultaten uit de schoolenquête meer valide zijn, dus dichter bij ‘de waarheid’ liggen, dan de resultaten uit de postsurvey. ‘Meer’ betekent in dit geval dus niet noodzakelijk en altijd ‘beter’.

Minstens even belangrijk is dat tegelijkertijd blijkt dat op vlak van de verbanden tussen diverse achtergrondvariabelen en delinquent gedrag, de verschillen tussen beide methodes relatief beperkt blijven. Vanuit het belang van het zelfrapportage-instrument in de empirische toetsing van criminologische theorieën, zou een groot verschil op dit vlak wellicht inhoudelijk problematischer zijn. Onze analyses suggereren dat zowel de richting als de sterkte van de verbanden in beide studies grotendeels gelijklopend zijn. Het grotere aantal significante verbanden en de hogere verklaarde variantie in de schoolenquête kan in grote mate worden toegeschreven aan het grotere aantal respondenten in dat onderzoek.

De observaties met betrekking tot de verschillen in de omvang van de gerapporteerde delinquentie, mogen daarom niet leiden tot immobilisme; *“ondanks alle problemen die kunnen rijzen bij het meten, hebben we baat bij het systematisch verzamelen van gegevens”* (Pleysier & Pauwels, 2012: 119). Essentieel is wel te realiseren dat hoe we iets meten een onlosmakelijke invloed heeft op wat we weten. Geproduceerde cijfers zijn met andere woorden nooit ‘naakte’ of neutrale gegevens waarop zonder meer een zogenaamd evidence-based beleid kan worden gestoeld. Dit betekent dat onderzoekers (en degenen die over het onderzoek schrijven) expliciet dienen stil te staan bij de mogelijke effecten van de gehanteerde onderzoeksopzet op de gecreëerde waarheid. Hoewel dit betekent dat (belangrijke) nuances toegevoegd moeten worden – wat wellicht kan botsen met verwachtingen rond eenduidige antwoorden – is het de plicht van elke onderzoeker, zeker wanneer het een dermate maatschappelijk en politiek gevoelig thema als criminaliteit betreft, te wijzen op de beperkingen en mogelijk actief producerende effecten van de dataverzamelmethode.

Bibliografie

- Burssens, D. (2007). Onder, op en over de schreef. Jongeren en delinquentie. In N. Vettenburg, M. Elchardus & L. Walgrave (Ed.), *Jongeren in cijfers en letters. Bevindingen uit de JOP-monitor 1*. Leuven: LannooCampus.
- Cops, D. (2013). Vriendschapsrelaties en delinquent gedrag. Op zoek naar modererende effecten bij Gentse en Antwerpse jongeren. In N. Vettenburg, M. Elchardus, S. Pleysier & J. Put (Ed.), *Jong in Antwerpen en Gent. Bevindingen uit de JOP-monitor Antwerpen-Gent* (pp. 293-316). Leuven: Acco.
- Clark, J., & Tifft, L. (1966). Polygraph and interview validation of self-reported deviant behavior. *American Sociological Review*, 34, 516-523.
- De Boeck, A., & Pleysier, S. (2013). Socially desirable responding in crime surveys. *European Journal of Criminology*, ingediend.

- De Groof, S. & Smits, W. (2005). Antisociaal gedrag bij jongeren onder de loep genomen. In C. Eliaerts (ed.). *Ernstige jeugddelinquentie: mythe of realiteit?* (pp. 25-52). Brussel VUB Press.
- Eggen, A. & Kessels, R. (2011). Misdrijven en opsporing. In M. van Rosmalen, S. Kalidien & H. de Heer-de Lange (eds.). *Criminaliteit en rechtshandhaving 2011. Ontwikkelingen en samenhangen* (pp. 85-121). Den Haag: WODC.
- Goedseels, E. (2012). Jeugddelinquentie gemeten en geteld. In L. Walgrave (Ed.), *Jeugddelinquentie in perspectief. Met een koel hoofd naar een geïntegreerde aanpak* (pp. 15-28). Mechelen: Kluwer.
- Johnston, L. & O' Malley, P. (1985). Issues of validity and population coverage in student surveys of drug use. In B. Rause, N. Vozel & L. Richards (eds.). *Self-report methods of estimating drug use: meeting current challenges to validity*. Washington D.C.: US Government Printing Office.
- Kleck, G., & Roberts, K. (2012). What survey methods are most effective in eliciting self-reports of criminal or delinquent behavior? In L. Gideon (Ed.), *Handbook of survey methodology for the social sciences* (pp. 417-439). New York: Springer.
- Korf, D., Benschop, A., Blom, T., & Steen, M. (2012). *Minder ernstig, vaker gestraft. Een onderzoek naar de aard en kwalificatie van jeugdcriminaliteit*. Amsterdam: Rozenberg Publishers.
- Kuha, J., & Jackson, J. (2013). The ítem count method for sensitive survey questions: modelling criminal behaviour. *Applied Statistics*, online gepubliceerd.
- Lucia, S., Herrmann, L., & Kilias, M. (2007). How important are interview methods and questionnaire designs in research on self-reported juvenile delinquency? An experimental comparison of internet vs paper-and-pencil questionnaires and different definitions of the reference period. *Journal of Experimental Criminology*, 3, 39-64.
- Op De Beeck, H. (2012). *Strain en jeugddelinquentie: een dynamische relatie? Een toets van twee centrale verklaringsmechanismen uit Agnews General Strain Theory*. Den Haag: Boom Lemma.
- Op de Beeck, H., & Cops, D. (2010). Jongeren en delinquentie. In N. Vettenburg, J. Deklerck & J. Siongers (Ed.), *Jongeren in cijfers en letters. Bevindingen uit de JOP-monitor 2* (pp. 283-310). Leuven: Acco.
- Pauwels, L., & Pleysier, S. (2005). Effecten van antwoordstijlen in etiologisch self-report-onderzoek. Een 'causale modellenbenadering'. *Tijdschrift voor Criminologie*, 47, (1), 42-61.
- Pauwels, L., & Pleysier, S. (2009). Self-report studies in Belgium and the Netherlands. In R. Zauberman (Ed.), *Self-Reported Crime and Deviance Studies in Europe* (pp. 51-76). Brussel: VUBPress.
- Pleysier, S. (2010). 'Angst voor criminaliteit' onderzocht. *De brede schemerzone tussen alledaagse realiteit en irrationeel fantoom. Het Groene Gras*. Den Haag: Boom Juridische Uitgevers.
- Pleysier S. (2013). Kinderen als 'crash test dummies'. Keerzijde van de lokroep naar vroegtijdige interventie. *Tijdschrift voor Jeugd en Kinderrechten*, 14, (3), 252-265.
- Pleysier, S., & Pauwels, L. (2012). Als 'meten' niet noodzakelijk 'weten' is, hoe kunnen we dan beter 'meten' om meer te 'weten'? Methodologische kanttekeningen bij het meten van criminaliteit en onveiligheid. In I. Aertsen, T. Daems, A. Haaren, F. Hutsebaat & J. Maesschalck (Ed.), *Deviantie wetenschap. Het domein van de criminologie* (pp. 115-124). Leuven: Acco.
- Sellin, T. (1931). The basics of a crime index. *Journal of Criminal Law and Criminology*, 22, 335-356.
- Statistisch analisten van het Openbaar Ministerie (2012). *Jaarstatistiek van de instroom van protectionele zaken op de jeugdparketten*. Online te raadplegen via www.om-mp.be/stat/jeu/n/index.html
- Thornberry, T., & Krohn, M. (2000). The self-report method for measuring delinquency and crime. In D. Duffee (Ed.), *Criminal justice* (pp. 33-84). Washington, DC: The National Institute of Justice.
- Tourangeau, R., & Smith, T. (1996). Asking sensitive questions. The impact of data collection, question format en question context. *Public Opinion Quarterly*, 60, 275-304.
- Tourangeau, R., & Yan, T. (2007). Sensitive questions in surveys. *Psychological Bulletin*, 133, (5), 859-883.

- Troonbeeckx, S., Cops, D., Op De Beeck, H., Pleysier, S., & Put, J. (2012). Delinquentie bij jongvolwassenen. De rol van human agency. *Tijdschrift voor Criminologie*, 54, (2), 118-135.
- van der Laan, P., & Blom, M. (2011). *Meer jeugdige verdachten, maar waarom? Een studie naar de relatie tussen maatschappelijke ontwikkelingen en de veranderingen in het aantal jeugdige verdachten van een misdrijf in de periode 1997-2007*. Den Haag: WODC.
- Van Kerckvoorde, J. (1995). *Een maat voor het kwaad*. Leuven: Universitaire Pers.
- Weerman, F., & Hoeve, M. (2012). Peers and delinquency among boys and girls: are sex differences in delinquency explained by peer factors? *European Journal of Criminology*, 9, (3), 228-244.

Bijlage

Tabel 3.8. Gemiddelde somscore en betrouwbaarheid van de gebruikte schalen in de regressieanalyse.

	JOP-monitor 3		JOP-schoolmonitor 2013	
	Gemiddelde	Cronbach α	Gemiddelde	Cronbach α
Relatie met vader (0-100)	62.55	.91	62.49	.91
Relatie met moeder (0-100)	79.29	.90	78.85	.91
Opvolging door vader (0-100)	72.06	.88	67.27	.87
Opvolging door moeder (0-100)	81.64	.86	78.85	.88
Relatie met leerkrachten (0-100)	67.47	.72	64.42	.87

Bron: JOP-monitor 3 en JOP-schoolmonitor 2013.

4. Bij wie kunnen jongeren terecht? Over informele steun en toegankelijkheid van sociale voorzieningen

Maria Bouverne-De Bie, Tineke Van de Walle en Lieve Bradt

1. Inleiding

“Opvoeden”, aldus Micha de Winter in zijn inaugurale rede aan de Universiteit Utrecht in 2000, “zit vol tegenstrijdigheden. Wij willen dat kinderen ‘zichzelf worden’, maar ook dat ze zich aanpassen aan allerlei sociale, culturele of religieuze conventies. We willen dat kinderen en jongeren het zoveel mogelijk naar hun zin hebben, maar tegelijkertijd moeten we ook hun toekomstbelangen in de gaten houden. En ten slotte willen kinderen graag door opvoeders geholpen worden (door duidelijke grenzen te vragen bijvoorbeeld), maar op hetzelfde moment knokken diezelfde kinderen voor uitbreiding van hun autonomie en willen ze hun gang gaan zonder die vreselijke pedagogische bemoeizucht. De kunst van het opvoeden is om op een afgewogen, constructieve, maar vooral ook liefdevolle manier tussen al deze klippen door te zeilen, zonder de kool en de geit te sparen. De pedagogiek is een wetenschap van ambivalenties die heel vaak te maken hebben met de spanning tussen individuele en collectieve belangen in het opvoeden” (de Winter, 2000: 4).

Deze spanning tussen individuele en collectieve belangen is een complex gegeven, dat nauw samengaat met maatschappelijke veranderingen. De begrippen ‘kind’ en ‘jongere’ zijn in dit licht niet enkel te zien als historische constructies (Cunningham, 1995; James, Jenks & Prout, 1998; Mortier, 2002; De Visscher, 2008; Muncie, 2009). De afstand tussen kinderen en volwassenen veranderde ook naarmate in de samenleving andere eisen gesteld werden aan de volwassenheid (Mortier, 2002). Met de introductie van de kinderbescherming (1912) ontstond bovendien een spanningsveld tussen het ‘private’ en het ‘publieke’ kind, en vanaf de naoorlogse periode in toenemende mate ook een spanningsveld tussen het ‘culturele’ en ‘commerciële’ kind (Liljeström, 1983; Vanobbergen, 2003). Kinderen en jongeren groeien op tegen de achtergrond van deze ontwikkelingen, en geven er, als actieve betekenisverleners, ook mee vorm aan, zo bijvoorbeeld in de wijze waarop ze ‘anderen’ zien als personen bij wie ze al dan niet

terecht zouden kunnen met een concrete vraag of probleem. Opvoeding is in dit licht niet te definiëren in termen van een middel-doeldenken. Het gaat om een gezamenlijk handelen waarin kinderen, jongeren en volwassenen samen mee vormgeven aan de sociale werkelijkheid, en waardoor deze gemeenschappelijk wordt gemaakt (Biesta, 1997; 2013).

Het samen mee vormgeven aan de sociale werkelijkheid berust op concrete situaties. In dit licht is het belangrijk dat jongeren beseffen bij volwassenen terecht te kunnen. Het doel van deze bijdrage is inzicht te geven in de bevindingen uit de JOP-monitor 3 met betrekking tot de vraag wie jongeren aangeven als personen bij wie ze terecht zouden kunnen met een probleem. De vraag is in de monitor zeer breed gesteld, in die zin dat de notie 'probleem' in de vragenlijst niet verder gespecificeerd werd. Een probleem kan verwijzen naar een diversiteit van mogelijke situaties waar kinderen en jongeren over inzitten en/of veranderd willen zien. Het kan gaan om ruzies, ziekte, iets niet mogen, gepest worden, maar ook huiswerk of de ervaring van een 'te druk' leven (Verschelden, 2002: 211-231). Over de vraag over welke situaties het gaat, en hoe jongeren ze inschatten, biedt deze monitor geen gegevens, dit was ook de opzet niet. De opzet was wel een inzicht te verkrijgen in welke hulpbronnen jongeren zelf aangeven als betekenisvol voor het realiseren van zowel beschermings- als provisierechten.

2. Achtergronden

De vraag bij wie jongeren menen terecht te kunnen bij een probleemsituatie verwijst naar een aantal centrale discussies in de pedagogiek en in het jeugdbeleid.

Een eerste discussie betreft de vraag naar feitelijke kennis. 'Ergens terecht kunnen' is een mogelijke bron tot het verwerven van inzicht en vaardigheden om met een concrete situatie om te gaan, en de nodige inzichten, vaardigheden en ondersteuning te vinden om een eigen weg te kiezen. Tegelijk wordt de discussie over deze ondersteuning vaak gevoerd vanuit een institutioneel kader. De aanname is dan dat belangrijke instituties zoals het gezin, de school, sociale voorzieningen en voorzieningen in de vrije tijd per definitie garant (moeten) staan voor de nodige maatschappelijke hulpbronnen, en voor iedere jongere op gelijke wijze toegankelijk (moeten) zijn. In het licht van deze vaststelling is het belangrijk de institutionele kaders te overstijgen en feitelijk na te gaan bij wie jongeren menen terecht te kunnen.

Een tweede discussie betreft de conclusie uit onderzoek, ook uit de JOP-monitor 1 en 2, dat het goed gaat met de opvoeding van kinderen en jongeren. Een graadmeter voor deze conclusie is dat het gezin de belangrijkste opvoedingssituatie is, en opvoeding vandaag veel meer dan voorheen op overleg berust tussen ouders en kinderen (Vandenbroeck & Bouverne-De Bie, 2006). De ontwikkeling naar deze onderhandelingscultuur binnen de opvoeding houdt niet per definitie in dat jongeren meer dan voorheen

ook in de publieke ruimte leren omgaan met een diversiteit van situaties en zienswijzen. De onderhandeling is vaak ingebed binnen de institutionele begrenzing van gezin en school. In dit licht wordt gesteld dat opvoeding in toenemende mate individuele opvoeding is, en dat de sociaal-pedagogische infrastructuur waarin jongeren opgroeien grote gaten vertoont (de Winter, 2000: 12). Ook voor deze discussie is het belangrijk ze te houden in het licht van de feitelijke situatie.

Een derde discussie gaat over de ongelijkheid tussen jongeren wat betreft het vragen en krijgen van hulp. Onder meer sociaal-economische factoren beïnvloeden het beroep op maatschappelijke hulpbronnen in twee richtingen: er kan sprake zijn van een mindere bekendheid en/of ondergebruik van beschikbare hulpbronnen, en evenzeer van een vrees voor een te snelle en te dwingende tussenkomst (Piessens, Lauwers & Roose, 2008). Deze discussie kan op basis van een monitor slechts beperkt gevat worden (Bouverne-De Bie, et al., 2010). Wel laat een monitor toe om na te gaan welke hulpbronnen jongeren kennen, en op welke hulpbronnen ze al dan niet een beroep doen.

3. Data en methoden

De bevindingen uit dit hoofdstuk zijn gebaseerd op de data uit de JOP-monitor 3 (2013). In de vragenlijst werd gepeild naar de mate waarin jongeren het gevoel hebben bij een diversiteit van formele en informele actoren terecht te kunnen met een probleem enerzijds, en de mate waarin jongeren bepaalde sociale voorzieningen kennen, en er al dan niet het afgelopen jaar een beroep op deden anderzijds.

De vraag of jongeren het gevoel hebben dat ze bij bepaalde personen terecht zouden kunnen met een probleem werd zowel opgenomen voor de 12 en 13-jarigen als voor de 14 tot 30-jarigen. Volgende personen werden hierbij voorgelegd: ouders/voogd, partner/lief, vriend(en), broer(s) of zus(sen), andere familieleden, leerkracht(en), een begeleider in mijn vereniging of vrijetijdsinitiatief, de professionele hulpverlening (CLB- of JAC-medewerker, OCMW-consulenten...). Bij de vragenlijst voor de 14 tot 30-jarigen werden ook de collega's als mogelijkheid aangeboden. De jongeren konden in hun antwoord kiezen tussen de volgende opties: 'niet van toepassing (ik heb geen...)', 'ja' of 'neen'.

De vraag naar de kennis en het gebruik van een aantal sociale voorzieningen werd enkel weerhouden voor de oudste leeftijdsgroepen (14 tot 30-jarigen). Er werden 14 sociale voorzieningen aan de respondenten voorgelegd: JAC, OCMW, consulent Comité voor Bijzondere Jeugdzorg, consulent Sociale Dienst Jeugdrechtsbank, CLB, een telefonische hulplijn, een online hulplijn/chataanbod, Kinderrechtencommissariaat, Centrum Geestelijke Gezondheidszorg, JIP (Jongereninformatiepunt), Sociale huisvestingsmaatschappij/woonwinkel/huurdersbond, VDAB/BGDA, RVA of werkwinkel, Justitiehuis en psycholoog of psychiater (tabel 4.1).

Tabel 4.1. Sociale voorzieningen in de JOP-monitor: een toelichting.

Bevraagde items	
1. JAC (Jongerenadviescentrum)	Het JAC is het jongerenonthaal van het CAW (Centrum Algemeen Welzijnswerk). Een CAW biedt deskundige hulpverlening aan mensen met vragen en problemen. De voorziening is rechtstreeks toegankelijk.
2. OCMW	OCMW staat voor 'Openbaar Centrum voor Maatschappelijk Welzijn'. Het is een lokaal bestuur en een openbare welzijnsvoorziening in elke gemeente in België. Het OCMW verzekert het recht op maatschappelijke dienstverlening teneinde eenieder in staat te stellen een leven te leiden dat beantwoordt aan de menselijke waardigheid. De dienstverlening is zeer ruim. Het OCMW verzekert ook het recht op maatschappelijke integratie, waartoe de uitkering van een leefloon behoort.
3. Consulent Comité voor Bijzondere Jeugdzorg	Het Comité voor Bijzondere Jeugdzorg (CBJ) is een dienst van Jongerenwelzijn. Vaak komt men er terecht na doorverwijzing door een andere dienst, zoals het CLB of JAC. Jongeren of mensen in hun omgeving kunnen ook zelf contact opnemen met het comité. Een consulent van het CBJ onderzoekt de hulpvraag. Er zijn meerdere mogelijkheden van hulpverlening: een thuisbegeleiding, een korte plaatsing in een Onthaal-, Observatie- en Oriëntatiecentrum (OOOC), een plaatsing in een pleeggezin... Deze hulp is steeds vrijwillig.
4. Consulent Sociale Dienst Jeugdrechtbank	Medewerkers van de sociale dienst van de jeugdrechtbank onderzoeken en volgen de dossiers op van jongeren die in contact gekomen zijn met de jeugdrechtbank. Ze krijgen hiertoe opdracht van de magistraten. Ze geven advies inzake de meest aangewezen jeugdhulpmaatregel.
5. CLB (Centrum voor leerlingenbegeleiding)	Elke school in Vlaanderen werkt samen met een CLB. Ouders, leraren, directies en jongeren zelf kunnen er terecht voor informatie, hulp en begeleiding.
6. Een telefonische hulplijn (Kinder- en jongerentelefoon (Awel), Teleblok, Tele-Onthaal, Zelfmoordlijn, Halebifoon, Druglijn...)	Telefoondiensten waar je gratis en anoniem een beroep op kunt doen wanneer je met een probleem zit.
7. Een online hulplijn/chataanbod (Kinder- en jongerentelefoon (Awel), Teleblok, Tele-Onthaal, Zelfmoordlijn, Halebifoon, Druglijn...)	Internetdiensten waar je gratis en anoniem een beroep op kunt doen wanneer je met een probleem zit.
8. Kinderrechtencommissariaat	Een Vlaamse instelling die zich inzet voor de naleving en toepassing van kinderrechten in Vlaanderen. Zij heeft een 'klachtenlijn' waar jongeren onder de 18 jaar en hun belangenbehartigers klacht kunnen indienen wanneer kinderrechten geschonden worden.
9. Centrum Geestelijke Gezondheidszorg (CGG)	Een CGG biedt hulpverlening aan mensen met psychische problemen. In een CGG zijn er daarvoor meestal aparte teams voor volwassenen en voor kinderen en jongeren. Men gaat meestal pas naar een CGG na doorverwijzing van bijvoorbeeld de huisarts of het CLB.
10. JIP (Jongereninformatiepunt)	Een jongereninformatiepunt is een lokale desk (vaak geïntegreerd in jeugddienst of JAC) waar jongeren informatie kunnen vinden over thema's die hen aanbelangen.
11. Sociale huisvestingsmaatschappij/woonwinkel/huurdersbond	Dienstverlening op het gebied van huisvesting.
12. VDAB, BGDA, RVA of werkwinkel	Arbeidsbemiddeling en dienstverlening op het gebied van arbeid.
13. Justitiehuis	Justitiehuisen begeleiden daders van misdrijven bij de uitvoering van maatregelen die door de rechtbank werden opgelegd. Een van hun andere taken is het informeren en bijstaan van slachtoffers.
14. Psycholoog/psychiater	Specialisten die psychologische en psychiatrische hulp verstrekken.

4. Bevindingen

Voor de bespreking van de bevindingen maken we een onderscheid tussen de bevindingen met betrekking tot de personen bij wie jongeren menen terecht te kunnen enerzijds, en de kennis en het gebruik van sociale voorzieningen anderzijds.

4.1 Bij wie menen jongeren terecht te kunnen?

De vraag bij wie jongeren menen terecht te kunnen is een belangrijke vraag: deze geeft aan of jongeren bij volwassenen terecht kunnen, ongeacht wie die volwassenen zijn. De vraag bij welke volwassenen ze dan terecht kunnen, is eveneens belangrijk, omdat ze inzicht geeft in de wijze waarop private opvoeding in het gezin en de sociale opvoeding in onderwijs, hulpverlening en vrije tijd zich tot elkaar verhouden. Uitgangspunt is dat opvoeding niet enkel een private aangelegenheid is, maar een gedeelde verantwoordelijkheid tussen gezin en samenleving (Vandenbroeck, 2013).

4.1.1 Beschikbaarheid van het informele en formele netwerk

We focussen ons in de eerste plaats op de bevindingen voor de 12 en 13-jarigen uit de JOP-monitor 3. Een deel van de jongeren duidde in de vraag naar steunfiguren de categorie ‘niet van toepassing (ik heb geen...)’ aan. Dit geldt, bij 12 en 13-jarigen, vooral voor ‘partner/lief’ (73.9%). 13.5% van de 12 en 13-jarigen in de steekproef gaf aan dat de vraag inzake ‘broers of zussen’ voor hen niet van toepassing was. 31.6% gaf dit antwoord voor de professionele hulpverlening, en nog eens 22.7% voor begeleiders in de vrije tijd.

Tabel 4.2. Percentages ‘niet van toepassing’ bij mogelijke steunfiguren.

	JOP-monitor 3 12-13 jaar ¹	JOP-monitor 3 14-30 jaar ²
Mijn ouders/voogd	.9	1.7
Mijn partner/lief	73.9	34.9
Mijn vriend(en)	2.5	34.4
Mijn collega's	/	1.7
Mijn broer(s) of zus(sen)	13.5	10.8
Andere familie	2.7	3.8
Mijn leerkracht(en)	2.0	38.0
Een begeleider in mijn vereniging of vrijetijdsinitiatief	22.7	49.9
De professionele hulpverlening	31.6	47.2

¹ N varieert van 506 tot 522

² N varieert van 2986 tot 3060

Bron: JOP monitor 3 (2013).

De bevindingen voor de groep 14 tot 30-jarigen liggen overwegend in dezelfde lijn, met uitzondering van 'vrienden' als mogelijke steunfiguren. Het percentage jongeren dat aangeeft dat 'vrienden' als steunfiguur voor hen niet van toepassing is, ligt in de groep 14 tot 30-jarigen op 34.4% tegenover 2.5% bij de 12 en 13-jarigen. Dit verschil in percentage berust ofwel op toeval, ofwel heeft de allerjongste leeftijdsgroep een zeer eigen kijk op vriendschap, daar de 'niet van toepassing' categorie binnen de groep 14 tot 30-jarigen vaker aangeduid wordt door tieners dan door oudere individuen (het aandeel dat aangeeft dat vrienden niet van toepassing zijn, daalt gradueel van ruim 60% naar minder dan 10% vanaf 25 jaar).

4.1.2 De voornaamste steunfiguren van jongeren

Wanneer deze steunfiguren voor hen beschikbaar zijn,²⁷ geven jongeren van 12 en 13 jaar in Vlaanderen aan dat zij menen in eerste instantie terecht te kunnen bij hun ouders (97.0%), hun vrienden (89.4%) en andere familieleden (79.2%). 71.8% geeft hun broers en zussen aan als mogelijke hulpbronnen. 59.9% van de 12 en 13-jarigen verwijst naar zijn leerkrachten. Dit betekent eveneens dat ongeveer 40.1% meent niet terecht te kunnen bij zijn leerkrachten met een probleem. De betekenis van leerkrachten als mogelijke steunfiguren in de leefwereld van jongeren is dus, vergeleken met de steunfiguren in het persoonlijke netwerk van de jongeren, minder uitgesproken. Deze vaststelling sluit aan bij de bevinding uit het onderzoek van Verschelden (2002). Uit dit onderzoek bleek dat 15-jarige jongeren het belangrijk vinden met leerkrachten te kunnen praten 'als ze dat willen', en dat ze persoonlijke zaken liever niet prijsgeven aan leerkrachten. Ze vinden het wel belangrijk dat leerkrachten begrip kunnen opbrengen, en te vertrouwen zijn, bijvoorbeeld door niets door te vertellen van wat hen toevertrouwd werd (Verschelden, 2002: 250-251). Tegelijk blijft de vaststelling dat de mogelijkheid beroep te doen op hun leerkrachten door meer jongeren aangeduid wordt, dan de mogelijkheid beroep te doen op de professionele hulpverlening of op hun begeleiders in de vrije tijd. De professionele hulpverlening wordt namelijk door 47.9% van de 12 en 13-jarigen gezien als iets waarbij ze terechtkunnen met een probleem. We weten op basis van de monitor niet of deze opvatting gebaseerd is op persoonlijke ervaringen met de hulpverlening, dan wel op een eerder algemeen beeld. Hun begeleiding in de vrije tijd wordt door 42.8% van de 12 en 13-jarigen gezien als een mogelijke hulpbron bij een probleem.

De JOP-monitor 3 bij de groep 14 tot 30-jarigen geeft aan dat in deze leeftijdsgroep hun partner/lief, collega's en hun ouders de belangrijkste steunfiguren zijn, met respectievelijk 95%, 94.4% en 93.7%. Opvallend in vergelijking met de 12 tot 13-jarigen is de verschuiving van 'partner/lief' en 'collega's' naar de top drie. Deze verschuiving heeft vermoedelijk te maken met wie er later in het leven het meest nabij is. Broers en zus-

27. De respondenten die 'niet van toepassing' aanduiden, werden telkens per item uit de data gefilterd, zodat we konden nagaan of men meent terecht te kunnen bij de steunfiguren die ook daadwerkelijk aanwezig zijn in het netwerk. Zo werd er bijvoorbeeld rekening gehouden met het feit dat er jongeren zijn die niet deelnemen aan de georganiseerde vrije tijd en dus per definitie niet terechtkunnen bij een begeleider in de vrije tijd.

sen, evenals andere familieleden zijn voor respectievelijk 79.6% en 67.8% van de 14 tot 30-jarigen steunfiguren. Professionele hulpverlening wordt aangegeven door 52.2% van de jongeren. Wanneer zij deze hebben, worden leerkrachten en begeleiders in de vrije tijd door respectievelijk 42.3% en 38.7% van de jongeren aangegeven als steunfiguren. Een algemene vaststelling overheen de twee groepen is wel dat jongeren vooral verwijzen naar informele vormen van steun, en minder naar institutionele vormen van ondersteuning.

Tabel 4.3. Steunfiguren bij wie 12 en 13-jarigen in Vlaanderen menen terecht te kunnen.

	% ('Ja')	N
1. Mijn ouders/voogd	97.0	521
2. Mijn vriend(en)	89.4	505
3. Andere familie	79.2	508
4. Mijn broer(s) of zus(sen)	71.8	449
5. Mijn partner/lief	64.2	132
6. Mijn leerkracht(en)	59.9	504
7. De professionele hulpverlening	47.9	353
8. Een begeleider in mijn vereniging of vrijetijdsinitiatief	42.8	403

Bron: JOP-monitor 3 (2013).

Tabel 4.4. Frequenties steunfiguren bij wie 14 tot 30-jarigen menen terecht te kunnen.

	% ('Ja')	N
1. Partner/lief	95.0	1978
2. Collega's	94.4	2992
3. Ouders/voogd	93.7	3004
4. Broer(s)/zus(sen)	79.6	2730
5. Andere familie	67.8	2935
6. Vriend(en)	67.0	1979
7. Professionele hulp	52.2	1599
8. Leerkracht(en)	42.3	1852
9. Begeleider vrije tijd	38.7	1513

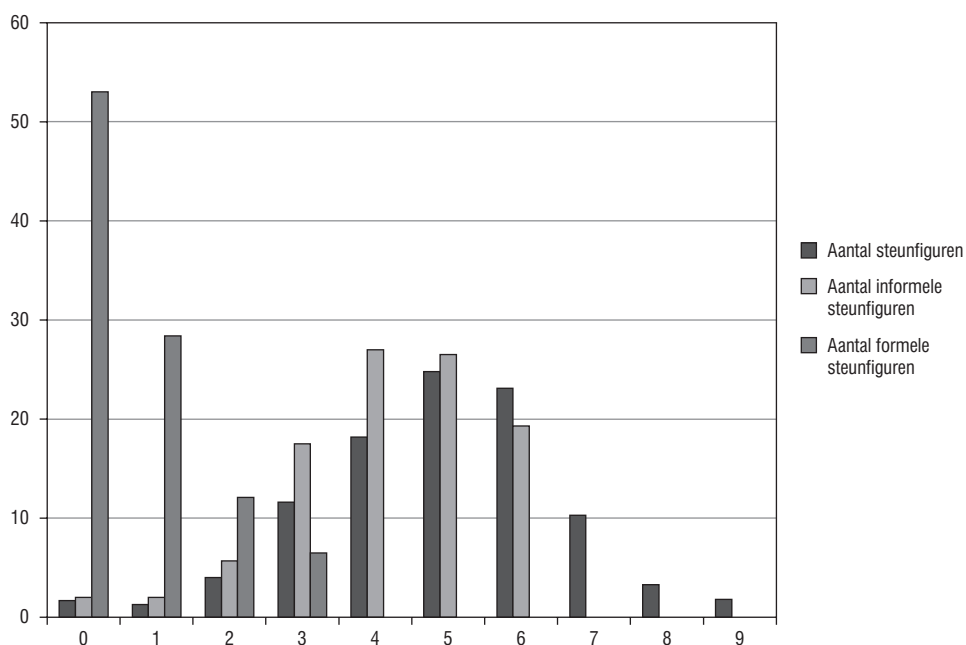
Bron: JOP-monitor 3 (2013).

4.1.3 Zijn er jongeren die nergens terecht kunnen?

Hoewel er amper jongeren zijn die bij geen enkel van de steunfiguren aangeven dat ze er terecht kunnen met een probleem ('ja'), bestaan ze wel. Zo is er bijvoorbeeld een klein aandeel van 1% in de groep 12 tot 13-jarigen die bij alle potentiële steunfiguren ofwel aangeeft dat ze niet beschikbaar zijn ('niet van toepassing'), ofwel aangeeft dat

ze bij hen niet terecht kunnen met een probleem ('nee'). Bij de 14 tot 30-jarigen is dit 1,7%. De meeste jongeren kunnen bij vier tot zes verschillende steunfiguren terecht.

Wanneer we het informeel netwerk met het formeel netwerk van jongeren vergelijken, dan komen we tot de verwachte vaststelling dat heel wat jongeren aangeven dat ze bij geen enkele formele steunfiguur terecht kunnen (28.1% voor de 12 tot 13-jarigen en 53% voor de 14 tot 30-jarigen), terwijl ze wel heel vaak met een probleem terecht kunnen bij iemand uit hun informeel netwerk. De meeste jongeren zijn goed omringd in hun onmiddellijke omgeving met minstens vier personen tot wie zij zich kunnen richten. Toch blijkt opnieuw dat niet elke jongere in dezelfde mate toegang heeft tot hulp in zijn informeel netwerk. 1.5% van de 12 en 13-jarigen en 2% van de 14 tot 30-jarigen geeft zelfs aan dat elk van de genoemde informele steunfiguren voor hen ofwel niet beschikbaar zijn of dat ze bij hen niet terecht kunnen. Figuur 4.1 geeft de verdeling van het aantal informele en formele steunfiguren voor Vlaamse jongeren tussen 14 en 30 jaar.

Bron: JOP-monitor 3 (2013).

Figuur 4.1. Aantal informele en formele steunfiguren bij 14 tot 30-jarigen.

4.1.4 Toegankelijkheid van (formele) steun

Uit de bevraging komt een onderscheid naar voor tussen enerzijds diverse vormen van informele steun (ouders, collega's, vrienden...) en anderzijds diverse vormen van for-

mele steun: leerkrachten, professionele hulpverleners, begeleiders in de vrije tijd. Dit onderscheid is belangrijk: in eerste instantie verwijzen jongeren naar informele steunmogelijkheden, geboden door ouders, de partner, collega's, broers en zussen, andere familie en vrienden. We zagen echter dat niet iedereen in dezelfde mate steun vindt in zijn informeel netwerk. Vanuit het oogpunt van het jeugdbeleid is de verwijzing naar formele steunbronnen zoals professionele hulpverlening en vrijetijdsvoorzieningen – waaronder het jeugdwerk – belangrijk, en wordt de vraag opgeroepen of deze vormen van maatschappelijke dienstverlening voor elke jongere toegankelijk zijn.

Om tegemoet te komen aan de vraag naar toegankelijkheid van formele steun baseren we ons op de gegevens van de 14 tot 30-jarigen. We onderscheiden jongeren volgens etniciteit en sociaal-economische status. Voor etniciteit maken we een onderscheid tussen enerzijds jongeren van Belgische afkomst en anderzijds jongeren die zelf of waarvan minstens een ouder of de grootmoeder niet in België geboren is. De JOP-monitor laat daarnaast toe om na te gaan of er verschillen zijn naar socio-economische achtergrond. Dit is belangrijk met het oog op de vaststelling van mogelijke 'Mattheuseffecten' (Deleeck & Cantillon, 2008) in de toegankelijkheid van formele steun. Om dergelijke verschillen na te gaan, maken we gebruik van de variabele 'beroepsstatus van het gezin'.²⁸ De variabele 'beroepsstatus gezin' beschrijft de beroepsstatus van het gezin volgens de categorieën: '*high skilled white collar*', '*low skilled white collar*', '*high skilled blue collar*' en '*low skilled blue collar*', waarbij zowel een onderscheid gemaakt wordt naar beroepssector als naar vereiste competenties om een beroep te kunnen uitoefenen. *White collar* en *blue collar* verwijzen ruwweg naar bureaujobs en handenarbeid, *high skilled* en *low skilled* verwijzen naar de mate waarin een beroep aangeleerde vaardigheden vereist. Deze beroepencodering is gebaseerd op de ISCO08-classificatie die ook gebruikt werd in het PISA-onderzoek (OECD, 2012). De niet-werkende ouders (huisman of -vrouw, werkloos, student) werden voor de analyses ondergebracht in de categorie '*low skilled blue collar*'. De uiteindelijke classificatie weerspiegelt de beroepsstatus van de ouder met de hoogste beroepsstatus: de *high skilled* ouder wordt boven de *low skilled* ouder gekozen, en *white collar* boven de *blue collar*/niet-werkende (plus: respons boven missing).

Zoals in voorgaande secties maken we het onderscheid tussen enerzijds de vraag naar de beschikbaarheid van steunfiguren in het netwerk en anderzijds de vraag naar de mate waarin jongeren het gevoel hebben terecht te kunnen bij deze steunfiguren. Deze vragen zien we in relatie tot de toegankelijkheidskwestie als een vraag naar 'beschikbaarheid' en een vraag naar 'bereikbaarheid'. Beschikbaarheid en bereikbaarheid worden in de sociaal-werkpraktijk gehanteerd als kwaliteitscriteria voor maatschappelijke dienstverlening (Bouverne-De Bie, 2005). Samen met begripbaarheid, betaalbaarheid en bruikbaarheid werden deze criteria (de zogenaamde 5 B's) ontwikkeld naar analogie met de minimumvoorwaarden voor de verstrekking van rechtshulp zoals geformuleerd

28. De beroepsstatus van het gezin is een SES-indicator die sterk samenhangt met zowel de opleiding als het inkomen van gezinnen. Het voordeel van deze SES-maat is dat heel veel jongeren de vraag (accuraat) hebben ingevuld in vergelijking met bijvoorbeeld de vraag naar het opleidingsniveau van hun ouders.

door Hubeau en Parmentier (1991). De eigenlijke invulling van de kwaliteitscriteria is afhankelijk van context tot context. In essentie verwijst beschikbaarheid naar het aanwezig en aanspreekbaar zijn van maatschappelijke dienstverlening. Bereikbaarheid duidt dan weer op de te overbruggen afstand tussen het individu en de dienstverlening. Vaak gaat het hier over fysieke afstand, vervoer of ruimtelijke spreiding van diensten. Ook kan het gaan om openingsuren, telefonische bereikbaarheid, werking op afspraak... en eventueel de wijze waarop hier al dan niet flexibel mee wordt omgesprongen (Vandenbroeck, Bradt & Bouverne-De Bie, 2010). In deze tekst maken we gebruik van de term om de ‘mentale’ afstand tussen de bevraagde jongeren en beschikbare formele steun te benoemen: hebben jongeren het gevoel dat ze bij deze figuren terecht kunnen. Een belangrijke kanttekening is evenwel dat we geen gegevens hebben over hoe deze subjectief ervaren (on)bereikbaarheid verband houdt met de feitelijke kwaliteitskenmerken van het aanbod zoals bijvoorbeeld ruimtelijke spreiding, openingsuren, flexibele opstelling.

Tabel 4.5. Beschikbaarheid en bereikbaarheid van begeleiders in de vrije tijd, opgesplitst volgens etniciteit en beroepsstatus van het gezin, bij 14 tot 30-jarigen in Vlaanderen.

	Heb je het gevoel dat je bij [...] terecht zou kunnen met een probleem?			Sign.(Chi ²)	N
	Niet van toepassing (ik heb geen...)	Ja	Neen		
Etniciteit				*/(n.s.) ^a	
Belgische afkomst	50.9	19.6	29.5		2377
		39.9 ^a	60.1 ^a		1168 ^a
Niet-Belgische afkomst	46.3	18.7	35.0		642
		34.8 ^a	65.2 ^a		345 ^a
Beroepsstatus gezin					
				**/* ^a	
High skilled white collar	46.5	21.0	32.5		1416
		39.2 ^a	60.8 ^a		757 ^a
Low skilled white collar	53.1	19.3	27.5		796
		41.3 ^a	58.7 ^a		373 ^a
High skilled blue collar	51.4	18.0	30.6		506
		37.0 ^a	63.0 ^a		245 ^a
Low skilled blue collar	57.2	11.0	31.8		236
		25.7 ^a	74.3 ^a		101 ^a

^a Voor deze cijfers werden de jongeren die ‘niet van toepassing’ aanvinkten uit de analyses weggelaten.

Bron: JOP-monitor 3 (2013).

✓ Formele steun in de vrije tijd

De vraag naar formele steun in de vrije tijd werd zeer breed gesteld: ‘een begeleider in mijn vereniging of vrijetijdsinitiatief (jeugdleider of jeugdwerker, sportcoach,

muziekleraar...), zodat een diversiteit van situaties hieronder kan begrepen worden. Tabel 4.5 geeft aan dat begeleiders in de vrije tijd in een hogere mate als beschikbaar beschouwd worden door jongeren uit gezinnen met een hogere beroepsstatus (*high-skilled* versus *low-skilled*). Deze bevindingen zijn in overeenstemming met onze kennis over de relevantie van georganiseerde vrijetijdsparticipatie voor jongeren met een verschillende sociale achtergrond (Elchardus & Herbots, 2010; Van de Walle, Cardoen & Bradt, 2013). Daarnaast blijkt een samenhang tussen de beroepsstatus van het gezin en de bereikbaarheid van (beschikbare) vrijetijdsbegeleiders: jongeren uit (*low skilled*) *blue collar* gezinnen geven vaker aan dat ze niet terecht kunnen bij de begeleiders in hun vereniging of vrijetijdsinitiatief. Wat etniciteit betreft, zien we dat respondenten van Belgische afkomst in hogere mate dan respondenten van niet-Belgische afkomst aangeven dat ze geen begeleiders in de vrije tijd ‘ter beschikking’ hebben. Wel is het zo dat jongeren van Belgische afkomst iets vaker aangeven dat ze terecht kunnen bij een begeleider in de vrije tijd wanneer die aanwezig is in hun netwerk. Dit verschil is echter niet significant. Gezien ook de lage significantie voor het verschil in gerapporteerde beschikbaarheid, gecombineerd met het feit dat het hier een postenquête betreft, mag men deze bevindingen in elk geval niet zomaar veralgemenen.²⁹

✓ Professionele hulpverleners

In antwoord op de vraag naar de professionele hulpverlening (bijvoorbeeld CLB-medewerker of JAC-medewerker, OCMW-consulent...) geeft 47.2% van de bevraagde jongeren tussen 14 en 30 jaar aan dat de vraag voor hen niet van toepassing is (tabel 4.2) en binnen de resterende groep loopt het aandeel jongeren dat zegt dat ze daar niet terecht kunnen op tot bijna de helft. Het verschil tussen jongeren met een verschillende sociale achtergrond is echter minimaal, hoewel jongeren van Belgische afkomst iets meer aangeven dan jongeren van niet-Belgische afkomst dat de vraag voor hen niet van toepassing is (tabel 4.6).

Tabel 4.6. Beschikbaarheid en bereikbaarheid van professionele hulpverlening, opgesplitst volgens etniciteit en beroepsstatus van het gezin, bij 14 tot 30-jarigen in Vlaanderen.

	Heb je het gevoel dat je bij [...] terecht zou kunnen met een probleem?			Sign.(Chi ²)	N
	Niet van toepassing (ik heb geen...)	Ja	Neen		
Etniciteit				***/(n.s.) ^a	
Belgische afkomst	48.8	27.3	23.8		2387
		53.4 ^a	46.6 ^a		1221 ^a
Niet-Belgische afkomst	41.1	28.3	30.5		642

29. Een verschil voor bereikbaarheid tussen jongeren van Belgische en jongeren van niet-Belgische afkomst zien we ook in de JOP-schoolmonitor en is daar (enkel) voor de scholieren in de grootsteden significant.

	Heb je het gevoel dat je bij [...] terecht zou kunnen met een probleem?			Sign.(Chi ²)	N
	Niet van toepassing (ik heb geen...)	Ja	Neen		
		48.1	51.9		378 ^a
Beroepsstatus gezin				(n.s.)/(n.s.) ^a	
High skilled white collar	46.6	27.7	25.8		1421
		51.8 ^a	48.2 ^a		759 ^a
Low skilled white collar	49.3	27.2	23.5		797
		53.7 ^a	46.3 ^a		404 ^a
High skilled blue collar	44.5	30.2	25.3		506
		54.4 ^a	45.6 ^a		281 ^a
Low skilled blue collar	48.5	22.6	28.9		239
		43.9 ^a	56.1 ^a		123 ^a

^aVoor deze cijfers werden de jongeren die 'niet van toepassing' aanvinkten uit de analyses weggelaten.

Bron: JOP-monitor 3 (2013).

4.2 Kennis en gebruik van sociale voorzieningen

In de JOP-monitor 3 werd bij de 14 tot 30-jarigen ook gepeild naar de kennis en het gebruik van een aantal sociale voorzieningen. In wat volgt, presenteren we de resultaten voor deze vraag. Uitgangspunt van de vraag is dat kennis van voorzieningen een voorwaarde kan zijn voor het mogelijk beroep erop. Tegelijk is het zo dat de kennis van voorzieningen toeneemt naarmate meer jongeren er beroep op doen. Zowel kennis als gebruik zijn in die zin belangrijk: ze geven de betekenis aan van sociale voorzieningen als mogelijke maatschappelijke hulpbron.

4.2.1 Welke voorzieningen kennen jongeren?

We starten met de kennis van voorzieningen bij jongeren. De door 14-30 jarigen meest gekende algemene sociale voorzieningen zijn: het OCMW (96.7%) en de VDAB (86.5%). Ook voor de psycholoog/psychiater geeft 92.1% van de 14-30 jarigen aan deze vorm van hulpverlening te kennen. Het is echter niet duidelijk of het hier om zelfstandig werkende psychologen en psychiaters gaat, dan wel om professionals binnen een voorziening. Ook het onderscheid psycholoog/psychiater is uit de cijfers niet af te leiden.

Binnen de jeugdhulpverlening is het CLB het best gekend (94.4%). Daarna zijn de telefonische hulplijnen, evenals de online hulplijnen (Kinder- en jongerentelefoon, Teleonthaal, zelfmoordlijn, druglijn...) het meest bekend: respectievelijk 89.9% en 78.6% van de jongeren stipt deze aan als gekend. Het JAC (Jongerenadviescentrum) is bekend bij 52.1% van de jongeren. 44.2% van de jongeren kent het Kinderrechtencommissariaat. Het Comité Bijzondere Jeugdzorg en de Sociale Dienst van de Jeugdrechtbank

zijn bekend bij respectievelijk 39.1 % en 40.4 % van de jongeren. Het Jongereninformatiepunt is bekend bij 33 % van de 14-30 jarigen.

In de JOP-monitor werd ook gepeild naar bekendheid met het justitiehuis, de sociale huisvestingsmaatschappijen en het Centrum voor Geestelijke Gezondheidszorg. Opvallend is dat het justitiehuis en de sociale huisvestingsmaatschappij relatief goed bekend zijn bij de groep 14-30 jarigen: 60.4 % kent het justitiehuis, en 54.6 % kent een sociale huisvestingsmaatschappij. Het Centrum voor Geestelijke Gezondheidszorg, een tweedelijnsvoorziening, is bekend bij 38.7 % van de 14-30 jarigen.

Tabel 4.7. Kennis van sociale voorzieningen bij 14 tot 30-jarigen in Vlaanderen.

	Ken ik	Ken ik niet	N
1. OCMW	96.7	3.3	3049
2. CLB (Centrum voor Leerlingenbegeleiding)	94.4	5.6	3014
3. Psycholoog/psychiater	92.1	7.9	3043
4. Een telefonische hulplijn	89.9	11.1	3047
5. VDAB, BGDA, RVA, Werkwinkel	86.5	13.5	3045
6. Een online hulplijn/chataanbod	78.6	21.4	3048
7. Justitiehuis	60.4	39.6	3045
8. Sociale huisvestingsmaatschappij/woonwinkel/huurdersbond	54.6	45.5	3037
9. JAC (Jongerenadviescentrum)	52.1	47.9	3044
10. Kinderrechtencommissariaat	44.2	55.8	3044
11. Consulent Sociale dienst Jeugdrechtbank	40.4	59.6	3024
12. Consulent Comité voor Bijzondere Jeugdzorg	39.1	60.9	3045
13. Centrum Geestelijke Gezondheidszorg (CGG)	38.7	61.3	3042
14. JIP (Jongereninformatiepunt)	33.0	67.0	3039

Bron: JOP-monitor 3 (2013).

4.2.2 Op welke voorzieningen doen jongeren een beroep?

In wat volgt bekijken we de verhoudingen tussen jongeren die bepaalde voorzieningen wel kennen, maar er nog geen gebruik van gemaakt hebben en de jongeren die ze kennen en er ook gebruik van gemaakt hebben. De voorzieningen waar 14 tot 30-jarigen in Vlaanderen feitelijk reeds het meest frequent beroep op deden, zijn (in volgorde): het Centrum voor Leerlingenbegeleiding (30.3 % van de groep die het CLB kent), de VDAB (28.2 %) en de psycholoog/psychiater (14.8 %). Hierbij moet een reeds eerder gemaakte kanttekening opnieuw gemaakt worden, namelijk de onduidelijkheid over de positie van de psycholoog als zelfstandige, dan wel als professional binnen een voorziening (bijvoorbeeld het CLB). Zo is overlap met het gebruik van een CGG (7.2 %) bijvoorbeeld niet uit te sluiten.

Het gebruik van andere voorzieningen dan het CLB, de VDAB en de psychologische hulpverlening ligt lager. Bijna 7% van de jongeren die het OCMW kennen heeft er ooit al beroep op gedaan. 9.3% van de jongeren had reeds contact met een sociale huisvestingsmaatschappij, woonwinkel of huurdersbond.

Op specifiek de jeugdhulpverlening (andere dan CLB) wordt beroep gedaan door 7% van de 14 tot 30-jarigen voor wat betreft het JAC en door 4.7% voor wat betreft het Comité Bijzondere Jeugdzorg. 5.3% van de 14 tot 30-jarigen had contact met de Sociale Dienst van de Jeugdrechtsbank. De telefonische en online hulpverlening worden gebruikt door respectievelijk 3.0% en 2.6% van de 14 tot 30-jarigen. 5.1% van de 14 tot 30-jarigen had contact met het justitiehuis. 1.3% van de 14 tot 30-jarigen deed al eens beroep op het Kinderrechtencommissariaat, 1.9% maakte gebruik van het Jongereninformatiepunt.

Tabel 4.8. Gebruik van sociale voorzieningen bij 14 tot 30-jarigen in Vlaanderen.

	Gebruik	Geen gebruik	N
1. CLB (Centrum voor leerlingenbegeleiding)	30.3	69.7	2846
2. VDAB, BGDA, RVA, Werkwinkel	28.2	71.8	2631
3. Psycholoog/psychiater	14.8	85.2	2803
4. Sociale huisvestingsmaatschappij/woonwinkel/huurdersbond	9.3	90.7	1657
5. Centrum Geestelijke Gezondheidszorg (CGG)	7.1	92.9	1176
6. JAC	7.0	93.0	1585
7. OCMW	6.9	93.1	2949
8. Consulente Sociale dienst Jeugdrechtsbank	5.3	94.7	1222
9. Justitiehuis	5.1	94.9	1839
10. Consulente Comité voor Bijzondere Jeugdzorg	4.7	95.3	1191
11. Een telefonische hulplijn	3.0	97.0	2709
12. Een online hulplijn/chataanbod	2.6	97.4	2395
13. Kinderrechtencommissariaat	1.3	98.7	1345
14. JIP (Jongereninformatiepunt)	1.9	98.1	1004

Bron: JOP-monitor 3 (2013).

Belangrijk voor een goed begrip van deze cijfers, is dat de toegang tot de in de bevraging opgenomen voorzieningen organisatorisch verschillend is naargelang het type voorziening. Voorzieningen zoals het JAC, het OCMW, de telefonische hulpverlening zijn rechtstreeks toegankelijk. Dit geldt in principe ook voor het Comité Bijzondere Jeugdzorg, al kan vermoed worden dat in realiteit minstens een deel van de minderjarigen na doorverwijzing beroep deed op het Comité Bijzondere Jeugdzorg. Het CLB en de CGG zijn tweedelijnsvoorzieningen. Voorzieningen zoals de VDAB en de Sociale huisvesting zijn categoriaal georiënteerd. Het Kinderrechtencommissariaat is geen hulpverleningsinstelling, maar een pleitbezorger voor kinderrechten, waar ook een klachtenlijn aan verbonden is.

4.2.3 Bekendheid en gebruik maatschappelijke voorzieningen naar sociale achtergrond

Om na te gaan of er eventuele effecten van sociale achtergrond vast te stellen zijn in de bekendheid en het gebruik van sociale voorzieningen door jongeren (cf. Mattheus-effecten), bekijken we navolgend de bekendheid met, en het gebruik van sociale voorzieningen naargelang de sociaal-economische en etnische achtergrond van de jongeren. Omwille van het klein aandeel jongeren dat gebruikmaakt van maatschappelijke diensten – en voor bepaalde diensten ook de beperkte bekendheid ervan – moeten we ons in de (kruis)analyses beperken tot diensten die relatief vaak door jongeren gebruikt worden. We kiezen ervoor om hierbinnen in te zoomen op het CLB, het JAC en het OCMW. Het CLB is een tweedelijnsvoorziening (dienst na doorverwijzing) met een sterke relatie met het onderwijs. Het JAC en het OCMW bevinden zich op de eerste lijn: het zijn beiden rechtstreeks toegankelijke hulpverleningsdiensten.

Tabel 4.9. Verschillen in bekendheid en gebruik van CLB bij 14 tot 30-jarigen in Vlaanderen.

	Bekendheid	Gebruik		Sign.(Chi ²)	N
	Ken ik niet	Ken ik wel, maar nog geen gebruik van gemaakt	Heb ik al gebruik van gemaakt		
Etniciteit				***/(n.s.) ^a	
Belgische afkomst	2.6	68.6	28.7		2383
		70.5 ^a	29.5 ^a		2320 ^a
Niet-Belgische afkomst	16.6	55.2	28.2		631
		66.2 ^a	33.8 ^a		526 ^a
Beroepsstatus gezin				***/**a	
High skilled white collar	4.0	70.9	25.1		1414
		73.8 ^a	26.2 ^a		1357 ^a
Low skilled white collar	4.3	65.8	29.9		798
		68.8 ^a	31.2 ^a		762 ^a
High skilled blue collar	8.2	59.7	23.1		499
		65.1 ^a	34.9 ^a		458 ^a
Low skilled blue collar	11.8	50.6	37.6		237
		57.4 ^a	42.6 ^a		209 ^a

^a Bij deze cijfers werden de jongeren die 'ken ik niet' aanduiden uit de analyses gehaald.

Bron: JOP-monitor 3 (2013).

✓ Bekendheid en gebruik van het CLB

Tabel 4.9 toont opmerkelijke cijfers inzake de bekendheid van het CLB bij jongeren van een verschillende achtergrond: meer jongeren van niet-Belgische afkomst dan jongeren van Belgische afkomst kennen het CLB niet en deze mindere bekendheid met het CLB geldt eveneens voor jongeren uit *blue collar* gezinnen in vergelijking met jongeren uit

white collar gezinnen. Het is wel zo dat jongeren van Belgische en niet-Belgische afkomst in dezelfde mate gebruikmaken van het CLB. Binnen de groep jongeren die het CLB kennen, is de groep gebruikers van niet-Belgische afkomst zelfs iets groter dan de groep gebruikers van Belgische afkomst. Er zijn meer jongeren van Belgische afkomst die het CLB kennen zonder dat ze er gebruik van maken. Het lijkt hier – met het CLB als tweedelijnsvoorziening – dat bekendheid met het CLB bij heel wat jongeren van niet-Belgische afkomst samengaat met het feit dat ze er gebruik van maken. Een gelijkaardig patroon zien we voor de relatie tussen de beroepsstatus van het gezin en de bekendheid met het CLB. De bekendheid is hoger, maar het gebruik ervan ligt lager bij jongeren uit gezinnen met een hoge beroepsstatus. Verdiepende analyses wijzen echter uit dat jongeren uit *white collar* gezinnen – zoals ook de verwachting was – sterker vertegenwoordigd zijn/waren in het aso/kso en dat bekendheid met het CLB zeer sterk samenhangt met onderwijsvorm. De naam van het CLB is het minst goed gekend bij bso-jongeren (niet weergegeven in tabel).

Tabel 4.10. Verschillen in bekendheid en gebruik van JAC bij 14 tot 30-jarigen in Vlaanderen.

	Bekendheid	Gebruik		Sign.(Chi ²)	N
	Ken ik niet	Ken ik wel, maar nog geen gebruik van gemaakt	Heb ik al gebruik van gemaakt		
Etniciteit				***/*a	
Belgische afkomst	45.4	51.2	3.5		2400
		93.7 ^a	6.3 ^a		1311 ^a
Niet-Belgische afkomst	57.5	38.1	4.3		645
		89.8 ^a	10.2		274 ^a
Beroepsstatus gezin				(n.s.)/(n.s.) ^a	
High skilled white collar	47.5	49.5	3.0		1420
		94.4 ^a	5.6 ^a		745 ^a
Low skilled white collar	46.1	49.9	4.0		807
		92.6 ^a	7.4 ^a		435 ^a
High skilled blue collar	49.7	45.6	4.7		507
		90.6 ^a	9.4 ^a		255 ^a
Low skilled blue collar	52.5	44.2	3.3		240
		93.0 ^a	7.0 ^a		114 ^a

^a Bij deze cijfers werden de jongeren die 'ken ik niet' aanduiden uit de analyses gehaald.

Bron: JOP-monitor 3 (2013).

✓ Bekendheid en gebruik van het JAC

Het minder bekende JAC blijkt opnieuw het best gekend te zijn bij jongeren van Belgische afkomst in vergelijking met jongeren van niet-Belgische afkomst. Er is evenwel

weinig verschil merkbaar tussen verschillende beroepsstatusgroepen. Wanneer we het gebruik van het JAC bekijken, zien we dat er ook in dit geval geen verband is met de beroepsstatus van het gezin. Binnen de groep die het JAC kent, geven jongeren van niet-Belgische afkomst iets meer dan andere jongeren aan dat zij het afgelopen jaar gebruikgemaakt hebben van de diensten van het JAC (tabel 4.10). Wanneer we deze laatste bevinding vergelijken met de resultaten uit de JOP-schoolmonitor voor de tweede en derde graad, dan zien we echter een ander patroon (niet weergegeven in tabel). Hier blijkt namelijk dat jongeren van Belgische afkomst in grotere getale gebruikmaken van de diensten van het JAC dan jongeren van niet-Belgische afkomst (zowel in de grootstedelijke steekproef als in de Vlaamse steekproef). We hebben in dit geval echter te maken met middelbare scholieren. Het JAC is een eerstelijnsdienst en het zou kunnen dat gebruik hier wel degelijk mede bepaald wordt door de mate waarin een specifieke groep bekend is (of misschien eerder ‘vertrouwd is’) met dit aanbod.

Tabel 4.11. Verschillen in bekendheid en gebruik van OCMW bij 14 tot 30-jarigen in Vlaanderen.

	Bekendheid	Gebruik		Sign.(Chi ²)	N
	Ken ik niet	Ken ik wel, maar nog geen gebruik van gemaakt	Heb ik al gebruik van gemaakt		
Etniciteit				***/*a	
Belgische afkomst	2.4	92.8	4.9		2410
		95.0 ^a	5.0 ^a		2353 ^a
Niet-Belgische afkomst	6.7	79.7	13.6		640
		85.4 ^a	14.6 ^a		597
Beroepsstatus gezin				***/*a	
High skilled white collar	3.2	92.7	4.1		1420
		95.8 ^a	4.2 ^a		1375 ^a
Low skilled white collar	2.8	90.9	6.3		811
		93.5 ^a	6.5 ^a		788 ^a
High skilled blue collar	3.1	88.0	8.8		239
		90.9 ^a	9.1 ^a		493 ^a
Low skilled blue collar	4.6	79.5	15.9		239
		83.3 ^a	16.7 ^a		228 ^a

^a Bij deze cijfers werden de jongeren die ‘ken ik niet’ aanduiden uit de analyses gehaald.

Bron: JOP-monitor 3 (2013).

✓ Bekendheid en gebruik van het OCMW

Tabel 4.11 geeft de bekendheid en het gebruik van het OCMW weer bij de verschillende bevraagde jeugdgroepen. Zoals ook het CLB en het JAC, is het OCMW een stuk minder gekend bij jongeren van niet-Belgische afkomst in vergelijking met jongeren van

Belgische afkomst. Het gebruik ligt hoger bij jongeren van niet-Belgische afkomst. Een mogelijke verklaring ligt in het feit dat een groter aandeel van de respondenten van niet-Belgische afkomst financiële moeilijkheden kent (36.5% geeft aan dat hun gezin nogal moeilijk tot zeer moeilijk kan rondkomen tegenover 18.6% bij de respondenten van Belgische afkomst). Anders dan het CLB en het JAC is het OCMW wel in hoge mate gekend bij jongeren uit alle beroepsklassen. Het OCMW is een basisvoorziening, met een belangrijke opdracht ook inzake bestaanszekerheid en armoedebestrijding, en de relatief hoge bekendheid van deze dienst bij jongeren uit de lagere beroepsklassen heeft vermoedelijk te maken met het feit dat zij een grote kans hebben dat zijzelf of iemand uit hun omgeving beroep doet op OCMW-dienstverlening. Dit wordt alvast weerspiegeld in de sterke lineaire relatie tussen beroepsstatus en het gebruikmaken van de diensten van het OCMW.

5. Besluit

De bevindingen uit de huidige JOP-monitor wijzen in eerste instantie op de betekenis van het informele netwerk als vorm van sociale steun. In vergelijking met het informele netwerk zijn de in de bevraging opgenomen vormen van formele steun veel minder bekend bij jongeren en doen ze er ook weinig beroep op. Vanuit het oogpunt van een jeugdbeleid geeft deze bevinding aan dat jeugdbeleid niet herleid kan worden tot een voorzieningenbeleid. Het gaat evenzeer om het realiseren van gelijke condities waarbinnen jongeren in de informele sfeer terechtkunnen, en om het verzekeren, waar nodig, van de mogelijkheden tot inzet van formele ondersteuning wanneer informele steun niet aanwezig of ontoereikend is. Een jeugdbeleid kan aldus niet enkel inzetten op de jeugd op zich, het gaat om 'recht, ruimte en respect' (de Winter, 1990) voor kinderen, jongeren en volwassenen in hun onderlinge interactie en de interactie met de omgeving. Een goed voorzieningenbeleid vergt met andere woorden inbedding in een breder sociaal beleid. Deze vereiste wordt ondersteund in de vaststelling dat een algemene voorziening zoals het OCMW bij jongeren beter bekend is dan initiatieven die specifiek op kinderen en jongeren gericht zijn.

De JOP-bevraging laat niet toe om verdere uitspraak te kunnen doen over de desgevallend onderscheiden betekenis in de leefwereld van jongeren, van algemene voorzieningen en specifiek op jongeren gerichte voorzieningen. Niettemin zijn een aantal aandachtspunten belangrijk. Een segment van de jongeren geeft, in vergelijking met het merendeel van de jongeren, aan niet of veel minder beroep te kunnen doen op informele steun. Voor deze jongeren is een kwaliteitsvol voorzieningenaanbod essentieel. De school vormt een belangrijke mede-opvoeder, maar dit betekent niet dat leerkrachten per definitie diegenen zijn bij wie jongeren menen terecht te kunnen. Deze bevinding sluit aan bij de begeleidingsvoorwaarden die door Verschelden geformuleerd werden in de context van leerlingenbegeleiding, en waarin zowel 'aanwezig zijn' als 'ruimte bieden' en 'engagement van volwassen naar jongeren' kernpunten zijn (Verschelden, 2002: 354).

In deze bijdrage gingen we ook in op de toegankelijkheid van formele steun naargelang etniciteit en sociaal-economische achtergrond van het gezin. Ook hier moet voor de interpretatie rekening gehouden worden met de beperkingen van deze JOP-bevraging: de bevraagde voorzieningen zijn op eenzelfde wijze bevraagd, maar verschillen onderling voor wat betreft hun positie in het voorzieningenaanbod. Niettemin blijft een vaststelling dat de jongeren uit gezinnen met een hogere beroepsstatus meer dan jongeren uit gezinnen met een lagere beroepsstatus beroep kunnen doen op begeleiding in de vrije tijd. Deze vaststelling geeft wellicht aan dat omgaan met diversiteit een blijvend aandachtspunt vormt binnen het jeugdbeleid. Gegeven de centrale plaats van de school in het gelijke kansendebat, is vooral de mindere bekendheid van het CLB naargelang sociaal-economische en etnisch-culturele achtergrond een aandachtspunt. Nader onderzoek moet uitwijzen of en zo ja, hoe deze mindere bekendheid ook doorgetrokken wordt naar een andere betekenis van het CLB-aanbod naargelang de verschillende achtergrond. Zo bijvoorbeeld kan het CLB-aanbod voor een segment van de jongeren een maatschappelijke hulpbron vormen bij studiekeuze en studieheroriëntering, terwijl een ander segment van de jongeren vooral met het CLB in contact komt bij hapering of ernstige problemen in het schoolbegeleidingstraject.

Op basis van deze JOP-bevraging kan geen uitspraak gedaan worden over de vraag of er grote lacunes zijn in de sociaal-pedagogische infrastructuur waarop jongeren beroep kunnen doen. De centrale plaats van informele steun in de leefwereld van jongeren en de ongelijkheden in de bekendheid met formele steunbronnen geven wel het belang aan deze vraag gedifferentieerd te benaderen. Onze bevindingen geven aan dat een klein segment van de jeugd aangeeft nergens terecht te kunnen. Tevens zijn er verschillen in bekendheid met, en gebruik van sociale voorzieningen en voorzieningen in de vrije tijd. Een andere overweging is dat de centrale plaats van informele steun betekenisvol is voor de individuele ontplooiingsmogelijkheden van jongeren. Vanuit een oogpunt van 'sociale' opvoeding kan dit echter niet alleen leiden tot een versterken van de bestaande ongelijkheden tussen jongeren, afhankelijk van de kracht van het thuismilieu, maar evenzeer naar een toenemend uit elkaar groeien van de leefwerelden van jongeren, naargelang de homogeniteit dan wel heterogeniteit in de contacten die jongeren hebben en naargelang de aandacht binnen het thuismilieu voor het leren omgaan met maatschappelijke diversiteit en verschil. Een jeugdbeleid dat wil inzetten op grotere gelijkheid in ontplooiingsmogelijkheden in hoofdte van elke jongere, kan niet voorbijgaan aan de vraag hoe deze sociale opvoedingsdimensie aan bod komt, noch aan de vraag hoe de sociale opvoeding met ouders en informele ondersteuners gedeeld kan worden.

Bibliografie

- Biesta, G. (1997). Onmogelijke opvoeding. *Comenius*, 17, 312-324.
 Biesta, G. (2013). *The beautiful risk of education*. Boulder/London: Paradigm Publishers.

- Bouverne-De Bie, M. (2005). Het OCMW en het recht op maatschappelijke dienstverlening. In J. Vranken, K. De Boyser & D. Dierckx (Ed), *Armoede en sociale uitsluiting. Jaarboek 2005* (pp. 203-218). Leuven: Acco.
- Bouverne-De Bie, M., De Visscher, S., Delens-Ravier, I., Impens, J., Rosseel, Y. & Willems, S. (2010). *Een link tussen leven in armoede en maatregelen bijzondere jeugdbijstand?* Gent: Academia Press.
- Cunningham, H. (1995). *Children and Childhood in Western Society since 1500*. London/New York: Longman.
- Deleeck, H., & Cantillon, B. (2008). *De architectuur van de welvaartsstaat opnieuw bekeken*. Leuven: Acco.
- De Winter, M. (1990). *De kwaliteit van het kinderlijk bestaan*. Bunnik: Landelijke Vereniging voor Thuiszorg.
- De Winter, M. (2000). *Beter maatschappelijk opvoeden. Hoofdlijnen van een eigentijdse participatiepedagogiek*. Assen: Van Gorcum.
- De Visscher, S. (2008). *De sociaal-pedagogische betekenis van de woonomgeving voor kinderen*. Gent: Academia Press.
- Elchardus, M., & Herbots, S. (2010). Participatie van Vlaamse jongeren aan het verenigingsleven. In N. Vettenburg, J. Declerck & J. Siongers (Ed.), *Jongeren in cijfers en letters. Bevindingen uit de JOP-monitor 2* (pp. 111-134). Leuven: Acco.
- Hubeau, B., & Parmentier, S. (1991). Rechtshulp, in Interdepartementale Commissie Armoedebestrijding (Ed.), *Aanbevelingen voor het armoedebestrijdingsbeleid 1990-1991. Derde Verslag* (pp. 57-91). Brussel: Inbel.
- James, A., Jenks, C., & Prout, A. (1998). *Theorising Childhood*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Liljeström, L. (1983). The public child, the commercial child and our child. In F. Kessel & A.W. Siegel (Ed), *The child and other cultural inventions* (pp. 124-157). New York: Praeger.
- Mortier, F., (2002). Wij zijn allemaal kinderen: bruggen tussen rechten voor kinderen en rechten voor volwassenen. *Tijdschrift voor Jeugdrecht en Kinderrechten*. Extra editie. 10-17.
- Muncie, J. (2009). *Youth and Crime*. London: Sage.
- Piessens, A., Lauwers, L., & Roose, R. (2008). Toegankelijkheid in de integrale jeugdhulp. Never-ending stories. In K. De Vos, H. Grymonprez, D. Kerger, G. Roets, R. Roose & P. Verstraete (Ed.), *Handboek Integrale Jeugdhulp, Toegankelijkheid, Visies en concepten* (pp. 1-26). Brussel: Politeia.
- Vandenbroeck, M., Bradt, L., & Bouverne-De Bie, M. (2010). *Onderzoek naar de noden en preferenties inzake preventieve zorg bij gezinnen met jonge kinderen*. Onderzoek in opdracht van Kind en Gezin. Gent-Brussel: Vakgroep Sociale Agogiek UGent – Kind en Gezin.
- Vanobbergen, B. (2003). *Geen kinderspel. Een pedagogische analyse van de vertogen over de commercialisering van de leefwereld van kinderen*. Gent: doctoraatsproefschrift FPPW.
- Verschelden, G. (2002). *Opvattingen over 'welzijn' en 'begeleiding'. Een sociaal-pedagogische analyse van leerlingenbegeleiding als exemplarisch thema in het jeugdbeleid*. Gent: Academia Press.
- Vandenbroeck, M., & Bouverne-De Bie, M. (2006). Children's agency and educational norms: a tensed negotiation. *Childhood*, 13(1), 127-143.
- Vandenbroeck, M. (2013). *De blik van de Yeti. Over het opvoeden van jonge kinderen tot zelfbewustzijn en verbondenheid*. Utrecht: SWP.
- Van de Walle, T. (2011). *Jeugdwerk en sociale uitsluiting. De toegankelijkheidsdiscussie voorbij?* Gent: Academia Press.
- Van de Walle, T., Cardoen, D., & Bradt, L. (2013). Het verenigingsleven van Gentse en Antwerpse scholieren. In N. Vettenburg, M. Elchardus, J. Put & S. Pleysier (Ed.), *Jong in Antwerpen en Gent. Bevindingen uit de JOP-monitor Antwerpen-Gent* (pp. 147-180). Leuven: Acco.

5. Over zelfwaardering, slachtofferschap van (cyber)pesten, en de beschermende invloed van vrienden

Arne De Boeck

1. Inleiding

In onderzoek naar het welzijn van jongeren wordt vaak een onderscheid gemaakt tussen ‘subjectieve’ indicatoren, waarbij men kijkt naar de gemoedstoestand van de jongeren, en ‘objectieve’ indicatoren, waarbij men kijkt naar zaken zoals scholing, armoede of vrijetijdsmogelijkheden (Cops, Op de Beeck, Pleysier & Put, 2012: 139-140). Als we het welzijn van jongeren beter willen begrijpen, doen we er goed aan om zoveel mogelijk de relatie tussen subjectieve en objectieve elementen in kaart te brengen. Gevoelens van welbevinden veronderstellen zowel het bestaan van omstandigheden die zich onafhankelijk (of objectief) van jongeren voordoen, als de mogelijkheid voor jongeren om daar (subjectief) over te oordelen. Beiden kunnen analytisch onderscheiden worden, maar staan in de praktijk niet los van elkaar. Externe omstandigheden hebben een impact op jongeren, of tenminste, jongeren zijn in staat de impact ervan te voelen. Zij zijn, zoals wij allemaal, evaluatieve wezens die voortdurend situaties, het eigen gedrag en dat van anderen aanvoelen en beoordelen (Sayer, 2005: 949-952). In dit hoofdstuk focussen we op een fenomeen dat een grote impact kan hebben op jongeren: pestgedrag. Wetenschappelijk onderzoek heeft reeds herhaaldelijk aangetoond dat dit geen onschuldig probleem is, en op lange termijn zowel bij slachtoffers als bij daders kan leiden tot depressie en andere psychologische problemen (Olweus, 2013, p. 770). De bedoeling van dit hoofdstuk is om – via een meting van het zelfwaardegevoel – een beter zicht te krijgen op het welbevinden van slachtoffers van pestgedrag in Vlaanderen. Daarnaast willen we ook nagaan in welke mate goede relaties met vrienden een buffer kunnen vormen tegen de negatieve gevolgen van zulk slachtofferschap.

We beginnen de bijdrage met een theoretisch kader waarin we aandacht besteden aan de zelfwaardering van jongeren en het belang van interpersoonlijke relaties in de totstandkoming ervan. Daarna overlopen we een aantal specifieke kenmerken van klassiek pestgedrag en de modernere ‘online’ variant, cyberpesten. We ronden af met een bespreking van resultaten uit internationaal onderzoek naar zelfwaardering bij

slachtoffers van pestgedrag, en naar de beschermende invloed van vriendschappen voor deze slachtoffers. In het empirisch luik beschrijven we de bevindingen van ons eigen onderzoek op basis van data uit de JOP-schoolmonitor 2013. We kijken in de eerste plaats hoe het gesteld is met de zelfwaardering van studenten uit de tweede en de derde graad van het Nederlandstalig secundair onderwijs. Vervolgens gaan we de prevalentie van slachtofferschap van (cyber)pesten na bij deze groep jongeren. Ten slotte onderzoeken we meer in detail welke jongeren kampen met een lagere zelfwaardering. We toetsen daarbij in welke mate een lagere zelfwaardering gelinkt is aan slachtofferschap van pestgedrag en de gepercipieerde kwaliteit van interpersoonlijke relaties (met ouders, vrienden en leerkrachten).

2. Achtergrond

2.1 Zelfwaardering en het zelfwaardegevoel: een eerste omschrijving

Het zelfwaardegevoel (*self-esteem*) geeft aan hoe waardevol een persoon zichzelf over het algemeen voelt. Jongeren met een hoge zelfwaardering appreciëren sterk wie ze zijn, vinden dat ze goede kwaliteiten hebben en zouden niet zo snel met anderen van plaats willen wisselen (Rosenberg, 1965; Baumeister, Campbell, Krueger & Vohs, 2003). We spreken hier dus in de eerste plaats over een globale evaluatie van de eigen persoon. Daarnaast kunnen jongeren uiteraard ook meer domeinspecifieke opvattingen hebben, zoals bijvoorbeeld over hoe goed ze zijn in sport of wiskunde (Swann, Chang-Schneider & McClarty, 2007). Zelfwaardering kan echter niet enkel gezien worden als een bewuste, cognitieve evaluatie (*'Ik vind dat ik...'*). Ze bevat ook een sterke affectieve component (*'Ik voel me...'*). Vooral de zogenaamde 'zelfbewuste' emoties zoals trots en schaamte geven uitdrukking aan onze zelfevaluaties (Scheff & Fearon, 2004). Waar de term 'zelfwaardegevoelens' het meest geschikt lijkt om naar die emotionele dimensie te verwijzen, benadrukt 'zelfwaardering' sterker de cognitieve component. Scheff & Fearon (2004: 79) stellen volgens ons terecht dat men in observationeel survey-onderzoek – zoals de JOP-schoolmonitor – vooral die cognitieve component vat, en daarbij grotendeels abstractie maakt van de emotionele dimensie van het zelfwaardegevoel. Wij zullen daarom bij de bespreking van onze eigen resultaten steeds de term 'zelfwaardering' hanteren.

Op basis van deze eerste omschrijving rijst de volgende vraag: hoe komen die ideeën en gevoelens die wij hebben over onszelf tot stand? Men kan deze vraag vanuit verschillende perspectieven benaderen. Binnen de 'interactionistische' stroming in de sociologie en de sociale psychologie werden een aantal zeer invloedrijke inzichten uitgewerkt over de manier waarop we ons zelfbeeld vormgeven via interacties met significante anderen en onze ruimere sociale omgeving. Dit is een mooi vertrekpunt voor deze bij-

drage, waarin interacties met ‘anderen’ – zowel in positieve (vriendschapsbanden) als negatieve (pestgedrag) zin – een belangrijke plaats innemen.

2.2 Het zelfbeeld en onze interpersoonlijke relaties: inzichten uit het (symbolisch) interactionisme

Het menselijk bewustzijn wordt in vergelijking met dat van andere primaten gekenmerkt door een enorme capaciteit tot reflectie over de eigen gevoelens, gedachten en gedragingen. Dit reflexief zelfbewustzijn geeft ons de mogelijkheid om onszelf te zien van ‘buiten uit’, om onszelf te evalueren en daarbij de positie van ‘de andere’ in te nemen (Leary & Tagney, 2003). In een hoofdstuk getiteld *The Consciousness of Self* van zijn befaamde handboek *Principles of Psychology* maakte William James (1890) in dat opzicht als eerste het onderscheid tussen het ‘ik’ en het ‘mij’. Het ‘ik’ verwijst bij James naar het subjectieve, wijzelf als oorsprong van onze gedachten en waarnemingen – oftewel, het zelf als ‘*the knower*’. Het ‘mij’ verwijst naar het objectieve, waarbij we zelf het object van onze eigen gedachten worden – oftewel, het zelf als ‘*the known*’. James benadrukte de rol die de sociale omgeving speelt in de totstandkoming van die zelfreflecties (‘*the social me*’). Daarmee legde hij de basis voor het (symbolisch) interactionisme van latere auteurs zoals Charles Horton Cooley en George Herbert Mead (Schellenberg, 1990). Een uitgebreide bespreking van hun werk zou ons hier te ver leiden. In het kader van deze bijdrage is er echter een belangrijk basisidee dat ons meer inzicht kan geven in de manier waarop we de ideeën over onszelf vormgeven via interpersoonlijke relaties: ‘*the looking glass self*’.

Charles Horton Cooley (1922) stelde dat ons zelfbeeld zich ontwikkelt in interacties met anderen, en dit via een proces dat hij vergelijkt met het kijken naar de eigen weerspiegeling in een glas³⁰:

“As we see our face, figure, and dress in the glass, and are interested in them because they are ours, and pleased or otherwise with them according as they do or do not answer to what we should like them to be; so in imagination, we perceive in another’s mind some thought of our appearance, manners, aims, deeds, character, friends, and so on, and are variously affected by it.” (Cooley, 1922: 184).

De basisstelling van Cooley is dat mensen hun zelfbeeld vormen op basis van de manier waarop ‘ze denken’ dat anderen naar hen kijken. We gebruiken anderen dus als een soort van spiegel om onszelf te kunnen evalueren, maar deze evaluaties hoeven niet noodzakelijk correct te zijn. We kunnen steeds een verkeerde inschatting maken van de wijze waarop anderen ons zien. Cooley onderstreepte het belang van interacties met anderen uit ‘primaire’ groepen. Daarmee verwijst hij naar groepen die gekenmerkt

30. Dit idee van de ander die een rol speelt in de manier waarop wijzelf als ‘subject’ tot stand komen, is niet nieuw. We vinden het reeds terug in de meester-slaaf dialectiek die de Duitse filosoof Georg Wilhelm Friedrich Hegel bespreekt in zijn meesterwerk *Phänomenologie des Geistes* (1807).

worden door intieme contacten en face-to-face relaties (ouders, familie, vrienden...). Dit element uit zijn theorie zal later verder uitgewerkt en bekend worden via de term ‘*significant others*’ (Serpe & Stryker, 2011). Drie elementen spelen volgens Cooley een rol in het *looking glass*-proces: (1) onze indrukken over hoe anderen naar ons kijken, (2) onze indrukken over hoe ze ons beoordelen, en (3) emoties als schaamte en trots die daaruit voortvloeien.³¹ Deze laatste twee emoties spelen ook een prominente rol in het zelfwaardegevoel. Ten slotte benadrukt Cooley in een mooie passage dat velen onder ons zich niet bewust zijn van het *looking glass*-proces:

“Many people of balanced mind and congenial activity scarcely know that they care what others think of them, and will deny, perhaps with indignation, that such care is an important factor in what they are and do. But this is illusion. If failure or disgrace arrives, if one suddenly finds that the faces of men show coldness or contempt instead of the kindliness and deference that he is used to, he will perceive from the shock, the fear, the sense of being outcast and helpless, that he was living in the minds of others without knowing it, just as we daily walk the solid ground without thinking how it bears us up.” (Cooley, 1922: 208)

Bijna een eeuw na de geschriften van Cooley buigen vele onderzoekers zich nog steeds over het verband tussen zelfwaardering en de mate waarin men zich gewaardeerd voelt in relaties met significante anderen. Voor jongeren kijkt men dan vooral naar de kwaliteit van de relatie met ouders, leeftijdsgenoten en leerkrachten (zie bijvoorbeeld Ryan, Stiller & Lynch, 1994; Wilkinson, 2004). In een eerdere JOP-bijdrage geeft Op de Beeck (2009) een mooi overzicht van nationale en internationale publicaties op dit gebied. Ze bespreekt daarbij theorie en onderzoek over het belang van interpersoonlijke relaties voor jongeren en de factoren die daarin een rol spelen (bv. vertrouwen, positieve feedback, *reflected appraisals*). Sommige van die factoren (bv. het belang van ‘*reflected appraisals*’) vinden hun oorsprong in het gedachtegoed van de interactionisten. In het kader van onze analyses volstaat het om hier kort haar algemene conclusie te herhalen: empirisch onderzoek bevestigt over het algemeen de samenhang tussen een hoge zelfwaardering en het hebben van goede banden met ouders, vrienden en leerkrachten (Op de Beeck, 2009). Als positieve interacties met leeftijdsgenoten samenhangen met een hogere zelfwaardering, hoe zit het dan met negatieve interacties zoals pestgedrag?

2.3 Klassiek pesten en cyberpesten: gelijkenissen en verschillen

Volgens de Zweedse psycholoog Dan Olweus (1993) wordt pestgedrag gekenmerkt door drie elementen: (1) het intentioneel stellen van agressieve of negatieve handelingen, (2) herhaaldelijk en gedurende lange tijd, (3) waarbij sprake is van een zekere machtsongelijkheid tussen dader en slachtoffer. De kwaadwillige intenties is wat pesten onderscheidt van ‘plagerijen’. Het herhaaldelijk karakter en de machtsongelijkheid maken dat pesten verschilt van andere gevallen van agressie (bv. een eenmalig gevecht tussen twee groepjes jongeren op een fuif). De agressieve of negatieve gedragingen kunnen uiteenlopen van het verspreiden van leugens tot bedreiging en fysiek geweld.

31. Cooley besteedt dus zowel aandacht aan cognitieve als affectieve aspecten.

Om pestgedrag nog beter te kunnen onderscheiden van een aantal andere fenomenen voegen we zelf nog het volgende toe: de dader-slachtofferrelatie en de context waarbinnen we die relatie kunnen situeren. Negatieve handelingen kunnen enkel 'gedurende langere tijd' plaatsvinden omdat dader en slachtoffer een bepaalde context delen waarbinnen zij elkaar kennen of ontmoeten. Bij jongeren denken we dan in de eerste plaats aan de school, de jeugdbeweging of de sportclub. Wanneer de drie elementen van Olweus' definitie evenwel aanwezig zouden zijn in een familiale context, in de relatie tussen een volwassene en een kind, dan zou men eerder spreken over 'kindermishandeling'. Daarnaast dragen de dader-slachtofferrelatie en de context waarbinnen de agressieve of negatieve handelingen plaatsvinden (bv. tussen klasgenoten op school), er ook toe bij dat pestgedrag meestal niet beschouwd wordt als 'criminaliteit', ook al gaat het vaak over gedragingen die eigenlijk strafbaar gesteld zijn.³² John Lea (2002: 13-20) spreekt in dat opzicht over de '*social relations of crime control*', die steeds mee bepalen of bepaald gedrag al dan niet zal gecriminaliseerd worden. We besluiten dat pestgedrag niet enkel getypeerd wordt door de aard en de frequentie van de handelingen, maar evenzeer door de relatie tussen dader(s) en slachtoffer(s) en de sociale context waarbinnen hun handelingen betekenis krijgen.

Ten slotte kunnen we nog een onderscheid maken tussen twee vormen van pesten: cyberpesten en klassiek pesten. Het eerste onderscheidt zich van het laatste door het gebruik van moderne informatie- en communicatietechnologie zoals de gsm en de computer (Vandebosch & Van Cleemput, 2009). In het algemeen sluiten we ons aan bij Smith, del Barrio en Tokunaga (2012) wanneer zij stellen dat de drie klassieke elementen van Olweus evenzeer van toepassing zijn in het geval van cyberpesten. Toch heeft het gebruik van moderne communicatietechnologieën een aantal van de elementen die we hierboven bespraken in zekere zin ook vervormd. Smith (2012) en Tokunaga (2010) bespreken een aantal factoren die daarin een rol spelen. Ten eerste geven computer en gsm daders van pestgedrag de mogelijkheid om anoniem te blijven in hun relatie met het slachtoffer. Bij klassiek pestgedrag lijkt dit uitgesloten. Daarnaast maken ze het ook mogelijk om schade te berokkenen zonder fysiek contact te hebben of zonder onmiddellijk geconfronteerd te worden met de reactie van het slachtoffer. Bovendien heeft pestgedrag op het internet ook veel meer potentiële toehoorders, denk bijvoorbeeld aan een haatwebsite of een vernederend filmpje op Youtube. Ten slotte wordt het moeilijker voor het slachtoffer om te ontsnappen aan het pestgedrag. Waar het pesten vroeger vaak noodzakelijkerwijs stopte bij het sluiten van de schoolpoort, is het nu vrij eenvoudig voor daders om met behulp van computer/gsm tijd en ruimte te overbruggen, en op een eenvoudige manier slachtoffers te bereiken.

2.4 Slachtofferschap van pestgedrag, zelfwaardering en de (beschermende) rol van vrienden

Er is reeds veel onderzoek gedaan naar het zelfbeeld van jongeren die betrokken zijn bij pestgedrag. Daarbij heeft men gekeken naar de zelfwaardering van daders, slacht-

32. De laatste jaren zien we in de media meer en meer gevallen opduiken van ernstig pestgedrag waar politie en justitie wel degelijk worden ingeschakeld. Het zou interessant zijn om na te gaan welke factoren een rol spelen in de criminalisering van pestgedrag.

offers en zij die aangeven zowel dader als slachtoffer te zijn geweest (zie Pollastri, Cardemil, & O'Donnell, 2010). Aangezien daderschap van pestgedrag in de huidige JOP-schoolmonitor niet bevraagd werd, focussen we hier op de zelfwaardering van slachtoffers en maken we abstractie van de vraag of zij zelf reeds dader zijn geweest. Op basis van een grote meta-analyse van onderzoeken, gepubliceerd tussen 1978 en 1997, komen Hawker & Boulton (2000: 451) tot het volgende besluit:

“Leaving aside these considerations, one of the strengths of the cross-sectional studies of global self-concepts is that they have employed a variety of different, widely used, and empirically validated self-esteem inventories, and consistently found that victims have lower self-esteem than other children.”

Ook uit latere studies blijkt dat slachtoffers van pestgedrag er gemiddeld gezien een negatievere zelfwaardering op na houden dan niet-slachtoffers (Solberg & Olweus, 2003).³³ Over mogelijke verschillen tussen pesten en cyberpesten is nog niet zoveel geweten (Olweus, 2013). In een aantal recente studies werd zowel bij slachtoffers van klassiek als van online pestgedrag een lagere zelfwaardering vastgesteld (Kowalski & Limber, 2013; Olweus, 2012). De studie van Olweus (2012) is interessant omdat hij jongeren die enkel online gepest werden, vergeleek met zij die zowel slachtoffer werden van klassiek als van online pestgedrag. Bij de kleine groep studenten die enkel (of hoofdzakelijk) gepest werd via elektronische middelen, werden negatieve effecten op de zelfwaardering geconstateerd. Bij de grotere groep studenten die zowel slachtoffer werd van traditioneel pesten als van cyberpesten, bleken de additionele negatieve effecten op de zelfwaardering als gevolg van het cyberpesten eerder beperkt te zijn. Verder onderzoek zou kunnen nagaan in welke mate cyberpesten, wanneer het een voortzetting is van klassiek pestgedrag op school, leidt tot extra negatieve gevolgen die niet zouden optreden wanneer het pestgedrag aan de schoolpoort zou stoppen.

In de sociale psychologie zijn een aantal theorieën voorhanden die de mechanismen beschrijven aan de hand waarvan we de relatie tussen slachtofferschap en een lagere zelfwaardering kunnen verklaren. De *'Identity control theory'*, bijvoorbeeld, ziet identiteitsontwikkeling als een voortdurende reeks van feedbackloops waarbij men de discrepantie probeert te minimaliseren tussen het zelfbeeld en de reacties van anderen (Burke, 1991).³⁴ Pestgedrag zorgt ervoor dat de identiteit van een jongere door anderen in negatieve zin wordt geverifieerd. Wanneer die anderen zich in een machtigere positie dan het slachtoffer bevinden, kan dit sterke gevoelens van verdriet en angst teweegbrengen (Stets & Burke, 2005: 12). Een sterke zelfwaardering kan daartegen optreden als een soort buffer (Cast & Burke, 2002). Deze bescherming heeft echter een dynamisch karakter en is daardoor niet onuitputtelijk. Cast en Burke (2002: 1043) vergelijken onze zelfwaardering in dat opzicht met een energiereservoir dat zelf ook bijgevuld moet worden. Wanneer dit niet gebeurt, en de identiteit van een jongere

33. Een laag zelfbeeld is overigens slechts één van de vele psychosociale problemen die gelinkt worden aan pestgedrag. Op basis van een uitstekende meta-analyse van 29 longitudinale studies vinden Tfofi, Farrington, Lösel en Loeber (2011) een sterke relatie tussen slachtofferschap van pestgedrag en depressie op latere leeftijd.

34. De invloed van de eerder besproken Charles Horton Cooley is hier duidelijk zichtbaar.

wordt langdurig op negatieve wijze geverifieerd, kan de zelfwaardering na verloop van tijd dalen. We moeten echter oppassen dat we de zaken niet te eenzijdige voorstellen. Een lagere zelfwaardering kan zowel oorzaak als gevolg zijn van pestgedrag. Een aantal studies heeft aangetoond dat er vaak reeds sprake is van een laag zelfbeeld en andere psychosociale problemen alvorens de jongere gepest wordt (Boulton & Smith, 1994). Deze factoren zorgen ervoor dat de jongere een groter risico loopt om als slachtoffer uitgekozen te worden (Griffin & Gross, 2004).

De *'friendship protection hypothesis'* stelt dat vriendschappen de jongere kunnen beschermen tegen negatieve ervaringen zoals slachtofferschap en de gevolgen ervan (Boulton, Trueman, Chau, Whitehand & Amatya, 1999). Die bescherming kan op verschillende manieren een rol spelen. Ten eerste kunnen vriendschappen ervoor zorgen dat een jongere minder snel het risico loopt om slachtoffer te worden (Kendrick, Jutengren & Stattin, 2012). Daarnaast kunnen vriendschappen er ook voor zorgen dat de gevolgen van slachtofferschap minder zwaar doorwegen of als minder erg gepercipieerd worden (Rigby, 2000; Woods, Done & Kalsi, 2009). Vriendschappen kunnen ervoor zorgen dat het reservoir van zelfwaardering – om de woorden van Cast en Burke (2002) te gebruiken – niet leegloopt. Het plaatje wordt echter complexer wanneer we weten dat jongeren met een laag zelfwaardegevoel ook vaak minder goede sociale vaardigheden hebben om vriendschappen aan te gaan of actieve stappen te ondernemen om het pestgedrag te doen stoppen (Smith, Talamelli, Cowie, Naylor & Chauhan, 2004). Dit maakt hen dubbel kwetsbaar: zowel voor, tijdens als na het pestgedrag. Het lijkt erop dat er sprake is van een complexe interactie tussen het zelfwaardegevoel van jongeren, hun vriendschapsbanden en slachtofferschap van pestgedrag, waarbij deze drie factoren elkaar wederzijds kunnen beïnvloeden gedurende een bepaalde tijdspanne (Boulton, Smith & Cowie, 2010). Het zal ons in deze bijdrage niet lukken om alle verstrengelingen in deze knoop bloot te leggen. We concentreren ons daarom op een goed afgebakende vraag die we via ons empirisch onderzoek wel kunnen beantwoorden: ligt de zelfwaardering lager bij jongeren die én slachtoffer zijn van pestgedrag én geïsoleerd staan wanneer we hen vergelijken met zij die ook slachtoffer zijn, maar wel over goede vriendschapsbanden beschikken? Een positief antwoord op deze vraag is een noodzakelijke, maar zeker geen voldoende voorwaarde voor de geldigheid van de *'friendship protection hypothesis'*.

3. Data en methoden

De JOP-schoolmonitor 2013 werd zowel afgenomen bij een steekproef van scholieren uit Nederlandstalige secundaire scholen in drie grootsteden (Antwerpen, Brussel en Gent, N = 1898) als bij een steekproef van scholieren uit niet-grootstedelijke secundaire scholen in Vlaanderen (N = 2790).³⁵ We beperken ons hier tot een analyse van data die verzameld werden bij de scholieren uit de tweede en de derde graad. Voor de beschrijvende analyses (zie verder 4.1) hielden we de 'Vlaamse' en de 'grootstedelijke'

35. Meer info over steekproeftrekking en responsgraad is te vinden in het inleidende hoofdstuk.

steekproeven gescheiden en voerden we bovendien voor elke steekproef een weging door om de representativiteit te verhogen.³⁶ Voor de multivariate analyses (zie verder 4.2) voegden we beide – ongewogen – steekproeven samen, en namen we de vestigingsplaats van de school op als controlevariabele.³⁷ Een beschrijving van de sociaal-demografische samenstelling van de totale steekproef (naar geslacht, onderwijsvorm, vestigingsplaats van de school, leeftijd en financiële ruimte van de student),³⁸ en tevens van alle variabelen die gebruikt werden in de analyses, is te vinden in tabel 5.1.

Tabel 5.1. Beschrijving van de totale steekproef: 2de en 3de graad secundair onderwijs in Vlaanderen en drie grootsteden (N = 4688).

Geslacht				
Jongens	49.85%			
Meisjes	50.15%			
Onderwijsvorm				
Aso/kso	43.73%			
Tso	31.16%			
(d)Bso	25.11%			
Vestigingsplaats school				
Vlaanderen	62.24%			
Antwerpen-Gent	15.68%			
Brussel	22.08%			
Leeftijd	Gem: 17.03	SD: 1.53	Min: 13	Max: 25
Financiële ruimte	Gem: 4.68	SD: 1.05	Min: 1	Max: 6
Zelfwaardering	Gem: 72.28	SD: 17.16	Min: 0	Max: 100
Slachtofferschap pesten				
Nooit	88.5%			
1 keer	6.36%			
Meermaals	5.11%			
Slachtofferschap cyberpesten				
Nooit	92.2%			
1 keer	4.22%			
Meermaals	3.56%			
Relatie vader	Gem: 62.49	SD: 27.80	Min: 0	Max: 100
Relatie moeder	Gem: 78.85	SD: 22.56	Min: 0	Max: 100
Relatie leerkrachten	Gem: 64.42	SD: 18.46	Min: 0	Max: 100
Relatie vrienden en kennissen	Gem: 4.11	SD: 0.774	Min: 1	Max: 5

Bron: JOP-schoolmonitor (2013) – 2de en 3de graad.

36. Meer info over de weging is te vinden in het inleidende hoofdstuk.

37. Aangezien Brussel de meest multiculturele en kosmopolitische stad is, en in vergelijking met de Vlaamse grootsteden Antwerpen en Gent toch nog een aparte positie inneemt, maken we voor onze multivariate analyses een onderscheid tussen Brussel enerzijds en Antwerpen-Gent anderzijds.

38. Jongeren dienden op een 6-puntenschaal gaande van 'zeer moeilijk' tot 'zeer gemakkelijk' aan te geven in welke mate hun gezin kan rondkomen met het beschikbare inkomen.

Zelfwaardering werd bevraagd aan de hand van vier stellingen (bv. 'Ik vind dat ik trots kan zijn op wie ik ben'). De jongeren dienden te reageren op deze stellingen via een 5-puntenschaal gaande van 'helemaal niet akkoord' tot 'helemaal akkoord'. De antwoordscores werden samengenomen om een schaalte te creëren met waarden gaande van 0 tot 100, waarbij hogere waarden wijzen op een positievere zelfwaardering.³⁹ Onze meting is gebaseerd op de schaal voor 'positief zelfbeeld' die ontwikkeld werd op basis van de '*self-esteem*'-schaal van Rosenberg (1965). Deze schaal werd ook in voorgaande JOP-monitors gebruikt (zie Op de Beeck, 2009; Jacobs & Cops, 2013).

Daarnaast werd aan de jongeren gevraagd om via een 5-puntenschaal gaande van 'nooit' tot 'meer dan drie keer' aan te geven hoe vaak ze het laatste jaar hadden meegemaakt dat ze gepest werden. Daarbij werd zowel gepeild naar pesten via het internet als pesten zonder gebruik van het internet. De antwoorden werden opnieuw gecodeerd zodat er zowel voor wat betreft klassiek pesten als cyberpesten drie groepen van respondenten overbleven: zij die nooit gepest werden, zij die een keer gepest werden en zij die meermaals gepest werden.⁴⁰ We maken hier gebruik van een algemene meting die alle gedragingen omvat die de respondent zelf als pestgedrag definieert. Zo een algemene vraag wordt regelmatig gebruikt in onderzoek naar (cyber) pesten, maar daar wordt ze meestal wel voorafgegaan door een korte omschrijving van wat de onderzoekers verstaan onder het fenomeen (zie bijvoorbeeld Slonje & Smith, 2008).

Ten slotte werden ook vragen gesteld over de relatie van de jongere met ouders, leerkrachten en vrienden. Er werd gepeild naar de relatie met de ouders door de jongere telkens vier stellingen voor te leggen: eerst over de emotionele band met de vader (bv. 'Mijn vader helpt mij goed als ik het moeilijk heb'), dan over de emotionele band met de moeder (bv. 'Als ik met mijn moeder over problemen praat, dan helpt zij mij echt'). De jongeren konden reageren op elk van deze stellingen via een 5-punten schaal gaande van 'nooit' tot 'altijd'. Op basis daarvan werden dan twee gesommeerde schalen aangemaakt met waarden die telkens oplopen van 0 tot 100.⁴¹ Hoe hoger de score op deze schalen, hoe sterker de emotionele band met vader of moeder. Ook de kwaliteit van de relatie met leerkrachten wordt in de analyses opgenomen aan de hand van een somschaal gaande van 0 tot 100, waarbij hogere waarden wijzen op een betere relatie.⁴² Deze werd aangemaakt op basis van de reacties van de jongeren op drie stellingen (bv. 'De leerkrachten op school respecteren mij'). Er kon telkens gereageerd worden via een 5-puntenschaal gaande van 'helemaal niet akkoord' tot 'helemaal akkoord'. De band met vrienden werd slechts

39. Zie tabel 5.a (in bijlage) voor een analyse van de meeteigenschappen van deze somschaal.

40. We maken een onderscheid tussen zij die een keer en zij die meermaals gepest werden op basis van de definitie van Olweus (zie hoger, paragraaf 2.3) waarin het herhaaldelijk karakter van het pestgedrag als een belangrijk element wordt gezien.

41. Zie tabel 5.b en tabel 5.c (in bijlage) voor een analyse van de meeteigenschappen van deze twee somschalen.

42. Zie tabel 5.d (in bijlage) voor een analyse van de meeteigenschappen van deze somschaal.

door middel van een vraag nagegaan. De jongere werd gevraagd om een oordeel te vellen over zijn sociale contacten met vrienden en kennissen via een 5-puntenschaal gaande van ‘helemaal niet tevreden’ tot ‘helemaal tevreden’. Hoewel we hier in het algemeen spreken over ‘interpersoonlijke relaties’, zijn er toch duidelijk inhoudelijke verschillen in onze operationalisering naargelang het de relatie van de jongere met zijn ouders dan wel met leerkrachten of vrienden betreft. In onze meting van de relatie met ouders gaat het vooral om percepties van emotionele betrokkenheid, voor wat de relatie met leerkrachten betreft peilen we vooral naar wederzijds respect en erkenning, wanneer het gaat over vrienden vragen we heel algemeen naar ‘tevredenheid’ met de relatie. We moeten dit in ons achterhoofd houden bij de interpretatie van de resultaten.

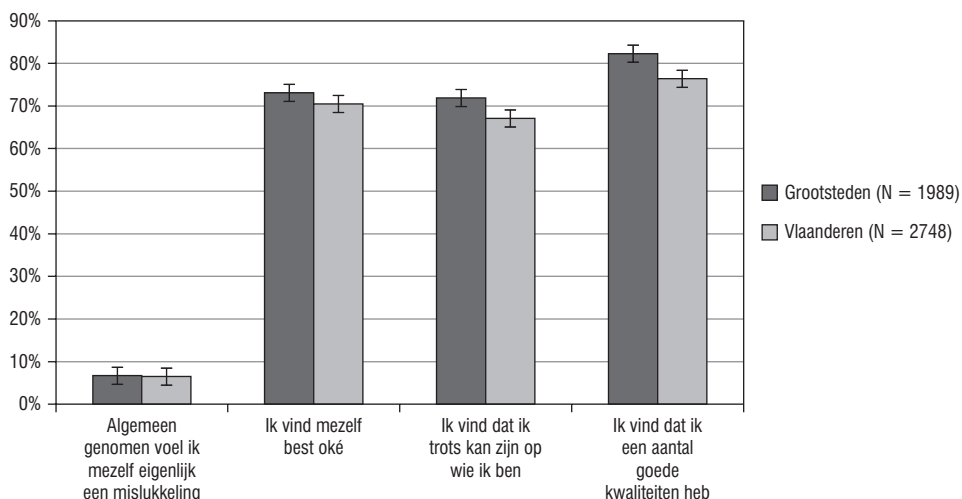
Alvorens we in de volgende sectie van deze bijdrage overgaan tot een bespreking van de resultaten van onze beschrijvende en multivariate analyses, verdient er nog een methodologische kwestie onze aandacht. Onze respondenten werden namelijk niet volledig onafhankelijk van elkaar geselecteerd – een basisassumptie van de meeste statistische analysetechnieken – maar in clusters van klassen en scholen. Deze clustering kan een impact hebben op de betrouwbaarheid waarmee we onze resultaten kunnen generaliseren van steekproef naar populatie (Hox, 2010: 4-7). We zijn de mogelijke impact van dit cluster-effect in onze regressiemodellen nagegaan aan de hand van de ‘*intra-class correlation coefficient*’ (ICC) (Hox, 2010: 14-15). Zowel voor het klas- als voor het schoolniveau was de ICC in elk van onze modellen gelijk aan nul. Dit wil zeggen dat het cluster-effect in onze analyses minimaal is en dat we dus ook geen specifieke statistische technieken (bv. *multilevel models*) dienen aan te wenden om dit effect in rekening te brengen.

4. Bevindingen

4.1 Zelfwaardering en de prevalentie van slachtofferschap van (cyber)pesten

Hoe zit het met de zelfwaardering van jongeren die schoollopen in de tweede en derde graad van het Nederlandstalig secundair onderwijs? Uit tabel 5.2 blijkt dat de meeste jongeren een vrij positief beeld schetsen van zichzelf. Zowel in de Vlaamse als de grootstedelijke steekproef geven telkens minstens zeven op de tien scholieren aan dat ze zichzelf best oké vinden en dat ze een aantal goede kwaliteiten hebben. Het percentage jongeren dat akkoord gaat met de verschillende stellingen ligt telkens iets hoger in de grootsteden. Dit heeft waarschijnlijk te maken met een aantal structurele en culturele kenmerken van de jongerenpopulatie in grote steden, waar we over het algemeen toch een grotere mix vinden van sociaal-economische posities, culturen en religies dan elders. Interessant voor ons in dat opzicht is een recente bijdrage van Cops, Op de Beeck, Pleysier en Put (2012) waaruit blijkt dat (strikt gelovige) moslim

jongeren – meer aanwezig in de steden – een hogere zelfwaardering rapporteren.⁴³ In de multivariate analyses (zie 4.2) nemen we de antwoorden van de jongeren op de vier stellingen samen in een zelfwaarderingsschaal en onderzoeken we verder in welke mate de gemiddelde zelfwaardering verschilt in functie van een aantal achtergrondkenmerken van de jongeren zoals geslacht, leeftijd en gevolgde onderwijsvorm (aso/kso, tso of bso).

Bron: JOP-schoolmonitor (2013) – 2de en 3de graad.

Figuur 5.1. Percentage scholieren dat (helemaal) akkoord gaat met de stellingen over zelfwaardering.

De prevalentie van slachtofferschap van zowel klassiek pesten als cyberpesten ligt eerder laag in de tweede en derde graad van het Nederlandstalige secundair onderwijs (zie tabel 5.3). Zowel in de grootsteden als in de rest van Vlaanderen geeft ongeveer 90% van de scholieren aan dat ze het voorbije jaar geen slachtoffer werden. Ongeveer een op de tien scholieren werden een of meerdere keren slachtoffer. De prevalentie van slachtofferschap van cyberpesten ligt in beide steekproeven iets lager dan die van klassiek pestgedrag. Methodologische verschillen (samenstelling van de steekproef, de meting van pestgedrag, referentieperiode) maken het echter uitermate moeilijk om onze cijfers te vergelijken met die van andere studies. In een ander onderzoek bij Vlaamse

43. Zoals de auteurs ook zelf in hun bijdrage aangeven, is het echter niet duidelijk hoe we deze bevinding dienen te interpreteren. Er speelt waarschijnlijk een moeilijk te ontwarren mix van inhoudelijke (heeft 'zelfwaardering' wel dezelfde status en empirische inhoud in verschillende culturen?) en methodologische factoren. Op een dieper niveau stuit men hier op de ontologische en epistemologische assumpties die sociale wetenschappers (moeten) maken in hun analyses. We kunnen hier in het kader van deze bijdrage niet dieper op ingaan.

jongeren (9 tot 19 jaar) werd ook gebruikgemaakt van een algemene vraag naar de prevalentie van cyberpesten, maar wel tijdens de laatste drie maanden. Daar kwam men uit bij een gelijkaardig slachtofferpercentage van ongeveer 11 % (Vandebosch, Van Cleemput, Mortelmans & Walrave, 2006: 102). Recenter onderzoek in zowel Nederlandstalige als Franstalige scholen kwam uit bij een hoger percentage van 34.3 %, maar daar werd geen referentieperiode aangegeven (zie Walrave, Demoulin, Heirman & Van Der Perre, 2009: 32). Wat de prevalentie van klassiek pesten betreft, vonden we geen onderzoek waar zowel de vraagstelling als de doelgroep gelijkaardig genoeg waren om zinvolle vergelijkingen toe te laten.⁴⁴

Tabel 5.2. Prevalentie slachtofferschap van klassiek pesten en cyberpesten (in percentages).

Klassiek pesten			
	Nooit	1 keer	Meermaals
Vlaanderen (N = 2747)	88.2	6.7	5.1
Grootsteden (N = 1844)	89.7	5.7	4.6
Cyberpesten			
	Nooit	1 keer	Meermaals
Vlaanderen (N = 2748)	92.1	4.5	3.4
Grootsteden (N = 1844)	92.7	3.7	3.6

Bron: JOP-schoolmonitor (2013) – 2de en 3de graad.

In de literatuur wordt vaak gesproken over een overlap in het slachtofferschap van klassiek en online pestgedrag: jongeren zouden vaak slachtoffer worden van beide. Het internet wordt in dat opzicht gezien als *‘een virtuele uitbreiding van de speelplaats’*, een plek waar het pesten voor een groep jongeren ook verder doorgaat na de schooluren (Walrave et al., 2009: 44). Ook in onze steekproef blijkt een zekere overlap te bestaan (tabel 5.4). Zowel in de Vlaamse als in de grootstedelijke steekproef werden 4 à 5 % van de studenten het voorbije jaar op zijn minst een keer slachtoffer van beide vormen van pestgedrag. Dat is een iets hoger percentage dan zij die enkel slachtoffer werden van online pestgedrag. Ongeveer 6 tot 7 % werd enkel slachtoffer van klassiek pestgedrag.

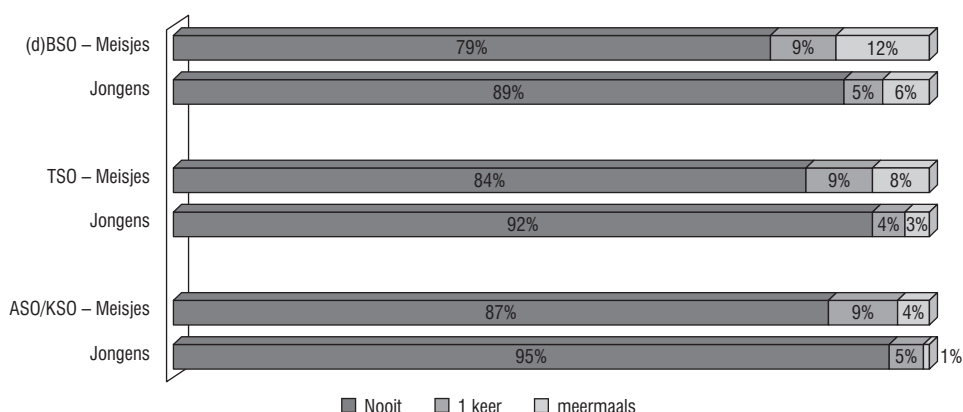
44. In onderzoek waar men geen algemene vraag stelt naar slachtofferschap van ‘pesten’, maar een lijst van specifieke gedragingen voorlegt aan de respondenten (bv. geduwd worden, lelijke berichtjes krijgen, uitgescholden worden op het internet), komt men tot prevalentiecijfers die véél hoger liggen (Vandebosch et al., 2006; Walrave et al., 2009). Het nadeel is dat men hier geen rekening houdt met het feit dat pesten zich niet enkel onderscheidt door de aard en de frequentie van de gedragingen, maar evenzeer door de specifieke context waarbinnen deze plaatsvinden en betekenis krijgen (zie supra 2.4). Een ‘duw’ of een ‘lelijk bericht’ alleen zijn niet voldoende om over pestgedrag te spreken.

Tabel 5.3. Overlap in slachtofferschap van klassiek pesten en cyberpesten (in percentages).

	Nooit slachtoffer	Enkel klassiek pesten	Enkel cyberpesten	Zowel klassiek als cyberpesten
Vlaanderen (N = 2745)	85.1	7.1	3.1	4.7
Grootsteden (N = 1843)	86.5	6.2	3.1	4.2

Bron: JOP-schoolmonitor (2013) – 2de en 3de graad.

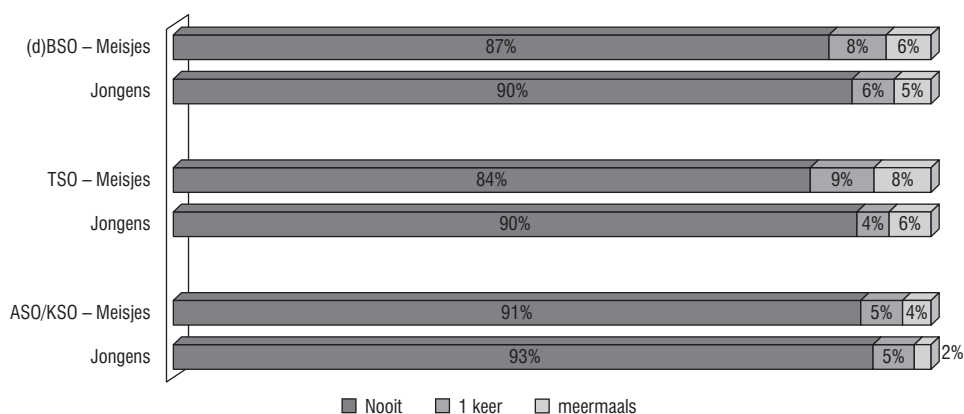
In de figuren 5.2 en 5.3 hebben we de frequentie van zelfgerapporteerd slachtofferschap van klassiek pestgedrag uitgesplitst naar geslacht en onderwijsvorm.⁴⁵ In de Vlaamse steekproef ligt de prevalentie van slachtofferschap hoger bij meisjes dan bij jongens, en dit zowel in aso/kso, tso als (d)bso. Over het algemeen geeft in het (d) bso en tso een hoger percentage jongeren aan dat ze het voorbije jaar slachtoffer zijn geworden. In (d)bso geeft maar liefst 12% van de meisjes aan reeds meermaals slachtoffer te zijn geworden van pestgedrag. Dit contrasteert sterk met het aso/kso, waar slechts 1% van de jongens het voorbije jaar meermaals slachtoffer werd. De verschillen in slachtofferschap naargelang geslacht ($X^2 = 44.27$, $df = 2$, $p = .00$) en onderwijsvorm ($X^2 = 36.72$, $df = 4$, $p = .00$) zijn significant. Figuur 5.2 laat zien dat de verschillen in slachtofferschap naargelang geslacht veel kleiner zijn in de grootstedelijke steekproef. Deze kleine verschillen zijn niet significant ($X^2 = 5.13$, $df = 2$, $p = .077$). Ook de verschillen naargelang onderwijsvorm zijn veel minder uitgesproken, maar wel nog significant ($X^2 = 10.36$, $df = 4$, $p = .035$).

Bron: JOP-schoolmonitor (2013) – 2de en 3de graad.

Figuur 5.2. Zelfgerapporteerd slachtofferschap van klassiek pestgedrag naar geslacht en onderwijsvorm – Vlaanderen.

45. Omdat de percentages afgerond werden, is het mogelijk dat de totalen in de figuren soms uitkomen op 99% of 101% in plaats van 100%.

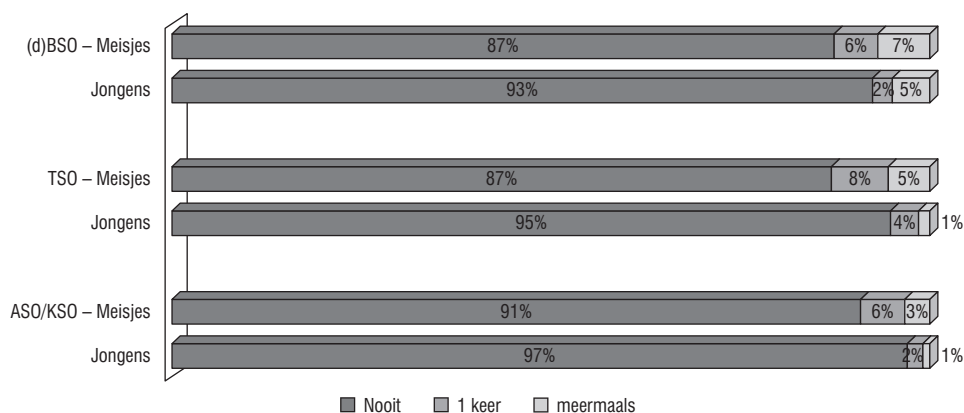

Figuur 5.3. Zelfgerapporteerd slachtofferschap van klassiek pestgedrag naar geslacht en onderwijsvorm – grootsteden.

Bron: JOP-schoolmonitor (2013) – 2de en 3de graad.

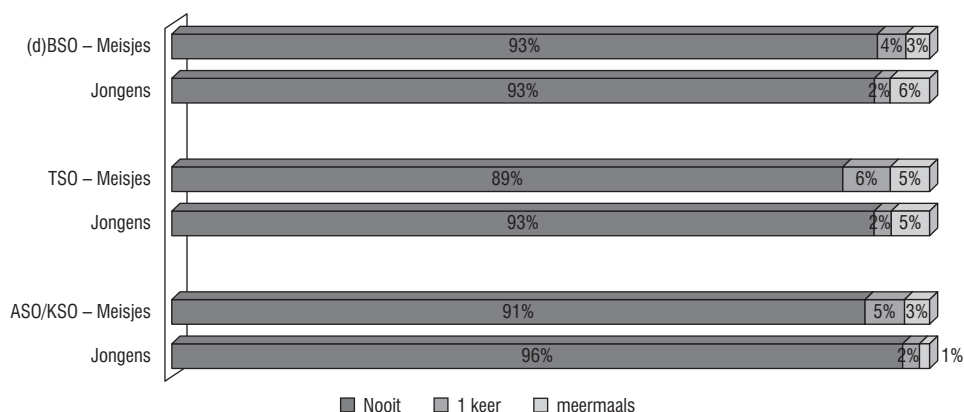
In de figuren 5.4 en 5.5, ten slotte, hebben we dezelfde oefening gedaan, maar dan voor online pestgedrag.⁴⁶ Ook hier zien we in de Vlaamse steekproef dat in alle onderwijsvormen het slachtofferpercentage iets hoger ligt bij de meisjes dan bij de jongens. De prevalentie van slachtofferschap ligt zowel voor jongens als voor meisjes ook iets lager in het aso/kso dan in het tso of in het (d)bso. Zowel de verschillen naargelang geslacht ($X^2 = 33.91$, $df = 2$, $p = .00$) als onderwijsvorm ($X^2 = 36.72$, $df = 4$, $p = .00$) zijn significant. In de grootstedelijke steekproef zijn de verschillen naargelang geslacht ($X^2 = 10.61$, $df = 2$, $p = .005$) en onderwijsvorm ($X^2 = 8.39$, $df = 4$, $p = .078$) terug minder uitgesproken, en enkel in het geval van geslacht significant. In eerder onderzoek werd regelmatig vastgesteld dat zelfgerapporteerd slachtofferschap van zowel klassiek pesten als cyberpesten steeds iets hoger ligt bij meisjes (Vandebosch et al., 2006; Walrave et al., 2009). Het is moeilijk te zeggen waaraan dit precies ligt. Het kan zijn dat meisjes gevoeliger zijn voor bepaalde negatieve gedragingen en deze sneller beschouwen als pestgedrag. Pestgedrag neemt mogelijks ook andere vormen aan bij meisjes. Het kan ook zijn dat jongens minder snel durven toegeven dat ze gepest worden. Wij stellen hier wel vast dat de geslachtsverschillen veel minder uitgesproken zijn in de grootsteden. Verder onderzoek zal moeten uitwijzen hoe deze bevindingen verklaard kunnen worden. Mogelijks speelt de sociaal-demografische samenstelling van de grootstedelijke steekproef – veel diverser op sociaal-economisch, cultureel en religieus gebied – hierin een rol.

46. Omdat de percentages afgerond werden, is het mogelijk dat de totalen in de figuren soms uitkomen op 99% of 101% in plaats van 100%.

Bron: JOP-schoolmonitor (2013) – 2de en 3de graad.

Figuur 5.4. Zelfgerapporteerd slachtofferschap van cyberpesten naar geslacht en onderwijsvorm – Vlaanderen.

Bron: JOP-schoolmonitor (2013) – 2de en 3de graad.

Figuur 5.5. Zelfgerapporteerd slachtofferschap van cyberpesten naar geslacht en onderwijsvorm – grootsteden.

4.2 Welke jongeren hebben een lagere zelfwaardering? Een toets van de relatie tussen zelfwaardering, slachtofferschap en de gepercipieerde kwaliteit van interpersoonlijke relaties

In een volgende stap combineren we beide steekproeven en onderzoeken we op meer gedetailleerde wijze welke jongeren zichzelf negatiever waarden dan anderen. We kijken daarbij naar de impact van een aantal sociaal-demografische achtergrondvariabelen, slachtofferschap van (cyber)pesten, en de kwaliteit van interpersoonlijke relaties

met ouders, vrienden en leerkrachten. We bouwen een reeks van regressiemodellen op waarbij we in elk model de impact van een aantal variabelen op de zelfwaardering nagaan. De resultaten zijn terug te vinden in tabel 5.4. In eerste instantie bespreken we elk model en kijken we welke variabelen een significant effect hebben op de zelfwaarderingsscore. Daarna gaan we dieper in op een andere belangrijke vraag: hoe substantieel zijn die effecten nu? Dit doen we aan de hand van de visualisatie van een aantal effecten uit onze regressiemodellen in figuur 5.6 en figuur 5.7.

Tabel 5.4. Meervoudige lineaire regressieanalyse met zelfwaardering als afhankelijke variabele (ongestandaardiseerde coëfficiënten).

	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4
Intercept	37.986	42.794	10.91	11.680
Achtergrondvariabelen				
Meisjes (Ref. cat: Jongens)	-6.214 ***	-5.571***	-5.641***	-5.649***
Leeftijd	1.172***	1.013***	1.048***	1.052***
Onderwijsvorm (Ref. cat: aso/kso)				
Tso	-.448	.039	-.954	-.920
(d)Bso	-.672	-.051	-.776	-.755
Financiële ruimte	3.518 ***	3.190***	1.557***	1.566***
Vestigingsplaats school (Ref. cat: Vlaanderen)				
Antwerpen-Gent	2.037 **	1.891**	2.391***	2.394***
Brussel	4.258 ***	4.221***	3.539***	3.563***
Slachtofferschap				
Pesten (Ref. cat: Nooit)				
1 keer		-3.454***	-2.327*	1.034***
Meermaals		-10.530***	-6.973***	-17.707***
Cyberpesten (Ref. cat: Nooit)				
1 keer		-1.800	-1.251	-1.172
Meermaals		-9.680***	-6.750***	-7.034***
Interpersoonlijke relaties				
Relatie vader			.061***	.062***
Relatie moeder			.076***	.075***
Relatie leerkrachten			.102***	.102***
Relatie vrienden			5.541***	5.334***
Interactie-termen				
Relatie vrienden * 1 keer gepest				-.870***
Relatie vrienden * meermaals gepest				2.929**
Samenvattende gegevens				
N	4427	4326	4126	4126
Adj. R ²	10%	13.7%	25.6%	25.6%

** p < .01; *** p < .001

Bron: JOP-schoolmonitor (2013) – 2de en 3de graad.

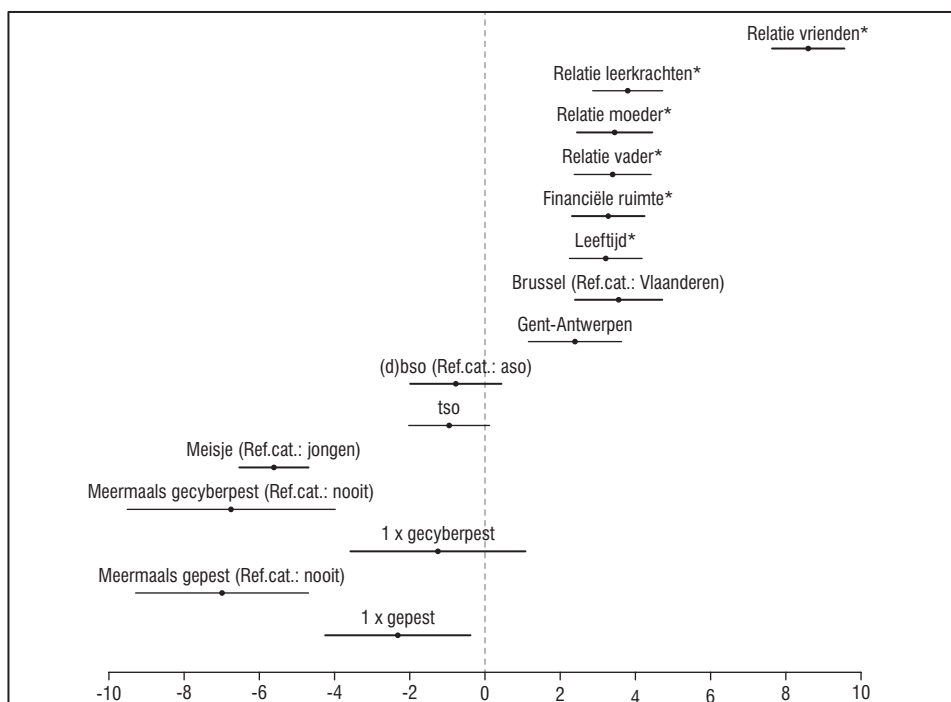
In het eerste model gaan we na in hoeverre de zelfwaardering varieert in functie van een aantal achtergrondkenmerken van de jongeren. In lijn met wat in eerder JOP-onderzoek werd vastgesteld, scoren meisjes significant lager op de zelfwaarderingsschaal dan jongens (Op de Beeck, 2009).⁴⁷ Daarnaast stellen we vast dat oudere leerlingen gemiddeld gezien een iets hogere zelfwaardering rapporteren, en dat ook de gepercipieerde financiële ruimte van het gezin een effect heeft. Jongeren die aangeven dat hun gezin gemakkelijk kan rondkomen met het beschikbare inkomen, rapporteren een hogere zelfwaardering. We vinden geen verschillen naargelang jongeren in het aso/kso, tso of (d)bso zitten. Tot slot wordt bevestigd wat we reeds in de beschrijvende analyses konden vaststellen: jongeren in de grote steden – Brussel, Gent, Antwerpen – rapporteren een significant hogere zelfwaardering.

In het tweede model vergelijken we de zelfwaardering bij slachtoffers en niet-slachtoffers van (cyber)pesten. We stellen vast dat vooral zij die meermaals gepest worden, zichzelf negatiever waarderen. Dit is zowel het geval bij klassiek pesten als cyberpesten. We moeten echter in het achterhoofd houden dat dit niet noodzakelijk twee aparte categorieën van slachtoffers zijn. In onze beschrijvende analyses legden we reeds de gedeeltelijke overlap tussen beide vormen van slachtofferschap bloot (zie hoger, tabel 5.3).⁴⁸ De verschillen tussen zij die nooit en zij die slechts eenmaal gepest werden, zijn veel kleiner, en in het geval van cyberpesten zelfs niet te veralgemenen naar de populatie.

Wat gebeurt er met de relatie tussen slachtofferschap van pestgedrag en de zelfwaardering eens we de gepercipieerde kwaliteit van interpersoonlijke relaties in rekening brengen? In ons derde model worden in eerste instantie vooral de eerdere bevindingen van Op de Beeck (2009) bevestigd. Zij die sterkere banden hebben, rapporteren een hogere zelfwaardering. Dit geldt zowel voor de band met moeder, vader, leerkrachten als vrienden. We zien ook dat de verschillen in de zelfwaardering naargelang slachtofferschap – en dan kijken we vooral naar de verschillen tussen zij die ‘nooit’ en zij die ‘meermaals’ gepest werden – kleiner worden als gevolg van het in rekening brengen van deze interpersoonlijke banden. Dat wil zeggen dat een gedeelte van de variatie in zelfwaardering die we eerder toeschreven aan slachtofferschap, eigenlijk mee bepaald wordt door verschillen in de gepercipieerde kwaliteit van de interpersoonlijke relaties. Slachtofferschap blijft echter een grote rol spelen: de verschillen in zelfwaardering tussen slachtoffers en niet-slachtoffers blijven significant.

47. In de psychologische literatuur zijn veel verklaringen te vinden voor deze geslachtsverschillen, een uitzetting zou ons te ver leiden in het kader van deze bijdrage.

48. In een aanvullende analyse gingen we ook het interactie-effect tussen beide vormen van slachtofferschap na. We vergeleken met andere woorden de zelfwaardering van (1) jongeren die het voorbije jaar geen slachtoffer werden, (2) zij die (een keer of meermaals) slachtoffer werden van een vorm van pestgedrag, en (3) zij die (een keer of meermaals) slachtoffer werden van zowel klassiek pestgedrag als van cyberpesten. Door het kleine aantal respondenten in bepaalde combinaties van deze variabelen waren de effecten echter onstabiel en moeilijk met voldoende betrouwbaarheid te generaliseren naar de populatie.

Opm. Continue variabelen (aangeduid met *) werden gestandaardiseerd.

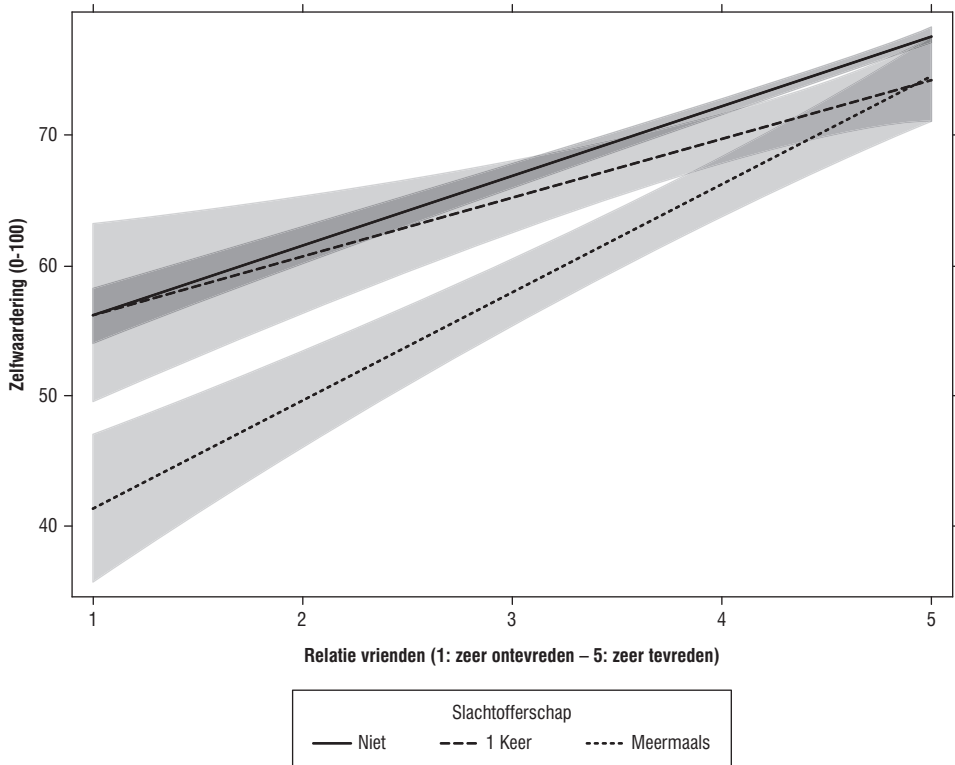
Bron: JOP-schoolmonitor (2013) – 2de en 3de graad.

Figuur 5.6. Relatief effect van elke onafhankelijke variabele (met betrouwbaarheidsinterval) op de zelfwaardering van jongeren.

Hoe substantieel is elk van de hierboven besproken effecten nu eigenlijk? Alvorens we in model 4 een aantal interactie-effecten toevoegen (waardoor de interpretatie van de hoofdeffecten verandert), hebben we de resultaten van ons derde model gestandaardiseerd en gevisualiseerd in figuur 5.6.⁴⁹ Linksonder staan de variabelen die het sterkste gelinkt zijn aan een lagere zelfwaardering, rechtsboven degene die zorgen voor een hogere zelfwaardering. De horizontale as onderaan de figuur geeft aan hoe groot het positieve of negatieve effect van elke variabele is op de zelfwaarderingsschaal (die waarden aanneemt van 0 tot 100). De sterkste negatieve effecten vinden we bij diegenen die meermaals slachtoffer waren van (cyber)pestgedrag. Zij scoren gemiddeld 7 punten lager op onze schaal. Dit effect is vergelijkbaar met dat van geslacht: meisjes scoren gemiddeld 6 punten lager dan jongens. Het grootste positieve effect komt van

49. Hiervoor hebben we gebruikgemaakt van een procedure voorgesteld door Andrew Gelman (2008), waarbij de regressiecoëfficiënten van de continue onafhankelijke variabelen herschaald worden door ze te centreren en te delen door twee standaardafwijkingen. De figuur geeft het verschil op de zelfwaarderingsscore weer wanneer men, voor een bepaalde onafhankelijke continue variabele, een jongere die een standaardafwijking boven het gemiddelde scoort zou vergelijken met een jongere die een standaardafwijking onder het gemiddelde scoort. De categorische variabelen werden niet gestandaardiseerd. Inhoudelijk houdt het ook weinig steek om te spreken over 'een standaardafwijking verschil in geslacht'.

de variabele vriendschapsrelaties. Zij die zeer tevreden zijn over hun sociale contacten met vrienden scoren gemiddeld bijna 9 punten hoger op de schaal dan zij die dat niet zijn. Tevredenheid met vriendschapsrelaties blijkt een sterker positief effect te hebben dan de perceptie van de kwaliteit van relaties met ouders en leerkrachten.

Figuur 5.7. Zelfwaardering in functie van de interactie tussen slachtofferschap en vriendschapsrelaties.

Tot slot komen we bij onze centrale onderzoeksvraag terecht: kunnen we ondersteuning vinden voor de ‘beschermende impact’ van vriendschappen? In model 3 stelden we vast dat slachtoffers van (cyber)pesten een lagere zelfwaardering rapporteren. In model 4 kijken we of er verschillen zijn in zelfwaardering tussen slachtoffers naargelang hun tevredenheid met vriendschapsrelaties. Uit de resultaten blijkt dat dit inderdaad het geval is. Het interactie-effect tussen de drie variabelen bleek wel enkel significant bij klassiek pesten en niet bij slachtofferschap van pestgedrag op het internet.⁵⁰ Om de interpretatie eenvoudiger te maken hebben we het effect gevi-

50. Door het kleine aantal slachtoffers in onze steekproef bleek het niet mogelijk om zowel een interactie-effect voor slachtofferschap van klassiek pesten als voor slachtofferschap van cyberpesten in hetzelfde model op te nemen en te testen. De parameters werden hierdoor zeer onstabiel. We hebben beide effecten dus apart getest en rapporteren enkel het significante effect in tabel 5.4

sualiseerd in figuur 5.7. Daar is te zien dat de verschillen in zelfwaardering tussen niet-slachtoffers en slachtoffers ('meermaals' gepest) het grootste zijn wanneer de jongere ook zeer ontevreden is over zijn contacten met vrienden. Zij die meermaals gepest worden en zeer ontevreden zijn over contacten met vrienden, scoren maar liefst gemiddeld 15 punten lager op de zelfwaarderingsschaal. Wanneer we echter opschuiven naar rechts op de x-as en kijken naar de jongeren die (zeer) tevreden zijn over hun contacten met vrienden, dan worden de verschillen tussen niet-slachtoffers en slachtoffers kleiner. Met andere woorden: bij jongeren die zeer tevreden zijn over hun contacten met vrienden, stellen we vast dat pestgedrag geen significant effect meer heeft op hun zelfwaardering. De gemiddelde scores op de zelfwaarderingsschaal liggen daar dicht bij elkaar en de betrouwbaarheidsintervallen overlappen quasi volledig.

5. Besluit

De centrale thematiek van deze bijdrage was de relatie tussen zelfwaardering, slachtofferschap van pestgedrag en de gepercipieerde kwaliteit van interpersoonlijke relaties bij jongeren. De bedoeling was om na te gaan of slachtoffers van (cyber)pesten een lagere zelfwaardering rapporteren dan niet-slachtoffers. Daarnaast wilden we ook nagaan of vriendschapsrelaties een buffer kunnen vormen tegen een lager zelfwaardegevoel als een van de mogelijke negatieve gevolgen van slachtofferschap (de '*friends protection hypothesis*'). Onze steekproef bestond uit 4688 jongeren uit de tweede en derde graad van het Nederlandstalig secundair onderwijs in Vlaanderen en Brussel.

In de eerste plaats analyseerden we op een algemene, beschrijvende wijze de zelfwaardering en het slachtofferschap van pestgedrag bij de jongeren in onze steekproef. In lijn met eerdere bijdragen stelden we vast dat een grote meerderheid van de jongeren er een positieve zelfwaardering op na houdt. Meisjes en jongere respondenten bleken zichzelf gemiddeld gezien iets minder positief te evalueren dan jongens en oudere respondenten. We vonden weinig verschillen in de zelfwaardering van jongeren naargelang deze in aso/kso, tso of (d)bsu zaten. We moeten wel in het achterhoofd houden dat zelfwaardering een gevoelig thema is en sociaal wenselijke antwoorden niet uit te sluiten zijn. 'Toegeven' dat men zichzelf vaak waardeloos voelt, kan moeilijk zijn, zowel tegenover zichzelf als in een survey. Daarnaast vat een schriftelijke bevraging zoals de onze vooral de cognitieve component van de zelfevaluatie ('Ik vind dat ik...') en veel minder de complexe emoties die daarmee gepaard gaan ('Ik voel me...'). Die gevoelsmatige component is moeilijker te meten en waarschijnlijk ook minder stabiel.

Vervolgens keken we naar de prevalentie van slachtofferschap van klassiek pesten en cyberpesten. De grote meerderheid van de jongeren gaf aan dat ze het voorbije jaar nooit slachtoffer waren geweest. Ongeveer 10% van de studenten werd het voorbije

jaar een of meerdere keren slachtoffer. Methodologische problemen maken het evenwel moeilijk om onze percentages op betrouwbare wijze te vergelijken met andere Vlaamse onderzoeken. Het slachtofferschap van klassiek pesten lag iets hoger dan dat van cyberpesten, maar de verschillen waren niet zo groot. Dat is niet onlogisch, aangezien onderzoek al vaker heeft uitgewezen dat er een sterk verband is tussen online en offline slachtofferschap. Cyberpesten is vaak een voortzetting van pestgedrag dat al eerder op de speelplaats begon. Ook wij constateerden een zekere overlap tussen slachtofferschap van beide vormen van pesten.

Ons onderzoek bevestigt verder wat al eerder gevonden werd in internationaal onderzoek: slachtoffers van pestgedrag hebben een substantieel lagere zelfwaardering. We bespraken onderzoek dat aantoonde dat het hier waarschijnlijk deels om een 'cirkelbeweging' gaat. Jongeren met een lage zelfwaardering lopen een groter risico om slachtoffer te worden. Eens slachtoffer van pestgedrag, wordt de negatieve druk op het zelfwaardegevoel alleen nog maar groter. Een gebrek aan zelfwaardering kan er op zijn beurt voor zorgen dat men andere negatieve gevolgen van pestgedrag (isolatie, depressie...) minder goed het hoofd kan bieden. Het was wel opvallend dat enkel zij die 'meermaals' gepest werden een substantieel lagere zelfwaardering rapporteerden. De verschillen in zelfwaardering tussen zij die nooit en zij die slechts een keer gepest werden het voorbije jaar, waren klein, en in het geval van cyberpesten zelfs niet significant. Dit ondersteunt de conceptualisering van Olweus (1993) die in zijn definitie van pesten het herhaaldelijke karakter van de gedragingen een belangrijke plaats geeft.

Ons onderzoek levert ten slotte ook bewijsmateriaal voor de beschermende invloed van vriendschappen. Jongeren die aangaven goede contacten te hebben met vrienden en kennissen, hadden een positieve zelfwaardering, zelfs als ze aangaven een of meerdere keren gepest te zijn geweest tijdens het voorbije jaar. De jongeren die èn meermaals gepest werden èn weinig goede contacten hadden met vrienden en kennissen daarentegen, rapporteerden een substantieel lagere zelfwaardering. Deze resultaten werden alleen gevonden bij slachtofferschap van klassiek pestgedrag. De gepercipieerde kwaliteit van vriendschapsrelaties speelde geen rol in de relatie tussen slachtofferschap van cyberpesten en de zelfwaardering. Verder onderzoek is nodig om deze verschillen uit te klaren. We moeten evenwel oppassen met eenvoudige conclusies. Het is namelijk mogelijk dat jongeren die goede vriendschapsbanden hebben minder hard gepest werden of de ernst van hun slachtofferschap veel lager inschatten. Onze meting van pestgedrag was zeer eenvoudig en hield geen rekening met de gepercipieerde ernst. Daarnaast is het ook mogelijk dat mensen met een lagere zelfwaardering minder snel tevreden zijn met hun vriendschapsrelaties, of minder goede sociale vaardigheden hebben om deze te onderhouden en te versterken. Zoals we reeds aanhaalden in ons theoretisch kader, de relaties tussen zelfwaardering, slachtofferschap en vriendschapsrelaties zijn complex en lopen in verschillende richtingen. Er is nood aan longitudinaal en diepgaand kwantitatief en kwalitatief onderzoek om deze relaties verder bloot te leggen.

Bibliografie

- Baumeister, R.F., Campbell, J.D., Krueger, J.I., & Vohs, K.D. (2003). Does High Self-Esteem Cause Better Performance, Interpersonal Success, Happiness, or Healthier Lifestyles? *Psychological Science in the Public Interest*, 4(1), 1-44.
- Boulton, M.J., & Smith, P.K. (1994). Bully/victim problems in middle school children: Stability, self-perceived competence, peer perceptions and peer acceptance. *British journal of developmental psychology*, 12, 315-329.
- Boulton, M.J., Trueman, M., Chau, C., Whitehand, C., & Amatya, K. (1999). Concurrent and longitudinal links between friendship and peer victimization: implications for befriending interventions. *Journal of Adolescence* 22(4), 461-466.
- Boulton, M.J., Smith, P.K., & Cowie, H. (2010). Short-Term Longitudinal Relationships Between Children's Peer Victimization/Bullying Experiences and Self-Perceptions: Evidence for Reciprocity. *School Psychology International*, 31(3), 296-311.
- Burke, P.J. (1991). Identity processes and social stress. *American Sociological Review*, 56, 836-849.
- Cast, A.D., & Burke, P.J. (2002). A theory of self-esteem. *Social Forces*, 80 (3), 1041-1068.
- Cooley, C.H. (1922). *Human Nature and the Social Order*. New York: Scribner's.
- Cops, D., Op de Beeck, H., Pleysier, S., & Put, J. (2012). Cultureel-religieuze verschillen in de rapportage van het subjectief welbevinden bij Brusselse jongeren. In I. Glorieux, J. Siongers & W. Smits (Ed.), *Cultuursociologie buiten de lijnen. Liber Amicorum Mark Elchardus* (pp. 138-160). Tielt: Lannoo.
- Hox, J. (2010). *Multilevel analysis: techniques and applications*. New York: Routledge.
- Gelman, A. (2008). Scaling regression inputs by dividing by two standard deviations. *Statistics In Medicine*, 27, 2856-2873.
- Griffin, R.S., & Gross, A.M. (2004). Childhood bullying: current empirical findings and future directions for research. *Aggression and Violent Behavior*, 9, 379-400.
- Hawker, D.S.J., & Boulton, M.J. (2000). Twenty Years' Research on Peer Victimization and Psychosocial Maladjustment: A Meta-analytic Review of Cross-sectional Studies. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 41(4), 441-455.
- Jacobs, L., & Cops, D. (2013). Het subjectief welbevinden van Antwerpse en Gentse scholieren. In N. Vettenburg, M. Elchardus, J. Put & S. Pleysier (Ed.), *Jongeren binnenste buiten. Thema's uit het jonge jongeren onderzoek* (pp.23-50). Leuven: Acco.
- James, W. (1890). *The principles of psychology*. London: Macmillan and Co.
- Kendrick, K., Jutengren, G., & Stattin, H. (2012). The protective role of supportive friends against bullying perpetration and victimization. *Journal of Adolescence*, 35(4), 1069-1080.
- Kowalski, R.M., & Limber, S.P. (2013). Psychological, physical, and academic correlates of cyberbullying and traditional bullying. *Journal of Adolescent Health*, 41(6), 22-30.
- Kroger, J. (2007). *Identity development: Adolescence through adulthood*. Newbury Park, CA: Sage.
- Lea, J. (2002). *Crime and modernity: Continuities in left realist criminology*. London: Sage.
- Leary, M. R., & Tangney, J. P. (2003). The self as an organizing concept in the behavioral and social sciences. In M.R. Leary & J.P. Tangney (Ed.), *Handbook of Self and Identity* (pp. 1-20). New York: The Guilford Press.
- Olweus, D. (1993). *Bullying at school: What we know and what we can do*. Oxford: Blackwell.
- Olweus, D. (2012). Invited expert discussion paper. Cyberbullying: An overrated phenomenon? *European Journal of Developmental Psychology*, 9, 520-538.
- Olweus, D. (2013). School Bullying: Development and Some Important Challenges. *Annual Review of Clinical Psychology* 9(1), 751-780.

- Op de Beeck, H. (2009). De betekenis van persoonlijke relaties voor het zelfwaardegevoel van Vlaamse jongeren. In N. Vettenburg, J. Deklerck & J. Siongers (Ed.), *Jongeren binnenstebuiten. Thema's uit het jongejongeren onderzoek* (pp. 23-50). Leuven: Acco
- Pollastri, A.R., Cardemil, E.V., & O'Donnell, E.H. (2010). Self-Esteem in Pure Bullies and Bully/Victims: A Longitudinal Analysis. *Journal of Interpersonal Violence*, 25(8), 1489-1502.
- Rigby, K. (2000). Effects of peer victimization in schools and perceived social support on adolescent well-being. *Journal of Adolescence*, 23, 57-68.
- Rosenberg, M. (1965). *Society and the adolescent self-image*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Ryan, R.M., Stiller, J.D., & Lynch, J.H. (1994). Representations of relationships to teachers, parents and friends as predictors of academic motivation and self-esteem. *Journal of Adolescence*, 14(2), 226-249.
- Sayer, A. (2005). Class, moral worth and recognition. *Sociology*, 39(5), 947-963.
- Scheff, T. J., & Fearon, D. S. (2004). Cognition and Emotion? The Dead End in Self-Esteem Research. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 34(1), 73-90.
- Schellenberg, J. A. (1990). William James and Symbolic Interactionism. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 16(4), 769-773.
- Serpe, R. T., & Stryker, S. (2011). The symbolic interactionist perspective and identity theory. In R.T. Serpe, S. Stryker, S.J. Schwartz, K. Luyckx & V.L. Vignoles (Ed.), *Handbook of Identity Theory and Research* (pp. 225-248). New York: Springer
- Slonje, R., & Smith, P. K. (2008). Cyberbullying: Another main type of bullying? *Scandinavian Journal of Psychology*, 49, 147-154.
- Smith, P.K. (2012). Cyberbullying and cyber aggression. In S.R. Jimerson, A.B. Nickerson, M.J. Mayer & M.J. Furlong (Ed.), *Handbook of school violence and school safety: International research and practice* (pp.93-103). New York, NY: Routledge.
- Smith, P.K., del Barrio, C., & Tokunaga, R. (2012). Definitions of bullying and cyberbullying: How usefull are the terms? In S. Bauman, D. Cross & J. Walker (Ed.), *Principles of cyberbullying research: Definition, measures and methods* (pp.29-40). Philadelphia, PA: Routledge.
- Smith, P.K., Talamelli, L., Cowie, H., Naylor, P., & Chauhan, P. (2004). Profiles of non-victims, escaped victims, continuing victims and new victims of school bullying. *British journal of educational psychology*, 74, 565-581.
- Solberg, M.E., & Olweus, D. (2003). Prevalence estimation of school bullying with the Olweus Bully/Victim Questionnaire. *Aggressive Behavior*, 29(3), 239-268.
- Stets, J.A., & Burke, P.J. (2005). New directions in identity control theory. *Advances in Group Processes*, 22, 43-64.
- Stryker, S., & Vryan, K.D. (2003). The symbolic interactionist frame. In S. Stryker, K.D. Vryan & J. Delamater (Ed), *Handbook of Social Psychology* (pp. 3-28). New York: Kluwer Academic/ PLenum Publishers.
- Swann, W.B., Chang-Schneider, C., & McClarty, K.L. (2007), Do People's Self-Views Matter? *American Psychologist*, 62(2), 84-94.
- Tokunaga, R.S. (2010). Following you home from school: A critical review and synthesis of research on cyberbullying victimization. *Computers in Human Behavior*, 26(3), 277-287.
- Ttofi, M.M., Farrington, D.P., Lösel, F. & Loeber, R. (2011). Do the victims of school bullies tend to become depressed later in life? A systematic review and meta-analysis of longitudinal studies. *Journal of Aggression, Conflict and Peace Research*, 3(2), 63-73.
- Vandebosch, H., Van Cleemput, K., Mortelmans, D., & Walrave, M. (2006). *Cyberpesten bij jongeren in Vlaanderen*. Studie in opdracht van het viWTA, Brussel.
- Vandebosch, H., & Van Cleemput, K. (2009). Cyberbullying among youngsters: prevalence and profile of bullies and victims. *New Media & Society*, 11(8), 1-23.

- Walrave, M., Demoulin, M., Heirman, W., & Van Der Perre, A. (2009). *Cyberpesten: pesten in bits & bytes*. Brussel: Observatorium van de rechten op Internet. www.internet-observatory.be/internet_observatory/pdf/brochures/Boek_cyberpesten_nl.pdf
- Wilkinson, R.B. (2004). The role of parental and peer attachment in the psychological health and self-esteem of adolescents. *Journal of Youth and Adolescence*, 33(6), 479-493.
- Woods, S., Done, J., & Kalsi, H. (2009). Peer victimisation and internalising difficulties: The moderating role of friendship quality. *Journal of Adolescence*, 32, 293-308.

Bijlage

Tabel 5.a. Factorladingen en betrouwbaarheid van de schaal 'zelfwaardering'.

Items	Ladingen
Algemeen genomen voel ik mezelf eigenlijk een mislukkeling	-.634
Ik vind mezelf best oké	.664
Ik vind dat ik trots kan zijn op wie ik ben	.839
Ik vind dat ik een aantal goede kwaliteiten heb	.740
Eigenwaarde	2.552
Verklaarde Variantie	63.788
Cronbach α	.806
N	4609

Bron: JOP-schoolmonitor (2013) – 2de en 3de graad.

Tabel 5.b. Factorladingen en betrouwbaarheid van de schaal 'relatie met moeder'.

Items	Ladingen
Mijn moeder helpt mij goed als ik het moeilijk heb	.856
Als het niet zo goed gaat met mij, dan lukt het mijn moeder om mij te troosten	.897
Als ik met mijn moeder over mijn problemen praat, dan helpt zij mij echt	.891
Als ik verdrietig ben of ergens mee zit, dan heeft mijn moeder dat in de gaten	.752
Eigenwaarde	3.162
Verklaarde Variantie	79.048
Cronbach α	.910
N	4591

Bron: JOP-schoolmonitor (2013) – 2de en 3de graad.

Tabel 5.c. Factorladingen en betrouwbaarheid van de schaal 'relatie met vader'.

Items	Ladingen
Mijn vader helpt mij goed als ik het moeilijk heb	.855
Als het niet zo goed gaat met mij, dan lukt het mijn vader om mij te troosten	.894
Als ik met mijn vader over mijn problemen praat, dan helpt hij mij echt	.869
Als ik verdrietig ben of ergens mee zit, dan heeft mijn vader dat in de gaten	.749
Eigenwaarde	3.126
Verklaarde Variantie	78.148
Cronbach α	.906
N	4487

Bron: JOP-schoolmonitor (2013) – 2de en 3de graad.

Tabel 5.d. Factorladingen en betrouwbaarheid van de schaal 'relatie met leerkrachten'.

Items	Ladingen
Ik ben tevreden over de contacten met de leerkrachten	.773
De leerkrachten op school respecteren mij	.829
Ik kan openlijk mijn mening geven, ook als die verschilt van die van de leerkrachten	.606
Eigenwaarde	2.079
Verklaarde Variantie	69.289
Cronbach α	.772
N	4612

Bron: JOP-schoolmonitor (2013) – 2de en 3de graad.

6. De ene school is de andere niet: over concentratie en segregatie in het Vlaamse scholenlandschap

Gil Keppens en Jessy Siongers

1. Inleiding

In de groei naar volwassenheid laten twee omgevingen een onuitwisbare stempel na. Een daarvan is het gezin. Meerdere studies wijzen op de primordiale rol van ouders in het socialisatieproces van hun kinderen (zie o.m. Aboud & Doyle, 1996; Kohn, Slomczynski, & Schoenbach, 1986; Sieben, 2001b; Siongers, 2007; Stolz, Barber, Olsen, Erickson, Bradford, Maughan & Ward, 2004; van Eijck, 1996, 1997). Daarnaast heeft ook het onderwijs een wezenlijk aandeel in dat socialisatieproces (Elchardus, Kavadias, & Siongers, 1998; Sieben, 2001a; van Eijck, 1996, 1997). Deze laatste setting vormt het onderwerp van deze bijdrage.

De invloed die scholen hebben en nalaten op jongeren is niet zo verwonderlijk. Het leven van kinderen en jongeren speelt zich immers in grote mate af in en rondom de school. Bovendien staan de verwachtingen alsmaar hoger gespannen naar scholen toe. Van scholen verwachten wij vandaag dat ze jongeren voorbereiden op het latere leven in de meest brede zin van het woord. Doorheen de schoolperiode wordt er dan ook door leraren allerhande gesleuteld aan zowel cognitieve als non-cognitieve competenties bij kinderen en jongeren zodat zij – eenmaal de schoolbanken ontgroeid – hun weg kunnen vinden op de arbeidsmarkt en in de bredere samenleving. Daarnaast vormt de schoolsetting de basis van waaruit jongeren hun sociaal netwerk opbouwen.

Segregatie en concentratie binnen het scholenlandschap maken evenwel dat de startposities van scholen sterk verschillen, waardoor het lang niet voor alle scholen even makkelijk is de gewenste vaardigheden en competenties bij te brengen en waardoor de wegen van jongeren uit kansrijke en kansarme milieus elkaar op school nauwelijks kruisen en ook later nauwelijks zullen kruisen. Bovendien oefent de concentratie van kinderen uit kansarme dan wel kansrijke gezinnen op scholen een invloed uit op schoolse uitkomsten, bovenop de invloeden die reeds uitgaan van individuele achtergrondkenmerken. Hoewel het gesegregeerde onderwijslandschap in Vlaanderen reeds lang gekend was, bleef onderzoek naar de consequenties van onderwijssegre-

gatie lange tijd uit. De impact van concentratie en segregatie is lange tijd een blinde vlek gebleven in onderwijsonderzoek. Pas de laatste tien jaar werden de gevolgen van sociale segregatie en concentratie in Vlaamse scholen onderwerp van onderzoek (voor een gedetailleerd overzicht van dergelijke studies verwijzen we naar Agirdag, 2011; Demanet, 2013; Van Ewijk & Sleegers, 2010).

Ook al bestaat er discussie over de omvang van de impact van segregatie en concentratie op school en over de wijze waarop segregatie best wordt gemeten, de overgrote meerderheid van studies geeft aan dat socio-economische segregatie en etnische concentratie een impact hebben op het leven binnen de school en op de schoolse uitkomsten. Zeker wat de relatie tussen socio-economische concentratie en cognitieve uitkomsten betreft, zijn de onderzoeksresultaten eenduidig: hoge concentraties van socio-economische kansengroepen leiden tot zwakkere uitkomsten op het vlak van taal- en wiskundeprestaties. Ook de concentratie van leerlingen van etnisch-culturele minderheidsgroepen wordt in menig onderzoek gerelateerd aan zwakkere cognitieve uitkomsten bij individuele leerlingen, al zijn er evenzeer een aantal studies die geen negatieve invloed vinden. Voor Vlaanderen en België constateert men evenwel dat beide concentratievormen nefast zijn voor de schoolresultaten en -prestaties van leerlingen (Voor België zie o.m. Agirdag, Van Houtte, & Van Avermaet, 2012; Dumay, Dupriez, & Maroy, 2010; Hirtt, Nicaise, & de Zutter, 2007; Jacobs, Rea, Teney, Callier, & Lothaire, 2009; Opdenakker & Van Damme, 2006; Opdenakker, Van Damme, De Fraine, Van Landeghem, & Onghena, 2002; Opdenakker & Van Damme, 2007).

Anders is het gesteld met de niet-cognitieve uitkomsten. Slechts meer recentelijk werd in onderzoek naar de effecten van concentratie en segregatie ook aandacht besteed aan non-cognitieve uitkomsten (Agirdag, 2011; Agirdag, Demanet, Van Houtte, & Van Avermaet, 2011; Agirdag, Van Houtte, & Van Avermaet, 2011; Siongers, 2011). Aspecten die daarbij onder meer werden bestudeerd, zijn het (school)welbevinden van leerlingen, hun zelfbeeld of mate van zelfwaardering, alsook (interetnische) peer relaties. Op het vlak van deze non-cognitieve uitkomsten zijn de resultaten minder eensluidend en worden vaak verschillen vastgesteld tussen leerlingen naargelang hun eigen herkomst. Uit deze studies blijkt vaak dat leerlingen uit etnische minderheidsgroepen beter gedijen in schoolomgevingen met een hoge concentratie van leerlingen van niet-Belgische origine. Zo rapporteren leerlingen van niet-Belgische origine minder slachtoffer van pestgedrag (van medeleerlingen) te zijn in scholen met een hoge concentratie van niet-Belgen (Agirdag, Demanet, et al., 2011).⁵¹ Met betrekking tot interculturele contacten en verdraagzaamheid worden bij autochtone jongeren (en in het bijzonder autochtone jongeren met een lagere sociaal-economische status (SES)) positievere houdingen jegens andere etnisch-culturele groepen vastgesteld naarmate scholen meer allochtone leerlingen tellen (Elchardus, Franck, Groof, & Kavadias, 2013; Van Houtte & Stevens, 2009), maar vonden we op basis van de Brusselse scholenmonitor dat de woonbuurt

51. Deze relatie wordt wel gemedieerd door interetnisch schoolklimaat.

meer doorslaggevend is dan de schoolomgeving (Siongers, 2011). Verder worden dan weer negatievere houdingen bij leerlingen vastgesteld in scholen met een hoog percentage leerlingen met een zwakkere socio-economische achtergrond (Spruyt, 2008).

In deze bijdrage zullen we niet verder inzoomen op deze effecten van segregatie en concentratie, maar de geciteerde studies maken wel duidelijk dat leerlingen over scholen heen mogelijk sterk verschillen, ook wat betreft een aantal indicatoren die in dit boek worden besproken, en dat de leerlingensamenstelling een belangrijke factor kan zijn in deze schoolverschillen. In dit hoofdstuk willen we daarom de variatie die er bestaat in het scholenlandschap op het vlak van leerlingensamenstelling in kaart brengen. We wensen daarbij eveneens aandacht te besteden aan de leerlingensamenstelling naar culturele achtergrond en meer specifiek de culturele hulpbronnen of het cultureel kapitaal dat jongeren meebrengen van thuis uit. In het onderzoek dat focust op segregatie en concentratie, gaat de aandacht immers quasi uitsluitend naar socio-economische en etnische concentratie. In navolging van Bourdieu die reeds eind jaren zeventig van de twintigste eeuw aangaf dat op school cultuurverschillen worden gehandhaafd en gereproduceerd, werd een geheel nieuwe verklaringsdimensie, namelijk een culturele, toegevoegd aan het sociologische debat over sociale ongelijkheid (Bourdieu, 1979; Bourdieu & Passeron, 1970). De aandacht voor culturele hulpbronnen sijnelde evenwel slechts mondjesmaat binnen in onderwijskundig onderzoek. Vandaag wordt cultureel kapitaal in heel wat onderzoek meegenomen als verklaring voor verschillen in leerprestaties (Aschaffenburg & Maas, 1997; De Graaf & De Graaf, 2000, 2002; Sullivan, 2000; van Eijck, 1997). Uit deze onderzoeken blijkt stevast de belangrijke rol van culturele hulpbronnen zoals het genoten onderwijs van de ouders en andere culturele hulpbronnen thuis (bv. cultuurparticipatie van gezinsleden, culturele objecten...). Gezien de relevantie van cultureel kapitaal is het dan ook vreemd dat deze factor ofwel veel minder aandacht krijgt in het onderzoek naar segregatie of concentratie, ofwel wordt ondergebracht in meer materiële concentratiematen. Nadat we de socio-economische en etnische segregatie in onze steekproef van scholen hebben besproken, zullen we ook ingaan op deze culturele segregatie en de samenhang tussen deze drie vormen van segregatie.

Alvorens we overgaan tot de beschrijving van de leerlingensamenstellingen op het vlak van materiële, etnische en culturele achtergrond in onze steekproef, staan we in volgende paragraaf stil bij mechanismen die leiden tot segregatie en/of concentratie. Hieruit zal blijken dat het Vlaams onderwijssysteem bijzonder gevoelig is voor concentratie alsook segregatie.

2. De wegen naar segregatie en concentratie

Een drietal actoren of settings ligt aan de basis van gesegregeerd onderwijs (Bakker, 2012): de ruimtelijke of residentiële settings waarin scholen gelegen zijn, het onderwijssysteem zelf, en de ouders en hun keuzegedrag.

De samenstelling van het leerlingenpubliek in een school wordt in de eerste plaats bepaald door de residentiële omgeving van de school. De kans een concentratieschool te zijn stijgt uiteraard aanzienlijk naarmate ook de omgeving van de school een hoger aandeel inwoners van vreemde origine telt. Op dat moment wordt het tevens interessant een onderscheid te maken tussen segregatie en concentratie. De twee begrippen worden vaak door elkaar gebruikt, en hoewel ze in realiteit vaak samengaan, hebben ze niet dezelfde betekenis (zie ook Nouwen & Mahieu, 2012). ‘Segregatie’ verwijst strikt genomen naar de ongelijke spreiding van leerlingen met een specifiek kenmerk (bv. etnische of sociale herkomst) over de scholen binnen een bepaald geografisch gebied. Etnische segregatie doet zich dan voor wanneer leerlingen van een bepaalde etnische herkomst ongelijk verspreid zijn over de scholen in een bepaalde stad (of strikter nog een wijk). ‘Concentratie’ heeft niet zozeer betrekking op de spreiding maar op de sterke aanwezigheid van bepaalde groepen. Een ‘concentratieschool’ met bijvoorbeeld een sterke concentratie van leerlingen met een niet-Belgische herkomst kan samengaan met een ongelijke spreiding van leerlingen over de scholen in een stad, maar dit is niet noodzakelijk zo. Woonsegregatie vormt daarbij vaak de oorzaak van schoolsegregatie, zeker wat betreft de lagere niveaus van onderwijs (Bakker, 2012). De hoger geciteerde studies bestuderen dus lang niet altijd de impact van segregatie op schooluitkomsten, maar veeleer de invloed van concentratie. Daarom zullen we verder in deze bijdrage voornamelijk de term concentratie hanteren, al zullen we in de analyses ook indicaties van segregatie vinden en is het Vlaamse onderwijssysteem bijzonder gevoelig voor segregatie.

Doorgaans worden een tweetal factoren aangedragen voor segregatie: de mate van marktsturing versus overheidsregulering en het moment van differentiatie. Hoewel onderwijs nergens volledig wordt overgelaten aan marktmechanismen, kunnen onderwijssystemen toch geordend worden op een continuüm, gaande van sterk marktgestuurde onderwijssystemen naar onderwijssystemen die sterk door de overheid worden gereguleerd (Bakker, 2012; Elchardus et al., 2013). In marktgestuurde systemen treedt de vrijheid van de inrichters en de vraagsturing van de ‘consumenten’, of in dit specifieke geval de ouders en de leerlingen, op de voorgrond. Leerlingen (daarbij sterk gestuurd door de ouders) hebben er een grote vrijheid in de keuze van hun school.⁵² Een vrije schoolkeuze heeft tot gevolg dat scholen zeer sterk variëren in hun samenstelling, waarbij deze samenstelling slechts ten dele de woonbuurt omheen de school weerspiegelt. In landen zoals Finland, waar de onderwijskeuze sterk gereguleerd of gestuurd is, kent men veel minder segregatieproblemen, omdat leerlingen veeleer op basis van hun woonplaats worden toegewezen aan een school.

52. Overheden blijven in de praktijk evenwel nog steeds een aanzienlijke invloed uitoefenen op zowel het onderwijsaanbod als de onderwijsvraag en beperken de beslissingsmogelijkheden voor ‘aanbieders’ (scholen) respectievelijk de keuzemogelijkheden voor de ‘consument’ (ouders en leerlingen). De onderwijsmarkt wordt in Vlaanderen in navolging van andere sociale diensten daarom wel een quasi-markt genoemd (De Onderwijsraad, 2011; Le Grand, 1991; Van Dyck, 2001).

Daarnaast kan men vaststellen dat in onderwijsregio's of landen waar vroege selectie samengaat met een sterke mate van differentiatie, de kans op segregatie het grootst is in het secundair onderwijs. Onderzoek wijst uit dat vroege differentiatie ertoe leidt dat jongeren uit lagere socio-economische milieus vaker terechtkomen in het beroeps of technisch onderwijs (Bakker, 2012; Felouzis & Charmillot, 2012; Hindriks, Verschelde, Rayp, & Schoors, 2010).

De vroege differentiatie in het onderwijs en de vrijheid van onderwijskeuze maken het Vlaams onderwijssysteem bijgevolg bijzonder gevoelig voor segregatiemechanismen.⁵³ De juiste balans zoeken tussen keuzevrijheid en gelijke kansen blijft evenwel een moeilijke opgave. Ondanks dat er in Vlaanderen het laatste decennium sterk werd ingezet op sociale spreiding en desegregatie in het onderwijs (onder meer via het inschrijvingsbeleid dat werd opgenomen in het Gelijke Onderwijskansendecreet) tonen heel wat studies aan dat de spreiding van allochtone en kansarme kinderen ook nog vandaag zeer ongelijk is in Vlaamse scholen (Agirdag, 2011; Nouwen & Mahieu, 2012).

We kijken voor de oorzaken van segregatie al snel in de richting van de onderwijssystemen. Het is evenwel een te simplistische redenering het concentratieprobleem volledig in de schoenen van het onderwijssysteem of de scholen te schuiven. Onderwijssystemen zijn op zich niet discriminerend, maar zetten aan tot specifieke handelwijzen bij ouders en leerlingen. Ouders en leerlingen gedragen zich als het ware als consumenten op deze onderwijsmarkt, vormen (voor)oordelen over scholen en baseren hun keuzes op deze oordelen (Elchardus et al., 2013). De grote discrepantie die men vaststelt tussen schoolpopulaties in grootstedelijke omgevingen is vooral resultaat van het keuzegedrag van de ouders (en leerlingen). Ouders en jongeren prefereren scholen die aansluiten bij hun eigen sociale en culturele achtergrond (Bakker, 2012).

3. Data

Om de schoolcontext in kaart te brengen maken we gebruik van twee datasets. De eerste dataset betreft de JOP-schoolmonitor 2013. Deze dataset werd aangevuld met gegevens uit het onderzoek naar cultuureducatie dat vanuit het Steunpunt Cultuur gelijktijdig werd afgenomen in de scholen. Om overbevraging van scholen tegen te gaan werd namelijk beslist samen naar de scholen te gaan. In elke geselecteerde klas kreeg de ene helft van de leerlingen de JOP-schoolmonitor en de andere helft de vragenlijst omtrent cultuureducatie. De sociale achtergrond van de leerlingen werd zoveel moge-

53. Met betrekking tot etnisch-culturele segregatie is er nog een derde factor mogelijk bepalend, namelijk de levensbeschouwelijke identiteit van de school. Het onderscheid tussen niet-confessionele en confessionele scholen in Vlaanderen zou bijgevolg ook etnisch-culturele segregatie kunnen teweegbrengen. Hierover is evenwel geen cijfermateriaal beschikbaar.

lijk op identieke wijze gemeten, zodat we ons voor contextgegevens konden baseren op informatie van alle geselecteerde leerlingen in de school en aldus een betrouwbaarder beeld kunnen schetsen.

In totaal werden in 98 scholen vragenlijsten afgenomen van leerlingen. Deze set van 98 scholen werd verkregen op basis van twee selecties van scholen. Een eerste selectie van scholen is gebaseerd op een toevallige steekproef van secundaire scholen in het Vlaamse Gewest. Daarnaast werden extra scholen geselecteerd in Gent, Antwerpen en Brussel.⁵⁴ Meer informatie over deze steekproef is terug te vinden in het eerste hoofdstuk van dit boek.

Omdat we in dit hoofdstuk analyses op schoolniveau zullen uitvoeren, hebben we ervoor geopteerd om alle 98 scholen te betrekken in deze analyses. Zodoende beschikken we over een voldoende aantal scholen om analyses op schoolniveau te kunnen uitvoeren. Daarnaast schept deze dataset de mogelijkheid om scholen in grootstedelijke omgevingen te vergelijken met scholen in minder grootstedelijke omgevingen. Deze samenvoegingen van datasets heeft echter wel als consequentie dat we geen uitspraken kunnen doen over scholen in Vlaanderen in het algemeen, vermits scholen in een grootstedelijke setting oververtegenwoordigd zijn in de hier gehanteerde dataset.⁵⁵

Zoals hoger aangegeven zullen we in dit hoofdstuk drie concentratiefactoren bespreken, met name de samenstelling op basis van de materiële thuissituatie van de leerlingen, de samenstelling naar taal en etniciteit van de leerlingen en ten slotte de samenstelling naar cultureel kapitaal van het thuismilieu. In een tweede deel van dit hoofdstuk zullen we de samenhang tussen deze verschillende aspecten op schoolniveau bekijken.

3.1 Materiële deprivatie

Om de materiële of economische achterstelling van het thuismilieu in kaart te brengen werden verschillende indicatoren gehanteerd. Aangezien jongeren vaak weinig zicht hebben op de inkomens van hun ouders, diende deze materiële situatie indirect bevraagd te worden. Een eerste indicator voor materiële achterstelling betreft een subjectieve maat waarin wordt gepeild naar de mate waarin jongeren zelf vinden dat men thuis kan rondkomen. Daarnaast werden ook meer objectieve indicatoren verzameld om de materiële situatie van jongeren in kaart te brengen: het tewerkstellingsstatuut van de ouders (al dan niet werkend), de mate waarin de leerling thuis beschikt over een internetverbinding, een eigen slaapkamer, een rustige plaats om te studeren, een computer die men kan gebruiken voor de studies, een vaatwasmachine, of de ouders van de leerling de woning huren en het aantal aanwezige computers, auto's en badka-

54. In de Brusselse scholen werd enkel de JOP-scholenmonitor afgenomen, niet de cultuureducatievragenlijst.

55. De cijfergegevens voor de representatieve steekproef van Nederlandstalige scholen in Vlaanderen zijn op aanvraag beschikbaar bij de auteurs.

mers thuis. In tabel 6.1 worden een aantal van deze indicatoren op schoolniveau bekeken en geven we zowel centrum- als spreidingsmaten. Centrummaten, zoals het gemiddelde, vertellen immers niets over uitschieters in de dataset, en wanneer gemiddelden worden berekend op een beperkt aantal cases zoals in dit geval, kunnen uitschieters dit gemiddelde danig beïnvloeden.

In de scholen die deel uitmaken van onze steekproef, komt gemiddeld 4.5% van de leerlingen uit een gezin waar beide ouders niet tewerkgesteld zijn, en dit omwille van werkloosheid, invaliditeit of pensioen.⁵⁶ Er zijn evenwel zichtbare verschillen tussen scholen. We kwamen met de JOP-schoolmonitor in scholen waar alle leerlingen (althans van de bevroegde leerlingen) uit een tweeverdienershuishouden komen. En omgekeerd passeerden we ook in een school waar ruim een vijfde van de leerlingen komt uit een gezin waar geen van beide ouders tewerkgesteld is. In kolommen 4 tot en met 8 worden de standaardafwijking en vervolgens de kwartielen meegegeven welke een idee geven van de spreiding over de scholen. Hieruit blijkt de spreiding voor deze indicator mee te vallen. De interkwartielafstand bedraagt 5.3 procentpunten en de helft van de scholen telt 0.9% tot 6.2% leerlingen uit gezinnen met twee niet-werkende ouders. Het tewerkstellingsstatuut is een belangrijk gegeven in het bepalen van de materiële situatie van een gezin, maar is niet allesbepalend. Bovendien hebben we hier te maken met een scheef verdeelde variabele. Het gros van de scholen kent immers nauwelijks kinderen van niet-werkende ouders, maar er zijn een aantal uitschieters.

We bekeken daarom ook andere indicatoren die de materiële situatie van een gezin in kaart brengen. Er werd onder meer aan de leerlingen gevraagd hoe goed men thuis kon rondkomen. Kijken we naar de uiterste categorieën op deze subjectieve indicator (gemeten op basis van een zespuntenschaal) op schoolniveau, dan blijkt dat er niet zo veel spreiding zit op het percentage leerlingen dat aangeeft moeilijk tot zeer moeilijk rond te komen. Een grotere spreiding wordt opgetekend met betrekking tot het percentage leerlingen dat aangeeft dat men in zijn of haar gezin gemakkelijk tot zeer gemakkelijk rond kan komen. Er zijn scholen waar zowat alle leerlingen aangeven dat men goed kan rondkomen in hun gezin en anderzijds scholen waar minder dan de helft van de leerlingen dit aangeeft. De interkwartielafstand bedraagt hier 17.1 procentpunten. Bij de materiële aspecten die we voorlegden aan de jongeren met de vraag of men er thuis al dan niet over beschikt, wordt allereerst duidelijk dat computer(s) en internet anno 2013 voor zowat iedere leerling thuis beschikbaar zijn. Gemiddeld tellen scholen nog geen 2% leerlingen die thuis niet over internet beschikken en nog geen 3% leerlingen die thuis geen computer of laptop ter beschikking hebben voor hun studies. En hier blijkt weinig verschil tussen de scholen. Grotere verschillen worden gevonden wat betreft het hebben van een eigen slaapkamer of het beschikken over een vaatwasmachine.

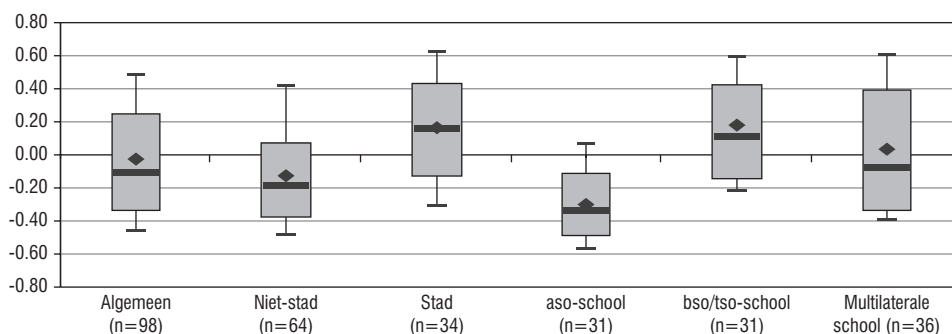
56. In de dataset van het JOP-scholenonderzoek konden gepensioneerden niet uit de groep van niet-werkenden gefilterd worden. Het gaat evenwel om een zeer klein aandeel binnen deze groep.

Tabel 6.1. Armoede-indicatoren: centrum- en spreidingsmaten (schoolniveau, n = 98)

					Kwartielen		
	Gem.	Min	Max	Sd	25%	50%	75%
% leerlingen waarvan het gezin moeilijk tot zeer moeilijk rondkomt	2.76	.00	15.1	2.99	.73	1.76	4.23
% leerlingen waarvan het gezin gemakkelijk tot zeer gemakkelijk rondkomt	68.14	41.8	97.9	12.66	59.47	68.29	76.55
% kinderen van niet-werkende ouders	4.51	.00	22.2	5.40	.87	2.21	6.15
% leerlingen zonder internetverbinding	1.15	.00	8.7	1.89	.00	.00	2.09
% leerlingen zonder eigen slaapkamer	12.93	.00	38.5	8.90	6.50	10.21	18.38
% leerlingen zonder een rustige plaats om te studeren	7.85	.00	27.9	5.19	3.96	6.80	10.42
% leerlingen zonder computer of laptop voor studies	2.69	.00	12.5	2.51	.86	2.06	3.83
% leerlingen waarbij thuis geen vaatwasmachine aanwezig is	17.96	.00	41.6	9.19	11.38	17.11	23.59
% leerlingen waarbij de ouders het huis of appartement huren	22.45	.00	68.3	14.32	11.43	20.00	30.23
Gemiddelde schoolscore op armoedeschaal	-.03	-1.02	1.23	.39	-.33	-.11	0.25

Bron: JOP-schoolmonitor (2013)/Cultuureducatie onderzoek (2013).

Op de leerlingendatabank werd tevens de samenhang tussen deze verschillende indicatoren geëxploreerd aan de hand van een categorische principale componentenanalyse. Dit resulteerde in een eendimensionale structuur (zie bijlage voor de technische details van deze schaal), welke we verder gebruiken als een maat voor materiële achterstelling.

Figuur 6.1. Boxplots op basis van armoedeschaal (materiële achterstelling) naar schoollocatie en onderwijsaanbod (schoolniveau, n = 98).

Figuur 6.1 visualiseert de verschillen tussen de scholen op het vlak van deze materiële gezinssituatie van hun leerlingen op basis van 'boxplots'. De box of doos geeft de

interkwartielafstanden weer. De onderkant van de box of doos wordt afgemeten op het eerste kwartiel of 25ste percentiel, dit is de waarde waaronder een kwart van de scholen zich bevindt. De bovenkant van de doos wordt afgemeten op de waarde van het derde kwartiel (75ste percentiel). Op die manier bevindt zich dus in iedere doos de helft van de scholen en krijgen we een idee van de spreiding over de scholen. De dikke zwarte streep in het midden van de doos duidt de mediaan aan of de waarde waaronder de helft van de scholen zich bevindt. De korte streepjes in de grafiek werden ingesteld op telkens het 10de en het 90ste percentiel (de meest extreme scholen nemen we bijgevolg niet op in deze figuur). Het gemiddelde wordt ten slotte voorgesteld door de ruitvormige figuur binnen de boxplot.

De eerste boxplot geeft de cijfers voor de gehele dataset weer. Vervolgens delen we de scholen op naar stedelijkheid en naar aanbod van onderwijsvormen. Maken we een onderscheid tussen scholen in een grootstedelijke omgeving (Brussel, Antwerpen en Gent) en scholen buiten deze grootstedelijke omgevingen, dan stellen we ten eerste vast dat grootstedelijke scholen gemiddeld hoger scoren op deze armoedeschaal, maar tevens dat in grootsteden er een grotere variatie bestaat in het scholenlandschap wanneer naar de interkwartielafstanden wordt gekeken. Delen we de scholen op naar hun onderwijsaanbod, dan stellen we vast dat de variatie het kleinst is binnen de groep van aso-scholen en het grootst binnen de groep scholen die zowel aso en/of kso aanbieden alsook bso en/of tso. We noemen deze verder de multilaterale scholen. Aso-scholen tellen over het algemeen bovendien meer leerlingen uit de meer welstellende gezinsmilieus dan de andere types van scholen. Het derde kwartiel bevindt zich bij dit type van scholen immers waar zich het eerste kwartiel bij de bso-tso-scholen bevindt.

3.2 Taal en etniciteit

Een tweede element dat meermaals in onderzoek naar segregatie en concentratie wordt in rekening gebracht, is de concentratie van leerlingen naargelang etnische herkomst en thuistaal. Om dit in kaart te brengen dienen zich verschillende mogelijkheden aan. Vaak wordt gewerkt met etnische herkomst. Voor deze bijdrage werd gebruikgemaakt van het geboorteland en wordt het onderscheid gemaakt tussen eerste- (zelf in een ander land geboren) en tweedegeneratiemigranten (ouders werden niet in België geboren). Tot de tweedegeneratiemigranten rekenen we die jongeren waarvan een van beide ouders buiten België geboren werd. Naast de concentratie van jongeren van niet-Belgische afkomst (zowel de jongeren die zelf in het buitenland geboren werden als de jongeren waarvan een van beide ouders in het buitenland geboren werd) in scholen, kijken we tevens naar de diversiteit in scholen. Alle nationaliteiten werden daartoe zorgvuldig geregistreerd. Zodoende konden we exact nagaan hoeveel verschillende et-

nische origines een school herbergt.⁵⁷ Door het aantal niet-Belgische nationaliteiten te delen door het totaal aantal leerlingen min 1 (aantal niet-Belgische nationaliteiten/(totaal aantal leerlingen -1)), werd een diversiteitsmaat berekend. Deze diversiteitsmaat varieert theoretisch van 0 wanneer alle leerlingen in België geboren zouden zijn tot 1 wanneer alle leerlingen op de school een verschillende herkomst zouden hebben.

Onze steekproef telt een aantal scholen met een zeer hoge concentratie van leerlingen van vreemde herkomst. Driekwart van de scholen telt evenwel ten hoogste 15% leerlingen die in het buitenland werden geboren. Brengt men hier enkel de niet-Europese landen in rekening, dan stijgt het percentage jongeren van allochtone afkomst in driekwart van de scholen niet boven de 7.2%. Het gemiddelde wordt hier echter sterk beïnvloed door een aantal scholen die een zeer sterke concentratie van niet-Belgische leerlingen kennen. In een negental scholen registreerden we dat meer dan een kwart van de leerlingen buiten België geboren werd en bij drie scholen ging het zelfs om meer dan 40% van de leerlingen (met een maximum van 47%). Het Vlaamse scholenlandschap is evenwel nog meer divers, zoals blijkt wanneer ook de tweedegeneratiemigranten in rekening worden gebracht. Gemiddeld tellen de scholen uit onze steekproef ongeveer een derde leerlingen waarvan vader of moeder niet in België geboren werd. In een van de scholen uit onze steekproef blijkt het zelfs om 94% te gaan. We dienen hier wel bij aan te stippen dat, zowel bij de eerste- als tweedegeneratiemigranten, het in heel wat gevallen gaat om leerlingen uit aangrenzende landen.

Het aantal verschillende nationaliteiten op school (strikt genomen betreft het hier niet nationaliteiten, maar de landen waarin leerlingen geboren werden) varieert dan weer van 1 tot 34, maar in driekwart van de scholen stijgt het aantal nationaliteiten niet uit boven de 10. Relateren we het aantal geregistreerde nationaliteiten aan het aantal ondervraagde leerlingen op de school, dan varieert de diversiteitsindex van 0 (geen enkele leerling werd in het buitenland geboren) tot 0.20.

Diezelfde variatie over de scholen stellen we ook vast wanneer naar het taalgebruik van de leerlingen wordt gekeken. We bekeken hier twee indicatoren: het percentage leerlingen dat met minstens een van de ouders of zijn/haar siblings hoofdzakelijk in een andere taal dan het Nederlands praat en het percentage leerlingen dat hoofdzakelijk een vreemde taal met beide ouders spreekt. Extra verschilpunt is dat bij de eerste indicator ook het Frans wordt geteld als vreemde taal en bij de tweede indicator niet. Vermits ook een aantal Brusselse scholen in de steekproef zitten, ligt het percentage anderstaligen bij de eerste indicator in sommige scholen extreem hoog. In een van de bezochte scholen gaven zelfs nagenoeg alle leerlingen aan in een andere taal dan het Nederlands te communiceren met moeder, vader of siblings. Dit hoeft niet te verbazen gezien de grote aantrekkingskracht van Nederlandstalige scholen in het Brusselse. De voorgaande JOP-schoolmonitor Brussel (Vettenburg, Elchardus, & Put, 2011) wees

57. Dit cijfer is bovendien nog een onderschatting, omdat niet alle leerlingen van een school werden bevraagd.

reeds op het zeer hoge percentage Franstalige leerlingen in het Brusselse Nederlandstalige secundair onderwijs. Het vaardig zijn in verschillende talen kan beschouwd worden als een troef in het onderwijs en het latere leven, maar het kan in Nederlandstalige scholen tevens een drempel worden wanneer het de Nederlandse taalvaardigheid in gedrang brengt. Daarom wordt in een tweede indicator tevens gekeken naar het percentage leerlingen dat doorgaans een vreemde taal spreekt met beide ouders. Opdat de Brusselse scholen de resultaten niet te fel zouden beïnvloeden, bekijken we enkel het gebruik van een andere taal dan het Nederlands of het Frans. Het gemiddelde percentage anderstaligen op school zakt dan onmiddellijk. Gemiddeld tellen scholen uit onze steekproef om en bij de 10% leerlingen die met beide ouders een vreemde taal spreken. Dit gemiddelde ligt tevens in de buurt van het gemiddelde percentage leerlingen van niet-Belgische afkomst in de scholen.

Tabel 6.2. Etniciteit- en taalindicatoren: centrum- en spreidingsmaten (schoolniveau, $n = 98$).

					Kwartielen		
	Gem.	Min	Max	Sd	25	50	75
Etniciteit							
% Eerstegeneratiemigranten ⁵⁸	10.15	.00	47.1	9.65	4.06	7.14	15.14
% Eerste generatie niet-Europeanen	5.60	.00	35.5	6.17	1.47	3.75	7.20
% Tweedegeneratiemigranten	33.31	.00	93.8	24.94	13.33	27.85	53.11
Aantal verschillende nationaliteiten binnen een school (o.b.v. geboorteland leerling)	7.88	1	34	5.58	4.00	6.50	10.25
Diversiteitsindex	.06	.00	.20	.04	.026	.052	.089
Taal⁵⁹							
% leerlingen dat met ouders of siblings hoofdzakelijk in een andere taal dan het Nederlands praat ⁶⁰	29.94	.00	96.7	27.03	7.52	23.36	46.60
% leerlingen dat hoofdzakelijk een vreemde taal praat met de ouders ⁶¹	9.79	.00	56.4	12.15	1.53	4.96	15.21

Bron: JOP-schoolmonitor (2013)/Cultuureducatie onderzoek (2013).

Voor de boxplots bekijken we het percentage leerlingen dat een vreemde taal met beide ouders spreekt. De boxplots, alsook de spreidingsmaten in figuur 6.2 geven aan dat in de meerderheid van de scholen het percentage anderstaligen zeer laag ligt, maar dat een aantal uitschieters naar boven het gemiddelde percentage anderstaligen in de

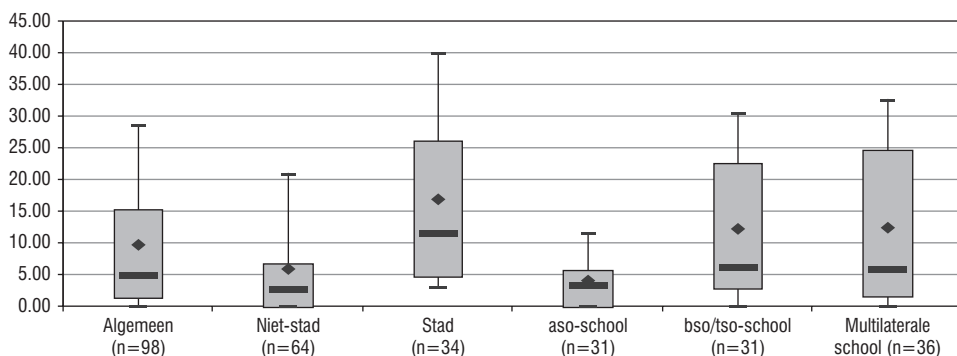
58. Etniciteit wordt gemeten aan de hand van de geboorteplaats.

59. Omdat taalgebruik op een andere manier werd bevraagd in de cultuureducatievragenlijst, beperken we ons voor taalgebruik tot de gegevens uit de JOP-scholenmonitor.

60. Leerling is anderstalig vanaf hij/zij een vreemde taal praat met de moeder, vader of siblings (inclusief Franse taal).

61. Exclusief Franse taal.

secundaire scholen stevig naar boven halen. Vooral in grootstedelijke omgevingen en onder de multilaterale scholen is de variatie onder en de spreiding tussen scholen zeer groot. In aso-scholen en niet-grootstedelijke omgevingen blijft het percentage anderstaligen in driekwart van de scholen ver onder de 10%.

Figuur 6.2. Boxplots op basis van percentage leerlingen dat een vreemde taal met beide ouders spreekt naar schoollocatie en onderwijsaanbod (schoolniveau, $n = 98$).

Ook hier vonden we op basis van een categorische principale componentenanalyse (CATPCA) voor drie variabelen (niet-Belgische nationaliteit bij geboorte, tweedegeneratiemigrant en beide ouders anderstalig) een onderliggende structuur.

3.3 Cultureel kapitaal

De twee voorgaande vormen van concentratie, (socio)-economische en etnische, komen doorgaans aan bod in de onderzoeksliteratuur naar concentratie en concentratie-effecten. Zoals hoger aangegeven wensen we in deze bijdrage ook stil te staan bij de concentratie van leerlingen op basis van hun culturele hulpbronnen of cultureel kapitaal. Bourdieu onderscheidde drie vormen van cultureel kapitaal (Bourdieu, 1992): (1) een geïnternaliseerde vorm of het geheel van duurzame disposities en capaciteiten die via socialisatie en opvoeding geïnternaliseerd worden door het individu; (2) een geobjectiveerde vorm of het bezit van culturele objecten zoals boeken, cd's of schilderijen; en (3) een geïnstitutionaliseerde vorm of het bezit van diploma's en andere onderwijskundige kwalificaties. De eerste vorm is het resultaat van socialisatie binnen het ouderlijk gezin. Omdat deze geïnternaliseerde vorm van cultureel kapitaal moeilijk rechtstreeks gemeten kan worden via een bevraging bij jongeren, beperken we onze meting van hier tot de twee andere vormen van cultureel kapitaal. Meer specifiek baseren we ons op het opleidingsniveau van de ouders en het aantal boeken thuis.

Het opleidingsniveau is in Vlaanderen de voorbije decennia enorm gestegen. Zoals tevens blijkt uit tabel 6.3 zijn laaggeschoolden ook bij de ouders van secundaire scholieren vandaag een minderheidsgroep geworden. Gemiddeld telt een secundaire school in onze steekproef 9% leerlingen waarvan beide ouders geen diploma secundair onderwijs behaald hebben. Het is vandaag veel waarschijnlijker dat je als leraar een kind van twee hooggeschoolde ouders voor je zitten hebt dan een kind van laaggeschoolde ouders. Gemiddeld kan een school uit onze dataset bogen op 40% leerlingen met twee hogeropgeleide ouders. Tot deze hoger geschoolde ouders rekenen we zowel de ouders met een professioneel bachelordiploma als ouders met een masterdiploma of doctoraat. De leerlingensamenstelling naar opleidingsniveau van de ouders is evenwel sterk verschillend in de Vlaamse secundaire scholen. In een van de scholen die we bezochten, konden we zelfs vaststellen dat 44% van de leerlingen kwam uit een gezin met twee lager opgeleide ouders, terwijl we evengoed scholen aandeden waar geen enkele leerling kwam uit een laagopgeleid gezin. Dat een dermate verschillende context een heel andere werk- en leefsituatie voor leraren en leerlingen creëert, hoeft geen betoog. Deze school met 44% leerlingen uit laaggeschoolde gezinnen is evenwel een van de meer extreme situaties, 75% van de scholen telt immers maximum 14% leerlingen uit laaggeschoolde milieus, maar desalniettemin kunnen we vaststellen dat een aantal scholen zich in deze extreme positie bevinden. Ook wat betreft het aandeel leerlingen van hoogopgeleide ouders kunnen we heel wat variatie over de scholen vaststellen. De interkwartielafstand bedraagt hier ruim 35 procentpunten. Niet alleen het opleidingsniveau van de ouders verschilt danig over de scholen, ook de mate waarin er thuis de mogelijkheid bestaat een boek ter hand te nemen. In bijna elke secundaire school uit onze dataset beschikt het merendeel van de leerlingen thuis over minstens tien boeken. Gemiddeld gaf 82% van de leerlingen in een school aan thuis minstens over tien boeken te beschikken. Toch zijn er ook hier verschillen tussen de school, zo blijkt uit de interkwartielafstand die ruim 20 procentpunten bedraagt.

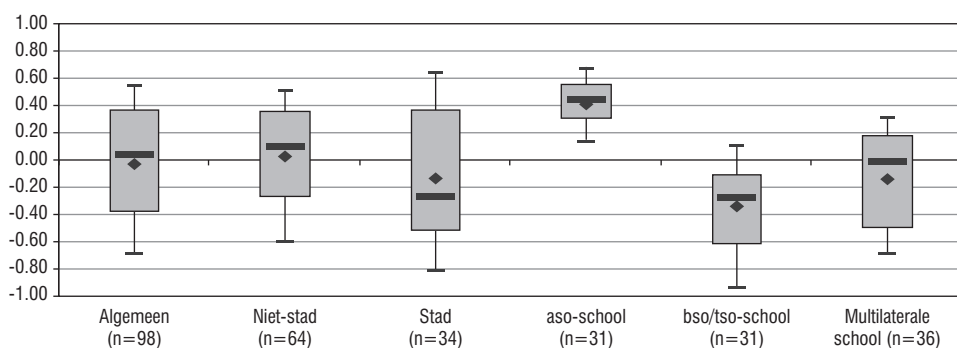
Tabel 6.3. Cultureel kapitaal: centrum- en spreidingsmaten (schoolniveau, $n = 98$).

					Kwartielen		
	Gem	Min	Max	Sd	25%	50%	75%
% leerlingen waarvan beide ouders laagopgeleid zijn (secundair onderwijs niet voltooid)	8.99	.00	43.9	8.85	2.60	5.52	14.39
% leerlingen waarvan beide ouders hoogopgeleid zijn	39.56	.00	89.6	20.58	22.30	36.29	57.98
% leerlingen met minder dan tien boeken thuis	17.94	.00	59.1	12.53	6.79	16.78	27.47
Gemiddelde schoolscore op cultureel kapitaal	-.02	-1.11	.75	.45	-.36	.05	.36

Bron: JOP-schoolmonitor (2013)/Cultuureducatie onderzoek (2013).

De samenhang tussen deze drie indicatoren werd geëxploreerd aan de hand van een categorische principale componentenanalyse. Dit resulteerde in een eendimensionale structuur. Een hoge score op de schaal cultureel kapitaal indiceert een sterke afwezigheid van culturele hulpbronnen.⁶²

Net als bij de materiële en etnische achtergrond stellen we verschillen vast naargelang het type school. Het gemiddeld cultureel kapitaal of de mate van culturele hulpbronnen ligt significant hoger in scholen die zich bevinden buiten de grootstad dan in grootstedelijke scholen. Zoals blijkt uit figuur 6.3 is de variatie tussen scholen bovendien aanzienlijk groter in grootstedelijke dan in niet-grootstedelijke omgevingen. De verschillen zijn echter het grootst naargelang het onderwijsaanbod van de scholen. In aso/kso-scholen zijn de verschillen tussen scholen zeer beperkt, zoals blijkt uit de kleine box. Opnieuw zijn in de multilaterale scholen de verschillen het grootst, wat vooral wijst op de zeer verschillende achtergrond van aso-leerlingen en leerlingen in beroeps- of technische richtingen. Het laagste decentiel (niveau waaronder 10% van de scholen valt) ligt bij aso/kso-scholen op hetzelfde niveau als het negende decentiel (niveau waaronder 90% van de scholen valt) in tso/bso-scholen. Wat betreft culturele hulpbronnen van leerlingen vormen deze twee types van scholen dus werelden van verschil.

Figuur 6.3. Boxplots op basis van cultureel kapitaal naar schoollocatie en onderwijsaanbod (schoolniveau, $n = 98$).

3.4 Samenhang tussen concentratiekenmerken

Zoals reeds uit bovenstaande cijfers bleek, treffen we in grootstedelijke omgevingen een veel grotere variatie aan in het scholenlandschap dan in de minder stedelijke omgevingen. Dit wijst erop dat we in Vlaamse grootsteden niet alleen te maken hebben met concentratie van welbepaalde groepen van leerlingen, maar tevens met segregatie.

62. Deze schaal beschikt over een eigenwaarde van 1.896 en een Cronbach α van .709.

Hoewel we in grootsteden met gebieden te maken hebben die qua bevolkingssamenstelling zeer gelijkaardig zijn,⁶³ stellen we vast dat scholen heel sterk uit elkaar liggen qua materiële, etnische en culturele achtergrond van hun leerlingen.

Bovenstaande analyses doen ook reeds vermoeden dat een aantal van deze indicatoren van achterstelling samengaan. In deze sectie wordt een mogelijke samenhang tussen de concentratiekenmerken nagegaan. Deze samenhang wordt stapsgewijs onderzocht. In een eerste fase wordt de bivariate verdeling tussen de concentratiekenmerken beschreven. Kenmerken die niet of maar in lage mate met andere kenmerken correleren, worden in de tweede fase achterwege gelaten. In deze tweede fase wordt op basis van een principale componentenanalyse getracht een samengestelde maat te construeren. Daarbij wordt beschreven in welke mate bepaalde leerlingengroepen verschillen ten aanzien van deze maat. Op die manier wordt een beeld geschetst van de ongelijkheid in de samenstelling van bepaalde leerlingengroepen in het Vlaams onderwijs.

Tabel 6.4. Correlatiematrix schoolcompositie-kenmerken (schoolniveau, n = 98).

	% ll. met werkloze ouders	Gem. score op armoede-schaal	Gem. score op cultureel kapitaal	Etnische concentratie	Etnische diversiteit
% ll. met werkloze ouders	1				
Compositie naar materiële achtergrond (hoog = weinig materiële hulpbronnen)	.711	1			
Compositie naar culturele achtergrond (hoog = weinig culturele hulpbronnen)	.759	.834	1		
Etnische concentratie	.769	.769	.696	1	
Etnische diversiteit	.599	.744	.661	.820	1
Alle correlaties zijn significant op .001 level (2-tailed).					

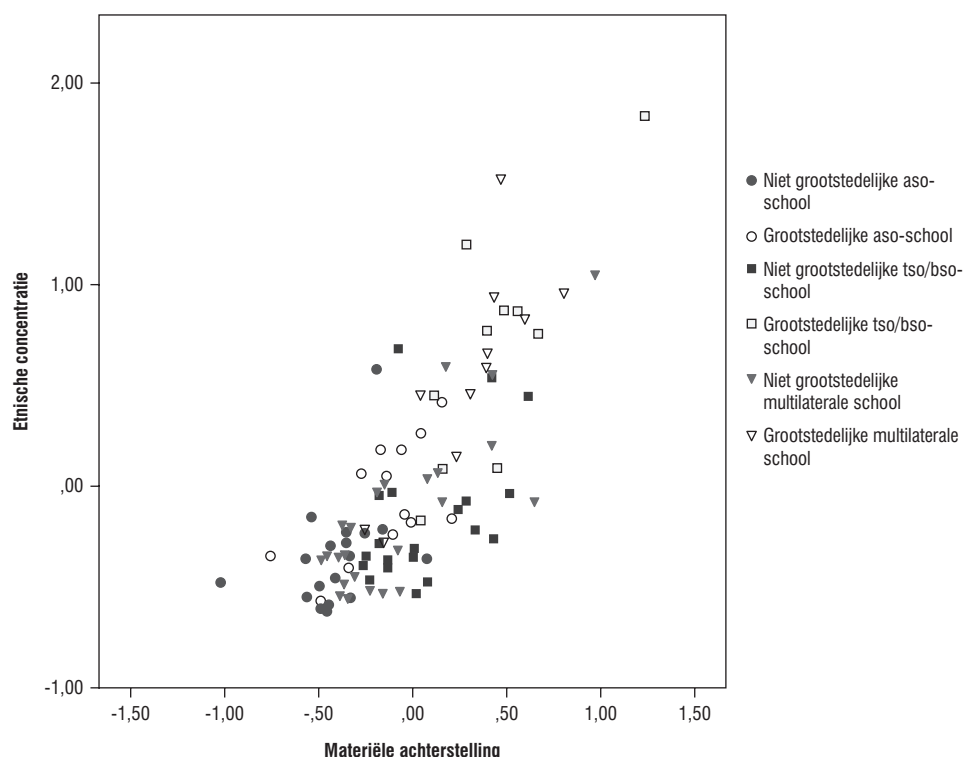
Bron: JOP-schoolmonitor (2013)/Cultuureducatie onderzoek (2013).

De correlaties maken duidelijk dat er een sterk verband bestaat tussen de verschillende concentratiekenmerken. Het percentage leerlingen waarvan beide ouders werkloos zijn, de concentratie van leerlingen uit een minder welstellend milieu, de concentratie van leerlingen met weinig cultureel kapitaal, de concentratie van leerlingen uit etnische minderheidsgroepen alsook de mate van etnische diversiteit op een school zijn heel sterk gerelateerd aan elkaar. De correlatiecoëfficiënten tonen een sterke samenhang

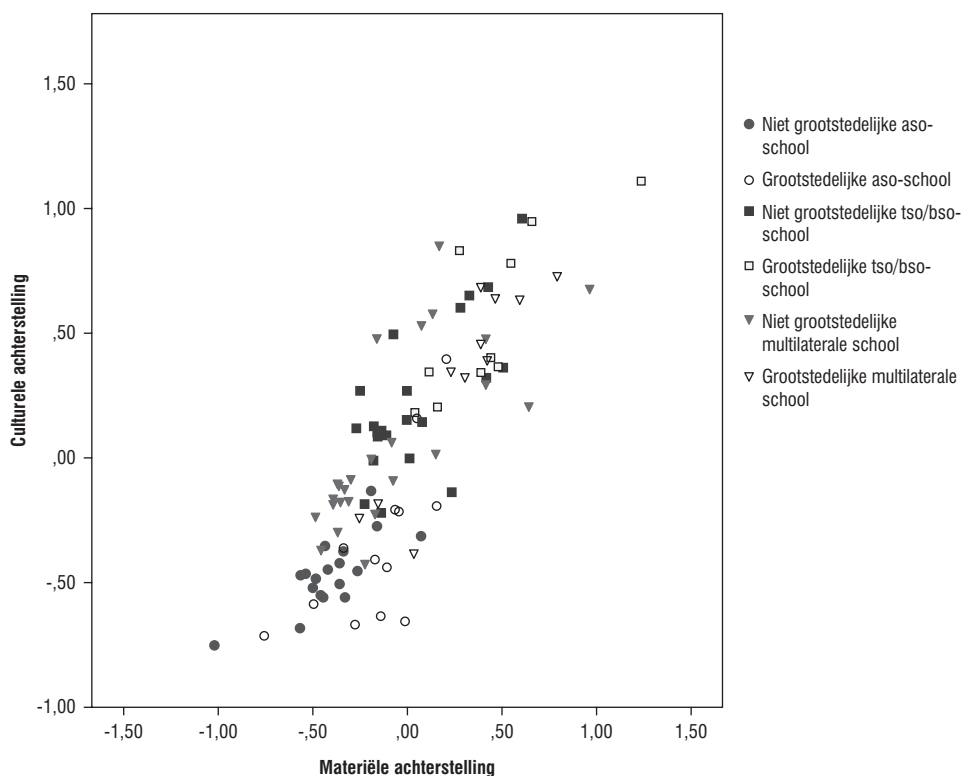
63. De bevolkingssamenstelling kan nog wel van buurt tot buurt variëren, maar op het niveau van het secundair onderwijs speelt de onmiddellijke nabijheid van de school een minder pertinente rol dan bij het basisonderwijs.

tussen kenmerken die verwijzen naar etniciteit en kenmerken die verwijzen naar de sociaaleconomische en culturele achtergrond.

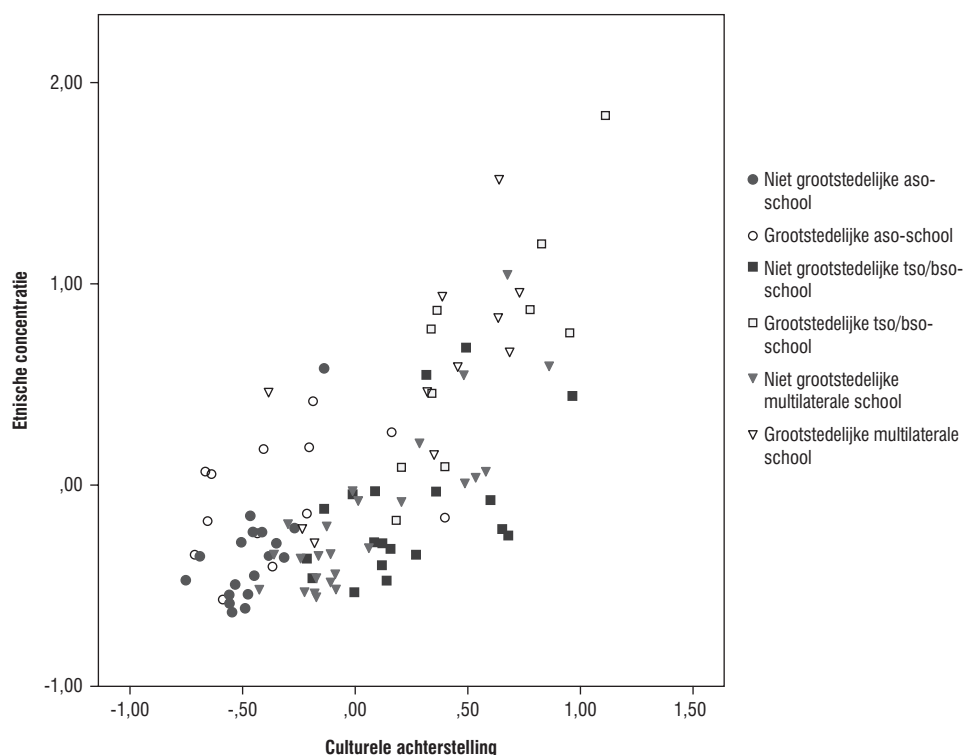
Dit wordt nog duidelijker wanneer we de verbanden visualiseren in een aantal *scatter-plots*, welke te vinden zijn in figuren 6.4 tot en met 6.6. Bijkomend brengen we in deze figuren het type van school aan, waarbij we zes types onderscheiden op basis van de combinatie onderwijsaanbod en de schoollocatie. Naast het duidelijke lineaire verband tussen de drie concentratie-indicatoren, blijkt tevens het sterke verschil tussen aso-scholen en bso-tso-scholen. Voor aso-scholen blijkt bovendien de schoollocatie niet zo belangrijk. Of de school zich nu bevindt in een grootstedelijk dan wel in een minder stedelijke omgeving, de drie vormen van concentratie blijven zeer beperkt. Veel groter is de mate van concentratie – en dit voor al de drie vormen van concentratie – voor bso-tso-scholen, alsook voor multilaterale scholen. Bovendien is de concentratie van kansarme leerlingen voor tso-bso-scholen sterker in grootstedelijke omgevingen. Technische en beroepsscholen in grootstedelijke omgevingen hebben duidelijk de grootste kans om kinderen uit kansarme gezinnen aan te trekken, zowel wat betreft de socio-economische thuissituatie, de etnische achtergrond alsook de culturele hulpbronnen die ze van thuis uit meekrijgen.

Figuur 6.4. Scatterplot: relatie tussen materiële en etnische concentratie (schoolniveau, $n = 98$).

Figuur 6.5. Scatterplot: relatie tussen materiële en culturele concentratie (schoolniveau, $n = 98$).

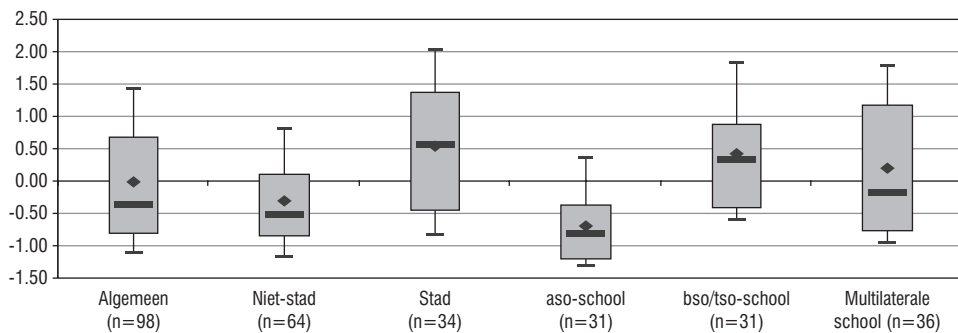
Figuur 6.6. Scatterplot: relatie tussen etnische en culturele concentratie (schoolniveau, $n = 98$).

Deze drie vormen van concentratie zijn dan ook zodanig met elkaar verweven dat ze nog moeilijk van elkaar te onderscheiden zijn. Dit komt tevens tot uiting in de in tabel 6.5 gerapporteerde principale componentenanalyse. Wanneer we de verschillende indicatoren bekijken aan de hand van een principale componentenanalyse, resulteert dit in een eendimensionale structuur met een proportie verklaarde variantie van 78.94%.

Tabel 6.5. Schaalkenmerken voor de samenhang tussen concentratiekenmerken voor leerlingen van het secundair onderwijs in Vlaanderen (principale componentenanalyse, $n = 98$).

	Lading
% leerlingen waarvan beide ouders werkloos zijn	.863
Gemiddelde schoolscore op armoede-schaal	.915
Gemiddelde schoolscore op cultureel kapitaal	.890
Etnisch-culturele concentratie	.913
Etnische diversiteit	.860
Eigenwaarde = 3.947; $R^2 = 78.941\%$	

Bron: JOP-schoolmonitor 2013/Cultuureducatie onderzoek (2013).

Figuur 6.7. Boxplots op basis van schaal concentratiekenmerken naar schoollocatie en onderwijsaanbod (schoolniveau, n = 98).

In figuur 6.7 geven we ten slotte nog de boxplots weer voor de factorscoreschaal op basis van deze principale componentenanalyse. De grote verschillen tussen scholen in grootstedelijke omgeving en aldus segregatie in stedelijke omgevingen komt ook hier tot uiting.

4. Besluit

In het voorjaar van 2013 doorkruisten onderzoekers Vlaanderen om in secundaire scholen de JOP-scholenmonitor af te nemen. Al gauw viel hen de grote verscheidenheid in schoolpopulaties op. Deze perceptie werd in deze bijdrage getoetst en bevestigd.

Zowel op het vlak van socio-economische samenstelling van de leerlingenpopulatie als op het vlak van etnische en culturele samenstelling worden er grote verschillen tussen scholen vastgesteld. Voornamelijk scholen met een aanbod beroeps- en technisch onderwijs als scholen in een grootstedelijke omgeving tellen een groot aandeel leerlingen uit kansarme gezinnen. Zeker in de grootstedelijke omgevingen verschillen de schoolpopulaties sterk van elkaar. Niet alleen kunnen we in deze grootstedelijke omgevingen spreken van concentratie van kansengroepen, we hebben er ook duidelijk te maken met segregatie. Naast het hoger aandeel van kansengroepen in de scholen in hun totaliteit – wat toe te schrijven is aan het groter aandeel van kansengroepen in grootsteden – is de variatie die we er vaststellen tussen de scholen zeer groot in vergelijking met niet-stedelijke omgevingen. Dit laatste wijst op segregatie: sommige scholen trekken veel meer kansrijke leerlingen aan dan andere, andere scholen kennen een zeer sterke concentratie van kinderen uit kansarme milieus. Bovendien komen in deze scholen allerlei factoren die de kansen van deze leerlingen beperken samen. Ondanks het sinds 2002 opgezette desegregatiebeleid blijft segregatie en concentratie naar socio-economische, etnische en culturele achtergronden dus een hardnekkig gegeven in het Vlaamse scholenlandschap.

Wetenschappelijke studies geven een zeer sterke relatie aan tussen socio-economische, etnische en culturele achtergronden enerzijds en houdingen en mogelijkheden van jongeren anderzijds. Zij wijzen bovendien op de versterkende invloed die concentraties van leerlingen met welbepaalde achtergronden binnen scholen kunnen hebben op deze relatie. Op basis van studies naar effecten van segregatie en concentratie op zowel cognitieve als non-cognitieve uitkomsten bij leerlingen, kan besloten worden dat het streven naar meer gemengde scholen de voorkeur geniet. Jongeren met weinig economische en culturele hulpbronnen van thuis uit, hebben er in het kader van hun schoolloopbaan baat bij in een gemengde schoolomgeving les te kunnen volgen. Wil men leerlingen voorbereiden op een verdraagzame en multiculturele samenleving, dan zijn contacten met jongeren uit andere sociale achtergronden eveneens van cruciaal belang. Het opstarten van grensoverschrijdende sociale netwerken start voor heel wat jongeren binnen de schoolmuren. Het is maar wanneer jongeren in contact komen met andere culturen dat er de mogelijkheid tot interculturele vriendschappen ontstaat. Meer gemengde scholen hebben echter niet altijd even sterke gunstige effecten en homogeen samengestelde scholen met een sterke concentratie van kansengroepen brengen niet uitsluitend negatieve effecten teweeg. Naar welbevinden van leerlingen toe kunnen kansarme leerlingen zich beter in hun vel voelen in een school met een concentratie van kansarme kinderen dan in een gemengde school waarin ze omringd worden door kansrijke leerlingen wanneer in deze laatste setting een ondersteunend schoolklimaat ontbreekt. Deze effecten van concentratie en segregatie vormden niet het onderwerp van dit hoofdstuk. Wel toonde dit hoofdstuk aan dat concentratie en segregatie nog sterk aanwezig zijn in het Vlaamse onderwijslandschap en dat dergelijke vraagstukken bijgevolg zeer sterk aan de orde zijn. Verder werden ook onderzoekspistes aangereikt voor verdere analyses op de huidige JOP-data.

Methodologisch geven de in dit hoofdstuk gerapporteerde cijfers tevens aan waarom het zo belangrijk is dat bij alle van de in dit boek gerapporteerde houdingen, gedragingen en verwezenlijkingen in eerste instantie steeds naar de clustering van variantie op schoolniveau moet worden gekeken. Gezien de concentratie en segregatie in het Nederlandstalig onderwijs en gezien de sterke relatie tussen achtergrondkenmerken en heel wat maatschappelijke indicatoren is de kans reëel dat leerlingen binnen scholen veel sterker op elkaar zullen gelijken dan leerlingen over scholen heen. De ene leerling is de andere niet... maar nog minder is de ene school de andere.

Bibliografie

- About, F.E., & Doyle, A.-B. (1996). Parental and peer influences on childrens racial attitudes. *International Journal of Intercultural Relations*, 20(3/4), 371-383.
- Agirdag, O. (2011). *De zwarte doos van schoolsegregatie geopend. Een mixed-method onderzoek naar de effecten van schoolcompositie op de onderwijsprestaties, het zelfbeeld en het schoolwelbevinden van de leerlingen in het lager onderwijs met bijzondere aandacht voor intermediaire*

- processen. Proefschrift voorgelegd tot het behalen van de graad van doctor in de sociologie. Gent: Universiteit Gent, Vakgroep Sociologie.
- Agirdag, O., Demanet, J., Van Houtte, M., & Van Avermaet, P. (2011). Ethnic school composition and peer victimization: A focus on the interethnic school climate. *International Journal of Intercultural Relations*, 35(4), 465-473.
- Agirdag, O., Van Houtte, M., & Van Avermaet, P. (2011). Ethnic school context and the national and sub-national identifications of pupils. *Ethnic and Racial Studies*, 34(2), 357-378.
- Agirdag, O., Van Houtte, M., & Van Avermaet, P. (2012). Effecten van segregatie : cognitieve en non-cognitieve uitkomsten en mechanismen. In O. Agirdag, W. Nouwen, P. Mahieu, P. Van Avermaet, A. Vandenbroucke & M. Van Houtte (Ed.), *Segregatie in het basisonderwijs : geen zwart-wit verhaal* (pp. 68-96). Antwerpen/Apeldoorn: Garant.
- Aschaffenburg, K., & Maas, I. (1997). Cultural and educational careers: The dynamics of social reproduction. *American Sociological Review*, 62(August), 573-587.
- Bakker, J. (2012). Cultureel-etnische segregatie in het onderwijs: achtergronden, oorzaken en waarom te bestrijden. *Pedagogiek*, 32(2), 104-128.
- Bourdieu, P. (1979). *La Distinction. Critique sociale du jugement*. Paris: Les Editions de Minuit.
- Bourdieu, P. (1992). *Opstellen over smaak, habitus en het veldbegrip*. Amsterdam: Van Gennep.
- Bourdieu, P., & Passeron, J.-C. (1970). *La reproduction. Éléments pour une théorie du système d'enseignement*. Paris: Editions de Minuit.
- De Graaf, N.D., & De Graaf, P.M. (2000). Parental cultural capital and educational attainment in the Netherlands: A refinement of the cultural capital perspective. *Sociology of Education*, 73(april), 92-111.
- De Graaf, N.D., & De Graaf, P.M. (2002). Formal and popular dimensions of cultural capital: Effects on children's educational attainment. *The Netherlands' Journal of Social Sciences*, 38(2), 167-186.
- De Onderwijsraad. (2011). *De Markt Meester? Een verkenning naar marktwerking in het onderwijs*. Den Haag: De Onderwijsraad.
- Demanet, J. (2013). *We don't need no education! A multilevel inquiry into the compositional and cultural school determinants of school misconduct*. Proefschrift voorgelegd tot het behalen van de graad van doctor in de sociologie. Gent: Universiteit Gent.
- Dumay, X., Dupriez, V., & Maroy, C. (2010). Ségrégation entre écoles, effets de la composition scolaire et inégalités de résultats. *Revue française de Sociologie*, 51(3), 461-480.
- Elchardus, M., Franck, E., Groof, S.D., & Kavadias, D. (2013). The Acceptance of the Multicultural Society Among Young People. A Comparative Analysis of the Effect of Market-Driven Versus Publicly Regulated Educational Systems. *European Sociological Review*, 29(4), 767-779.
- Elchardus, M., Kavadias, D., & Siongers, J. (1998). *Hebben scholen een invloed op de waarden van jongeren? Een empirisch onderzoek naar de doeltreffendheid van waardevorming in het secundair onderwijs*. Brussel: Vakgroep Sociologie-Onderzoeksgroep TOR, Vrije Universiteit Brussel.
- Felouzis, G., & Charmillot, S. (2012). School tracking and educational inequality: a comparison of 12 education systems in Switzerland. *Comparative Education*, 49(2), 181-205.
- Hindriks, J., Verschelde, M., Rayp, G., & Schoors, K. (2010). School tracking, social segregation and educational opportunity: evidence from Belgium: Ghent University, Faculty of Economics and Business Administration.
- Hirtt, N., Nicaise, I., & de Zutter, D. (2007). *De school van de ongelijkheid*. Berchem-Antwerpen: EPO.
- Jacobs, D., Rea, A., Teney, C., Callier, L., & Lothaire, S. (2009). *De sociale lift blijft steken. De prestaties van allochtone leerlingen in de Vlaamse Gemeenschap en in de Franse Gemeenschap*. Brussel.
- Kohn, M.L., Slomczynski, K.M., & Schoenbach, C. (1986). Social stratification and the transmission of values in the family: A cross-national assessment. *Sociological Forum*, 1(1), 73-102.
- Le Grand, J. (1991). Quasi-markets and social policy. *The Economic Journal*, 101(408), 1256-1267.

- Nouwen, W., & Mahieu, P. (2012). Omvang van segregatie in het basisonderwijs: ongelijke spreiding, concentratie en relatieve aanwezigheid. In O. Agirdag, W. Nouwen, P. Mahieu, A. Vandenbroucke & M. Van Houtte (Ed.), *Segregatie in het basisonderwijs: geen zwart-wit verhaal* (pp. 18-29). Antwerpen – Apeldoorn: Garant.
- Opdenakker, M.-C., & Van Damme, J. (2006). Differences between secondary schools: A study about school context, group composition, school practice, and school effects with special attention to public and Catholic schools and types of schools. *School Effectiveness and School Improvement*, 17(1), 87-117.
- Opdenakker, M.-C., Van Damme, J., De Fraine, D.F., Van Landeghem, G., & Onghena, P. (2002). The effect of schools and classes on mathematics achievement. *School Effectiveness and School Improvement*, 13(4), 399-427.
- Opdenakker, M. C., & Van Damme, J. (2007). Do school context, student composition and school leadership affect school practice and outcomes in secondary education? *British Educational Research Journal*, 33(2), 179-206.
- Sieben, I. (2001a). Scholing of sociale herkomst? De invloed van opleidingsniveau op religieuze, politieke en sociale oriëntaties na controle voor gezinsachtergrond. *Mens en Maatschappij*, 76(1), 22-43.
- Sieben, I. (2001b). *Sibling Similarities and Social Stratification. The Impact of Family Background across Countries and Cohorts*. Proefschrift ter verkrijging van de graad van doctor aan de Katholieke Universiteit Nijmegen, Nijmegen.
- Siongers, J. (2007). *Van generatie op generatie. Een cultuursociologische benadering van de gelijkenissen in houdingen en smaken tussen ouders en hun adolescente kinderen*. Proefschrift ingediend met het oog op het behalen van de graad van doctor in de sociale wetenschappen: sociologie. Brussel: Vakgroep Sociologie/Onderzoeksgroep TOR, Vrije Universiteit Brussel.
- Siongers, J. (2011). De contacthypothese getoetst bij Brusselse jongeren. In N. Vettenburg, M. Elchardus & J. Put (Ed.), *Jong in Brussel: bevindingen uit de JOP-monitor Brussel* (pp. 217-238).
- Spruyt, B. (2008). Ongelijkheid en segregatie in het onderwijslandschap. Effecten op etnocentrisme. *Tijdschrift voor Sociologie*, 29(1), 60-88.
- Stolz, H.E., Barber, B.K., Olsen, J.A., Erickson, L.D., Bradford, K.P., Maughan, S.L., & Ward, D. (2004). Family and school socialization and adolescent academic achievement: a cross-national dominance analysis of achievement predictors. *Marriage and Family Review*, 36, 7-34.
- Sullivan, A. (2000). *Cultural capital, rational choice and educational inequalities (PhD thesis)*. Oxford: Oxford University.
- Van Dyck, M. (Ed.). (2001). *Onderwijs in de markt*. Den Haag: De Onderwijsraad.
- van Eijck, K. (1996). *Family and opportunity. A sibling analysis of the impact of family background on education, occupation, and consumption*. Tilburg: Tilburg University Press.
- van Eijck, K. (1997). The impact of family background and educational attainment on cultural consumption: A sibling analysis. *Poetics*, 25, 195-224.
- Van Ewijk, R., & Sleegers, P. (2010). The effect of peer socioeconomic status on student achievement: A meta-analysis. *Educational Research Review*, 5(2), 134-150.
- Van Houtte, M., & Stevens, P.A.J. (2009). School Ethnic Composition and Students' Integration Outside and Inside Schools in Belgium. *Sociology of Education*, 82(3), 217-239.
- Vettenburg, N., Elchardus, M., & Put, J. (2011). *Jong in Brussel: bevindingen uit de JOP-monitor Brussel*. Leuven: Acco.

Bijlage: schaalconstructies

Materiële achterstelling

De mate van materiële achterstelling van de jongeren wordt gemeten aan de hand van het subjectief inkomen, de mate waarin de leerling thuis beschikt over een internetverbinding, een eigen slaapkamer, een rustige plaats om te studeren, een computer die men kan gebruiken voor de studies, een vaatwasmachine, of de ouders van de leerling de woning huren en het aantal aanwezige computers, auto's en badkamers thuis. De samenhang tussen deze verschillende indicatoren werd geëxploreerd aan de hand van een categorische principale componentenanalyse. Dit resulteerde in een eendimensionale structuur. Een hoge score op de schaal armoede indiceert een sterke afwezigheid van materiële hulpbronnen. Deze schaal beschikt over een eigenwaarde van 2.681 en een Cronbach α van .697.

Tabel 6.6. Schaalkenmerken materiële achterstelling (principale componentenanalyse, $n = 6662$).

	Lading
Subjectief inkomen	-.574
Geen internetverbinding	.445
Geen eigen slaapkamer	.432
Geen rustige plaats om te studeren	.457
Geen computer/laptop/tablet die je kunt gebruiken voor je studies	.466
Geen vaatwasmachine	.486
Mijn ouders huren het huis of appartement waar ik woon	.541
Aantal computers/laptops/tablets	-.644
Aantal auto's	-.640
Aantal kamers met een bad of douche	-.436
Eigenwaarde = 2.681; Cronbach α = .697	

Etniciteit

Een algemene maat voor etniciteit werd geconstrueerd op basis van drie dichtome indicatoren: de eigen nationaliteit bij geboorte, de nationaliteit van de ouders bij geboorte en het taalgebruik met beide ouders. De samenhang tussen deze verschillende indicatoren werd geëxploreerd aan de hand van een categorische principale componentenanalyse. Dit resulteerde in een eendimensionale structuur. Een hoge score op de schaal indiceert een niet-Belgische identiteit. Deze schaal beschikt over een eigenwaarde van 2.148 en een Cronbach α van .802.

Tabel 6.7. Schaalkenmerken etniciteit (CATPCA, $n = 11737$).

	Lading
Nationaliteit bij geboorte (0 = Belg)	1.206
Tweedegeneratiemigrant (0 = beide ouders Belgische nationaliteit bij geboorte)	.620
Taal waarin wordt gecommuniceerd met beide ouders (0 = spreekt met minstens een van de ouders hoofdzakelijk Nederlands)	.557
Eigenwaarde = 2.148; Cronbach $\alpha = .802$	

Cultureel kapitaal

De mate van verworven cultureel kapitaal van de jongeren wordt gemeten aan de hand van het opleidingsniveau van de ouders en het aantal boeken thuis. De samenhang tussen deze verschillende indicatoren werd geëxploreerd aan de hand van een categorische principale componentenanalyse. Dit resulteerde in een eendimensionale structuur. Een hoge score op de schaal cultureel kapitaal indiceert een sterke afwezigheid van culturele hulpbronnen. Deze schaal beschikt over een eigenwaarde van 1.896 en een Cronbach α van .709.

Tabel 6.8. Schaalkenmerken cultureel kapitaal (CATPCA, $n = 10764$).

	Lading
Opleidingsniveau van de moeder	.867
Opleidingsniveau van de vader	.773
Aantal boeken thuis	.740
Eigenwaarde = 1.896; Cronbach $\alpha = .709$	

7. Jongeren over politiek: een situatieschets en vergelijking met bevindingen uit eerdere JOP-monitors

Bram Spruyt en Filip Van Droogenbroeck

1. Inleiding

Burgers houden er doorgaans een ambivalente houding tegenover politiek op na. Enerzijds is politiek de manier waarop een samenleving zichzelf maakt. In die hoedanigheid is politiek omgeven door hoop, de hoop maatschappelijke problemen op te lossen. De meeste mensen koesteren ook de democratie als politiek beginsel (Dalton, 2004). Toch gebruiken mensen de uitdrukking ‘dat is politiek’ nagenoeg nooit om iets positiefs aan te duiden. En in lijstjes die het vertrouwen in instellingen weerspiegelen, bungelen politieke partijen doorgaans achteraan. In 2010 werden ze door minder dan 9% van de Vlamingen vertrouwd (Meuleman, Abts & Swyngedouw, 2012). Alleen de Kerk scoort nog slechter. Verschillende auteurs besluiten dan ook dat de grootste uitdagingen voor moderne democratieën vandaag van binnenuit komen (Dalton, 2004; Norris, 2011).

De ambivalente houding tegenover politiek geldt nog sterker als het over jongeren gaat. Jongeren zijn altijd de stormram van maatschappelijke verandering geweest, maar in rustige regio's zoals ons land lijken ze dat minder dan voorheen. Dat dreef Leuven burgemeester Louis Tobback tot zo een wanhoop dat hij wat provocerend uitriep ‘Jongens en meisjes, verjaag me!’ (De Morgen, 27/5/2011). Tegelijk is het niet geheel duidelijk hoe serieus politici en politieke partijen jongeren eigenlijk nemen. Alle politieke partijen hebben jongerenafdelingen, maar men hoort ze nauwelijks en ziet ze niet. Politiek gezien worden jongeren in onze samenleving eigenlijk pas vanaf 18 jaar, de leeftijd waarop ze stemgerechtigd worden, volwaardige burgers. Ook in de praktijk zijn jongeren voor die leeftijd slechts beperkt politiek actief. Er bestaat overigens geen eensgezindheid over of dat erg is. Volgens de ene is ‘jong geleerd, oud gedaan’ en kan politieke betrokkenheid daarom niet vroeg genoeg starten. Volgens de andere moeten jongeren vooral jong en soms ook een beetje onbezonnen kunnen zijn. Politiek is niet meteen wat men daarmee associeert. Ongeacht welke optie men uiteindelijk kiest, het blijft interessant de groei naar politieke volwassenheid te bestuderen. Eens gevormd blijven politieke opvattingen immers relatief stabiel door-

heen de verdere levensloop (Alwin, Cohen & Newcomb, 1991). Daardoor wordt het bestuderen van jongeren een beetje zoals kijken in een glazen bol. Daar komt nog bij dat wij als samenleving, via het onderwijs en dan in het bijzonder door middel van de vakoverschrijdende eindterm 'opvoeden tot burgerzin', jongeren expliciet trachten te vormen tot kritische en actieve burgers. Om al die redenen werden de opvattingen van jongeren over politiek in alle JOP-monitors bevestigd. In dit hoofdstuk geven we een actuele schets van die opvattingen en gedragingen aan de hand van de gegevens verzameld in 2013. We maken daarbij een vergelijking met voorgaande bevragingen. De eerste JOP-monitor werd afgenomen in 2006. De derde vond ruim zeven jaar later plaats. Die periode is voldoende lang om een eerste keer naar trends (of juist de afwezigheid ervan) te zoeken.

2. Achtergrond

In dit hoofdstuk maken we een situatieschets van opvattingen over politiek en politiek gedrag bij jongeren tussen 14 en 30 jaar. Dat doen we in het licht van drie actuele tendensen die samen de achtergrond vormen waartegen we de onderzoeksresultaten interpreteren.

2.1 Tendens 1: Ongerustheid over geringe politieke kennis, interesse en betrokkenheid van jongeren

Wie over het thema begint te lezen, merkt snel dat bijdragen over jongeren en politiek stevast vertrekken van bezorgdheid (Milner, 2010; Stevens & De Groof, 2006). Daar zijn ook goede redenen voor. In landen waar geen opkomstplicht geldt, zijn het vaak jongeren die disproportioneel minder stemmen in vergelijking met oudere leeftijdsgroepen. Onderzoek toont verder dat de politieke interesse van jongeren doorgaans laag tot zeer laag is. Die patronen gelden voor de meeste West-Europese landen. De Europese Commissie engageerde zich dan ook expliciet om initiatieven te nemen die de politieke participatie van jongeren stimuleren (European Commission, 2013). De politieke participatie van jongeren is in alle West-Europese landen een uitdaging. Toch zijn er ook indicaties dat Vlaanderen op dit vlak een tandje kan bijsteken. Zo toonde de meest recente *International Civic and Citizenship Education Study* (2009) dat de Vlaamse 14-jarigen een lagere zelf ingeschatte politieke competentie hebben, minder vaak over politiek praten met vrienden en minder plannen hebben om politiek actief te zijn of legaal protest te voeren in vergelijking met het West-Europees gemiddelde (De Groof, Elchardus, Franck & Kavadias, 2010). Dat laatste is opvallend omdat we weten dat opvoeden tot burgerschap al sinds 1997 deel uitmaakt van de zogenaamde vakoverschrijdende eindtermen. Mogelijk om die reden zijn 14-jarigen voor Vlaanderen niet de meest aangewezen groep om de politieke interesse en betrokkenheid te meten. Echter

ook een recente Eurobarometer studie waarin de politieke betrokkenheid en interesse van 15 tot 30-jarigen internationaal wordt vergeleken leidt naar dezelfde conclusie: België heeft in vergelijking met andere Europese landen een achterstand (European Commission, 2013).

2.2 Tendens 2: Discussies over het verlagen van de stemgerechtigde leeftijd

De bezorgdheid over een gebrek aan politieke interesse en betrokkenheid bij jongeren loopt gelijk met het debat over het verlagen van de stemgerechtigde leeftijd. De leeftijd waarop mensen voor het eerst mogen stemmen, evolueerde over de tijd grondig. In 1893 konden alleen mannen vanaf 25 jaar stemmen. De leeftijdsgrens werd in 1918 verlaagd naar 21 en in 1981 naar de huidige 18 jaar. Vandaag wordt regelmatig voorgesteld de stemgerechtigde leeftijd verder te verlagen naar 16 jaar. In augustus 2013 pleitten Open VLD'rs Willem Frederik Schiltz en Nele Nijlen er bijvoorbeeld nog voor om via het verlagen van de stemgerechtigde leeftijd jongeren meer politieke verantwoordelijkheid te geven (De Morgen, 12/8/2013). Ook in andere landen woedt deze discussie. Oostenrijk besliste in 2007 de stemgerechtigde leeftijd effectief voor alle verkiezingen te verlagen naar 16 jaar. In sommige staten in Duitsland en Zwitserland kan gestemd worden vanaf 16 jaar voor lokale verkiezingen. In Slovenië, Bosnië, Servië en Montenegro kan gestemd worden vanaf 16 jaar op voorwaarde dat men werkt (Bergh, 2013). Alles bij elkaar genomen, blijft stemmen op 16 jaar binnen Europa echter veeleer uitzonderlijk.

Het belangrijkste argument tegen een verlaging van de stemgerechtigde leeftijd is de bezorgdheid dat 16-jarigen nog onvoldoende politiek volwassen zouden zijn. Hun opvattingen over politiek en maatschappelijke vraagstukken zouden onvoldoende uitgekristalliseerd zijn. Hierdoor zou de kwaliteit van hun stem op 16 nog (te) laag zijn. De 'kwaliteit van de stem' verwijst naar de mate waarin de standpunten van de partij waarvoor men kiest overeenstemmen met de eigen opvattingen (Wagner, Johann & Kritzinger, 2012). Naast een te lage kwaliteit van de stem, zouden jongeren ook gemakkelijk beïnvloedbaar zijn en daarom gevoelig voor extremisme. Goed uitgekristalliseerde politieke opvattingen en politieke betrokkenheid worden in die redenering als voorwaarden beschouwd om te mogen stemmen. Toch is het precies die gedachtegang – eerst socialiseren, dan participeren – die steeds vaker in vraag gesteld wordt. Immers, waarom zouden jongeren geïnteresseerd zijn in een activiteit waaraan ze niet mogen deelnemen? Is het niet juist participatie die interesse wekt en leren jongeren niet vooral door te doen? Er is wel wat onderzoek dat een bevestigend antwoord op die vragen ondersteunt. In Oostenrijk, bijvoorbeeld, werd via vergelijkingen van surveys, afgenomen voor en na de verlaging van de stemgerechtigde leeftijd, vastgesteld dat de politieke interesse bij 16 en 17-jarigen toenam (Zeglovits & Zandonella, 2013). In eigen land volgden Quintelier en Hooghe (2012) eenzelfde groep Belgische jongeren (16 tot 18 jaar) doorheen de tijd en onderzochten of en hoe politieke participatie en politieke interesse elkaar beïnvloeden. Zij stelden effecten in beide richtingen vast, maar

deze van participatie op politieke interesse bleken groter dan omgekeerd. Deze studies suggereren met andere woorden dat via het verlagen van de stemgerechtigde leeftijd politieke interesse en later betrokkenheid verhoogd kunnen worden. Toch zijn er ook auteurs die in deze een andere mening zijn toegedaan (Bergh, 2013), waardoor bijkomende onderzoeksgegevens wenselijk zijn. De JOP-monitor heeft in deze het voordeel dat zij jongeren van verschillende leeftijden bevraagt. Op die manier kan onderzocht worden hoe opvattingen over politiek evolueren en of er zich in dat ontwikkelingsparcours duidelijke breuken aftekenen.

2.3 Tendens 3: Een algemene bezorgdheid over de organisatie van de democratie

Lage opkomstcijfers bij verkiezingen mogen dan meer uitgesproken zijn bij jongeren, dat neemt niet weg dat ook voor de bevolking in zijn geheel opkomstcijfers soms erg laag zijn. Zelfs in ons land, waar een opkomstplicht geldt – de verplichting om zich aan te bieden bij het stembureau – stelt men vast dat een aanzienlijk gedeelte van de bevolking niet gaat stemmen (De Maesschalck, 2013). Doorgaans wordt dat geïnterpreteerd als een symptoom van een groeiende onvrede bij burgers over de werking van de huidige politiek. Een dergelijk onbehagen is er waarschijnlijk altijd geweest, maar traditionele en democratische partijen slagen er minder goed in dit om te zetten naar collectieve protestbewegingen. Toegenomen onvrede met de werking van politici, politieke partijen en de democratie wordt ook op een meer directe wijze aangetoond. In Nederland nam de steun voor de stelling ‘Tegen beter weten in beloven politici meer dan ze kunnen waarmaken’ in de periode 1977-2010 toe van 75 naar 92% (Kanne, 2011). Verder worden nagenoeg alle regio's in West-Europa geconfronteerd met de opkomst en het electoraal succes van populistische partijen en nemen ook meer traditionele partijen elementen van het populistisch discours over (Mudde, 2004). Onbehagen met betrekking tot de politiek blijkt electoraal vruchtbare grond te zijn.

Recent kwam er een verschuiving in de wijze waarop dat politiek onbehagen geïnterpreteerd dient te worden. Daar waar het vroeger voornamelijk beschouwd werd als het verzaken aan de burgerplicht en daarmee kon rekenen op afkeuring, zijn er vandaag meer auteurs die het politiek ongenoegen bij burgers ernstiger nemen. Er wordt inderdaad meer rekening gehouden met de idee dat het succes van populisme, politiek cynisme en ontevredenheid mogelijk een terechte kritiek van overtuigde democraten inhoudt (Webb, 2013). Steun voor die interpretatie wordt onder meer gevonden in de vaststelling dat de niet-conventionele vormen van politieke participatie juist wel zeer succesvol zijn (bij jongeren) (zie onder andere Harris, Wyn & Younes, 2010). Een dergelijke diagnose van de toestand van de democratie vormt de beweegreden van initiatieven zoals de G1000, het houden van referenda... die allen een andere relatie tussen de burger en politiek bepleiten. In een tijdperk waarin mensen nog nooit zo gemakkelijk hun mening konden ventileren, het ook belangrijk vinden hun uniciteit te tonen en daarvoor vooral minder een beroep doen op een ‘verzuild’ middenveld, zo gaat de redenering, is het vreemd dat mensen slechts eens om de paar jaar rechtstreeks

invloed kunnen hebben op het politieke bedrijf. Ook deze tendens is voor jongeren relevant aangezien zij op de eerste plaats deel uitmaken van een veranderende samenleving. Zeker wat betreft de impact van de e-cultuur, hebben jongeren bovendien nooit een andere wereld gekend. In 2013 had 98,2% van de 14 tot 30-jarigen in Vlaanderen thuis een internetverbinding (JOP-monitor III). Dat zegt uiteraard weinig over hun gebruik, maar het toont wel de alomtegenwoordigheid van het internet in hun leven. *Digital natives* worden ze genoemd (Prensky, 2001): mensen geboren na 1980 en dus alle jongeren uit de JOP-monitor. Zij worden onderscheiden van hun ouders, de *digital immigrants*. Van digital natives wordt verwacht dat ze op een andere manier met informatie omgaan, korter op de bal willen spelen en daarom nogal snel ongeduldig worden met betrekking tot de soms lange procedures en eindeloze veldslagen in de politiek (Bennett, Maton & Kervin, 2008).

Indien men deze drie tendensen bij elkaar legt, dan begrijpt men de aandacht voor opvattingen van burgers over politiek in het algemeen en deze van jongeren in het bijzonder. In het vervolg maken we tegen die achtergrond een actuele schets van hoe jongeren staan tegenover de politiek. Concreet kijken we naar politieke interesse, politieke competentie, politieke machteloosheid, de houding tegenover de stemplicht, de gevoeligheid voor populisme en alternatieve vormen van politieke participatie. Steeds beschrijven we zowel de houdingen van de jongeren in het algemeen en de verschillen naar leeftijd. Die laatste oefening houdt zoals gezegd nauw verband met de geschetste discussies over het verlagen van de stemgerechtigde leeftijd. We onderzoeken daarom telkens of er een systematisch verband is en hoe dat er precies uitziet. Als het inderdaad zo is dat het mogen stemmen zelf een katalysator is voor de groei naar politieke volwassenheid, dan verwacht men duidelijk identificeerbare breuken in de opvattingen over politiek vanaf de leeftijd van 18. Naast leeftijd maken we voor elke opvatting ook een korte sociografie door te tonen bij welke jongeren bepaalde opvattingen meer of minder voorkomen.

3. Politieke interesse en competentie

De interesse in politiek is een kenmerk dat vaak bestudeerd wordt. Het is relatief eenvoudig te meten en blijkt vooral een goede voorspeller voor tal van andere politieke opvattingen en gedragingen. Politieke interesse wordt daarbij vaak gezien als een 'minimale' manier om als burger bij de politiek betrokken te zijn. Mede om die reden wordt het kenmerk al sinds de eerste JOP-monitor⁶⁴ bevestigd. De items waarmee we politieke interesse meten, variëren en hebben niet uitsluitend betrekking op de interesse, maar verwijzen ook naar de zelf ingeschatte competentie (tabel 7.1). Het spreekt

64. De eerste monitor had betrekking op een beperktere leeftijdsgroep (14-25) dan de latere monitors (12-30). Voor vergelijkingen over de tijd worden jongeren ouder dan 25 jaar buiten beschouwing gelaten. Alle andere analyses hebben wel betrekking op de groep jongeren boven de 14 jaar.

voor zich dat beide elementen nauw met elkaar samenhangen: mensen zijn doorgaans weinig geïnteresseerd in dingen die ze niet begrijpen en het volgen van interesses bevordert ook de competentie. In de JOP-monitor 3 werden naast de vier stellingen die ook in voorgaande monitors werden opgenomen, twee extra items toegevoegd die de politieke interesse afleiden uit gedrag, zijnde het lezen over politiek en het kijken naar een politieke discussie op tv.

Tabel 7.1. Vergelijking politieke interesse en competentie bij jongeren tussen 2006 en 2013 in Vlaanderen (14-25 jaar).

Items		(Helemaal) niet akkoord	Tussen beide	(Helemaal) akkoord	N
Ik weet meer over politiek dan de meeste mensen van mijn leeftijd.	JOPI	64.1	20.8	15.1	2475
	JOPII	60.3	23.3	16.3	2057
	JOPIII	59.7	21.2	19.1	2048
Wanneer er over politieke thema's of problemen gepraat wordt, heb ik daar gewoonlijk een mening over.	JOPI	37.1	25.4	37.4	2468
	JOPII	33.1	30.5	36.4	2057
	JOPIII	37.0	25.0	38.0	2036
De meeste politieke thema's begrijp ik nauwelijks.	JOPI	42.6	25.7	31.7	2470
	JOPII	38.3	31.3	30.4	2057
	JOPIII	38.7	27.8	33.5	2027
Ik ben niet geïnteresseerd in politiek.	JOPI	32.8	23.8	43.4	2475
	JOPII	30.5	26.3	43.2	2059
	JOPIII	29.0	22.5	48.5	2038
Ik lees soms over politiek	JOPIII	49.7	22.9	27.4	2033
Als er op de tv een politieke discussie bezig is, dan schakel ik snel over naar een ander kanaal.	JOPIII	20.6	24.3	55.1	2033

Over de tijd zijn er nauwelijks verschuivingen vast te stellen. Alleen voor de stelling 'Ik ben niet geïnteresseerd in politiek' is de mate van instemming (48%) in 2013 duidelijk hoger in vergelijking met 2008 en 2006. In het algemeen bevestigen deze gegevens dat jongeren veeleer weinig geïnteresseerd zijn in politiek. Een meerderheid zapt weg indien men bij het tv-kijken per ongeluk op een politieke discussie zapt. Minder dan 28% leest wel eens iets over politiek. Afgaande op deze stellingen lijkt politiek bij jongeren inderdaad een weinig prominente plaats in te nemen. Uit voorgaand onderzoek weten we bovendien dat de politieke interesse bij jongeren ook lager ligt in vergelijking met de bevolking van 25 tot 65 (Vanhoutte, 2007).

Een aanzienlijk gedeelte van de jongeren heeft het gevoel maar weinig van politiek te begrijpen. Onderzoek toont dat politiek bij jongeren zelden het gespreksthema vormt. In vergelijking met volwassenen hanteren jongeren ook een engere invulling van wat politiek is. In vergelijking met volwassenen hebben zij minder goed zicht op hoe poli-

tiel ook hun dagdagelijks leven beïnvloedt (Quintelier, 2007: 177). Dat inzicht maakt het eenvoudiger te begrijpen waarom minder dan 20% van de jongeren het gevoel heeft meer te weten over politiek dan hun leeftijdsgenoten. Het reikt ook meteen een ankerpunt aan waarop een beleid of onderwijs kan ingrijpen. Mogelijk worden jongeren meer in politiek geïnteresseerd naarmate zij beter begrijpen hoe politiek ook facetten van hun dagdagelijkse ervaringen beïnvloedt. Ondanks de veeleer geringe interesse in politiek geeft toch bijna vier op de tien jongeren aan een eigen mening te hebben over diverse politieke thema's.

Voorgaande cijfers hebben betrekking op de groep jongeren in haar geheel. Dat is enigszins misleidend, omdat we weten dat politieke interesse sterk varieert over de leeftijd (zie tabel 7.2).⁶⁵ Dat is in Vlaanderen zo (zie ook Vanhoutte, 2007). Maar het blijkt ook uit overzichtsstudies (Neundorf, Smets & Garcia-Albacete, 2013; Niemi & Hepburn, 1995): tussen de leeftijd van 14 en halverwege 20 neemt de politieke interesse gestaag toe, waarna ze stabiliseert en doorheen de verdere levensloop relatief constant blijft (Prior, 2010). Ook voor de politieke competentie vinden we een gelijkaardig verband. In beide gevallen vinden we een duidelijke breuk tussen de plus en min 18-jarigen, waarbij deze laatste veel meer in politiek geïnteresseerd zijn en zichzelf meer politiek competent voelen. Wel is het zo dat voor politieke competentie er na de leeftijd van 21 jaar nog een duidelijke tweede toename is.

Tabel 7.2. Politieke interesse en competentie uitgezet naar leeftijd in Vlaanderen (Somschaal 0-100; 14-30 jaar).

Leeftijd	Politieke interesse	Politieke competentie
14-15 jaar	32.19	39.99
16-17 jaar	30.76	39.34
18-19 jaar	38.02	43.45
20-21 jaar	42.76	45.39
22-23 jaar	46.57	49.91
24-25 jaar	47.60	51.32
26-27 jaar	44.81	48.08
28-29 jaar	44.90	47.90
30-31 jaar	47.10	49.76
Eta	.234	.175
p	.000	.000
N	3039	3041

Vervolgens bekijken we sociale verschillen voor beide kenmerken (tabel 7.3). Naast de leeftijd en het geslacht nemen we daarbij ook de gevolgde onderwijsvorm in het

65. Een gelijkaardig patroon werd in elke JOP-monitor teruggevonden.

secundair onderwijs, het opleidingsniveau van de ouders en de levensbeschouwing mee in de analyse. Het gaat om kenmerken waarvoor het ruim gedocumenteerd is dat ze verschillen in politieke opvattingen afbakenen.

Tabel 7.3. Lineaire regressie JOP-monitor 3: Politieke interesse, politieke competentie bij jongeren (14 tot 30-jarigen).

	Politieke interesse	Politieke competentie
Constante	20.878***	37.772***
Vrouw (Ref. Man)	-9.039***	-11.618***
Leeftijd in jaar	1.306***	.881***
Onderwijsvorm (Ref. Aso)		
tso	-11.071***	-9.881***
bso	-14.133***	-13.739***
Ten minste een ouder hoger diploma (Ref. Geen ouder hoger diploma)	3.831***	2.714**
Levensbeschouwelijke betrokkenheid (Ref. Onverschilligen)		
Randgelovigen en twijfelaars	1.063	-1.639
Sterk betrokken	5.766**	3.643
N	2702	2704
adj. R ²	.145	.153

* p < .05, ** p < .01, *** p < .001

^a Ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënten

Politieke interesse en zelf ingeschatte competentie blijken op een zeer gelijkaardige wijze sociaal verankerd te zijn. Vrouwen scoren op beide indicatoren lager. Ook leerlingen uit bso en tso scoren in vergelijking met hun collega's die aso volgen lager. Toch zien we dat zelfs na controle voor de eigen opleiding, de onderwijsachtergrond van de ouders nog een duidelijke toegevoegde waarde heeft. Jongeren die opgroeien in hoger opgeleide gezinnen, voelen zich politiek competent en zijn meer in politiek geïnteresseerd. Die vaststelling sluit aan bij onderzoek op meer complexe data, dat toont dat politieke opvattingen in belangrijke mate intergenerationeel worden doorgegeven (Siongers, 2007). Voor opvattingen en smaken die relatief vroeg in de adolescentie vorm krijgen, zoals politieke opvattingen, blijft het gezin een belangrijk socialisatiemilieu.

4. Politieke machteloosheid

Mensen die het gevoel hebben dat hun stem en mening om welke reden dan ook door politici niet gehoord wordt, zullen weinig geneigd zijn die mening te laten horen en te

onderbouwen. Daarom worden gevoelens van politieke machteloosheid vaak aangehaald als verklaring voor geringe politieke interesse en betrokkenheid. Gevoelens van politieke machteloosheid kunnen uiteraard ingegeven zijn door verschillende zaken, soms aangeduid als het verschil tussen ‘interne’ en ‘externe’ politieke machteloosheid. Het eerste verwijst naar het gevoel dat de eigen stem niet opvalt in de massa en daardoor onbelangrijk is. In dat geval zijn de ‘regels van het spel’, het feit dat er zoveel mensen meedoen, de bron van machteloosheid. Dat gevoel (of het gebrek eraan) wordt uitgedrukt in de eerste twee items (tabel 7.4). Politieke machteloosheid kan, ten tweede, ook stoelen op de idee dat de politieke partijen niet luisteren naar mensen of alleszins met hun verhaal weinig doen. Dergelijke, zogenaamd, externe machteloosheid wordt vooral in de laatste drie items uitgedrukt en houdt meer dan de interne variant een systeemkritiek in.

Tabel 7.4. Items die verwijzen naar politieke machteloosheid bij jongeren in Vlaanderen (14-30 jaar) JOPIII.

Items	(Helemaal) niet akkoord	Tussen beide	(Helemaal) akkoord	N
Stemmen is de enige manier waarop mensen zoals ik een invloed op het beleid kunnen uitoefenen.	30.5	28.6	40.9	3030
Er stemmen zoveel mensen bij verkiezingen dat mijn stem er niet toe doet.	50.7	27.1	22.1	3021
De politieke partijen zijn alleen maar geïnteresseerd in mijn stem en niet in mijn mening.	11.0	33.4	55.5	3028
Van zodra ze verkozen zijn, voelen de meeste politici zich te goed voor mensen zoals ik.	20.8	38.8	40.4	3012
Stemmen heeft geen zin. De partijen doen toch wat ze willen.	32.0	30.6	37.4	3025

Een vergelijking van de mate van instemming toont dat bij jongeren interne politieke machteloosheid minder wijdverspreid is dan externe. Zo geeft bij de 41 % aan dat stemmen de manier is waarop mensen zoals zij een invloed op het beleid kunnen uitoefenen en gaat een meerderheid niet akkoord met de stelling dat door het grote aantal kiezers de eigen stem er niet toe doet. Wanneer gevoelens van machteloosheid daarentegen gekoppeld worden aan een kritiek op partijen, krijgen de uitspraken meer instemming. Een meerderheid van de jongeren (56 %) vindt dat politieke partijen vooral op zoek zijn naar stemmen, veeleer dan naar meningen. Opvallend is dat zij daaraan niet de conclusie koppelen dat stemmen geen zin heeft. Jongeren beseffen blijkbaar dat zelfs indien partijen alleen om strategische redenen naar kiezers luisteren, die kiezers als collectief in het stembokje partijen en politici tot de orde kunnen roepen.

Leeftijdsverschillen in politieke machteloosheid blijken veeleer beperkt te zijn, al rapporteren de jongste leeftijdsgroepen toch meer machteloosheid dan de oudste groepen

(tabel 7.5). Ook hier situeert zich een verschil tussen het al dan niet stemgerechtigd zijn, maar het is veel kleiner in vergelijking met de politieke interesse en zelf ingeschatte competentie. Bovendien mag daarbij niet vergeten worden dat de jongste groepen nog niet mogen stemmen, waardoor het logisch is dat zij lager scoren op bepaalde items van deze schaal.

Tabel 7.5. Politieke machteloosheid uitgezet naar leeftijd bij Vlaamse jongeren (14 tot 30 jaar) JOP-monitor 3.

Leeftijdcat.	Gemiddelde (0-100)
14-15 jaar	56.93
16-17 jaar	56.36
18-19 jaar	54.60
20-21 jaar	53.84
22-23 jaar	53.78
24-25 jaar	51.37
26-27 jaar	53.26
28-29 jaar	53.86
30-31 jaar	52.50
Algemeen gemiddelde	54.07
Eta	.081
p	.011
N	3000

Tabel 7.6. Lineaire regressie JOP-monitor 3 op politieke machteloosheid bij jongeren (14 tot 31-jarigen).

	Politieke Machteloosheid
Constante	62.430***
Vrouw (Ref. Man)	-.114
Leeftijd in jaar	-.464***
Onderwijsvorm (Ref. aso)	
tso	6.583***
bso	12.956***
Ten minste een ouder hoger diploma (Ref. Geen ouder hoger diploma)	-5.635***
Levensbeschouwelijke betrokkenheid (Ref. Onverschilligen)	
Randgelovigen en twijfelaars	-1.054
Sterk betrokken	-1.599
N	2673
Adj. R ²	.125

* p < .05, ** p < .01, *** p < .001

^a Ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënten

Politieke machteloosheid blijkt op een enigszins andere wijze sociaal verankerd te zijn dan politieke interesse en competentie. Zo vinden we bijvoorbeeld geen gendersverschil. Wel zijn er verschillen naargelang de gevolgde onderwijsvorm waarbij mensen uit bso zich het meest machteloos voelen, mensen die tso volgen iets minder en mensen uit het aso het minst. Terwijl voor politieke competentie en interesse er zich een duidelijke breuk aftekende tussen aso enerzijds en tso en bso anderzijds, vinden we voor politieke machteloosheid een meer gradueel verschil tussen de drie onderwijsvormen. Ook voor politieke machteloosheid vinden we, ten slotte, een duidelijk additioneel effect van het opleidingsniveau van het gezin waarin jongeren opgroeien: hoe hoger opgeleid de ouders, hoe minder hoog de politieke machteloosheid. Na controle voor deze kenmerken is er een zwak positief effect van leeftijd waarbij oudere jongeren zich minder politiek machteloos voelen dan jongeren.

5. Politiek populisme

Een van de argumenten tegen een verdere verlaging van de stemgerechtigde leeftijd heeft betrekking op de vrees voor beïnvloedbaarheid van jongeren. Jongeren die slechts in geringe mate in politiek geïnteresseerd zijn en zelf ook aangeven dat ze relatief weinig van politiek weten, slagen er mogelijk onvoldoende in om hun opvattingen over mens en maatschappij te vertalen naar een stem voor een partij die een gelijkaardig mens- en maatschappijbeeld aanhangt. Zij zouden daarentegen gemakkelijk beïnvloedbaar zijn en daardoor vaker een extreme stem uitbrengen zonder de reikwijdte daarvan voldoende te beseffen. In onderzoek naar dit thema wordt de gevoeligheid voor extremisme en beïnvloeding nagenoeg nooit rechtstreeks onderzocht. Toch is het mogelijk dat wel te doen en de gevoeligheid voor populisme lijkt in dat geval een interessante optie. Alvorens deze te meten, verduidelijken we kort wat we begrijpen onder populisme.⁶⁶

Populisme is geen nieuw verschijnsel. Het heeft een duidelijke affiniteit met democratie en vindt in de verantwoording van de democratie ook steeds een verantwoording voor zichzelf (Stanley, 2008). In die zin wordt populisme wel eens de ‘schaduw van de democratie genoemd’ (Canovan, 1999: 3). Verantwoordingen van de democratie balanceren inderdaad tussen constitutionalisme en volkssoevereiniteit, tussen een klemtoon op rechten, basisregels en procedures enerzijds, en de wil van het volk anderzijds. De nadruk op volkssoevereiniteit kan gemakkelijk worden gebruikt om populisme voor te stellen als het ware gelaat van de democratie (Elchardus, 2002). Het populisme verantwoordt zich dan door te stellen dat we niet in een echte democratie leven, omdat een echte democratie meer inbreng van de ‘gewone’ mensen veronderstelt.

66. Volgend stuk steunt op Elchardus en Spruyt (2012).

Populisme wordt dikwijls omschreven als een ‘dunne’ ideologie. Het bevat een kern van logisch samenhangende opvattingen die evenwel niet de diepte hebben van ‘volle’ ideologieën zoals socialisme, liberalisme, conservatisme of nationalisme (voor een overzicht en analyse van de relevante literatuur hierover, zie Lucardie (2010)). Als dunne ideologie verbindt het populisme zich met verschillende diepere ideologieën. Terwijl populisme vandaag rechts lijkt, verbonden met extreemrechts, met conservatief liberalisme en/of nationalisme, is het historisch of in een Latijns-Amerikaanse context niet zelden verbonden met links (vgl. Hawkins, 2009). Beschouwt men het populisme als een dunne ideologie, dan stelt zich uiteraard de vraag waaruit die bestaat: wat is de kern ervan? In het populisme staat het verschil en de afstand tussen enerzijds de (goede en verstandige) ‘gewone’ mensen en anderzijds de (corrupte, wereldvreemde) elite (of het establishment, de intellectuelen, de vertegenwoordigers, de experts...) centraal (Canovan, 1999: 3; Hawkins & Riding, 2010; Mudde, 2007; Stanley, 2008: 102). Daarbij wordt het ‘gezond verstand’, het ‘boerenverstand’, de perceptie, gevoelens en opvattingen van de ‘gewone mensen’ superieur geacht aan die van de elite en de experts (Mudde, 2004: 544, 547). Populisme is het verhaal waarin wij, het volk, de zuiveren, het gezond verstand staan tegenover zij, de corrupte elite, de bureaucratie, de macht. Op die manier wordt het ‘gezond verstand’ voorgesteld als de legitieme en wenselijke grondslag van beleid (Diani, 1996; Mudde, 2004: 547). In die hoedanigheid bestaat populisme uit twee componenten, ‘people centrisme’ (het gewone volk als enige referentie voor politici) en ‘anti-establishment denken’.

Het zijn precies (1) de nauwe affiniteit tussen populisme en de democratie, het feit dat populisme vertrekt vanuit een appel aan volkssoevereiniteit, en (2) het dunne aan deze ideologie die in de context van discussies rond de groei naar politieke volwassenheid het ook interessant maken te kijken naar de gevoeligheid voor populisme. Als jongeren werkelijk zo gemakkelijk beïnvloedbaar zijn, gemakkelijk verleid kunnen worden door extreme ideeën, dan verwachten we dat ze zeer gevoelig zijn voor populisme. Dat laatste niet in het minst omdat populistten claimen de belichaming te zijn van een goed werkende democratie waarin de mening van de gewone man gehoord en gerespecteerd wordt.

De frequentieverdeling van de items die we gebruiken om de steun voor populisme te meten, toont een genuanceerd beeld (tabel 7.7). De harde varianten van het ‘people centrisme’, de idee dat de mening van het gewone volk te weinig gehoor krijgt, krijgen duidelijk veel minder steun dan de items die uitdrukking geven aan een gepercipieerde afstand tussen gewone mensen en politici. Deze laatste items kunnen rekenen op een zeer grote instemming. Ongeveer twee op de drie jongeren vindt dat ministers zich meer onder het gewone volk moeten begeven en bij de 60% gaat akkoord met de stelling dat er nog te weinig rekening wordt gehouden met de mening van de gewone man. De meer harde varianten van die component – aanwezig in de stelling dat het gezond verstand van mensen het enige is waar politici rekening moeten mee houden of de idee dat de mening van gewone mensen veel meer waard is dan deze van experts en politici – krijgen veel minder steun. Jongeren zijn niet tegen politiek of politici, maar ze vinden wel dat de huidige politici losgezongen zijn van de mensen die ze menen te

vertegenwoordigen. Opvallend is ook dat de items die duidelijk wijzen op een anti-establishment opvatting waarbij politici bedrog en achterkamerpolitiek verweten wordt, steeds door een meerderheid van de jongeren wordt bevestigd. Zij worden zelfs meer gesteund dan de items die een harde people-centrisme component benadrukken. Het aldus verkregen beeld stemt opvallend overeen met de bevindingen in het geval van politieke machteloosheid. Ook daar bleken gevoelens van machteloosheid niet zozeer verbonden met het politieke bedrijf zelf (i.c. het grote aantal kiezers), maar wel met een gepercipieerd gebrek aan respons bij politici en politieke partijen.

Tabel 7.7. Frequentieverdeling items die peilen naar populisme in Vlaanderen (14-30 jaar).

Items	(Helemaal) niet akkoord	Tussen beide	(Helemaal) akkoord	N
Het gezond verstand van de mensen is het enige waar politici rekening mee dienen te houden.	37.3	42.7	20.0	3021
De mening van gewone mensen is veel meer waard dan die van experts en politici.	23.1	37.7	39.3	3031
Ministers zouden zich beter wat minder in hun bureau en wat meer onder het gewone volk begeven.	8.8	26.3	64.9	3027
Mensen die zeggen dat ze voor onze belangen opkomen, zorgen vooral voor zichzelf.	16.5	39.4	44.1	3021
Het gaat er in de politiek nog veel schandaliger aan toe dan nu geweten is.	8.4	36.5	55.2	3017
Ons land heeft nood aan een sterke leider die de echte problemen van de mensen aanpakt.	9.2	25.5	65.3	3026
Politici houden te weinig rekening met de mening van de gewone man en vrouw.	9.6	30.1	60.3	3028
De gevestigde elites en politici hebben de gewone mensen al vaak bedrogen.	8.6	37.9	53.5	3019

De mate van instemming met de items voor populisme mag dan hoog lijken, zij ligt bij jongeren niet hoger, maar veeleer lager in vergelijking met de volwassen bevolking (Elchardus & Spruyt, 2012). Het gaat om steun voor items die immers ‘goed in de mond liggen’ en daarom moeilijk meteen te verwerpen zijn. Dat neemt natuurlijk niet weg dat het steeds om een toch wel harde kritiek gaat op de huidige werking van de democratie. In het licht van de discussie rond politieke volwassenheid, zou men kunnen verwachten dat met name jongeren het onderscheid tussen democratie als politiek principe en de populistisch kritiek erop moeilijk kunnen maken. Als dat het geval is, dan verwacht men een negatieve relatie met de leeftijd. Dat blijkt echter niet het geval te zijn (tabel 7.8). Bivariaat is er geen relatie tussen leeftijd en de steun voor populisme, na controle voor andere kenmerken vinden we een significant maar zwak verband. Het argument dat een verlaging van de leerplicht niet wenselijk is vanwege de grotere gevoeligheid voor beïnvloeding en extremisme bij jongeren, wordt afgaande op de gevoeligheid voor populisme dan ook niet overtuigend gesteund.

Tabel 7.8. Politiek populisme uitgezet naar leeftijd bij jongeren in Vlaanderen (14-30).

Leeftijdscategorieën	Gemiddelde (0-100)
14-15 jaar	64.54
16-17 jaar	65.89
18-19 jaar	64.30
20-21 jaar	63.63
22-23 jaar	64.31
24-25 jaar	62.81
26-27 jaar	64.53
28-29 jaar	65.92
30-31 jaar	65.52
Algemeen gemiddelde	64.63
Eta	.059
p	.248
N	2956

Tabel 7.9. Lineaire regressie JOP-monitor 3 op politiek populisme bij jongeren (somschaal 0-100; 14 tot 30-jarigen).

	Politiek Populisme
Constante	65.630***
vrouw (Ref. Man)	.112
Leeftijd in jaar	-.162**
Onderwijsvorm (Ref. Aso)	
tso	7.118***
bso	10.597***
Ten minste een ouder hoger diploma (Ref. Geen ouder hoger diploma)	-4.606***
Levensbeschouwelijke betrokkenheid (Ref. Onverschilligen)	
Randgelovigen en twijfelaars	.059
Sterk betrokken	-3.558*
N	2636
Adj. R ²	.116

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

^a Ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënten

De steun voor populisme is binnen de groep jongeren ongelijk verdeeld (tabel 7.9). Jongeren die beroepsonderwijs volgen, zijn het meest populistisch, jongeren uit het aso het minst. Zij die technisch onderwijs volgen, nemen een tussenpositie in. Jongeren die opgroeien in hoogopgeleide gezinnen, zijn minder gevoelig voor populisme in vergelijking met hun collega's die geen ouder hebben met een diploma hoger onderwijs.

Op basis van deze cijfers valt niet uit te maken waar dergelijke opleidingsverschillen precies hun oorsprong vinden. Wel wordt in de recente literatuur steeds vaker verwezen naar de zeer sterke dominantie van hogeschoolden op het politieke bedrijf en de mogelijke vervreemding die dit voor lager geschoolden teweegbrengt (Bovens, 2006). Er zijn ook indicaties dat er rond opleidingsverschillen een zekere politieke bewustwording groeit waarbij het succes van populistische partijen daar een uiting van is (Stubager, 2009). Onderzoek toont ook dat ongeveer een op vijf jongeren uit het tso en vooral bso het gevoel heeft dat er op hem of haar wordt neergekeken omwille van zijn studiekeuze en dat dat gevoel samenhangt met andere politieke opvattingen (Spruyt, 2012). Dit thema dient in vervolgonderzoek dan ook verder uitgediept te worden.

6. Alternatieve politieke participatie

Alternatieve politieke participatie gaat enerzijds om meer subtiële vormen van politieke betrokkenheid (zoals praten over politiek) en anderzijds minder conventionele vormen van betrokkenheid (zoals het tekenen van een petitie, het boycotten of steun van bepaalde producten). Door de opkomst van nieuwe media zijn nieuwe en meer toegankelijke manieren van politieke participatie mogelijk die meer aansluiten bij de leefwereld van jongeren. In tabel 7.10 wordt voor acht vormen van politieke betrokkenheid het percentage jongeren weergegeven dat aangeeft deze het laatste jaar te hebben gedaan en dat voor JOP-monitor 1 en 3. In deze laatste werden een aantal items toegevoegd. Voor het 'liken' of 'sharen' van protestacties is dat evident. Facebook ontstond in 2004 en werd pas in 2006 volledig openbaar. Voor een Nederlandse versie was het wachten tot 2008. Sindsdien echter kende het aantal gebruikers van deze sociale media een fabuleuze groei. Deze media worden voor verschillende zaken gebruikt, protestacties zijn er een voorbeeld van. Maar liefst 43 % van de jongeren geeft aan via het 'liken' of 'sharen' dergelijke initiatieven te ondersteunen. De opkomst van sociale media maakt het ook moeilijk in te schatten hoe het tekenen van petitie over de tijd evolueerde. In 2013 stellen we vast dat 16 % het afgelopen jaar een petitie op papier heeft getekend en 18,7 % op het internet. Samen ligt dat percentage ruim lager dan de bijna 50 % die in 2006 aangaf een petitie te hebben ondertekend. Echter rekent men de 43.1 % jongeren die in 2013 een protestactie via Facebook als mensen die een petitie tekenden, komt men tot de conclusie dat deze vorm van alternatieve politieke participatie sterk toegenomen is. Daarmee is de maatschappelijke relevantie van deze nieuwe media meteen geïllustreerd.

In het algemeen zijn de verschillen over de jaren bescheiden, maar er zijn toch een beperkt aantal opmerkelijke verschuivingen. Zo nam het aandeel jongeren dat een goed doel steunde substantieel af. Jongeren spreken in 2013 ook minder over politiek met vrienden, familie en collega's in vergelijking met 2006. Het boycotten van producten door ze niet te kopen, daarentegen, wordt in 2013 dan weer meer gedaan. Het bewust kopen van producten in functie van een politiek doel wijzigde nauwelijks.

Tabel 7.10. Frequentieverdeling alternatieve politieke actie bij 14 tot 25-jarigen in Vlaanderen vergelijking JOP-monitor 1 met JOP-monitor 3.

	Databank	%Ja	Totaal
Over politiek gepraat met vrienden, familie, collega's	JOPI	68.3	2478
	JOPIII	65.2	2028
Een goed doel financieel ondersteund	JOPI	50.5	2466
	JOPIII	44.2	2010
Een product (van een bepaald bedrijf of uit een bepaald land) geboycot (bewust niet gekocht omdat je problemen hebt met het bedrijf, het land of de manier waarop het gemaakt is)	JOPI	11.8	2475
	JOPIII	15.9	2022
Een product gekocht juist omdat het op een milieu- of diervriendelijke manier gemaakt is of omdat je garanties krijgt dat het in goede arbeidsomstandigheden gemaakt is	JOPI	36.1	2472
	JOPIII	35.1	2029
Een petitie ondertekend (ook via internet)	JOPI	49.7	2476
Een petitie ondertekend op papier	JOPIII	16.0	2023
Een petitie ondertekend via internet	JOPIII	18.7	2022
Een protestactie of steunbetuiging gesteund op Facebook door te 'liken' of te 'sharen'	JOPIII	43.1	2020
Bewust minder afval geproduceerd door een herbruikbare tas of verpakking te kiezen	JOPIII	52.0	2023

Tabel 7.11. Lineaire regressie JOPIII op alternatieve politieke participatie bij jongeren (14 tot 30-jarigen).

	Alternatieve politieke participatie
Constante	21.804***
Vrouw (Ref. Man)	1.019
Leeftijd in jaar	.452***
Onderwijsvorm (Ref. Aso)	
tso	-4.448***
bso	-12.056***
Ten minste een ouder hoger diploma (Ref. Geen ouder hoger diploma)	4.430***
Levensbeschouwelijke betrokkenheid (Ref. Onverschilligen)	
Randgelovigen en twijfelaars	-1.662
Sterk betrokken	5.588*
N	2629
Adj. R ²	.063

* p < .05, ** p < .01, *** p < .001

Alternatieve politieke participatie is binnen de groep jongeren ongelijk verdeeld, al is de totaal verklaarde variantie veeleer laag (tabel 7.11). Jongeren uit het aso ondernemen het vaakst alternatieve politieke actie. Jongeren die opgroeien in hoogopgeleide gezinnen, vertonen meer alternatieve politieke actie dan jongeren waarvan geen ouder

een diploma hoger onderwijs heeft. Daarnaast is er ook een zwak positief verband met de leeftijd. Naarmate jongeren ouder zijn, hebben ze meer alternatieve politieke actie ondernomen. Alternatieve politieke actie en nieuwe media laten jongeren toe om zich te engageren voor *single item* politieke problemen – het milieu, gerechtigheid, armoedebestrijding – op een toegankelijke manier die beter past bij de levensstijl en waarden van jongeren dan de klassieke traditionele partijen.

7. Stemmen: houding tegenover de opkomstplicht, de geldige stemintentie, stemmen indien het niet verplicht was

Mensen kunnen op verschillende manieren politiek actief zijn. Lid worden van een partij of zich verkiesbaar stellen zijn zonder twijfel de meest sterke vormen van conventionele politieke participatie. Zij blijven echter beperkt tot een kleine groep. Voor de meerderheid van de bevolking vormt stemmen de belangrijkste wijze van conventionele politieke participatie. Dat stemmen is niet onbesproken. We haalden eerder al discussies aan over het verlagen van de stemgerechtigde leeftijd. Geregeld worden ook vragen gesteld bij het wenselijke van de opkomstplicht. België is een van de weinige landen waar officieel een opkomstplicht geldt, de verplichting zich aan te melden bij een stembureau. Wat door de een gezien wordt als een elementaire betrokkenheid bij de samenleving en dus een burgerschapsplicht, staat voor de ander voor een beknotting van de individuele vrijheid. Recent kwam daar nog de vaststelling bij dat ondanks de opkomstplicht er een aanzienlijk feitelijk absenteïsme bestaat (De Maesschalck, 2013).

In deze sectie bekijken we een aantal kernopvattingen/gedragingen rond stemmen bij jongeren. Concreet bestuderen we drie indicatoren: de houding tegenover de stemplicht, het hebben van een geldige stemintentie en de bereidheid te gaan stemmen indien er geen stemplicht was (tabel 7.12). Voor twee indicatoren geven we daarbij naast de cijfers voor 2013 ook deze voor 2008 en/of 2006 weer. De verschillen tussen de verschillende edities van de JOP-monitor blijken echter verwaarloosbaar.

Ongeveer de helft van de jongeren blijkt voorstander om de opkomstplicht te behouden, slechts een kwart is voorstander tot afschaffing en een kwart heeft over deze topic geen mening (tabel 7.9). Die verhouding is over de periode 2008 en 2013 niet veranderd. Zonder stemplicht zou minder dan 60% van de 14 tot 25-jarigen gaan stemmen (14-30: 61.1%), bij stemgerechtigde jongeren is dat wel iets meer, maar niet veel (tabel 7.13). Ter vergelijking: bij de laatste verkiezingen voor de Nederlandse Tweede Kamer werd een opkomst van 74.6% gerealiseerd. Opkomstcijfers bij jongeren zijn in het algemeen lager (European Commission, 2013). In landen als Zweden, Luxemburg of het VK stemt niet de helft van de min 30-jarigen. In internationale rapporten zoals deze van de Europese Commissie geldt België vaak als een van de landen waar de opkomst bij verkiezingen voor jongeren hoog is. Gegeven de opkomstplicht verwon-

dert dat niet echt. In die zin nuanceren onze cijfers de goede score van België toch enigszins: moest er geen opkomstplicht gelden, zou het aandeel jongeren dat stemt bij verkiezingen ook in Vlaanderen aanzienlijk lager liggen. De jongeren zelf blijken overigens geen voorstander te zijn van het afschaffen van de stemplicht (tabel 7.12).

Driekwart van de jongeren heeft een geldige partijvoorkeur. De anderen zouden in ongeveer gelijke mate niet of blanco stemmen. Ongeldig stemmen komt nagenoeg niet voor. In het algemeen blijken die verschillen over de tijd erg stabiel.

Tabel 7.12. Mening over de stemplicht en geldige stemintentie bij 14 tot 25-jarigen in Vlaanderen in 2013 (kolompercentage).

Wat denk jij over de verplichting om te gaan stemmen?	% (% 2008) (% 2006)	N
Ik zou de stemplicht afschaffen	24.2 (23.1) /	498
Ik zou de stemplicht behouden	47.6 (51.1) /	978
Ik heb hier geen mening over	28.2 (25.8) /	579
Stel dat er morgen verkiezingen zouden zijn, voor welke partij zou je dan stemmen		
Geldige stem	74.8 (76,8) (74.9)	1468
Zou niet, ongeldig of blanco stemmen	25.2 (23.2) (25.1)	494
<i>Blanco</i>	10.0 (10,5) (10.1)	196
<i>Ongeldig</i>	3.5 (4,0) (4.3)	68
<i>Niet</i>	11.7 (8,7) (10.7)	230
Stel dat er geen verplichting zou zijn om te gaan stemmen, zou u dan gaan stemmen?		
Ja	58.8	1201
Neen	41.2	841

Interessanter dan cijfers voor de groep jongeren in hun totaliteit, is de uitsplitsing naar leeftijd (tabel 7.13). Voor elk van de indicatoren vinden we een duidelijk verband met de leeftijd en stellen we daarbij een breuk vast tussen min- en plus 18-jarigen. Vooral de proportie zonder geldige stemvoorkeur valt daarbij op. Bij de jongste leeftijdsgroep heeft meer dan vier op de tien jongeren geen geldige stemvoorkeur. Voor de categorie 16 en 17-jarigen is dat nog altijd 37%. Vanaf 18 jaar variëren de cijfers tussen 14 en 20%.

Indien de categorie 'geen mening' buiten beschouwing wordt gelaten, dan is er geen eenduidig verband tussen leeftijd en de houding tegenover de stemplicht (cijfers niet getoond). Het is wel zo dat over de leeftijd het aandeel jongeren dat aangeeft geen mening te hebben over de stemplicht drastisch afneemt van bijna de helft op leeftijd 14 tot 15 jaar tot 16% bij de 30-jarigen. De grootste verschillen worden gerealiseerd tussen de leeftijd van 14 tot 18 jaar. Alleen voor het niet hebben van een mening over het al dan niet behouden van de stemplicht is er in de periode 18 tot 30 jaar nog een vrij eenduidige afname. Dat betekent dat diegene die in deze periode een mening over

het behouden van de stemplicht verwerven, verdeeld zijn over de uiteindelijke keuze over het behoud of het afschaffen van de stemplicht.

Tabel 7.13. Percentage geldige stemvoorkeur uitgezet naar de leeftijd voor jongeren in Vlaanderen (14-30 jaar) (in percentages).

	Zou gaan stemmen indien er geen stemplicht was.	Ongeldige stem	Behouden stemplicht (rijpercentages)		
			Afschaffen	Behouden	Geen mening
14-15 jaar	49.6	43.9	19.8	33.3	46.9
16-17 jaar	50.8	37.5	21.5	42.3	36.2
18-19 jaar	56.5	19.8	23.9	49.9	26.2
20-21 jaar	63.1	18.9	22.6	53.8	23.5
22-23 jaar	62.9	16.7	31.2	50.2	18.6
24-25 jaar	70.8	14.2	27.0	54.5	18.5
26-27 jaar	64.4	15.6	30.9	53.0	16.1
28-29 jaar	66.5	15.8	34.9	47.7	17.4
30-31 jaar	69.2	16.0	34.2	51.6	14.2
Totaal	61.3	22.1	27.1	48.7	24.2
N	3039	2923	829	1488	739

Ter afsluiting worden in onderstaande tabel de opvattingen rond conventionele politieke participatie voorspeld op basis van zowel socio-demografische kenmerken, de eerder besproken opvattingen tegenover politiek en de alternatieve politieke participatie (tabel 7.14). Die oefening geeft een antwoord op de vragen ‘Wie heeft er een geldige stemvoorkeur?’, ‘Wie is bereid op vrijwillige basis te gaan stemmen?’ en ‘Welke mensen zijn voor het behouden of afschaffen van die stemplicht?’.

Geslacht blijkt geen noemenswaardig verband te houden met de verschillende uitkomsten. Alleen voor het behouden van de stemplicht vinden we een bescheiden maar significant verschil waarbij mannen minder dan vrouwen geneigd zijn de stemplicht te behouden. Na controle voor een uitgebreide set opvattingen over politiek blijft er wel een systematisch verband met leeftijd bestaan. Vooral voor het al dan niet hebben van een geldige stem zien we een duidelijke breuk tussen de min en plus 18-jarigen, waarbij deze laatste een veel grotere kans hebben een geldige stemvoorkeur te hebben. Het gaat om een verschil dat in dat geval niet verklaard kan worden doordat min 18-jarigen minder in politiek geïnteresseerd zijn, aangezien die kenmerken in het model worden opgenomen. Opvallend is dat zo een breuk voor de overige uitkomsten niet geobserveerd wordt. Een van de verschillen tussen die uitkomsten en het hebben van een geldige stem is de mate van concreetheid. Anders dan de houding tegenover de stemplicht impliceert het hebben van een geldige stem een keuze, zijnde een voorkeur voor een bepaalde partij. Mogelijk zijn het precies dergelijke concrete politieke keuzes die jongeren pas maken op het ogenblik dat zij ook de kans krijgen deze te uiten.

Tabel 7.14. Logistische regressie geldige stemvoorkeur, bereid te stemmen op vrijwillige basis en houding tegenover de stemplicht bij jongeren in Vlaanderen (14-30 jaar).

	Geldige stem	Gaan stemmen indien niet verplicht	Stemplicht afschaffen	Stemplicht behouden	Stemplicht weet niet
	exp(b)	exp(b)	exp(b)	exp(b)	exp(b)
Man (Ref. Vrouw)	1.132	1.176	1.092	.816*	1.167
Leeftijdscategorie	***	*	***	**	***
16-17	1.283	1.048	1.212	1.469*	.593**
18-19	3.554***	1.290	1.362	2.018***	.385***
20-21	3.331***	1.522*	1.294	2.186***	.360***
22-23	3.215***	1.105	2.088***	1.629*	.308***
24-25	3.914***	1.915**	1.597*	1.950***	.329***
26-27	3.738***	1.447	2.052**	2.016***	.233***
28-29	4.227***	1.651*	2.531***	1.619*	.231***
30-31	3.615***	1.816*	2.401***	1.825**	.206***
Onderwijsvorm (Ref aso)	*	***	*	***	
tso	1.219	.989	.831	1.206	.967
bso	.797	.633***	1.217	.694**	1.192
Tenminste een ouder hoger diploma (Ref. Geen ouder hoger diploma)	1.279*	1.384**	.739**	1.363***	.907
Levensbeschouwelijke betrokkenheid (Ref. Onverschilligen)			*	**	
Randgelovigen en twijfelaars	1.095	1.157	.736**	1.326**	1.004
Sterk betrokken	.889	1.036	.783	1.058	1.267
Politieke competentie	1.394***	1.720***	1.242**	1.116	.694***
Politieke interesse	1.232*	1.447***	1.090	1.030	.844*
Politiek populisme	1.171*	1.203**	1.002	1.137*	.837**
Politieke machteloosheid	.608***	.363***	2.077***	.450***	1.268***
Alternatieve politieke participatie	1.272***	1.564***	.905	1.223***	.842**
Constante	1.547*	1.355	.256***	.496***	.632*
Adj. R ²	.238	.459	.168	.240	.167

Significantieniveaus: ***: $p < ,001$; **: $p < ,010$; *: $p < ,050$

De verschillen tussen de onderwijsvormen verkleinen sterk indien ook gecontroleerd wordt voor politieke opvattingen en andere politieke gedragingen. Voor het hebben van een geldige partijvoorkeur, zijn de verschillen niet langer significant. Dat betekent niet dat de onderwijsvormen voor dit kenmerk irrelevant zijn. Het betekent wel dat de verschillen toegeschreven kunnen worden aan verschillen in politieke interesse,

politieke machteloosheid, de gevoeligheid voor populisme en alternatieve vormen van politieke participatie tussen de onderwijsvormen. Dat zijn allemaal kenmerken waaraan in ons secundair onderwijs gewerkt wordt, maar waarin het algemeen secundair onderwijs beter lijkt te slagen dan de andere onderwijsvormen. Wel significante ‘netto-verschillen’ tussen de onderwijsvormen vinden we voor de bereidheid op vrijwillige basis te stemmen en het behouden van de stemplicht. In beide gevallen blijken jongeren uit het beroepsonderwijs er minder toe bereid. Het zijn dergelijke vaststellingen die in discussies over de zinvolheid van de stemplicht aangegrepen worden om het behoud ervan te bepleiten. We weten immers dat bepaalde socio-demografische groepen systematisch minder geneigd zijn te stemmen, ook als rekening gehouden wordt met andere vormen van politieke betrokkenheid. Een stemplicht, zo gaat de redenering, vormt een middel om deze groepen alsnog bij het politieke bedrijf te betrekken.

Alternatieve politieke participatie hangt duidelijk samen met het hebben van een geldige stem en bereid zijn te stemmen. Dat laatste is logisch consistent. Eigen aan de alternatieve vormen van politieke participatie is immers dat ze allemaal op vrijwillige basis geschieden. Hoewel significant is het verband echter zeker niet heel sterk. Het toont aan dat ook, althans bij jongeren, alternatieve politieke participatie zeker niet per definitie een voorbode is van meer conventionele politieke participatie. Terwijl die vaststelling in het verleden vooral geïnterpreteerd werd als een ‘beperking’, zijn vandaag steeds meer auteurs overtuigd dat ons politiek bestel niet helemaal mee geëvolueerd is met de maatschappelijke ontwikkeling. Zij zien in deze vaststelling vooral een bevestiging dat burgers ook op andere manieren dan alleen te gaan stemmen kunnen wegen op het bestuur van hun samenleving. Dat geldt in het bijzonder voor de ‘digital natives’ (Bennett, Maton & Kervin, 2008).

Jongeren die meer in politiek geïnteresseerd zijn, zich als politiek competent beschouwen, hebben een hogere kans een geldige stemvoorkeur te hebben en ook op vrijwillige basis te gaan stemmen. Voor jongeren die zich politiek machteloos voelen, geldt het omgekeerde. Dat zijn de vertrouwde verbanden die ook in ander onderzoek gevonden worden. Zij tonen dat absentisme bij verkiezingen niet beschouwd moet worden als een uiting van een gebrek aan motivatie of onverschilligheid, maar daarentegen ingebed is in een duidelijke perceptie van het politieke bedrijf. Dat verduidelijkt meteen ook waarom het zo moeilijk blijkt mensen tot conventionele politieke participatie te overhalen. Interessant is ook dat naarmate jongeren zichzelf politiek competent achten, ze meer gewonnen zijn om de stemplicht af te schaffen. Het is alsof men zegt: ‘Politiek is een serieuze zaak, het heeft weinig zin om niet-gemotiveerde mensen erbij te betrekken.’

Tegen de achtergrond van die vertrouwde verbanden is vooral de rol van de gevoeligheid voor populisme interessant. Jongeren die gevoelig zijn voor populisme zijn niet gewonnen voor het afschaffen van de stemplicht, zijn meer geneigd te gaan stemmen indien stemmen vrijwillig is en hebben ook een grotere kans een geldige stemvoorkeur

te krijgen. Het illustreert een element dat we al eerder aanhaalden, namelijk dat een gedeelte van het politiek onbehagen niet gezien moet worden als het afkeren van de politiek. De jongeren die gevoelig zijn voor populisme zijn juist meer geneigd deel te nemen aan conventionele vormen van politieke participatie. We moeten er daarom terdege rekening mee houden dat een gedeelte van het succes van het populisme in westerse samenlevingen stoelt op een kritiek van ontevreden democraten.

8. Besluit

Dit hoofdstuk maakte een actuele schets van de opvattingen van Vlaamse jongeren over politiek. Het werd geschreven tegen de achtergrond van drie actuele discussies rond burgers en politiek. In dit besluit koppelen we de bevindingen terug naar dat kader.

Opvattingen blijven ten eerste opmerkelijk stabiel. Over de afgelopen 7 à 8 jaar zijn de verschuivingen beperkt. Bovendien zit in de vastgestelde verschillen geen eenduidig patroon. Ondanks de aangekondigde veranderingen in zowel de wijze waarop politiek vandaag bedreven wordt en de leefwereld van burgers, blijkt de impact ervan, afgaande op de hier bestudeerde indicatoren, al bij al beperkt te zijn. Dat betekent niet dat het politiek onbehagen niet ernstig moet worden genomen. Het impliceert wel dat verklaringen ervoor niet meteen gezocht moeten worden in relatief recente gebeurtenissen. Mogelijk is onbehagen ten aanzien van het politieke bedrijf, net zoals populisme, wel eigen aan een democratie waar een groep het nooit helemaal voor het zeggen heeft. Het komt er daarom met andere woorden mogelijk meer op aan de energie van het politiek onbehagen te kanaliseren naar positieve maatschappelijke projecten, dan te proberen het politiek onbehagen volledig weg te werken. De vaststelling dat populisme bij jongeren niet leidt tot een afkeer van de politiek, ondersteunt die stelling.

Bekijkt men die verschillende vormen van politiek ongenoegen, dan blijken jongeren juist een heel consistente en heldere boodschap te brengen. Jongeren zijn niet tegen de politiek. Grote groepen zouden ook gaan stemmen indien de stemplicht afgeschaft zou worden en een meerderheid wil de stemplicht behouden. De kritiek die jongeren op het politieke bedrijf geven, is een kritiek 'van binnenuit'. Zo blijkt dat als jongeren zich politiek machteloos voelen, dat niet gegrond is in de vaststelling dat er simpelweg te veel mensen stemmen bij verkiezingen, waardoor de eigen stem in het niets valt. Neen, politieke machteloosheid vloeit bij jongeren vooral voort uit hun perceptie dat politieke partijen alleen geïnteresseerd zijn in hun stemmen en niet in hun mening. Een gelijkaardig patroon tekent zich af bij populisme. Jongeren ervaren een kloof tussen het gewone volk en politici, ze verwijten politici ook achterkamerpolitiek en zelfs bedrog. Maar ze zijn niet gewonnen voor de idee dat de mening van de gewone man/vrouw het enige is waarmee politici rekening moeten houden of veel meer waard zou zijn dan diegene van politici of experts.

Onze resultaten bevestigen een vaststelling die ook al uit de twee voorgaande JOP-monitors naar voren kwam: in de periode 14 tot 22 jaar voltrekken zich belangrijke verschuivingen in opvattingen over politiek. Een dergelijke vaststelling wordt ook in andere onderzoeken gedaan. Deze periode is ‘maatschappelijk’ interessant omdat een groot gedeelte van de jongeren tijdens die periode onderwijs volgt.

Aandacht voor de opvattingen over politiek bij jongeren wordt vaak verantwoord in termen van de recente discussie over de verdere verlaging van de stemgerechtigde leeftijd. Onze gegevens kunnen die discussie niet definitief beslechten. Maar samen met het ander onderzoek dat we in dit hoofdstuk bespraken, suggereren ze wel dat er goede redenen zijn om jongeren niet af te schermen van politiek door het behouden van de stemgerechtigde leeftijd op 18 jaar. Ten eerste vinden we vooral duidelijke breuken naar leeftijd voor die kenmerken (geldige stemintentie, politieke interesse) die zeer concreet zijn. Het is daarbij redelijk aan te nemen dat het met name die kenmerken zijn die beïnvloed worden door de ‘objectieve’ kansen die mensen hebben om hun mening erover te uiten. Ten tweede zijn de vastgestelde verschillen naar leeftijd ook niet van die aard dat het toelaten van jongeren om te stemmen een dramatische impact kan hebben op de verkiezingsuitslag.

Bibliografie

- Alwin, D.F., Cohen, R.L., & Newcomb, T.M. (1991). *Political attitudes over the life span. the Bennington women after fifty years*. Madison: The University of Wisconsin press.
- Bennett, S., Maton, K., & Kervin, L. (2008). The “digital natives” debate: A critical review of the evidence. *British Journal of Educational Technology*, 39(5), 775-786.
- Bergh, J. (2013). Does voting right affect the political maturity of 16- and 17-year-olds? Findings from the 2011 Norwegian voting-age trial. *Electoral Studies*, 32(2), 90-100.
- Bovens, M. (2006). De diplomademocratie. Over de spanning tussen meritocratie en democratie. *Beleid en Maatschappij*, 33(4), 205-218.
- Canovan, M. (1999). Trust the people! Populism and the two faces of democracy. *Political Studies*, 47(1), 2-16.
- Dalton, R. J. (2004). *Democratic challenges, democratic choices. The erosion of political support in advanced industrial democracies*. Oxford: University Press.
- De Groof, S., Elchardus, M., Franck, E., & Kavadias, D. (2010). *International civic and citizenship education study (ICCS). Vlaanderen in ICCS 2009*. Brussel: Vlaams Ministerie van Onderwijs & Vorming.
- De Maesschalck, F. (2013). De niet gemaakte keuze. *Samenleving en Politiek*, 20(8), 38-49.
- Diani, M. (1996) Linking mobilization frames and political opportunities: insights from regional populism. *American Sociological Review*. 61(6): 1053-1069.
- Elchardus, M. (2002). *De dramademocratie*. Tielt: Lannoo.
- Elchardus, M., & Spruyt, B. (2012). Populisme en de zorg over de samenleving. *Sociologie*, 8(1), 114-133.
- European Commission. (2013). *European youth: participation in democratic life. Flash Europa-barometer 375*. Retrieved from http://ec.europa.eu/public_opinion/flash/fl_375_en.pdf

- Harris, A., Wyn, J., & Younes, S. (2010). Beyond apathetic or activist youth "Ordinary" young people and contemporary forms of participation. *Young*, 18(1), 9-32.
- Hawkins, K. A. (2009). Is Chavez populist? Measuring populist discourse in comparative perspective. *Comparative Political Studies*, 48(8), 1040-1067.
- Hawkins, K.A. & Riding, S. (2010) Populist attitudes and their correlates among citizens : survey evidence from the Americas. ECPR conference paper.
- Kanne, P. (2011). *Gedoogetdemocratie. Heeft stemmen eigenlijk wel zin?* Amsterdam: Meulenhoff.
- Lucardie, P. (2010) Tussen establishment en extremisme: populistische partijen in Nederland en Vlaanderen. *Res Publica* 52(2): 149-172.
- Meuleman, B., Abts, K., & Swyngedouw, M. (2012). *De wantrouwige Vlaming. De toestand van het institutionele vertrouwen in Vlaanderen. Analyses op basis van de postelektorale verkiezingen 1995-2010*. Leuven: Centrum voor Sociologisch Onderzoek (CeSo).
- Milner, H. (2010). *The internet generation: engaged citizens or political dropouts*. Medford: Tufts University Press.
- Mudde, C. (2004). The populist Zeitgeist. *Government and opposition*, 39(4), 541-563.
- Mudde, C. (2007) *Populist radical right parties in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Neundorf, A., Smets, K., & Garcia-Albacete, G.M. (2013). Homemade citizens: the development of political interest during adolescence and young adulthood. *Acta Politica*, 48(1), 92-116.
- Niemi, R.G., & Hepburn, M.A. (1995). The rebirth of political socialization. *Perspectives on Political Science*, 24(1), 7-16.
- Norris, P. (2011). *Democratic deficit. Critical citizens revisited*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Prensky, M. (2001). Digital natives, digital immigrants: Part 1. *On the horizon*, 9(5), 1-6.
- Prior, M. (2010). You've either got it or you don't? The stability of political interest over the life cycle. *The Journal of Politics*, 72(3), 747-766.
- Quintelier, E. (2007). Differences in political participation between young and old people. *Contemporary Politics*, 13(2), 165-180.
- Quintelier, E., & Hooghe, M. (2012). Political attitudes and political participation: a panel study on socialization and self-selection effects among late adolescents. *International Political Science Review*, 33(1), 63-81.
- Siongers, J. (2007). *Van generatie op generatie. Een cultuursociologische benadering van de gelijkenissen in houdingen en smaken tussen kinderen en hun ouders*. Brussel: Vrije Universiteit Brussel, Sociologie.
- Spruyt, B. (2012). *Living apart together? Over de gevolgen van opleidingsverschillen in de symbolische samenleving*. Brussel: Vrije Universiteit Brussel, Sociologie, Onderzoeksgroep TOR.
- Stanley, B. (2008). The thin ideology of populism. *Journal of Political Ideologies*, 13(1), 95-110.
- Stevens, F., & De Groof, S. (2006). Politiek beroerd? Politiek in het jeugdonderzoek 2000-2005. In N. Vettenburg, M. Elchardus & L. Walgrave (Ed.), *Jongeren van nu en straks* (pp. 273-306). Tiel: Lannoo Campus.
- Stubager, R. (2009). Education-based group identity and consciousness in the authoritarian-libertarian value conflict. *European Journal of Political Research*, 48(2), 204-233.
- Vanhoutte, B. (2007). Niet in een (stem)hokje te duwen? Jongeren en politiek. In N. Vettenburg, M. Elchardus & L. Walgrave (Ed.), *Jongeren in cijfers en letters. Bevindingen uit de JOP-monitor 1* (pp. 191-208). Tiel: LannooCampus.
- Wagner, M., Johann, D., & Kritzinger, S. (2012). Voting at 16: Turnout and the quality of vote choice. *Electoral Studies*, 31(2), 372-383.
- Webb, P. (2013). Who is willing to participate? Dissatisfied democrats, stealth democrats and populists in the United Kingdom. *European Journal of Political Research*, 52(6), 747-772.
- Zeglovits, E., & Zandonella, M. (2013). Political interest of adolescents before and after lowering the voting age: the case of Austria. *Journal of Youth Studies*, 16(8), 1084-1104.

8. Deelnemen aan jeugdverenigingen en ‘andere dingen doen’. Licht op de vrijetijdsbesteding van jongeren als beleidsvraagstuk

*Tineke Van de Walle*⁶⁷

1. Inleiding

In vergelijking met andere Europese overheden heeft de Vlaamse overheid een sterk uitgebouwd jeugdbeleid. Uit historische analyses blijkt dat de hiertoe afgelegde weg niet min is (Coussée, 2006). Dit betekent echter niet dat alle oude jeugdvragestukken tot het verleden behoren. Als inleiding op dit hoofdstuk gaan we terug naar een periode die in de jeugdsector bekend staat als periode van discussie en differentiatie (De Backer & Van Effelterre, 2001). Hoewel de maatschappelijke context en de aard van het jeugdbeleid toen heel anders waren, omschreef Faché⁶⁸ in 1977 twee bekommernissen die vandaag nog steeds aan de orde zijn, namelijk de bekommernis om (1) het ‘numerieke’ en (2) het ‘sociale’ bereik van vrijetijdsvoorzieningen. Of met andere woorden de vraag naar ‘hoeveel’ jongeren er niet bereikt worden en ‘welke’ jeugdgroepen het minst bereikt worden. Dergelijke bekommernissen zijn onlosmakelijk verbonden met een maatschappelijk project gericht op de herverdeling van kansen. In zijn onderzoek problematiseerde Faché echter de toenmalige jeugdbeleidspraktijk en argumenteerde dat men zich blindstaarde op het numerieke bereik van jeugdwerkinitiatieven. Zijn survey-onderzoek wees uit dat een groot deel van de zogenaamde ‘ongeorganiseerde jeugd’ wel deelnam aan verenigingen, maar dat deze verenigingen over het algemeen niet exclusief op jongeren gericht waren en geen financiële of andere steun ontvingen vanuit het jeugdbeleid. Vanuit deze vaststelling pleitte hij dus enerzijds voor een sterkere beleidsinzet op het sociale, eerder dan op het numerieke bereik van verenigingen, anderzijds stelde hij de preoccupatie met traditionele jeugdwerkvormen in vraag (Faché, 1977). Het sociaal-cultureel jeugdbeleid is sinds die periode enorm geëvolueerd.

67. Met dank aan de JOP-collega's voor hun suggesties en aan Hans Berten voor de ondersteuning bij het gebruik van R.

68. Willy Faché is emeritus professor aan de UGent en was gedurende zijn loopbaan vooral bezig met onderzoek naar jeugdorganisaties en culturele organisaties. Hij stond aan de wieg van de Jeugdinformatiecentra in Vlaanderen en was in de jaren 1960 secretaris van de Vlaamse Federatie van Jeugthuizen.

De aandacht voor het sociale bereik is een kenmerk van dit beleid geworden. Een verbinding met andere beleidsdomeinen werd geïnstitutionaliseerd⁶⁹ en het aantal erkende werkvormen is exponentieel toegenomen. Toch zijn de vragen van Faché nog steeds aan de orde: op welke manier grijpt het jeugdbeleid in op de leefwereld van jongeren? Hoe goed slaagt het (sociaal-cultureel) jeugdbeleid in het herverdelen van maatschappelijke hulpbronnen, met andere woorden, leiden de beleidsinterventies inderdaad tot een verhoging van ieders mogelijkheden om een menswaardig leven te leiden (Nussbaum, 2000; Sen, 1992)?

In dit hoofdstuk nemen we twee elementen mee uit de studie van Faché. Het eerste is 'de notie' dat het in beeld brengen van vrijetijdsparticipatie ons niet alleen iets vertelt over welke jongeren aan welke initiatieven deelnemen, maar ook vragen oproept over de reikwijdte van het jeugdbeleid (numeriek) en de mogelijke scheefheid in de verdeling van hulpbronnen via vrijetijdsinterventies (sociaal). Kunnen we, net als Faché in de jaren zeventig, vandaag nog steeds tevreden zijn over het numeriek bereik van het jeugdbeleid? En wat met het sociale bereik? Ten aanzien van welke jongeren wordt vanuit het jeugdbeleid ondersteuning geboden, welke jongeren krijgen deze ondersteuning misschien niet?

Een tweede element is 'de keuze' om in onze analyses meer in beeld te brengen dan alleen de participatie van jongeren aan jeugd(werk)verenigingen. De aandacht voor de eigen leefwereld van jongeren noopte Faché in 1977 tot het in beeld brengen van het ruimere verenigingsleven waarin jongeren actief zijn, met inbegrip van die verenigingen waarin zij samen met volwassenen tijd besteden. Hij stelde echter vast dat een aantal jeugdgroepen ook ondervertegenwoordigd bleven in dit ruimere verenigingsleven. Sindsdien is zijn vaststelling inzake de ondervertegenwoordiging van meisjes, laaggeschoolde jongeren en jongeren met een lage sociaal-economische status (SES) door menig onderzoeker bevestigd (Elchardus & Herbots, 2010; Smits, 2004; Vanhoutte, 2007). Er werd bovendien een nieuwe categorie aan de lijst toegevoegd: jongeren van allochtone afkomst (De Groof & Siongers, 2006; Herbots, 2011; Pelleriaux, 2005; Van de Walle, Cardoen, & Bradt, 2013), en hierbinnen: meisjes van allochtone afkomst (De Pauw, Vermeersch, Cox, Verhaeghe, & Stevens, 2013; Van de Walle et al., 2013). Er gaan vandaag bijgevolg meer stemmen op om met het jeugdbeleid beter in te spelen op de eigen leefwereld van jongeren. Vanuit deze vaststelling kiezen we er in deze bijdrage voor om niet alleen de verenigingsparticipatie, maar ook de ruimere vrijetijdsparticipatie van jongeren in beeld te brengen. Immers, wanneer aan jongeren gevraagd wordt waarom ze niet deelnemen aan het verenigingsleven, dan krijgen we vaak het eenvoudige antwoord: 'Ik doe andere dingen' (Coussée, 2006). Inzicht krijgen in wat die andere dingen zijn, en de betekenis hiervan voor de desbetreffende jongeren, vormt een constructieve aanvulling op vaststellingen inzake de ondervertegenwoordiging van

69. De minister van jeugd is niet alleen bevoegd voor sociaal-cultureel werk voor jeugd, maar is ook coördinerend minister van het Vlaamse jeugdbeleid, een transversaal beleid dat binnen verschillende beleidsdomeinen vormgegeven wordt.

bepaalde jeugdgroepen in verenigingen. Het kan inspiratie leveren voor de vormgeving aan sociaal-cultureel jeugdbeleid, vanuit de vraag of het huidige beleid het beleid is dat elk kind en elke jongere ten goede komt. Daarnaast is kennis over de vrije tijd van Vlaamse jongeren informatief voor alle beleidsactoren die in hun domein te maken krijgen met jonge mensen.

Vanuit dit opzet worden in dit hoofdstuk drie analyses uitgevoerd op een selectie van het beschikbare materiaal in de JOP-monitor 3 en de JOP-schoolmonitor 2013. Een eerste deel schetst een algemeen beeld van de verenigings- en vrijetijdsparticipatie van Vlaamse jongeren anno 2013 (zowel voor de groep 12 tot 13-jarigen als voor de groep 14 tot 30-jarigen). Hoeveel jongeren nemen deel aan het/welk verenigingsleven? Hoe ziet de dagelijkse vrijetijdsinvulling van Vlaamse jongeren eruit en wat doen zij nog in hun tijd na de school of het werk? Om deze vragen te beantwoorden wordt geput uit de JOP-monitor 3. In het tweede deel grijpen we de mogelijkheid aan om voor een aantal vrijetijdsactiviteiten de vergelijking te maken met de cijfers uit de JOP-monitor 1 en de JOP-monitor 2. De focus hierbij is de opkomst van internet. Aangezien de JOP-monitor 1 enkel werd afgenomen bij 14 tot 25-jarigen, richten we ons enkel op deze leeftijdsgroep. In een laatste deel gebruiken we de data van de JOP-schoolmonitor (tweede en derde graad van het secundair onderwijs) om verschillende vrijetijdsruimtes binnen de leefwereld van jongeren in beeld te brengen. Met het woord 'vrijetijdsruimtes' verwijzen we naar metaforische 'plekken' waar groepen jongeren een specifieke vrijetijdstijl ontwikkelen. Wanneer deze vrijetijdsruimtes gekoppeld worden aan sociaal-demografische kenmerken, dan kan men gaan reflecteren over de mate waarin verschillende jeugdgroepen subject zijn van (offensieve) interventies in de vrije tijd. Op die manier zal vooral deel drie input leveren inzake de discussie over het sociale bereik van sociaal-cultureel werk voor jeugd.

2. De vrije tijd van Vlaamse jongeren

In onderstaande secties schetsen we een algemeen beeld van de vrije tijd van Vlaamse jongeren. Zoals reeds aangegeven, zijn de cijfers in dit deel afkomstig uit de JOP-monitor 3. Er werden in de vragenlijst verschillende 'vrijetijdskwesties' bevroegd. In eerste instantie werd de deelname aan het verenigingsleven bevroegd. Jongeren moesten hun deelname aan diverse soorten verenigingen benoemen ('nooit deelnemer geweest', 'vroeger deelnemer geweest', 'passief deelnemer', 'actief deelnemer', 'organiserend deelnemer')⁷⁰ en aangeven of ze eventueel nog in een andere vereniging deelnemen. In tweede instantie wensten we iets te kunnen vertellen over de vrijwillige engagementen van Vlaamse jongeren. De JOP-monitor 3 bevat naast data omtrent organiserende ver-

70. Een actief deelnemer is iemand die naar de activiteiten gaat. Een passief deelnemer is wel ingeschreven in een vereniging, maar gaat niet naar de activiteiten. Organiserende deelnemers zitten in 'bestuur'/'leiding' en/of helpen mee aan de organisatie van activiteiten.

enigingsdeelname ook data omtrent de algemene vrijwillige inzet van jongeren. Deze werd bevraagd als een item in de vraag naar hoe vaak jongeren bezig zijn met bepaalde activiteiten in de vrije tijd. De andere items in deze 'vrijtijdsvraag' hebben betrekking op de offline vrijetijdsbesteding van Vlaamse jongeren. De vraag peilt naar zaken zoals tv-kijken, sporten, uitgaan, gezinstijd enzovoort. Omdat een exhaustief overzicht van vrijetijdsbestedingen niet mogelijk is, werd gekozen voor een divers palet van vrijetijdsbestedingen gebaseerd op kennis over interesses van jongens versus meisjes en interesses van diverse jeugdgroepen (Coussée & Boonaert, 2010; Elchardus & Smits, 2012; Karsten, 1998). Tot slot konden we in 2013 niet voorbijgaan aan het toenemend belang van internet in onze maatschappij, en met name in de leefwereld van jongeren. De JOP-monitor 3 biedt eveneens inzicht in de relatieve positie van internet binnen de hedendaagse vrije tijd van jongeren en leert ons iets over de frequentie waarmee een aantal internettoepassingen door jongeren gebruikt worden.

2.1 Verenigingsdeelname en vrijwilligerswerk

Een eerste bevinding is dat Vlaamse jongeren vaker wel dan niet betrokken zijn in het verenigingsleven (zie ook Elchardus & Herbots, 2010). Maar liefst 57% (N = 3079) van de bevraagde 14 tot 30-jarigen geeft aan dat ze actief of organiserend deelnemer zijn in het verenigingsleven. Hun deelname beperkt zich niet tot de jeugdsector (tabel 8.1). Een vijfde (19.2%)⁷¹ van de bevraagde 14 tot 30-jarigen participeert aan een of meerdere jeugdwerkverenigingen (voor een opsomming: zie tabel 8.2), dit is een derde (33.4%) van alle verenigingsparticipanten. Een veel hoger aandeel Vlaamse jongeren treffen we aan in de sportverenigingen (35.0%). Daarnaast – buiten de sport- en jeugdwerksector om – geeft 12.7% van de jongeren aan dat ze betrokken zijn in het verenigingsleven. Zij maken een vijfde uit van de totale groep verenigingsparticipanten. De gegevens tonen verder aan dat jongeren vaak deelnemen in meerdere verenigingen. Ter illustratie: voor de jongeren die deelnemen in sportverenigingen of -clubs geldt dat slechts 1% zijn deelname niet combineert met deelname elders. In de literatuur wordt hiernaar verwezen als een *spill-over* effect: participatie in een netwerk leidt tot participatie in andere, gelijkaardige netwerken (Smits, Lievens, & Scheerder, 2011).

De vaststelling van Faché (1977) dat heel veel jonge participanten buiten jeugdverenigingen te vinden zijn, geldt dus ook vandaag. Uit tabel 8.2 blijkt de dominantie van sportverenigingen en de relevantie van onder meer hobbyverenigingen, amateurkunsten/deeltijds kunstonderwijs en 'evenementen'. Hier participeren jonge mensen vaak samen met mensen van andere generaties. Dit betekent dat we het verenigingsleven van jonge mensen moeten beschouwen als iets wat vervlochten is met het verenigingsleven van oudere generaties. In zekere zin is dit helemaal geen nieuwe gedachte.

71. Dit is een conservatieve schatting gezien het jeugdwerkaandeel binnen de categorieën 'allochtone jeugdverenigingen, zelforganisaties van migranten...' en 'verenigingen voor holebi's'.

‘Jeugd als aparte categorie’ is een beleidsconcept dat verwijst naar de aandacht voor de specificiteit van jeugdgroepen in relatie tot oudere generaties, het verwijst niet naar het bestaan van een groep waarbinnen individuen ten aanzien van elkaar alleen gelijkenissen vertonen en ten aanzien van anderen alleen verschillen (Vlaamse Regering, 2005). Hoewel dit als stellingname een evidentie lijkt, is dit in praktijk een moeilijke te realiseren richtlijn omdat ‘pur sang’ jeugdinterventies in hun concrete uitwerking heel vaak jongeren uitsluiten (bijvoorbeeld de subsidiëring van jeugdverenigingen), terwijl (financieel) samenwerken overheen beleidsdomeinen moeilijk blijft. Zo roepen de bevindingen vragen op inzake de beleidsgerichte aandacht voor jongeren binnen de sport. Het grote aandeel jongeren binnen sportverenigingen vertaalt zich niet in een even groot aandeel olympische talenten in Vlaanderen. Richt het sportbeleid zich ten aanzien van jongeren enkel op de detectie van topsporttalent of erkent het ook de rol van de sportsector in relatie tot het welbevinden en de ontplooiingskansen van jonge mensen (Lunn, 2008; Nols, Theeboom, Vertonghen, Buelens, Schaillee & Truyens, 2013)?

Tabel 8.1. Participatie in verenigingen, jeugdwerk en sportclubs bij Vlaamse jongeren van 14 tot 30 jaar.

Aandeel deelnemers	Aandeel binnen steekproef	Aandeel binnen verenigingsdeelnemers	Niet gecombineerd met deelname elders
Het verenigingsleven (actief of organiserend)	57.3	/	/
Het verenigingsleven (enkel organiserend)	15.1	26.3	/
Jeugdverenigingen	19.2 ^a	33.4	3.6
Sportverenigingen, sportclubs...	34.9 ^b	58.6	1.0
Andere vereniging dan jeugd- of sportvereniging	33.7	19.7	12.7
N	3079	1766	3079

^a waarvan 49.8% niet in combinatie met sportvereniging; ^b waarvan 72.3% niet in combinatie met een jeugdvereniging

Bron: JOP-monitor 3 (2013).

Wanneer we de organiserende rol binnen het verenigingsleven apart beschouwen, dan blijkt dat 15.1 % van de bevraagde jongeren een organiserende taak opneemt binnen het verenigingsleven (tabel 8.1). Een aantal initiatieven springen er uit, namelijk gemeentelijke jeugdinitiatieven, jeugd- of jongerenbewegingen, maar ook sportverenigingen en evenementen (tabel 8.2). Er werd aan de jongeren elders in de vragenlijst gevraagd hoe vaak ze ‘vrijwilligerswerk’ doen (bv. klusjes voor bejaarde burens, initiatieven op school helpen organiseren, je inzetten voor goede doelen...). De meerderheid van de 14 tot 30-jarigen doet naar eigen zeggen nooit vrijwilligerswerk (60.5%). 39.5% doet aan vrijwilligerswerk, maar niet wekelijks (22.4% minder dan 1x per maand, 8.7% een of meermaals per maand), en slechts 8.4% doet minstens een keer in de week aan vrijwilligerswerk. We vermoeden dat organisatoren in het verenigingsleven hun inzet niet altijd als vrijwilligerswerk zien, daar bijna een derde van de groep organisatoren

aangeeft dat zij nooit vrijwilligerswerk doen. Het aandeel jongeren dat reeds aan vrijwilligerswerk gedaan heeft, bedraagt 44.4% wanneer we ervoor kiezen het organiserend lidmaatschap in verenigingen in zijn totaliteit mee in rekening te brengen (en dus niet enkel de groep organisatoren die zelf zegt dat ze wel eens vrijwilligerswerk doen).

Tabel 8.2. Frequentietabel participatie in het verenigingsleven bij Vlaamse 14 tot 30-jarigen (in percentages).⁷²

	Nooit deelnemer geweest	Vroeger deelnemer geweest	Nu passief deelnemer	Nu actief deelnemer	Nu organiserend deelnemer
Sport					
Sportverenigingen, sportclubs...	15.6	44.4	5.1	32.2	2.8
Jeugd					
Jeugdbeweging of jongerenbeweging	45.7	41.2	1.6	6.6	4.9
Jeugdhuis of jeugdclub	80.0	11.5	3.1	4.0	1.3
Jongerenafdeling van een mutualiteit	84.9	10.3	1.6	2.6	.6
Speelplein, grabbelpas/Swappas, Roefel... of andere gemeentelijke jeugdwerkinitiatieven	53.9	41.2	1.0	2.0	2.0
Tienerwerking, meisjeshuis, jeugdwelzijns- werking of werking voor kansarme jeugd	90.9	6.3	.8	1.3	.7
Hobby					
Hobbyverenigingen	74.5	17.4	1.5	5.9	0.6
Cultuur					
(Amateur-)kunstbeoefening	70.3	22.0	.9	5.8	1.1
Deeltijds kunstonderwijs	69.0	24.4	.8	5.4	0.4
Mens en milieu					
Vereniging die anderen helpt	85.9	71.0	3,7	2.6	.7
Verenigingen of actiegroepen rond de Derde Wereld, vrede, mensenrechten of antiracistische organisaties	92.1	4.0	2,4	1.2	.3
Verenigingen of actiegroepen rond milieu, dierenrechten of duurzame voeding	87.5	5.8	4,8	1.7	.3
Belangen					
Leerlingenraad, scholierenparlement, studentenraad, schoolraad...	71.3	23.8	1.3	2.8	.8
Jeugdraad, (kinder)gemeenteraad, cultuur- raad, sportraad	88.5	7.9	1.2	1.6	.8
Jongerenafdeling van een vakbond	96.3	1.9	1.2	.4	.3
Politieke jongerenbeweging	96.9	1.5	.6	.4	.6

72. De concrete voorbeelden die bijgevoegd werden bij de verenigingsitems – en de voorbeelden bij andere vrijetijdsvragen – worden niet steeds meegegeven in de gepresenteerde tabellen met oog op de overzichtelijkheid van het hoofdstuk. De bevraagde items zijn – inclusief gepresenteerde voorbeelden – te raadplegen in het technisch verslag.

	Nooit deelnemer geweest	Vroeger deelnemer geweest	Nu passief deelnemer	Nu actief deelnemer	Nu organiserend deelnemer
Andere categorieën					
Organisatie van een muziekfestival, cultureel evenement, fuif, buurtfeest...	72.7	16.2	2.0	5.1	4.0
Verenigingen verbonden aan een café	88.2	6.2	1.8	3.1	.7
Buurt- of wijkwerking	90.1	4.9	1.8	2.4	.8
Religieuze of levensbeschouwelijke verenigingen	93.2	3.7	.9	1.7	.5
Allochtone jeugdverenigingen, zelforganisaties van migranten	96.8	1.5	.8	.6	.4
Verenigingen voor holebi's	98.3	.6	.6	.3	.1
<i>Een vereniging of groepsgerichte vrijetijdswerking die niet in de lijst staat</i>	88.4	4.2	1.4	3.6	2.3

N = 3036-3055, uitgezonderd item 23: N = 2902⁷³

Bron: JOP-monitor 3 (2013).

De verenigingsparticipatie van de 12 en 13-jarigen in de JOP-monitor dienen we apart te beschouwen, daar deze anders bevraagd werd. De cijfers zijn evenwel interessant om een beeld te krijgen van deze groep prille tieners en er is tevens een vergelijking mogelijk tussen de groep actieve of organiserende jongeren en de groep 12 en 13-jarigen die over hun deelname zeggen: 'Dat doe ik nu' (tabel 8.3). De hoge verenigingsdeelname van de 12 en 13-jarigen in vergelijking met andere jongeren valt alvast niet te miskennen. De vergelijking met de 'vroegere deelname' van de 14 tot 30-jarigen (tabel 8.2) wijst vooral voor de jeugd- en de sportsector op een leeftijdseffect (participatie daalt met leeftijd) dat in andere JOP-studies reeds gedocumenteerd werd (Elchardus & Herbots, 2010; Van de Walle, Cardoen & Bradt, 2013). In totaal is 83% van de 12 en 13-jarigen (nog) lid van een of andere vereniging. Drie vijfden van de 12 en 13-jarigen zegt dat ze in een sportclub zitten en ook de massale deelname aan jeugdbeweging, (amateur) kunstbeoefening, deeltijds onderwijs en jongerenafdelingen van mutualiteiten (zoals Kazou, Joetz...) is opmerkelijk (tabel 8.3). Opnieuw treffen we een op tien niet aan binnen sport of jeugdwerk, maar wel elders in het verenigingsleven (niet weergegeven in een tabel). Ook deze cijfers vragen aandacht voor de grote diversiteit in verenigingsparticipatie bij jongeren. Organiserend lidmaatschap werd bij deze groep niet bevraagd, omdat het op die leeftijd niet aan de orde is, maar er werd wel gepeild naar vrijwilligerswerk. Uit de resultaten blijkt dat de jongste groep minder aan vrijwilligerswerk doet dan de jongeren ouder dan 14 jaar. Ongeveer een derde (34.5%) doet weleens aan vrijwilligerswerk (meestal minder dan een keer per maand). Twee derde doet dit nooit.

73. We tellen 2907 antwoorden en een relatief grote non-respons van 226 bij het laatste item. Deze vraag is immers voor de meeste jongeren niet betekenisvol en was bedoeld om alle mogelijke verenigingsdeelname te kunnen erkennen.

Het ziet ernaar uit dat een dergelijke 'bijdrage tot de maatschappij' (Vlaamse Regering, 2011) toeneemt met de jaren. Ongetwijfeld nemen ook de kansen die jongeren krijgen om iets te doen voor anderen toe (zoals in ieder geval geldt voor het opnemen van organiserende taken in verenigingen).

Tabel 8.3. Frequentietabel participatie in het verenigingsleven bij Vlaamse 12 en 13-jarigen (in percentages).

	Ken ik niet	Nooit gedaan	Vroeger gedaan	Doe ik nu
Sport				58.8^a
Sportverenigingen, sportclubs...	.7	12.5	28.0	58.8
Jeugd				43.8^a
Jeugdbeweging of jongerenbeweging	2.8	37.4	32.8	27.0
Jongerenafdeling van een mutualiteit	16.4	58.9	10.5	14.2
Speelplein, grabbelpas/Swappas, Roefel... of andere gemeentelijke jeugdwerkinitiatieven	5.7	34.8	46.4	13.1
Jeugdhuis of jeugdclub	11.9	79.8	4.8	3.5
Tienerwerking, meisjeshuis, jeugdwelzijnswerking of werking voor kansarme jeugd	45.2	48.3	4.0	2.4
Cultuur				29.5^a
Deeltijds kunstonderwijs	4.5	51.8	20.5	23.2
(Amateur-)kunstbeoefening	6.2	57.9	19.9	15.9
Mens en milieu				12.1^a
Vereniging die anderen helpt	4.6	76.6	11.5	7.3
Verenigingen of actiegroepen rond milieu, dierenrechten of duurzame voeding	7.9	82.9	3.6	5.6
Verenigingen of actiegroepen rond de Derde Wereld, vrede, mensenrechten of antiracistische organisaties	19.1	73.1	4.9	2.8
Andere verenigingen				32.7^a
Hobbyverenigingen	6.3	61.2	14.6	17.9
Leerlingenraad, jeugdraad/kindergemeenteraad, andere adviesraad of politieke jongerenbeweging	7.5	67.6	18.3	6.6
Buurt- of wijkwerking	7.5	80.6	7.5	4.5
Religieuze of levensbeschouwelijke verenigingen	34.3	57.9	3.5	4.3
Allochtone jeugdverenigingen, zelforganisaties van migranten	58.1	39.5	1.3	1.1
<i>Een vereniging of groepsgerichte vrijetijdswerking die niet in de lijst staat</i>	25.9	61.5	5.0	7.6
Totaal verenigingsdeelname				82.6^a

N = 514-527, uitgezonderd laatste item: N = 472

^a Door de overlap tussen verenigingen zijn de 'sector'-percentages uiteraard niet gelijk aan de som van de deelnames in de verenigingen die hiertoe gerekend worden.

Bron: JOP-monitor 3 (2013).

2.2 Offline en online vrije tijd van Vlaamse jeugd

Deelname aan het verenigingsleven slorpt zelden alle tijd op van jongeren. Voor sommige jonge deelnemers is het verenigingsleven de dominante – maar niet de enige – factor in hun vrije tijd, voor andere jongeren is het een vrijetijdsactiviteit tussen andere (De Pauw et al., 2013), en dan is er nog een groep die helemaal niet participeert. De vragen naar ruimere vrijetijdsbesteding in de JOP-monitor 3 leveren ons een beeld op van zowel de offline als online vrije tijd van Vlaamse jongeren.

De antwoorden op de vrijetijdsvraag (offline) geven ons in de eerste plaats een zicht op wat behoort tot de doordeweekse daginvulling van jonge mensen. Tot de top zeven van de 14 tot 30-jarigen – grotendeels gedeeld door de tieners – behoren: 'met vrienden sms'en of bellen', 'tv/dvd kijken', 'klusjes/huishouden', 'vrijetijdsactiviteiten met het gezin thuis', 'dingen doen met lief/partner', 'gamen' en 'buiten spelen/sporten, wandelen of picknicken'. Tieners bellen of sms'en iets minder dan oudere jongeren, kijken meer tv/dvd, doen minder vaak klusjes of huishoudelijke taken,⁷⁴ zijn meer buiten, en geven iets meer aan dat ze thuis regelmatig vrijetijdsactiviteiten doen met het gezin. Ze doen ook minder met hun lief/partner, ongetwijfeld doordat deze jongeren ook in mindere mate al een serieuze relatie hebben. Bij hen komt 'het lezen van een strip of boek' de top zeven binnen van dagelijkse vrijetijdsbestedingen.

Niet alleen de 'alledaagse' vrijetijdsactiviteiten geven een inzicht in de vrijetijdswereld van jongeren en tieners. Elke dag sporten is eerder uitzonderlijk, maar een groot deel van de Vlaamse jongeren geeft aan dat zij wekelijks tot meermaals per maand aan sport doen. Het gaat over bijna de helft van de jongeren vanaf 14 jaar en 58.6% van de 12 en 13-jarigen. Er is eveneens een groep jongeren die nooit aan sport doet. Zij maken een vijfde uit bij de jongeren vanaf 14 jaar en een iets kleiner aandeel bij de 12 en 13-jarigen. Het 'langsaan bij vrienden of het samen met vrienden iets doen' is onder jongeren een populaire bezigheid: bij de oudere leeftijdsgroep gebeurt dit iets vaker dan bij de jongste respondenten (52.9% tegenover 35.6% wekelijks tot meermaals per maand). Het (commerciële) uitgaansleven is vooral voor de oudere jongeren een relevant onderdeel van hun vrije tijd. Er wordt door een derde van de jongeren wekelijks of meermaals per maand op café of naar een bar gegaan. Verder zijn er occasionele muziekconcerten, fuiven of feestjes, discotheekbezoeken enzovoort. Tieners van 12 of 13 jaar zijn vaker met creatieve hobby's bezig dan oudere jongeren. Voorts gaat ruim de helft van de Vlaamse jongeren wel eens op culturele uitstap of naar een sportwedstrijd en zien we in de cijfers dat ook gezinsuitstappen en familiebijeenkomsten vaak deel uitmaken van hun leven. Kleine groeperingen onder de jongeren onderscheiden zich dan weer doordat ze intensiever dan de meerderheid bezig zijn met technische hobby's, deelname aan workshops, winkelen, sportwedstrijden enzovoort... Tot slot werd ook aan de jongeren gevraagd hoe vaak ze zich vervelen. Twee vaststellingen: het aan-

74. Binnen de groep 14 tot 30-jarigen zijn er uiteraard een aantal jongeren die een eigen huis moeten onderhouden.

deel jongeren dat zich meermaals per week verveelt, is vrij groot en de groep tieners die zich vaak verveelt, is naar verwachting (een stuk) groter dan de groep + 14-jarigen.

Tabel 8.4. Frequentie vrijetijdsactiviteiten bij Vlaamse 14 tot 30-jarigen en 12 en 13-jarigen (in percentages).

Vrijetijdsactiviteiten		Nooit	Maandelijks of minder vaak	Meermaals per maand tot wekelijks	Elke dag	Sign.	N
Met vrienden sms'en of bellen	14-30	2.3	12.5	36.0	49.2	***	3549
	12-13	8.6	15.0	32.8	43.6		
Tv/dvd kijken (ook films, series op computer)	14-30	1.7	11.2	51.4	35.6	***	3569
	12-13	1.3	13.2	38.4	47.0		
Klusjes thuis/huishoudelijke taken	14-30	2.5	15.9	48.5	33.1	***	3559
	12-13	5.8	27.7	49.6	16.9		
Samen met het gezin thuis vrijetijdsactiviteiten doen	14-30	6.7	23.5	50.2	19.6	***	3562
	12-13	2.7	19.0	46.9	31.4		
Afspreken of dingen doen met je lief/partner (zonder anderen erbij)	14-30	32.5	16.8	41.1	9.6	***	3399
	12-13	79.9	13.0	6.1	1.0		
Gaming, computerspelletjes spelen	14-30	40.7	23.8	26.6	9.0	***	3557
	12-13	9.9	23.0	45.7	21.3		
Buiten spelen/sporten, wandelen of picknicken (na de schooluren)	14-30	8.6	31.0	53.5	6.9	***	3560
	12-13	3.1	25.6	58.6	12.8		
Sporten (ook fitness, powertrai- ning, skaten...)	14-30	21.5	23.3	48.9	6.3	***	3554
	12-13	16.3	17.7	58.3	7.7		
Een boek of strip lezen als ontspanning	14-30	27.1	45.0	22.6	5.3	***	3579
	12-13	14.3	38.2	36.5	11.1		
Me vervelen	14-30	32.8	37.2	24.7	5.2	***	3532
	12-13	15.2	36.6	38.6	9.6		
Creatieve hobby's	14-30	55.6	25.7	14.4	4.4	***	3576
	12-13	49.4	19.1	25.8	5.7		
Vrienden ontmoeten op straat, op pleinen, in de stad...	14-30	15.9	44.5	35.4	4.2	***	3551
	12-13	17.0	49.1	26.1	7.7		
Langsgaan bij vrienden of samen iets met vrienden doen	14-30	2.5	41.2	52.9	3.4	***	3567
	12-13	4.6	57.2	35.6	2.7		
Op bezoek gaan bij familieleden	14-30	4.7	53.2	40.3	1.8	*	3543
	12-13	3.3	48.3	45.7	2.7		
Technische hobby's	14-30	70.9	19.2	8.2	1.6	**	3558
	12-13	77.8	16.4	5.0	.8		
Samen met het gezin vrijetijdsac- tiviteiten doen buitenshuis	14-30	9.0	56.7	32.9	1.4	**	3568
	12-13	3.6	58.4	36.5	1.5		
Winkelen/shoppen	14-30	3.0	70.7	25.2	1.1	**	3541
	12-13	4.8	75.7	19.1	.4		
Op café gaan, naar een bar gaan	14-30	22.6	44.3	32.1	1.0	***	3562
	12-13	79.5	19.0	1.5	.0		

Vrijtijdsactiviteiten		Nooit	Maandelijks of minder vaak	Meermaals per maand tot wekelijks	Elke dag	Sign.	N
Naar een muziekfestival of muziekconcert gaan	14-30	42.5	54.3	2.6	.6	***	3559
	12-13	77.6	21.4	1.0	.0		
Actief deelnemen aan workshops, cursussen of evenementen rond dans, muziek, nieuwe media, (grafitti)kunst...	14-30	65.6	28.0	5.9	.5	*	3570
	12-13	58.8	33.0	7.3	1.0		
Naar een fuif of feestje gaan	14-30	17.3	58.4	23.8	.5	***	3538
	12-13	41.8	55.1	3.1	.0		
Naar een sportwedstrijd gaan kijken	14-30	48.6	36.2	14.8	.4	**	3566
	12-13	45.8	43.3	11.0	.0		
Naar familiefeesten gaan	14-30	6.8	86.8	6.1	.3	(n.s.)	3564
	12-13	6.2	88.4	5.0	4		
Naar een discotheek, club of (mega)dancing gaan	14-30	57.7	35.8	6.1	.3	***	3575
	12-13	95.2	4.4	.4	.0		
Culturele uitstappen, cultuurbezoek	14-30	46.5	51.0	2.3	.2	**	3580
	12-13	38.6	59.1	2.1	.2		

*p < .05, **p < .01, ***p < .001

Bron: JOP-monitor 3 (2013).

Zoals reeds aangegeven, werden er in de JOP-monitor 3 een aantal vragen opgenomen omtrent de online vrijetijdsbesteding van jongeren. De JOP-monitor 3 bevestigt een algemene aanname: het internet is niet weg te denken uit de leefwereld van Vlaamse jongeren. Slechts 1.5% van de jongeren, zowel bij de tieners als bij de oudere leeftijdsgroep, geeft aan dat ze thuis geen internetverbinding hebben. Er zijn in deze (kleine)⁷⁵ groep dubbel zoveel jongeren die aangeven dat hun gezin (nogal tot zeer) moeilijk kan rondkomen, als jongeren die aangeven dat hun gezin gemakkelijk kan rondkomen. De cijfers (tabel 8.5) geven verder aan dat 57.6% van de bevraagde jongeren tussen 14 en 30 jaar dagelijks zoekmachines gebruikt. 57.4% van deze jongeren gaat dagelijks op het internet voor ontspanning, 31.7% gaat dagelijks op internet voor huiswerk, studies of werk. Wanneer we deze cijfers leggen naast de cijfers voor de offline vrijetijdsbesteding (tabel 8.4), dan zien we dat 'op het internet gaan als ontspanning' de voornaamste dagelijkse vrijetijdsbesteding van Vlaamse jongeren is. Opmerkelijk is het dagelijks bezig zijn met profielpagina's, communicatie met vrienden (chatten of skypen) en muziek downloaden of beluisteren via internet. Er zijn daarentegen heel wat jongeren die nooit bloggen of twitteren. Foto's delen is een meer vertrouwde praktijk bij jongeren, maar het gebeurt niet zo frequent als bijvoorbeeld muziek downloaden of beluisteren. De vergelijking met de 12 en 13-jarigen laat zien dat internet bij de jongste leeftijdsgroep nog iets minder ingeworteld zit in hun leefwereld. Verschillende internettoepassingen worden iets minder frequent gebruikt

75. N = 55 overheen beide steekproeven.

door 12 en 13-jarigen. Deze jongeren gaan bovendien minder frequent op internet voor huiswerk/studies/werk (vereisten 'huiswerk/studies lager secundair' tegenover 'hogere studies/werk?') en vaker dan bij oudere jongeren is gamen met anderen een dagelijkse internetactiviteit (in overeenstemming met de cijfers over gamen in het algemeen).⁷⁶

Tabel 8.5. Online vrijetijdsactiviteiten bij Vlaamse 14 tot 30-jarigen en 12 en 13-jarigen (in percentages).

		Nooit	Maandelijks of minder vaak	Meermaals per maand tot wekelijks	Elke dag	Sign.	N
Zoekmachines gebruiken zoals Google, YouTube of Bing...	14-30	1.6	4.7	36.1	57.7	***	3559
	12-13	1.5	7.0	49.5	42.0		
Op internet gaan als ontspanning (niet voor studies, niet om informatie op te zoeken)	14-30	2.3	6.4	33.9	57.4	***	3549
	12-13	1.6	7.8	45.9	44.7		
Een profielpagina aanmaken/onderhouden/bijwerken op een sociaalnetwerksite	14-30	10.8	14.1	34.3	40.7	***	3563
	12-13	19.3	17.6	34.8	28.2		
Op internet gaan voor je huiswerk/studies/werk	14-30	11.1	15.9	41.3	31.7	***	3547
	12-13	6.2	32.5	53.0	8.3		
Met vrienden chatten (o.a. via Facebook) of skypen	14-30	12.3	18.2	40.6	28.9	*	3552
	12-13	16.1	14.2	39.7	29.9		
Muziek downloaden of beluisteren via internet	14-30	10.7	24.2	41.5	23.6	(n.s.)	3559
	12-13	9.1	22.3	46.9	21.7		
Filmpjes, clips, series en films bekijken/downloaden via internet	14-30	15.5	24.4	45.0	15.1	(n.s.)	3548
	12-13	17.5	27.8	41.6	13.0		
Gamen met anderen op internet	14-30	54.4	18.3	18.9	8.5	***	3555
	12-13	43.8	17.5	26.5	12.3		
Twitteren of tweets van anderen volgen	14-30	76.5	10.0	8.1	5.3	*	3564
	12-13	80.2	6.6	9.1	4.1		
Foto's delen via Picasa, Flickr, sociaalnetwerksites...	14-30	43.4	36.4	15.5	4.7	***	3538
	12-13	58.0	24.5	14.9	2.5		
Bloggen: weblog of videoblog bijhouden	14-30	87.3	6.8	4.2	1.7	(n.s.)	3551
	12-13	87.5	6.2	3.9	2.3		
Online informatie opzoeken	14-30	3.4	16.7	49.5	30.4	***	3559
	12-13	10.7	38.9	40.8	9.6		

*p < .05, **p < .01, ***p < .001

Bron: JOP-monitor 3 (2013).

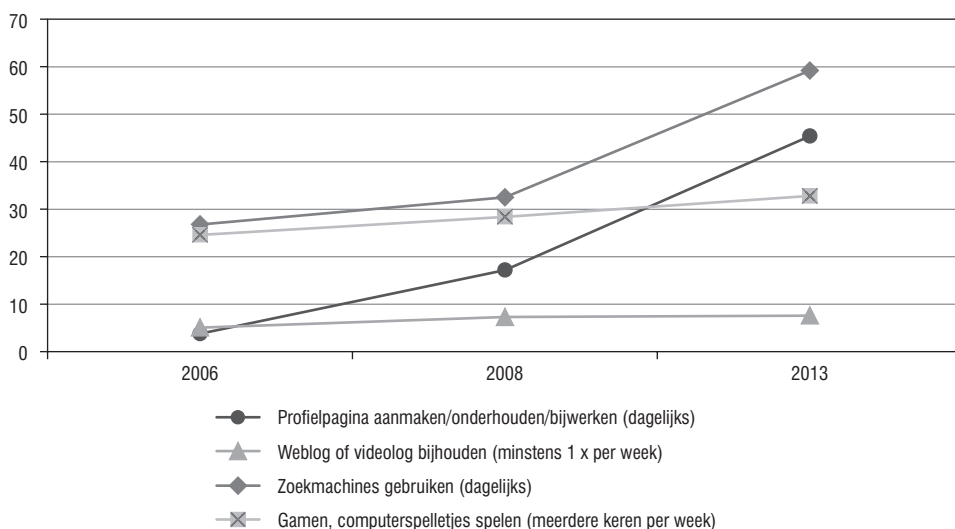
76. Verschillen tussen de twee leeftijdsgroepen op vlak van de tijdsbestedingen 'muziek via internet', 'chatten of skypen met vrienden', 'filmpjes, clips etc. via internet', 'bloggen' en 'twitteren' zijn niet significant op het .01 niveau (Chi²-test) en worden hier niet besproken.

3. Een verschuiving van offline naar online tijd?

Hoewel we op een kleine tien jaar tijd voor een aantal aspecten van het leven van jongeren weinig verandering verwachten, is dit voor het subdomein 'vrije tijd' – dat sterk bepaald wordt door hypes en technologische evoluties – toch anders. In onderstaand deel doen we een trendanalyse op de cijfers voor de 14 tot 25-jarigen uit de drie voorbije JOP-monitors (2005-2006, 2008, 2013). Een eerste doelstelling is na te gaan of er inderdaad een stijging is van het computer- en internetgebruik van Vlaamse jongeren. Sinds de eerste JOP-monitor hebben we zowel een evolutie gezien in de ontwikkeling van internettoepassingen als in de ontwikkeling van draadloos internet en de dragers ervan. Zo kwam de Nederlandstalige versie van Facebook er in 2008 (cf. hoofdstuk 7) en lanceerde Apple in 2007 de iPhone. Als dergelijke evoluties hun weg vinden naar het dagelijkse leven, dan verwacht men doorgaans de sterkste evidentie hiervan in het leven van jonge mensen, daar zij opgroeiden met internet, er sterk mee vertrouwd zijn en om die reden relatief snel technologische nieuwigheden oppikken. In de literatuur worden jonge mensen daarom vaak *digital natives* genoemd (Bennett, Maton, & Kervin, 2008; Joiner, Gavin, Brosnan, Cromby, Gregory, Guillier & Moon, 2013). We stellen in tweede instantie de vraag of de online vrijetijdsbesteding van jongeren andere vrijetijdsactiviteiten 'uit de markt concurreert'. In het bijzonder willen we dit bekijken voor een aantal jeugdactiviteiten die soms door volwassenen als 'met uitsterven bedreigd' beschouwd worden: deelnemen aan verenigingen, buiten 'spelen', beweging, sociaal contact en vriendschap (in het 'echte' leven)... Ook in de wetenschappelijke literatuur wordt het computer- en internetgebruik van jongeren in verband gebracht met een mogelijke afname in deze 'gezonde' activiteiten (Amichai-Hamburger, Kingsbury, & Schneider, 2013; Clements, 2004; Lin, Chen, & Chang, 2013; Whitty & McLaughlin, 2007). Hier wordt wel vaker het onderscheid gemaakt tussen problematisch internetgebruik (*addiction*) en ander internetgebruik (Lin et al., 2013). Bovendien wordt de faciliterende rol van internet ten aanzien van offline ontmoeting (afspraken) en deelname aan vrijetijdsinitiatieven (informatie) erkend (Whitty & McLaughlin, 2007).

Hoewel niet alle items op dezelfde manier bevraagd werden doorheen de drie Vlaamse JOP-monitors, kunnen we op basis van de beschikbare data een duidelijke trend waarnemen sinds de afname van de eerste JOP-monitor. In lijn met onze verwachtingen registreren we een stijgend internetgebruik bij 14 tot 25-jarigen. In de JOP-monitor 1 werd aan jongeren tussen 14 en 25 jaar gevraagd hoe vaak zij 'computeren' (bv. internetten, surfen, chatten, websites maken...). Toen gaf 3.9% aan dat zij dit nooit doen en 50.9% gaf aan dat zij dit dagelijks doen. In 2013 werd aan de jongeren gevraagd hoe vaak ze op het internet gaan als ontspanning (niet voor studies, niet om informatie op te zoeken). Hoewel dit een vraag is naar wat in 2005 een deelaspect was van het 'computeren', geeft hier slechts 1.4% van de 14 tot 25-jarigen aan dat zij dit nooit doen en geeft 60.6% aan dat zij dit elke dag doen. Ongetwijfeld speelt de opkomst van multifunctionele apparatuur met Wi-Fi hier een rol: internet is niet enkel meer toegankelijk via (vaste) computers (cf. Grafitti jeugdient & Jeugdwerknet, 2012). Ook een

aantal andere vragen in de JOP-monitors geven inzicht in de weerslag van de 'digitale' evolutie. Vier deelaspecten van het 'computeren' en 'internetten' werden reeds in 2005 bevraagd en op dezelfde manier opnieuw bevraagd in 2008 en 2013: zoekmachines gebruiken, bloggen, gamen en een profielpagina aanmaken/onderhouden/bijwerken.⁷⁷ De stijgende relevantie van het internet in de leefwereld van jongeren blijkt uit het dagelijks gebruik van zoekmachines doorheen de jaren. Sociale netwerksites vormen zeker een aspect van een stijgend internetgebruik bij jongeren, terwijl andere zaken, zoals 'bloggen', voorbehouden bleven voor een kleiner segment van de jeugdpopulatie. Daarnaast zien we een lichte stijging in het aantal jongeren dat meerdere keren per week games speelt, ongeacht of dit online of offline is.

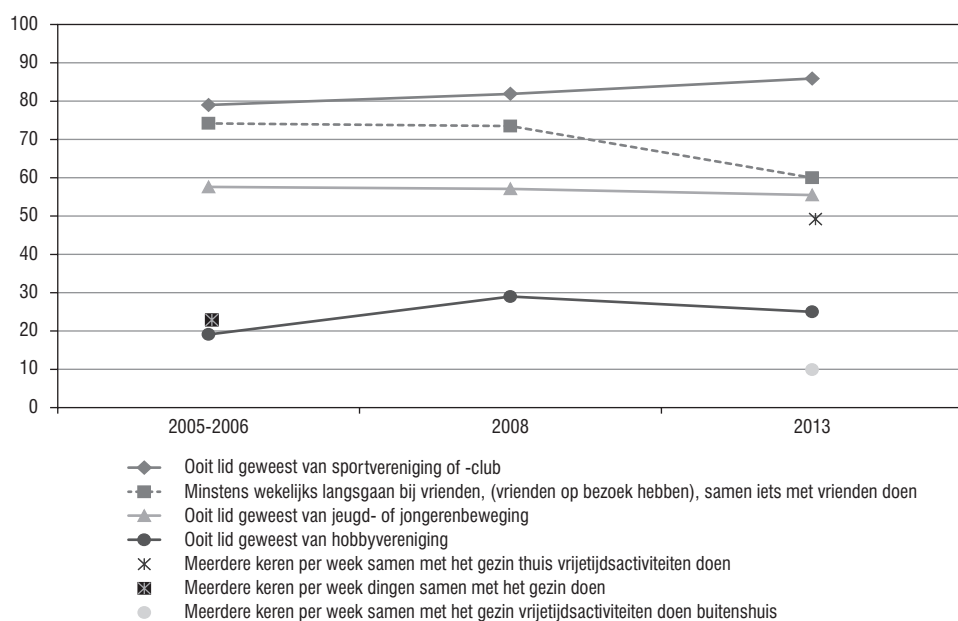
Bron: JOP-monitor 1 (2005-2006), JOP-monitor 2 (2008) en JOP-monitor 3 (2013).

Figuur 8.1. Trends in gebruik internettoepassingen bij Vlaamse jongeren (14-25 jaar).

De stijgende relevantie van online vrijetijd wordt dus bevestigd, maar mogen we ook een afname vermoeden van bepaalde 'offline' vrijetijdsactiviteiten (al dan niet uit de markt geduwd door internet)? In figuur 8.2 tonen we op basis van de beschikbare data de trends voor de vrije tijd waarin men face-to-face contacten met anderen heeft. Jongeren lijken nog in even grote getale betrokken in het verenigingsleven als in 2005. De percentages jongeren die ooit (versus nooit) deelnamen aan jeugd- of jongerenbewegingen en hobbyverenigingen (in elk van de monitors bevraagd), namen niet af sinds de eerste JOP-monitor. We noteren zelfs een stijging van het aantal jongeren dat lid 'is' of 'was' van een sportvereniging of sportclub (van 79 naar 85.9%). Er

77. In de JOP-monitor 1 was de bevraagde categorie iets ruimer: 'een webpagina, profielpagina aanmaken en bijhouden'. Toch zien we een stijging in de cijfers.

is evenmin een verandering te merken tussen 2005 en 2008 in de mate waarin jongeren hun vrienden opzoeken. In 2013 werd gevraagd hoe vaak men 'langsging bij vrienden, samen iets met vrienden deed'. Het 'vrienden op bezoek hebben' werd uit de formulering weggelaten en is mogelijks verantwoordelijk voor de daling van de gemeten frequentie. 60% is evenwel nog steeds een hoog percentage. Op basis van de vaststelling dat een even groot aandeel van deze jongeren zich dagelijks begeeft in de online wereld, kunnen we stellen dat beide activiteiten elkaar niet noodzakelijk uitsluiten. Ook de JOP-gegevens over de tijd die jongeren met hun gezin doorbrengen, duiden niet op een neerwaartse trend. Het aandeel van de jongeren die in 2005-2006 aangaf meerdere keren per week dingen samen met het gezin te doen (22.9%), ligt tussen de in 2013 geregistreerde percentages voor gezinsactiviteiten 'thuis' (49%) en 'buitenshuis' (9.5%).

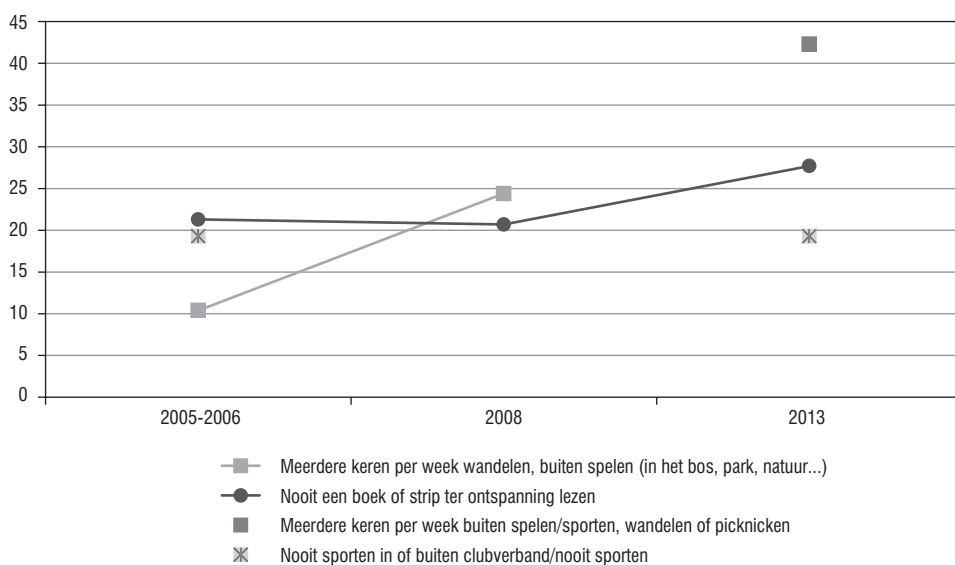

Bron: JOP-monitor 1 (2005-2006), JOP-monitor 2 (2008) en JOP-monitor 3 (2013).

Figuur 8.2. Trends in vrijetijdsbeleving bij Vlaamse jongeren: offline contact met anderen (14-25 jaar).

Figuur 8.3 toont de cijfers voor een aantal andere vrijetijdsactiviteiten waarvan gevreesd wordt dat deze in het huidige computertijdperk onder druk komen: sporten, buiten komen/spelen en lezen. Opnieuw is er weinig reden om aan te nemen dat deze activiteiten geen betekenis meer hebben in de leefwereld van jongeren. In 2005 gaf 1 op 5 jongeren aan nooit te sporten, in 2013 is dit nog steeds 1 op 5. Met andere woorden: een groot aandeel van de huidige 'digitale generatie' doet wel degelijk aan sport. In 2005 gaf 10.4% van de respondenten aan dat zij meerdere keren per week wandelen of buiten spelen, in 2008 was dit 24.4%, wat aanzienlijk hoger is. In 2013 vroegen we

aan de jongeren hoe vaak zij 'buiten spelen/sporten, wandelen of picknicken (na de schooluren)': 42.3% geeft aan dat zij dit meerdere keren per week doen. De stelling dat jongeren steeds minder lezen, wordt niet echt tegengesproken, maar evenmin bevestigd. Het aantal jongeren dat aangaf dat zij 'nooit' een boek of een strip lezen, was in 2005 31.3%, in 2008 20.8% en in 2013 27.7%. Een reële afname van de populariteit van het lezen van boeken of strips behoort tot de mogelijkheden, doordat er nu een reeks (online) alternatieven is voor vrijetijdsbesteding binnenshuis (zie figuur 8.1). Verder onderzoek zal moeten uitwijzen of dit inderdaad het geval is, waarbij uiteraard rekening moet gehouden worden met het feit dat boeken en strips ook op computer of andere apparaten gelezen kunnen worden.

Bron: JOP-monitor 1 (2005-2006), JOP-monitor 2 (2008) en JOP-monitor 3 (2013).

Figuur 8.3. Trends in vrijetijdsbeleving bij Vlaamse jongeren: boek, buitenlucht, beweging? (14-25 jaar, in percentages).

We mogen op basis van de data uit de JOP-monitors stellen dat er geen reden is om te veronderstellen dat 'de jeugd van tegenwoordig' aan de computer gekluisterd zit en 'geen echte contacten meer heeft', 'niet meer buitenkomt', 'niet meer deelneemt in verenigingen'... Extra analyses tonen zelfs aan dat jongeren die in 2013 elke dag online zijn, vaker dan andere jongeren bij vrienden gaan, aan sport doen, naar fuiven of feestjes gaan en actief zijn in verenigingen (cijfers in tabel 8.9 in bijlage). Het is iets anders te denken dat het digitale tijdperk geen eigen uitdagingen met zich meebrengt. De cijfers roepen immers verdere vragen op over hoe de jonge Vlaamse 'digital natives' hun tijd verdelen en delen tussen verschillende (vrijetijds)activiteiten. We weten op basis van onze onderzoeksgegevens bijvoorbeeld niet of de digitale tijd de feitelijke

hoeveelheid tijd die besteed wordt aan offline activiteiten doet verminderen, dan wel of deze 'nieuwe' online activiteiten de druk op de tijd van jongeren in het geheel doet toenemen. Uit de data duikt onder meer een profiel op van jongeren die overal tegelijk moeten/willen zijn. Onze resultaten zijn dus niet strijdig met het concept 'vrijtijds-stress' (Breedveld & van den Broek, 2003; Smits, 2004; Verschelden, 2002) en met de idee van de hedendaagse vrijwilliger of verenigingsdeelnemer die zich minder langdurig en meer vrijblijvend engageert ('de nieuwe vrijwilliger') (Hustinx & Lammertyn, 2004). Daarnaast hebben we geen gegevens over de aard en betekenis van de online en offline contacten voor jongeren. De vraag blijft dus of in ons huidig digitale tijdperk de vriendschappen en netwerken van jongeren meer vluchtig en oppervlakkig zijn geworden, waarbij deze vraag zowel voor de online contacten (Amichai-Hamburger et al., 2013; Froding & Peterson, 2012) als voor de offline contacten – in een druk vrijetijdsleven – kan gesteld worden. Ook 'cyberpesten' (hoofdstuk vijf) vormt een (nieuwe) uitdaging. Tot slot hebben we het (nog) niet gehad over ongelijkheden tussen jongeren: de *digital native* versus de *computer addict* (Lin et al., 2013) of de *digital native* versus jeugdgroepen die een mindere toegang tot internet hebben, minder internetvaardigheden hebben en/of feitelijk minder gebruikmaken van het internet als maatschappelijke hulpbron (in relatie tot het versterken van sociaal, intellectueel, cultureel, professioneel... kapitaal) (Boonaert & Siongers, 2010; Boonaert & Vettenburg, 2009; Livingstone & Helsper, 2010; Valerio Urena, Valenzuela Gonzalez, Valerio Ureña, & Valenzuela González, 2011). We zien in onze data dat er wel degelijk kleine groepen jongeren zijn die bijna nooit op internet gaan (zie sectie 2.2).

Dit alles vertelt praktijkwerkers en beleidsmakers dat de digitale wereld het leven van heel veel jongeren beïnvloedt, zij het op uiteenlopende wijze, en dat men dus niet blind mag zijn voor de digitale 'habitus' van de Vlaamse jongerenpopulatie. Tegelijk moet men ook voor ogen blijven houden dat diverse jongeren op diverse manieren beïnvloed worden door hedendaagse maatschappelijke evoluties, ook in de vrije tijd. Terwijl het creëren van meer mogelijkheden voor buitenspel of cultuurdeelname voor sommige jongeren een meerwaarde kan betekenen, hebben andere jongeren mogelijks meer te winnen bij een 'ondersteuning bij' en 'rustpunten in' hun (te) drukke (vrijtijds)leven. Een jeugdcategoriale invalshoek vertaalt zich in de praktijk noodzakelijkerwijs in een gedifferentieerd en onderzoekend beleid, omdat de verbindingen tussen kinderen, hun ouders en hun maatschappelijke positie niet zomaar losgetrokken kunnen worden. Beleidsmaatregelen gericht op alle jongeren kunnen net het meest radicaal zijn in hun uitsluiting omdat men de uitsluiting niet herkent. Zo zijn buitenspeelacties (zonder 'meer') bijvoorbeeld weinig relevant in het leven van jongeren die overgeleverd zijn aan de straat omdat er binnenshuis geen ruimte of spelaanbod is. Een jeugdcategoriale invalshoek vraagt bijgevolg een reflectie over wat men voor welke jongeren wil realiseren. Inzicht in hoe jeugdgroepen niet alleen van oudere generaties, maar ook 'van elkaar' verschillen is hierbij een voorwaarde.

4. Diverse vrijetijdsruimtes van Vlaamse jongeren

Om aan de vraag naar de verschillende vrijetijdsruimtes van jongeren in Vlaanderen tegemoet te komen, maken we gebruik van de gegevens voor de jongeren uit de tweede en derde graad uit de JOP-schoolmonitor (2013). De steekproef die verkregen werd door de vragenlijsten klassikaal af te nemen in Vlaamse secundaire scholen heeft, in vergelijking met de post-enquête, als voordeel dat deze in absolute aantallen groter is en meer jongeren van niet-Belgische afkomst telt.⁷⁸ De vragen naar verenigingsparticipatie en vrijetijdsparticipatie zijn grotendeels gelijk aan de vragen uit de JOP-monitor 3. Het voornaamste verschil betreft het feit dat, met het oog op de geplande analyses en de beperktere invultijd in de klassen, de vrijetijdsbesteding in de schoolmonitor minder gedetailleerd bevraagd werd. Voor offline vrije tijd en verenigingen werden bepaalde items ofwel niet bevraagd ofwel samengevoegd met andere items. De online vrije tijd werd op zijn beurt beperkt bevraagd door het weerhouden van de items 'op internet gaan voor ontspanning' en 'op internet gaan om huiswerk te maken'.

4.1 Welke vrijetijdsactiviteiten horen bij elkaar?

Om patronen in de vrijetijdsbesteding van de secundaire scholieren zichtbaar te maken voeren we in een eerste stap twee principale componentenanalyses uit (promax-rotatie). Deze analyses vertellen ons welke vrijetijdsbestedingen regelmatig met elkaar gecombineerd worden. Er wordt een 'component' of 'dimensie' geïdentificeerd die een aantal vrijetijdsbestedingen overkoepelt: een jongere die vaak een bepaalde vrijetijdsactiviteit doet, zal doorgaans ook vaak tijd besteden aan andere vrijetijdsactiviteiten die 'laden' op deze component.

Een principale componentenanalyse op de offline en online vrijetijdsitems levert zes onderscheiden dimensies op (tabel 8.10 in bijlage). Een eerste dimensie kunnen we als 'culturele vrije tijd' benoemen. Wanneer jongeren vaker dan andere jongeren culturele uitstappen of cultuurbezoeken doen, dan is de kans groot dat ze meer dan anderen bezig zijn met creatieve hobby's, workshops en lezen, en dat ze bovendien wat meer vrijwilligerswerk uitvoeren in hun vrije tijd. De tweede dimensie, die we hier 'uitgaanstijd' noemen, groepeerst onder meer het 'naar een fuif, discotheek, club of feestje gaan' en 'langsgaan bij vrienden of samen met vrienden iets doen'. Het item 'naar buurtfeesten, stadsfeesten en (gratis) optredens gaan', dat hoog laadt op de eerste dimensie, laadt ook vrij hoog op deze dimensie. De derde dimensie benoemen we als 'familie en winkelen'. Een groot aandeel van de jongeren in onze steekproef die binnen hun vrije tijd gericht zijn op gezinsactiviteiten en familie, gaat ook vaak winkelen. De vierde di-

78. Omdat we op zoek zijn naar vrijetijdspatronen eerder dan representatieve cijfers, combineren we de data die verkregen werden in de grootstedelijke scholen met de data die verkregen werden via een representatieve Vlaamse scholen-steekproef.

mensie vertelt ons vervolgens dat het 'op internet gaan als ontspanning' voornamelijk gecombineerd wordt met 'met vrienden sms'en, bellen, chatten of skypen', 'tv/dvd kijken' en 'helpen bij klusjes of in het huishouden'. We noemen deze dimensie '(vanuit) thuishouding': er wordt niet alleen thuisgebleven, 'vanuit het huis' worden eveneens sociale netwerken onderhouden. Daarnaast levert de analyse nog een zesde en zevende dimensie op met respectievelijk de sportgerelateerde vrije tijd – 'sportieve-tijd' – en datgene wat we hier 'game-on-tijd' noemen. De hoge factorlading van het item 'buiten spelen/sporten, wandelen, picknicken' op de zesde dimensie doet ons vermoeden dat heel wat jongeren 'buiten' komen in functie van hun sport. De jongeren die frequent gamen, hebben een grotere kans dan anderen om ook aan technische hobby's te doen. 'Bezig zijn met hun uiterlijk' is daarentegen niet aan hen besteed.

Een tweede principale componentenanalyse, een analyse op verenigingsdeelname, legt een structuur in de data bloot waarin vier typologieën onderscheiden kunnen worden: 'sociale verenigingen', 'recreatie en organisatie', 'doelgroep en religie' en 'culturele organisaties' (tabel 8.11 in bijlage). Jongeren die zich engageren voor de Derde Wereld, hebben een grotere kans dan anderen om ook lid te zijn van verenigingen voor dierenrechten of verenigingen voor holebi's. Jeugdwerk- en sportverenigingen, evenals het organiseren van evenementen laden hoog op de dimensie die we 'recreatie en organisatie' genoemd hebben. Dit patroon getuigt van de overlappende lidmaatschappen in de jeugd- en sportsector. Deelname in doelgroepspecifieke verenigingen (met uitzondering van holebiverenigingen) vergroot dan weer de kans dat men ook deelneemt in religieuze verenigingen. Dit is niet zo vreemd, gezien de gekende hoge vertegenwoordiging van moslim jongeren in allochtone verenigingen (Elchardus & Smits, 2012; Van de Walle et al., 2013) en jeugdwerk met maatschappelijk kwetsbare jongeren (De Pauw et al., 2013). Een laatste dimensie hebben we 'culturele organisaties' genoemd. Deze dimensie groepeerde deeltijds kunstonderwijs en (amateur)kunstbeoefening. De adviesraden en hobbyverenigingen, ten slotte, laden op geen van de dimensies echt hoog. De hobbyverenigingen representeren wel een grote groep jongeren, maar uit de analyse blijkt dat de jongeren die participeren in een van de vier geïdentificeerde 'verenigingsgroepen' een nagenoeg gelijke kans hebben om daarnaast in een hobbyvereniging te zitten.

4.2 Jongeren in de verschillende hoeken van het vrijetijdsveld

Doordat we respectievelijk voor vrijetijdsbesteding en verenigingsparticipatie de structuur in de antwoorden van de scholieren zichtbaar gemaakt hebben, komen er twee nieuwe vragen aan de oppervlakte: (1) hoe verhouden de verenigingsdeelname en de (andere) vrijetijdsactiviteiten zich tot elkaar en (2) kunnen we in het vrijetijdsveld verschillende 'ruimtes' onderscheiden waarin zich verschillende groepen jongeren bevinden?

Met een clusteranalyse⁷⁹ op basis van de vrijetijdsdimensies en verenigingsdimensies uit onze principale componentenanalyse (i.e. samengevatte informatie over vrijetijdsbesteding en verenigingsparticipatie) komen we tot vijf vrijetijdsclusters of groepen van jongeren die zich in een enigszins andere vrijetijdsruimte bewegen.⁸⁰ Met de gewogen gemiddelde scores op de principale componenten en individuele vrijetijdsitems voor elk van de clusters kunnen we hen typeren (tabel 8.6 en in bijlage: tabel 8.12 en tabel 8.13).

Tabel 8.6. Clusters vrijetijdsbesteding.

	Bezige bijen	Jan Modaal	Commerciële en familiale type	Non-participanten	Creative, huiselijke type
Componenten vrije tijd					
Culturele tijd	1.43	-.40	.93	-.52	.65
(vanuit) Thuis tijd	-1.40	.38	-.47	-.50	.51
Uitgaanstijd	.59	-.14	1.01	-.22	-.45
Game on tijd	.58	-.19	1.03	-.03	-.44
Familie en winkelen	.66	.16	.83	-.82	-.06
Sportieve tijd	-.47	.54	.14	-1.04	.25
Componenten verenigingsparticipatie					
Sociale verenigingen	4.11	-.20	.05	-.24	.16
Culturele organisaties	.89	-.37	-.51	-.30	1.61
Recreatie en organisatie	2.61	-.13	.28	-.56	.54
Doelgroep en religie	3.78	-.18	.17	-.17	-.06
N	68	1084	424	705	485

Bron: JOP-schoolmonitor 2013, 2de en 3de graad (2013).

✓ Bezige bijen

Een minderheidsgroep⁸¹ van 'Bezige bijen' vormt de eerste cluster (N = 68). Bij hen is de vrije tijd veel minder dan bij anderen een (vanuit) thuistijd. Zij zijn bovenal enorm

79. Terwijl een principale componentenanalyse een techniek is die gebruikt wordt om 'variabelen' (in deze tekst: 'vrijetijdsactiviteiten') te groeperen, laten clusteranalyses toe om bevraagde individuen te groeperen op basis van hun antwoorden op bepaalde vragen (in deze tekst: op basis van hun vrijetijdsbesteding, inclusief hun verenigingsparticipatie). De analyse is er hierbij op gericht om individuen zodanig te groeperen zodat individuen die in dezelfde groep of cluster zitten zo homogeen mogelijk zijn in hun vrijetijdsbesteding en tegelijk zo sterk mogelijk verschillen van de individuen in de andere groepen.

80. De clusteranalyse werd in 2 stappen uitgevoerd. We zijn gestart met een hiërarchische clusteranalyse om het aantal te weerhouden clusters te bepalen en de startwaarden voor de k-means clusteranalyse te definiëren (afstandsmaat = *Euclidean distance*; clusteralgoritme = Ward-methode). Voor elk van de 5 clusters gebruikten we de gemiddelde scores op de 10 componenten als startwaarden (*seeds*) voor de k-means clusteranalyse. Met een k-means clusteranalyse (2de stap) werden de respondenten uiteindelijk in 5 groepen onderverdeeld.

81. Een alternatieve clusteroplossing met 4 clusters bleef vasthouden aan een kleine cluster met minder dan 80 jongeren.

actief in het verenigingsleven en maken gebruik van het cultureel vrijetijdsaanbod. Jongeren die hier nooit deelnamen aan een vereniging, zijn hier eerder uitzondering dan regel en er wordt gemiddeld (bijna) een of meermaals per maand op culturele uitstap of cultuurbezoek gegaan. Hoewel de groep gemiddeld minstens een keer per week op internet gaat als ontspanning en ook minstens een keer per week met vrienden sms't, belt, chat of skype, ligt deze frequentie lager dan bij de andere jongeren in de steekproef.

✓ **Jan Modaal**

In de tweede cluster bevinden zich vrij veel jongeren die regelmatig (in de buitenlucht) sporten. Daarnaast wordt vrije tijd vooral (vanuit) thuis besteed. Opvallend is de frequentie waarmee tv/dvd gekeken wordt in vergelijking met anderen: men kijkt gemiddeld meerdere keren per week. Ook de frequentie waarmee het internet gebruikt wordt voor ontspanning, ligt over het algemeen hoger in deze groep. Dit doet sterk denken aan de 'digital natives' uit de voorgaande secties. Omdat deze groep de grootste is ($N = 1084$) en voor heel wat vrijetijdsactiviteiten gemiddeld scoort (gemiddelde principale componenten = 0) benoemen we deze groep als 'Jan Modaal'.

✓ **Commerciële en familiale type**

Een derde groep bestaat uit 424 jongeren, die we als het 'commerciële en familiale type' benoemen. Zij worden gekenmerkt door hun hogere interesse voor uitgaan en gaming. Het verenigingsleven is niet aan hen besteed en de afstand tot culturele organisaties is zelfs groter dan bij de 'non-participanten'. Opvallend is bovendien dat deze groep de hoogste gemiddelde score laat optekenen voor de vrijetijdsmensie 'Familie en winkelen': in concreto zien we dat jongeren uit deze groep over het algemeen meer gezinsuitstappen doen en meer naar hun familie gaan. Ze zijn gewoonlijk sportief, maar sluiten zich niet noodzakelijk aan bij een sportclub. Van alle jongeren zijn zij het vaakst 'buiten' in hun vrije tijd. Ook de gemiddelde score voor 'met mijn uiterlijk bezig zijn' ligt relatief hoog. Dit laatste is opvallend aangezien eerder bleek in de principale componentenanalyse dat 'gamen' en 'met mijn uiterlijk bezig zijn' niet matchen. Clusteranalyse groepeerde echter individuen eerder dan kenmerken en in deze analyse werd bovendien rekening gehouden met verenigingsparticipatie: de jongeren in deze groep die veel gamen en de jongeren in deze groep die vaak bezig zijn met hun uiterlijk, hebben blijkbaar heel wat andere vrijetijd(s)interesses) gemeenschappelijk.

✓ **Non-participanten**

De vierde cluster groepeerde jongeren die voornamelijk opvallen door de gemiddeld lage scores op de vrijetijdsvragen (zie ook Elchardus & Smits, 2012). Ze zijn nochtans de tweede grootste groep. Er wordt hier het minst gesport, maar er wordt ook minder vaak tijd doorgebracht met gezin en familie. Daarnaast is deze groep – in tegenstelling tot de bezige bijen – weinig actief in het verenigingsleven. De gemiddelde scores in tabel 8.12

(zie bijlage) geven aan dat de meeste jongeren in deze groep nooit deelgenomen hebben in de verschillende bevraagde verenigingen. Het contrast tussen hen en (sommige) andere groepen is het minst groot voor (vanuit) thuistijd, uitgaanstijd en 'game on'-tijd.

✓ Creatieve, huiselijke type

Tot slot is er de groep die zich vooral laat opmerken door een relatief hoge participatie in culturele organisaties en een zeer uitgesproken (vanuit) thuis-vrijtijdsbesteding. Dit is eveneens de groep waarin het vaakst gelezen wordt of aan creatieve hobby's wordt gedaan. Afspreken met lief of partner gebeurt minder vaak en deelname in een allochtone jeugdvereniging of zelforganisatie van migranten zou hoogst ongewoon zijn. Deze jongeren zijn wel vergelijkbaar met de bezige bijen voor wat de participatie aan sportclubs betreft.

De clusteranalyse toont dat voor verschillende jongeren het vrijetijdsveld verschillende hoekjes heeft, al zijn er uiteraard activiteiten die in elk van die hoekjes vrij vaak gedaan worden, zoals op het internet gaan voor ontspanning. We zien dat de '(vanuit) thuistijd' in het algemeen een belangrijke dimensie is voor alle jongeren (zie tabel 8.12 in bijlage). Opmerkelijk is evenwel het contrast tussen de vrijetijdsbesteding van de bezige bijen (een minderheidsgroep) en de vrijetijdsbesteding van de andere jeugdgroepen waarin het verenigingsleven niet noodzakelijk een opvallende rol speelt. De 'non-participanten' zijn hierbij de meest uitgesproken tegenhanger van de 'Bezige bijen'. De afstand tussen deze groep en het aanbod dat in allerhande sectoren voor jongeren georganiseerd wordt, is zeer groot. Voor een andere groep jongeren speelt de commerciële en informele vrije tijd een belangrijkere rol, samen met de tijd die men in familiale kringen doorbrengt. De cluster-uitkomst toont alvast dat het oude jeugdverenigingsverhaal met zijn nadruk op georganiseerd (buiten)spel en volwassenvrije tijd, weinig raakvlakken vertoont met de vrije tijd van heel wat jongeren, zowel in termen van leefwereldaansluiting als in termen van de aangeboden leefwereldverbreding (Coussée, 2006; Van de Walle, 2012).

4.3 Welke jongeren bevinden zich in welke ruimtes?

Nu de jongeren gegroepeerd zijn en ook duidelijk is op welke manier de jongeren in de verschillende groepen van elkaar verschillen, gaan we in een volgende stap na of de verkregen jeugdgroepen ook verschillend samengesteld zijn naargelang sociaal-demografische kenmerken. Immers, een offensieve of defensieve focus op een bepaald vrijetijdprofiel binnen (jeugd)beleid betekent mogelijks ook dat een bepaalde maatschappelijke groep meer of minder centraal komt te staan. We gaan na in welke mate de geïdentificeerde jeugdgroepen verschillen naargelang geslacht, leeftijd, etniciteit, SES en het gebied waar ze schoollopen.

Met de term 'eticiteit' benoemen we het onderscheid tussen enerzijds jongeren die zelf buiten België geboren zijn of een ouder of grootmoeder (van moeders kant) hebben die

niet in België geboren is (jongeren van niet-Belgische afkomst) en anderzijds jongeren van (louter) Belgische afkomst. Als indicator voor sociaal-economische status gebruiken we de beroepsstatus van het gezin.⁸² De variabele 'beroepsstatus gezin' beschrijft de beroepsstatus van het gezin volgens de categorieën: '*high skilled white collar*', '*low skilled white collar*', '*high skilled blue collar*' en '*low skilled blue collar*', waarbij zowel een onderscheid gemaakt wordt naar beroepssector als naar vereiste competenties. *White collar* en *blue collar* verwijzen ruwweg naar bureaujobs en handenarbeid, *high-skilled* en *low-skilled* verwijzen naar de mate waarin een beroep aangeleerde vaardigheden vereist. Deze beroepencodering is gebaseerd op de ISCO08-classificatie welke ook gebruikt werd in het PISA-onderzoek (OECD, 2012). De niet-werkende ouders (huisman of -vrouw, werkloos, student) werden voor de analyses ondergebracht in de categorie '*low skilled blue collar*'. De uiteindelijke classificatie weerspiegelt de beroepsstatus van de ouder met de hoogste beroepsstatus: de *high skilled* ouder wordt boven de *low skilled* ouder gekozen, en *white collar* boven de *blue collar*/niet-werkende (plus: respons boven missing). Tot slot bekijken we nog of grootstedelijke scholieren in andere 'vrijtijdsruimtes' te vinden zijn dan andere jongeren. Enerzijds hebben onderzoekers in het verleden verschillen inzake vrije tijd aangetoond tussen stadsbewoners en anderen (Smits, 2011), anderzijds noodzaakt de (voor deze analyse 'interessante') samenstelling van de JOP-schoolmonitor om rekening te houden met de oververtegenwoordiging van grootstedelijke scholieren.⁸³

In tabel 8.7 beschrijven we in eerste instantie het sociaal-demografisch profiel van de vijf vrijetijdsgroepen op basis van verhoudingen tussen jongens en meisjes, jonge en oudere scholieren, jongeren van Belgische en niet-Belgische afkomst enzovoort. Daarnaast wordt voor de vier grootste groepen⁸⁴ een multinominale regressie uitgevoerd waarin 'Jan Modaal' als referentiecategorie gehanteerd wordt: de analyses geven met andere woorden aan in welke mate de andere groepen significant verschillend zijn van 'Jan Modaal' voor de bevraagde sociaal-demografische kenmerken (tabel 8.11). De regressie (in contrast met de beschrijvende analyse in tabel 8.10) laat ons toe om onder meer te controleren voor verschillen tussen de grootstedelijke en de Vlaamse steekproef.⁸⁵ De bevindingen uit de beschrijvende analyse en de regressie-analyse worden samen besproken in de vorm van een profielschets per cluster.

82. De beroepsstatus van het gezin is een SES-indicator die sterk samenhangt met zowel de opleiding als het inkomen van gezinnen. Het voordeel van deze SES-maat is dat heel veel jongeren de vraag (accuraat) hebben ingevuld in vergelijking met bijvoorbeeld de vraag naar het opleidingsniveau van hun ouders.

83. Elders in het boek worden de Vlaamse steekproef binnen de schoolmonitor en de grootstedelijke steekproef binnen de schoolmonitor als twee aparte steekproeven beschouwd. Hier ligt de nadruk niet op representatieve cijfers en worden de voordelen van de samengestelde steekproef benut: grote aantallen 'die zich vertalen in'/'en' grote aantallen binnen groepen met een zwakke maatschappelijke positie.

84. De groep 'Bezige bijen' wordt uitgesloten omdat deze te klein is en een accurate regressie-analyse onmogelijk maakt.

85. Een nadeel is wel dat dit grote aantallen in elk van de onderzochte categorieën vereist. We beperken de categorieën van beroepsstatus gezin om die reden – en op basis van de geobserveerde patronen in tabel 8.10 – tot de twee categorieën: '*white collar*' en '*blue collar*'.

Tabel 8.7. Sociaal-demografische profielschets van de vrijetijdclusters (in percentages).

	Bezige bijen	Jan Modaal	Commerciële en familiale type	Non- participanten	Creatieve, huiselijke type	N
Leeftijd						
Jonger dan 16	1.43	42.72	12.98	19.33	23.63	419
16-jarigen	1.50	40.76	14.83	23.33	19.67	600
17-jarigen	2.64	34.80	14.98	25.11	22.47	681
18-jarigen	1.65	42.51	14.97	25.75	15.12	668
Ouder dan 18	5.25	35.70	18.46	33.07	7.35	381
Geslacht						
Jongen	3.41	39.77	24.55	23.71	8.56	1320
Meisje	1.51	38.75	6.95	26.15	26.63	1453
Etniciteit						
Belgische afkomst	.94	41.67	13.08	22.96	21.36	1812
Niet-Belgische afkomst	5.38	35.16	19.68	28.28	11.51	930
Beroepsstatus gezin						
High skilled white collar	1.30	41.01	12.27	19.28	26.14	1312
Low skilled white collar	2.00	39.67	16.77	28.04	13.52	799
High skilled blue collar	4.32	38.65	20.00	28.38	8.65	370
Low skilled blue collar	3.60	30.18	19.84	41.44	4.95	222
Gebied						
Vlaanderen	1.40	41.03	14.96	24.14	18.47	1711
Grootstedelijk gebied	4.05	36.35	15.82	26.37	17.42	1062

Bron: JOP-schoolmonitor 2013, 2de en 3de graad (2013).

Tabel 8.8. Multinomiale regressie op clustertypologie: multivariaat model (N = 2603).

	Commerciële en familiale type vs. Jan Modaal	Non-participanten vs. Jan Modaal	Creatieve, huiselijke types vs. Jan Modaal
Intercept	-1.682*	-3.032***	.959
Leeftijd^a	.049	.135***	-.139**
Geslacht			
Jongen			
Meisje	-1.217***	.104	1.111*
Etniciteit			
Belgische afkomst			
Niet-Belgische afkomst	.547***	.224*	-.380**
Beroepsstatus gezin			
White collar			
Blue collar	.476***	.453***	-.909***
Gebied			
Vlaanderen			
Grootstedelijk gebied	.084	.097	.224

^a Opgenomen als continue predictor.

Bron: JOP-schoolmonitor 2013, 2de en 3de graad (2013).

Het aandeel jongens dat een 'bezige bij' is, is groter dan het aandeel meisjes, evenals het aandeel +18-jarigen groter is dan het aandeel minderjarigen. Ook is het aandeel jongeren van niet-Belgische afkomst en grootstedelijke scholieren binnen deze categorie betrekkelijk groot, evenals de groep kinderen van *blue collar* ouders. Dit geldt voor de bevraagde groep jongeren. We moeten echter opletten met het veralgemenen van deze bevindingen omwille van het lage aantal jongeren in deze groep. We onthouden niettemin dat de actieve witte raven onder de jeugd niet noodzakelijk blanke jongeren uit de middenklasse zijn.

'Jan Modaal' komt (meestal) uit een blank, *white collar* gezin. Hij kan evengoed een jongen als een meisje zijn. We weten ondertussen dat deze meerderheidsjongere vooral thuis zeer actief is en vaak sport, maar dit daarom niet steeds doet in een vereniging.

Het 'commerciële en familiale type' is overwegend mannelijk. Jongeren van allochtone afkomst hebben een grotere kans om tot deze groep te behoren, evenals kinderen uit *blue collar* gezinnen. Het is – zoals hierboven omschreven – een groep jongeren die buiten de lijntjes kleurt van het verenigingsverhaal: ze genieten van datgene wat de commerciële wereld hen te bieden heeft, als ze sporten/actief bewegen dan is dit buiten clubverband, en familie (de connectie met volwassenen) is nadrukkelijk aanwezig in hun vrije tijd.

Zoals hierboven reeds aangegeven vormen de 'non-participanten' een vrij grote groep. In lijn met wat reeds bleek uit eerder onderzoek (De Groof & Siongers, 2006; Elchardus & Herbots, 2010; Faché, 1977; Herbots, 2011; Pelleriaux, 2005; Smits, 2004; Van de Walle et al., 2013; Vanhoutte, 2007), zien we dat oudere scholieren, meisjes, allochtonen en jongeren uit gezinnen met een lage beroepsstatus oververtegenwoordigd zijn in deze groep. Bovenstaande analyses doen vermoeden dat mogelijke passies in de vrije tijd zich bevinden in een met andere jongeren gedeelde 'thuis tijd', 'uitgaantijd' of 'game on-tijd' of gewoon zeer individueel zijn. We mogen hier ook de mogelijkheid niet uitsluiten dat een deel van deze jongeren minder gemotiveerd was om de vragenlijst in te vullen (niet steeds gemakkelijk en schools, beleidsgericht...), waardoor we misschien geen volledig vrijetijdsbeeld hebben voor (een deel van) deze jongeren.

Tot slot hebben ook de 'creatieve, huiselijke types' een kenmerkend sociaal-demografisch profiel. Het zijn overwegend meisjes onder de 18 jaar. We zien dat allochtone jongeren en jongeren uit *blue collar* gezinnen zich in mindere mate aangetrokken voelen tot de artistieke hobby's, het thuisblijf-gedrag en de intense mobiele communicatie van deze jeugdgroep (en van de 'Jan Modaal'-groep).

Hoewel we dus sterke patronen zien inzake sociaal-demografisch profiel van de clusters, zien we ook in tabel 8.7 dat de clusters in geen geval volledig samenvallen met bepaalde sociaal-demografische groepen. Niettemin zou bij het vooropstellen van een specifiek vrijetijdsprofiel binnen de ontwikkeling van een sociaal-cultureel jeugdwerkbeleid (leidend tot een selectief 'sociaal' bereik ten aanzien andere vrijetijdsgroepen) eveneens een vertekening optreden naar sociaal-demografisch profiel.

5. Besluit

Dit hoofdstuk heeft een beeld van de vrije tijd van Vlaamse jongeren geschetst. Hierbinnen hebben we jongeren gezien als individuen die voor een stuk hun vrijetijdsinteresses delen met anderen die in (min of meer) dezelfde leeftijdsfase zitten. De tijd die thuis voor de tv en in het gezin besteed wordt, de mobiele communicatie met vrienden en het toenemend internetgebruik (gecombineerd met heel wat andere activiteiten) zijn hiervan voorbeelden. Daarnaast hebben we gezien hoe jongeren soms weinig gemeenschappelijk hebben met andere jongeren. De tabellen in het eerste deel van de tekst gaven net zo goed de uitzondering aan als de regel. *Digital natives* werden in het tweede deel van de tekst tegenover jongeren zonder internetverbinding geplaatst en jongeren die nooit buitenkomen tegenover jongeren die alleen maar buiten kunnen zijn. In deel drie vonden we ten slotte dat er verschillende hoekjes in het vrijetijdsveld zijn en dat men daarbinnen jeugdgroepen kan onderscheiden die op andere plekken te vinden zijn dan 'Jan Modaal' en ver weg van 'Bezige bijen'. Een andere algemene vaststelling in het hoofdstuk is dat de vrije tijd van jongeren zich niet aan de grenzen van de beleidsdomeinen houdt. De bevindingen uit de JOP-monitors tonen dus dat een beleid gestoeld op een enkel (vrijetijds)beeld van jongeren evenals een (in-)sectoraal beleid, onvermijdelijk een aantal jeugdgroepen achterlaat. Een terugplooiën op het jeugdverenigingsconcept in het bijzonder – met zijn nadruk op gestructureerd (buiten)spel en 'volwassenvrije' tijd – zou in spanning staan met de feitelijke vrijetijdsbesteding van heel wat, zo niet de meeste, Vlaamse jongeren.

Dit is hoever zoiets kan gaan. De tekst geeft aan dat een beleid dat aan jongeren gelijke kansen wil bieden tot sociale en culturele ontplooiing en hierbij vanuit de leefwereld wil vertrekken, minstens een besef moet hebben van hoe jongeren van hun ouders en (met hun ouders) van elkaar kunnen verschillen. De belangrijkste boodschap is misschien dat er een besef moet zijn van hoe jongeren van beleidsmakers zelf of van de 'jeugdbeelden' van deze beleidsmakers kunnen verschillen. Daarna stuiten we op het verschil tussen statistische patronen en concrete situaties van (individuele) jongeren, waarbij heterogeniteit het kernwoord is. We stuiten op het verschil tussen kennis over vrijetijdsbesteding en kennis over wat deze vrije tijd voor jongeren betekent en wat een sociaal-cultureel aanbod hierbinnen zou kunnen (meer-)betekenen. Verdergaan betekent dat men het gesprek aangaat met jongeren, met hun opvoeders en begeleiders over de meerwaarde van sociaal-culturele initiatieven in een heterogeniteit van situaties. Welke ondersteuning draagt bij tot de sociale en culturele ontplooiing van de desbetreffende jongeren? De aangegeven spanning tussen het (oude) jeugdwerkconcept en de feitelijke participatie van jongeren kan in dit kader begrepen worden als een uitnodiging om zicht te krijgen op wat georganiseerde vrijetijdsparticipatie voor jongeren aantrekkelijk maakt, vroeger en vandaag. Onderzoek naar de pedagogiek van het jeugdwerk (Coussée, 2006) wijst in deze op het belang van de begeleider, als essentieel voor de beleving van georganiseerde vrije

tijd als een meerwaarde. In dit licht is het nuttig om de bevindingen uit het survey-onderzoek te verbinden met gesprekken met jeugdbegeleiders, over welke trajecten ze met jongeren aflegden en/of afleggen, en welke aandachtspunten hieruit naar voor kwamen.

Bibliografie

- Amichai-Hamburger, Y., Kingsbury, M., & Schneider, B.H. (2013). Friendship: An old concept with a new meaning? *Computers in Human Behavior*, 29(1), 33-39. doi: <http://dx.doi.org/10.1016/j.chb.2012.05.025>
- Bennett, S., Maton, K., & Kervin, L. (2008). The 'digital natives' debate: A critical review of the evidence. *British journal of educational technology*, 39(5), 775-786.
- Boonaert, T., & Siongers, J. (2010). Jongeren en media: van mediavreemden tot hybride meerwaardezoekers. In N. Vettenburg, J. Deklerck & J. Siongers (Ed.), *Jongeren in cijfers en letters. Bevindingen uit de JOP-monitor 2* (pp. 135-159). Leuven: Acco.
- Boonaert, T., & Vettenburg, N. (2009). Jongeren en ICT: een divers publiek. In N. Vettenburg, J. Deklerck & J. Siongers (Ed.), *Jongeren binnenstebuiten. Thema's uit het jongerenleven onderzocht* (pp. 151-174). Leuven: Acco.
- Breedveld, K., & van den Broek, A. (2003). *De meerkeuzemaatschappij. Facetten van de temporele organisatie van verplichtingen en voorzieningen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Clements, R. (2004). An Investigation of the Status of Outdoor Play. *Contemporary Issues in Early Childhood*, 5(1), 68-80.
- Coussée, F. (2006). *De pedagogiek van het jeugdwerk*. Gent: Academia Press.
- Coussée, F., & Boonaert, T. (2010). Jongeren en vrije tijd. In N. Vettenburg, J. Deklerck & J. Siongers (Ed.), *Jongeren in cijfers en letters. Bevindingen uit de JOP-monitor 2* (pp. 91-110). Leuven: Acco.
- De Backer, K., & Van Effelterre, E. (2001). Ooievaars en bloemkolen. Historisch-pedagogische schets. In B. Van Bouchaute, I. Van de Walle & D. Verbist (Ed.), *Strax. Jeugdwerk verkent de toekomst* (pp. 11-21). Appeldoorn/Leuven: Garant.
- De Groof, S., & Siongers, J. (2006). Leerlingenparticipatieverschillen tussen allochtone en autochtone jongeren: Een kwestie van kansen of cultuur? In S. Sierens, M. Van Houtte, P. Loobuyck, K. Delrue & K. Pelleriaux (Ed.), *Onderwijs onderweg in de immigratiesamenleving* (pp. 165-190). Gent: Academia press.
- De Pauw, P., Vermeersch, H., Cox, N., Verhaeghe, M., & Stevens, P. (2013). *Jeugdwerk voor maatschappelijk kwetsbare jongeren. Een onderzoek bij werkingen, begeleiding en deelnemende jongeren*. Brussel: Vlaamse Overheid.
- Elchardus, M., & Herbots, S. (2010). Participatie van Vlaamse jongeren aan het verenigingsleven. In N. Vettenburg, J. Declerck & J. Siongers (Ed.), *Jongeren in cijfers en letters. Bevindingen uit de JOP-monitor 2* (pp. 111-134). Leuven: Acco.
- Elchardus, M., & Smits, W. (2012). *Participatieprofielen van etnisch-culturele minderheden in Brussel. Een analyse op basis van gegevens over de leerlingen van het Nederlandstalige secundair onderwijs in Brussel. Working paper 1*. Brussel: Steunpunt cultuur – Onderzoekslijn maatschappelijke en sociale participatie van kansengroepen.
- Faché, W. (1977). *Een beleidsvoorbereidend onderzoek naar het numerieke en sociale bereik van verenigingen waaraan jeugdigen deelnemen in hun vrije tijd. Proefschrift ter verkrijging van de graad van doctor in de psychologische en pedagogische wetenschappen, richting sociale agogiek*. Gent: Rijksuniversiteit Gent, Faculteit van de Psychologiesche en Pedagogische Wetenschappen.

- Froding, B., & Peterson, M. (2012). Why virtual friendship is no genuine friendship. *Ethics and Information Technology*, 14(3), 201-207. doi: 10.1007/s10676-011-9284-4
- Grafitti jeugdienst & Jeugdwerknet (2012). *Apestaartjaren 4*. Gent: Jeugdwerknet.
- Herbots, S. (2011). Brusselse jongeren in het verenigingsleven. In N. Vettenburg, M. Elchardus & J. Put (Ed.), *Jong in Brussel. Bevindingen uit de JOP-monitor Brussel*. (pp. 107-135). Leuven: Acco.
- Hustinx, L., & Lammertyn, F. (2004). The cultural bases of volunteering: Understanding and predicting attitudinal differences between Flemish Red Cross volunteers. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 33(4), 548-584.
- Joiner, R., Gavin, J., Brosnan, M., Cromby, J., Gregory, H., Guiller, J., & Moon, A. (2013). Comparing first and second generation digital natives' internet use, internet anxiety, and internet identification. *Cyberpsychology, behavior and social networking*, 16(7), 549-552.
- Karsten, L. (1998). Growing up in Amsterdam: Differentiation and segregation in children's daily lives. *Urban Studies*, 35(3), 565-581.
- Lin, C.-H., Chen, S.-K., & Chang, S.-M. (2013). Cross-lagged relationships between problematic Internet use and lifestyle changes. *Computers in Human Behavior*, 29(6), 2615-2621.
- Livingstone, S., & Helsper, E. (2010). Balancing opportunities and risks in teenagers' use of the internet: the role of online skills and internet self-efficacy. *New media & society*, 12(2), 309-329.
- Lunn, P. (2008). Gettin out what you put in. An evaluation of Public Investment in Irish Sport. In T. Callan (Ed.), *Budget perspectives 2009* (pp. 51-74). Dublin: ESRI.
- Nols, Z., Theeboom, M., Vertonghen, J., Buelens, E., Schaillee, H., & Truyens, J. (2013). *Grass-roots sport and elite sport – the social trade-off?*. Paper presented at the SPLISS Conference: Elite Sport Succes: society boost or not?, 13-14 november 2013, Antwerpen.
- Nussbaum, M. C. (2000). *Women and human development: the capabilities approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- OECD. (2012). *PISA 2009. Technical Report*. PISA: OECD Publishing.
- Pelleriaux, K. (2005). *Beter samen? Denk- en doepistes voor een toegankelijk jeugdwerk in Vlaanderen, Brussel en Wallonië*. Leuven: Acco.
- Sen, A. (1992). *Inequality reexamined*. New York (N.Y.): Russell Sage Foundation.
- Smits, W. (2004). *Maatschappelijke participatie van jongeren. Bewegen in de sociale, vrijetijds- en culturele ruimte*. Brussel: TOR-VUB.
- Smits, W. (2011). Join the club. Een profiel van leden van verenigingen en vrijwilligers. In J. Lievens & H. Waeghe (Ed.), *Participatie in Vlaanderen. Eerste analyses van de Participatiesurvey 2009* (pp. 83-119). Leuven: Acco.
- Smits, W., Lievens, J., & Scheerder, J. (2011). Wat staat er op de vrijetijdsagenda? Een typologie van hoe sociale, culturele en sportieve participatie met elkaar samengaan. In J. Lievens & H. Waeghe (Ed.), *Participatie in Vlaanderen. Eerste analyses van de Participatiesurvey 2009* (pp. 467-483). Leuven: Acco.
- Valerio Urena, G., Valenzuela Gonzalez, R., Valerio Ureña, G., & Valenzuela González, R. (2011). Redes sociales y estudiantes universitarios: del nativo digital al informívoro saludable. *El Profesional de la información*, 20(6), 667-670.
- Van de Walle, T. (2012). *Jeugdwerk en sociale uitsluiting. De toegankelijkheidsdiscussie voorbij*. Gent: Academia Press.
- Van de Walle, T., Cardoen, D., & Bradt, L. (2013). Het verenigingleven van Gentse en Antwerpse scholieren. In N. Vettenburg, M. Elchardus, J. Put & S. Pleysier (Ed.), *Jong in Antwerpen en Gent. Bevindingen uit de JOP-monitor Antwerpen-Gent* (pp. 147-180). Leuven: Acco.
- Vanhoutte, B. (2007). Doe je mee? Jongeren en participatie aan het verenigingsleven. In N. Vettenburg, M. Elchardus & L. Walgrave (Ed.), *Jongeren in cijfers en letters. Bevindingen uit de JOP-monitor 1*. (pp. 175-187). Leuven: Lannoo.

- Verschelden, G. (2002). *Opvattingen over welzijn en begeleiding. Een sociaal-(ped)agogische analyse van leerlingenbegeleiding als exemplarische thema in het jeugdbeleid*. Gent: Academia Press.
- Vlaamse Regering. (2005). *Vlaams Jeugdbeleidsplan 2006-2009*. Brussel: Vlaamse Regering.
- Vlaamse Regering. (2011). *Vlaams Jeugdbeleidsplan 2011-2014*. Brussel: Vlaamse Regering.
- Whitty, M., & McLaughlin, D. (2007). Online recreation: The relationship between loneliness, Internet self-efficacy and the use of the Internet for entertainment purposes. *Computers in Human Behavior*, 23(3), 1435-1446.

Bijlagen

Tabel 8.9. Verschillen in vrijetijdsbesteding tussen jongeren (14-25 jaar) die dagelijks op internet gaan als ontspanning en andere jongeren.

Activiteiten buiten school (of werk)	Sign. (X ²)	Illustratieve cijfers (in percentages)		
		Frequentie	Groep: elke dag online (N = 1211)	Groep: niet dagelijks online (N = 783)
Buiten spelen/sporten, wandelen of picknicken	(n.s.)	Nooit	5.7	8.6
Samen met het gezin vrijetijdsactiviteiten doen buitenshuis	*	Wekelijks of meer	26.0	31.3
Klusjes thuis/huishouden	(n.s.)	Dagelijks	24.7	23.5
Langsgaan bij vrienden of samen iets met vrienden doen	***	Wekelijks of meer	65.5	51.4
Sporten	(n.s.)	Wekelijks of meer	61.2	55.8
Tv/dvd kijken (ook films, series op computer)	***	Dagelijks	36.7	28.2
Naar een fuif of feestje gaan	***	Wekelijks of meer	33.0	24.3
Actieve deelname in verenigingen	**	Actief deelnemer	64.4	57.8
Een boek of strip lezen als ontspanning	(n.s.)	Nooit	27.9	27.2
Weekendwerk	(n.s.)	Ja	25.9	22.6

Bron: Jop-monitor 3 (2013).

Tabel 8.10. Structuurmatrix vrijetijdsbesteding bij secundaire scholieren in de 2de en 3de graad (principale componentenanalyse met promax-rotatie).

	Culturele tijd	Uitgaanstijd	Familie en winkelen	(vanuit) Thuis tijd	Sportieve tijd	Game on-tijd
Culturele uitstappen, cultuurbezoek	.813	-.010	-.007	-.024	.090	-.087
Creatieve hobby's	.794	-.065	-.265	.219	.002	-.041
Actief deelnemen aan workshops, cursussen of evenementen rond dans, muziek...	.738	.104	.025	-.067	.006	-.081
Een boek of strip lezen als ontspanning	.584	-.314	-.082	.251	.032	.078
Naar een cultuur-, buurt- of wijkcentrum gaan	.518	.144	.247	-.216	-.084	.026
Vrijwilligerswerk doen	.462	.047	.250	-.109	-.020	-.037
Naar buurtfeesten, stadsfeesten en/of gratis optredens gaan	.456	.400	.110	-.079	.000	.019
Naar een fuif, discotheek, club of feestje gaan	.159	.752	-.153	.075	.149	-.118
Langsgaan bij vrienden of samen iets met vrienden doen	-.073	.707	-.026	.217	.201	.114
Afspreken of dingen doen met je lief/partner	-.047	.619	.072	-.002	.007	-.227
Vrienden ontmoeten op straat, op pleinen, in de stad...	-.006	.593	.038	.268	.064	.211
Naar familiefeesten gaan	.012	.068	.745	-.104	-.132	.113
Samen met het gezin vrijetijdsactiviteiten doen buitenshuis	.048	-.207	.716	-.117	.254	-.121
Op bezoek gaan bij familieleden	-.091	-.070	.640	.199	-.141	.258
Winkelen/shoppen	-.091	.218	.629	.064	-.174	-.245
Samen met het gezin thuis vrijetijdsactiviteiten doen	.008	-.280	.502	.071	.357	-.096
Op internet gaan als ontspanning	-.039	.145	-.159	.830	-.051	.225
Met vrienden sms'en, bellen, chatten of skypen	-.077	.401	-.062	.689	.005	-.085
Op internet gaan om huiswerk te maken	.208	.007	.073	.589	-.112	-.063
Tv/dvd kijken	-.062	-.008	.100	.511	.066	.112
Klusjes thuis/huishoudelijke taken	.033	-.206	.269	.415	.023	.094
Sporten (ook fitness, powertraining, skaten...)	.073	.234	-.160	-.022	.800	.030
Buiten spelen/sporten, wandelen of picknicken	.006	.203	.033	-.022	.717	.047
Naar een sportwedstrijd gaan kijken	-.018	.172	.214	-.206	.469	.218
Gaming	-.151	-.055	-.002	.191	.090	.833
Technische hobby's	.215	.212	.172	-.054	-.105	.470
Met mijn uiterlijk bezig zijn	-.011	.226	.174	.425	.024	-.459
Eigenwaarde	3.04	2.65	2.58	2.43	1.76	1.49
Verklaarde variantie	21.8	19.0	18.5	17.4	12.6	10.7

Bron: JOP-schoolmonitor 2013, 2de en 3de graad (2013).

Tabel 8.11. Structuurmatrix verenigingsparticipatie bij secundaire scholieren in de 2de en 3de graad (Principale componentenanalyse met promax-rotatie).

	Sociale verenigingen	Recreatie en organisatie	Doelgroep en religie	Kunstbeoefening
Vredesgroepen of actiegroepen rond milieu, dierenrechten of duurzame voeding	.785	-.103	-.047	.105
Verenigingen of actiegroepen rond de Derde Wereld, vrede, mensenrechten of antiracistische organisaties	.758	-.129	.071	.104
Vereniging die anderen helpt	.742	-.095	.046	.095
Verenigingen voor holebi's	.582	.040	.127	-.010
Verenigingen verbonden aan een café	.546	.255	-.139	-.331
Buurt- of wijkwerking	.323	.318	.079	-.099
Jeugdbeweging of jongerenbeweging	-.193	.709	-.071	.134
Organisatie van een muziekfestival, cultureel evenement, fuif, buurtfeest...	.131	.651	-.209	-.102
Jeugdhuis of jeugdclub	-.037	.553	.241	-.181
Sportverenigingen, sportclubs	-.112	.527	-.085	-.049
Gemeentelijk jeugdwerk	-.182	.514	.191	.144
Jongerenafdeling van een mutualiteit	.079	.412	-.123	.283
Allochtone jeugdverenigingen, zelforganisaties van migranten	.049	-.077	.816	-.083
Religieuze of levensbeschouwelijke verenigingen	.107	-.190	.759	.009
Tienerwerking, meisjeshuis, jeugdwelzijnswerking of werking voor kansarme jeugd	-.090	.202	.681	-.016
Deeltijds kunstonderwijs	.094	-.007	-.071	.808
(Amateur-)kunstbeoefening	.058	.035	-.021	.795
Hobbyverenigingen	.194	.132	.079	.234
(Advies)raden	.099	.270	.110	.200
Eigenwaarde	2.67	2.23	1.94	1.73
R ²	31.1	26.0	22.7	20.2

Bron: JOP-schoolmonitor 2013, 2de en 3de graad (2013).

Tabel 8.12. Gewogen gemiddelde principale componenten^b en waarden^a van de individuele vrijetijds-items op de 5 clusters (exclusief verenigingsparticipatie).

	Bezige bijen (N = 68)	Jan Modaal (N = 1084)	Commerciële en familiale type (N = 424)	Non- participanten (N = 705)	Creative, huiselijke type (N = 485)
Culturele tijd					
Culturele uitstappen, cultuurbezoek	2.60	1.47	2.26	1.28	2.16
Creative hobby's	3.03	1.71	2.72	1.73	3.81
Actief deelnemen aan workshops, cursussen of evenementen rond dans, muziek...	2.79	1.24	2.38	1.19	2.07
Een boek of strip lezen als ontspanning	2.77	2.45	2.68	2.08	3.51
Naar een cultuur-, buurt- of wijkcentrum gaan	3.03	1.17	2.29	1.13	1.38
Vrijwilligerswerk doen	2.84	1.42	2.34	1.29	1.86
Naar buurtfeesten, stadsfeesten en/of gratis optredens gaan	2.91	1.64	2.98	1.47	1.89
Uitgaanstijd					
Naar een fuif, discotheek, club of feestje gaan	3.04	2.65	3.46	2.28	2.59
Langsgaan bij vrienden of samen iets met vrienden doen	3.51	3.88	4.45	3.32	3.55
Afspreken of dingen doen met je lief/partner	3.24	2.97	3.70	2.70	2.36
Vrienden ontmoeten op straat, op pleinen, in de stad...	3.39	3.48	4.35	2.84	3.23
Familie en winkelen					
Naar familiefeesten gaan	3.18	2.48	3.28	2.07	2.41
Samen met het gezin vrijetijdsactiviteiten doen buitenshuis	3.19	3.29	3.48	2.13	3.09
Op bezoek gaan bij familieleden	3.38	3.42	3.83	2.69	3.31
Winkelen/shoppen	3.34	3.03	3.30	2.68	2.90
Samen met het gezin thuis vrijetijdsactiviteiten doen	3.46	4.53	4.10	2.83	4.40
(vanuit) Thuisstijd					
Op internet gaan als ontspanning	4.02	5.57	5.05	4.99	5.49
Met vrienden sms'en, bellen, chatten of skypen	4.22	5.60	5.21	4.91	5.50
Op internet gaan om huiswerk te maken	3.66	4.31	3.98	3.60	4.49
Tv/dvd kijken	3.80	5.02	4.70	4.29	4.92
Klusjes thuis/huishoudelijke taken	4.00	4.59	4.28	3.78	4.67
Sportieve-tijd					
Sporten (ook fitness, powertraining, skaten...)	3.76	4.32	4.43	2.44	4.09
Buiten spelen/sporten, wandelen of picknicken	3.94	4.55	4.58	3.01	4.13
Naar een sportwedstrijd gaan kijken	3.08	2.41	3.17	1.51	1.88
Game on-tijd					
Gaming	3.42	3.47	4.37	3.26	2.78
Technische hobby's	2.61	1.24	3.06	1.35	1.26
Met mijn uiterlijk bezig zijn	3.76	5.03	4.10	3.92	5.11
(Me vervelen)	(2.81)	(3.39)	(3.46)	(3.34)	(3.15)

^a De scores op de principale componenten zijn gestandaardiseerde scores met een gemiddelde van 0 en een standaardafwijking van 1.^b 1 = nooit; 2 = minder dan 1 keer per maand; 3 = een of meermaals per maand; 4 = 1 x per week; 5 = meerdere keren per week; 6 = elke dag.**Bron:** JOP-schoolmonitor 2013, 2de en 3de graad (2013).

Tabel 8.13. Gewogen gemiddelde waarden^a van de individuele verenigingsitems op de 5 clusters.

	Bezige bijen (N = 68)	Jan Modaal (N = 1084)	Commerciële en familiale type (N = 424)	Non- participanten (N = 705)	Creative, huiselijke type (N = 485)
Sociale verenigingen					
Vredesgroepen of actiegroepen rond milieu, dierenrechten of duurzame voeding	2.68	1.05	1.12	1.04	1.26
Verenigingen of actiegroepen rond de Derde Wereld, vrede, mensenrechten of antiracistische organisaties	2.70	1.04	1.05	1.04	1.22
Vereniging die anderen helpt	2.92	1.09	1.14	1.07	1.33
Verenigingen voor holebi's	2.13	1.01	1.01	1.01	1.01
Verenigingen verbonden aan een café	2.41	1.16	1.39	1.06	1.05
Buurt- of wijkwerking	2.96	1.14	1.37	1.06	1.28
Recreatie en organisatie					
Jeugdbeweging of jongerenbeweging	3.23	1.81	1.88	1.60	2.48
Organisatie van een muzikfestival, cultureel evenement, fuif, buurtfeest...	2.72	1.47	1.87	1.21	1.90
Jeugdhuis of jeugdclub	3.05	1.29	1.73	1.18	1.42
Sportverenigingen, sportclubs	3.53	3.09	3.06	2.22	3.18
Gemeentelijk jeugdwerk	2.99	1.51	1.62	1.40	1.99
Jongerenafdeling van een mutualiteit	2.56	1.25	1.23	1.14	1.89
Doelgroep en religie					
Allochtone jeugdverenigingen, zelforganisaties van migranten	3.01	1.09	1.29	1.06	1.05
Religieuze of levensbeschouwelijke verenigingen	3.01	1.16	1.30	1.14	1.17
Tienerwerking, meisjeshuis, jeugdwelzijnswerking of werking voor kansarme jeugd	2.98	1.12	1.26	1.11	1.20
Culturele organisaties					
Deeltijds kunstonderwijs	2.38	1.22	1.18	1.26	2.95
(Amateur-)kunstbeoefening	2.31	1.20	1.19	1.23	2.81
Hobbyverenigingen	2.77	1.29	1.65	1.22	1.74
(Advies)raden	2.70	1.33	1.36	1.24	1.77

^a 1 = nooit deelnemer geweest; 2 = vroeger deelnemer geweest; 3 = nu passief deelnemer; 4 = nu actief deelnemer; 5 = nu organiserend deelnemer.

Bron: JOP-schoolmonitor 2013, 2de en 3de graad (2013).

9. Religieuze beleving bij Vlaamse jongeren anno 2013

Filip Van Droogenbroeck en Bram Spruyt

“Christian, Jew, Muslim, shaman, Zoroastrian, stone, ground, mountain, river, each has a secret way of being with the mystery, unique and not to be judged”

Jalal ad-Din Muhammad Rumi islamitisch soefi mysticus

1. Inleiding

België is een land met een lange katholieke traditie, al is een van de meest zichtbare uitingen hiervan, de kerkgang, al geruime tijd aan erosie onderhevig. Sinds het begin van de registratie in de jaren 1960 daalde het aantal mensen dat wekelijks naar de kerk gaat sterk (Dobbelaere & Billiet, 2010): van 54 % in 1960 tot 9 % in 2010 (SVR, 2010). Die tendens wordt gestuwd door generatievervanging waarbij minder gelovige jongeren meer gelovige ouders aflossen. Toch staat dergelijke geloofsafval niet gelijk aan het verdwijnen van de katholieke traditie. Het kerkelijk dopen, de plechtige communie en diensten zoals begrafenissen worden nog steeds veelvuldig gebruikt (Botterman & Hooghe, 2009). Gans (1994) noemt dit een symbolische religiositeit: het in ere houden van bepaalde waarden, normen en tradities zonder dat dit tot uiting komt in een regelmatige religieuze praktijk.

De sterk afgenomen kerkgang staat in contrast met het belang van de religieuze identiteit voor moslims in België waarbij er frequent wordt gebeden en alleszins bij mannen de moskee regelmatig wordt bezocht (Gungor, Fleischmann, & Phalet, 2011; Maliepaard & Phalet, 2012). Het is daarom belangrijk een onderscheid te maken tussen religieuze identiteit (bijvoorbeeld het katholiek, joods of moslim zijn) en de mate van religiositeit (Voas & Fleischmann, 2012). Religieuze identiteit heeft met etniciteit gemeen dat het voor de meeste mensen wordt overgedragen in plaats van gekozen. Religiositeit daarentegen is een kwestie van gradatie waarbij de geloofsovertuigingen, religieuze praktijken en het belang dat aan de religie wordt gehecht centrale componenten zijn (Voas, 2007).

Uit internationaal onderzoek blijkt dat de religieuze identiteit een belangrijke rol speelt voor immigranten, ongeacht hun religie (Connor, 2009). Vaak wordt dat geïnterpre-

teerd als een restant van het opgegroeid zijn in een meer traditionele samenleving. Dat mondde heel vaak uit in de algemene verwachting dat naarmate deze groepen langer in een gedetraditionaliseerde samenleving leven geloofsafval ook sterk zou toenemen. Onderzoek toont echter dat religie voor tweede generatie moslims in verscheidene opzichten minstens even belangrijk is als voor eerste generatie moslims (Diehl & König, 2009; Fleischmann & Phalet, 2012; Maliepaard & Gijsberts, 2012).

In dit hoofdstuk trachten we inzicht te verwerven in de religieuze identificatie en religiositeit van jongeren uit de tweede en derde graad Nederlandstalig secundair onderwijs in Vlaanderen en Brussel. We onderzoeken met welke religie jongeren zich identificeren en hoe sterk zij gehecht zijn aan hun religieuze overtuiging. Daarnaast trachten we verschillen in religiositeit bij christenen en moslims te verklaren op basis van inzichten uit de godsdienstsociologie. We gaan na in welke mate geslacht, sociaal-economische achtergrond en gepercipieerde discriminatie religiositeit beïnvloeden. Specifiek voor moslims onderzoeken we of er verschillen zijn tussen Belgen van Marokkaanse en Turkse origine en hoe interetnisch contact samenhangt met religiositeit. Dit onderzoek vult het bestaande onderzoek op drie manieren aan. Ten eerste richt bestaand onderzoek zich hoofdzakelijk op volwassenen waardoor onderzoek naar de religieuze beleving van jongeren schaars is (bijvoorbeeld Connor, 2009; Maliepaard & Phalet, 2012; van Tubergen, 2007). Daarnaast is er een toenemende groep tweedegeneratiemigranten waarbij religie een belangrijk aspect van het leven uitmaakt. Dit vraagt om meer onderzoek die de religieuze beleving van deze groep in kaart brengt. Ten derde geven we aandacht aan de religiositeit van christelijke jongeren, die vaak onderbelicht blijft.

2. Religie en secularisatie

In dit hoofdstuk onderzoeken we hoe de mate van religiositeit bij christenen en moslims varieert naargelang achtergrondkenmerken zoals geslacht, sociaal-economische status enzovoort. Voor het selecteren van de relevante kenmerken steunen we op de inzichten van de hedendaagse godsdienstsociologie. Die leert ons in de eerste plaats dat religie en religieuze beleving een multidimensionaal en complex fenomeen is. In de literatuur wordt onder meer een onderscheid gemaakt tussen religieuze identificatie, religieuze praktijk en mate van religiositeit (Voas & Fleischmann, 2012). Religies kunnen op heel uiteenlopende wijze worden beleefd. In alle grote wereldreligies is er bijvoorbeeld een centrale boodschap van onvoorwaardelijke liefde en tolerantie. Toch toont onderzoek dat ongeacht de specifieke religie sterk religieuze jongeren vaker draager zijn van vooroordelen zoals homofobie of racisme in vergelijking met minder religieuze jongeren (Hooghe, Dejaeghere, Claes & Quintelier, 2010; Hunsberger & Jackson, 2005; Roggemans, 2013). Deze, op het eerste zicht, paradoxale vaststelling, inspireerde onderzoekers om een diepgaandere operationalisering te verkrijgen van religieuze oriëntatie waarbij een onderscheid wordt gemaakt tussen intrinsieke, extrinsieke, funda-

mentalistische en reflexieve religieuze oriëntatie (Hunsberger & Jackson, 2005). Allport en Ross (1967) maakten een onderscheid tussen intrinsieke en extrinsieke oriëntatie. Een intrinsieke oriëntatie werd beschouwd als een meer volwassen, geïnternaliseerd en oprecht geloof waarbij religie het doel op zich is. De extrinsieke oriëntatie werd geassocieerd met religieuze onvolwassenheid en met een meer utilitaire oriëntatie ten aanzien van religie waarbij religie gebruikt wordt als een middel om een bepaald (niet-religieus) doel te bereiken. Een intrinsieke oriëntatie werd verondersteld meer samen te hangen met tolerantie, maar onderzoek wees het tegenovergestelde uit. Volgens Altemeyer (1996) meten deze schalen niet wat ze verondersteld werden te meten. Om deze reden ontwikkelde Batson en collega's de reflexieve oriëntatieschaal, die theoretisch geassocieerd is met tolerantie. Zo impliceert een reflexieve religieuze oriëntering een meer in vraag stellende, tolerante, open en flexibele religieuze beleving. Daartegenover staat religieus fundamentalisme dat een geslotenheid inhoudt waarbij men zeker is dat de eigen religieuze overtuigingen de enige absolute waarheid zijn. Onderzoek heeft aangetoond dat een reflexieve religieuze oriëntatie positief samenhangt met een gevoel van universeel mededogen en negatief met allerlei vooroordelen zoals homofobie, genderongelijkheid en racisme, terwijl dit voor religieus fundamentalisme en extrinsieke oriëntatie omgekeerd is (Batson, Denton & Vollmecke, 2008; Batson, Eidelman, Higley & Russell, 2001; Hunsberger & Jackson, 2005). Belangrijk is dat de mate van religiositeit, met andere woorden de emotionele gehechtheid aan de eigen religie, doorgaans niet sterk samenhangt met het al dan niet aannemen van een dogmatische beleving van het geloof. Of anders gesteld: zowel religieuze fundamentalisten als religieuzen die eerder een reflexieve oriëntatie hebben, kunnen hoog scoren op mate van religiositeit, ook al staan beide oriëntaties bijna diametraal tegenover elkaar. Voor een samenleving die tolerantie hoog in het vaandel draagt, is het daarom interessant te weten welke factoren samengaan met het afzweren van een dogmatische religieuze beleving. In onze survey hebben we zowel religieuze identificatie, het belang van de religie en een verkorte versie van de reflexieve religieuze oriëntatieschaal bevraagd.

Zoals aangehaald in de inleiding wordt Vlaanderen, net zoals vele West-Europese regio's, gekenmerkt door een verregaande secularisering. Secularisering definiëren we als het proces waarbij de invloed van de kerk op de samenleving en het persoonlijke leven van mensen afneemt (Fleischmann & Phalet, 2012; Maliepaard & Gijsberts, 2012).⁸⁶ Hierbij kan een onderscheid gemaakt worden tussen de verminderde impact van religie op (1) de maatschappelijke organisatie en (2) het individuele geloofsafval. In België is de invloed van religie op de maatschappelijke organisatie nog steeds relatief sterk. Hoewel de hoogdagen van de verzuiling achter ons lijken te liggen, zijn onderwijs, vakbonden en ziekenfonds vandaag nog in sterke mate verdeeld door levensbeschouwelijke en religieuze onderscheiden. Op het individueel vlak verwijst secularisatie naar geloofsafval. Daarmee worden dan twee onderling samenhangende tendensen aange-

86. Sommige auteurs hanteren een meer enge invulling van het seculariseringsbegrip. Voor hen verwijst secularisering primair naar een afnemend belang van religie op het institutionele niveau.

duid, namelijk het minder gehecht zijn aan de eigen religie en een verschuiving in de mate waarin die religie gebruikt wordt als basis voor de verantwoording van het eigen handelen (Chaves, 1994). Als we in dit hoofdstuk spreken over secularisering, dan doelen we voornamelijk op het individuele niveau.

In het algemeen wordt de impact van modernisering op religie gezien als de drijvende kracht achter de seculariseringstendens. De toenemende industrialisatie, het ontstaan van het kapitalisme, een stijgende scholingsgraad en democratisering hebben verregaande gevolgen gehad voor religie. Sommige spreken over de 'onttovering' van de samenleving waarbij de vooruitgang van de wetenschap gepaard ging met een rationeler wereldbeeld dat moeilijker verzoenbaar is met een sterk dogmatisch beleefde religiositeit (Gauchet, 1999). Modernisering gaat, binnen die visie, samen met een grotere functionele differentiatie waar de rol van de kerk in de maatschappij grotendeels overgenomen wordt door de staat en andere niet-religieuze organisaties. Sommige auteurs duiden dit proces aan als de privatisering van religie (Habermas, 2008). Het secularisatieparadigma is volgens critici echter niet algemeen geldend en vooral van toepassing op West-Europa (Fleischmann & Phalet, 2012; Maliepaard & Gijsberts, 2012). In de Verenigde Staten, bijvoorbeeld, is er minder sprake van secularisatie, terwijl dezelfde moderniseringstendensen aanwezig zijn. In ontwikkelingslanden en landen zoals Marokko en Turkije waar de meeste islamitische immigranten in België vandaan komen, zijn zulke seculariseringsprocessen ook minder duidelijk aanwezig. Er werd verwacht dat immigranten eenzelfde seculariseringsproces zouden doormaken als de autochtone bevolking (Voas & Fleischmann, 2012), een verwachting die althans voor Nederland niet ingelost wordt (Maliepaard & Gijsberts, 2012).

2.1 Assimilatie en revitaliseringsthese

In tegenstelling tot autochtonen hechten migranten, die doorgaans afkomstig zijn uit sterk religieuze samenlevingen, in het algemeen meer belang aan hun religieuze identiteit (van Tubergen, 2007). Na de eerste migratiegolven uit Zuid-Europa werden vanaf de late jaren 1960 gastarbeiders aangeworven uit het economisch minder ontwikkelde platteland van Turkije en Marokko. Een actieve rekruteringspolitiek diende de Belgische nood aan werkwillige jonge mannen die bereid waren te werken in de mijnbouw, de industrie en publieke infrastructuurwerken te stillen. Door het langdurig beroep van werkgevers op deze arbeidskrachten, kreeg het tijdelijke gastarbeidersverblijf een duurzaam karakter (Benyaich & Omar, 2013). Vanaf de jaren 1970 volgde verdere kettingmigratie door het overbrengen van familieleden en de vorming van nieuwe gezinnen (Gungor et al., 2011). Bij een migratie-ervaring kan religie op verschillende manieren een hulpbron zijn om de economische en sociale uitdagingen die volgen na migratie, tegemoet te treden. Hirschman (2004) onderscheidt drie aspecten die voor een immigrant als motivatie kunnen dienen om zich op de eigen religieuze groep te richten: toevlucht, respect en hulpbronnen. Religieuze groepen kunnen als ontmoetingsplaats en toevluchtsoord dienen voor mensen die geëmigreerd zijn en zo solidariteit en ver-

bondenheid bewerkstelligen. Op deze manier kan er beter worden omgegaan met gevoelens van heimwee en eenzaamheid. Daarnaast bieden gebedsplaatsen en geloofsorganisaties een weg naar sociale participatie en groepsidentiteit waarbij migranten gerespecteerd worden voor wie ze zijn en hun religiositeit kunnen aanwenden als bron van zelf-waarde (Connor, 2009; Ebaugh & Chafetz, 2000). Tot slot maken religieuze organisaties de immigrant vaak wegwijs in de ontvangende samenleving door informatie en advies te geven bij het zoeken van een job, huisvesting, leningen, sociale voorzieningen en entertainment. In de migratie-context kan religie ook een rol spelen in een bewuste poging om culturele continuïteit te verzekeren en religieuze gemeenschappen te (her)creëren (Ebaugh & Chafetz, 2000; Maliepaard & Phalet, 2012).

In de klassieke assimilatiehypothese wordt verwacht dat de levensstandaard, levensstijl en religieuze betrokkenheid van immigranten na verloop van tijd stelselmatig convergeren naar deze van autochtonen (Fleischmann & Phalet, 2012). Er wordt verwacht dat immigranten minder religieus worden naarmate ze meer sociaal-economisch geïntegreerd zijn in de ontvangende samenleving. Dit wordt vooral verwacht wanneer nieuwe generaties geboren worden en opgroeien in het land van aankomst (Fleischmann & Phalet, 2012). Verschillende studies geven aan dat naarmate onderwijsniveau en werkstatus hoger zijn, de religiositeit vermindert, zowel bij immigranten in het algemeen als voor moslims in het bijzonder (Connor, 2009; Diehl & König, 2009; Lesthaeghe & Neels, 2000; van Tubergen, 2007; Van Tubergen, 2006; Voas & Fleischmann, 2012). Deze afname wordt toegewezen aan de mindere economische onzekerheid en een grotere blootstelling aan een seculier wereldbeeld door het volgen van onderwijs en interetnische contacten (Gungor et al., 2011; Norris & Inglehart, 2004). Voorgaande studies werden voornamelijk bij eerste generatie immigranten uitgevoerd. Onderzoek bij migranten van de tweede generatie roept vragen op bij deze seculariseringshypothese. Zo heeft opleidingsniveau een negatieve invloed op religiositeit bij tweede generatie migranten in Duitsland, maar niet in België, Nederland en Zweden (Fleischmann & Phalet, 2012; Maliepaard & Phalet, 2012). De mate van religiositeit blijkt daarnaast heel stabiel te zijn doorheen generaties (Maliepaard & Gijsberts, 2012). Men spreekt in deze context van een religieuze vitalisering bij tweede generatie migranten. Deze tegenstrijdige resultaten kunnen onder meer toegewezen worden aan generatieverschillen. Enerzijds kan onderwijs een verschillende betekenis hebben bij eerste en tweede generatie migranten (Voas & Fleischmann, 2012). Hoogopgeleide migranten uit de eerste generatie vormen een minderheid en hun lagere religiositeit vloeit mogelijk voort uit het feit dat zij afkomstig zijn uit relatief seculiere elites van het land van oorsprong. Fleischmann en Phalet (2012) relateren de hogere religiositeit bij tweede generatie moslims aan de institutionalisering van de islam. In België, Zweden en Nederland wordt de islam erkend en gesubsidieerd. Wanneer de islam geïntegreerd is in een mainstream context, staat een structurele integratie de religieuze betrokkenheid niet noodzakelijk in de weg. Dit staat in contrast met Duitsland waar er geen formele erkenning is van de islam waardoor opwaartse integratie meer samengaat met verminderde religiositeit. Een andere verklaring kan mogelijk gevonden worden in de reactieve religiositeitshy-

pothese. Hoger opgeleide tweede generatie moslims rapporteren meer discriminatie en uitsluiting dan de eerste generatie en minder hoog opgeleide moslims (Fleischmann & Phalet, 2012; Gijsberts & Vervoort, 2009). Experimenten uit de sociale psychologie tonen aan dat mensen die discriminatie ervaren, zich sterker gaan identificeren met de eigen minderheidsgroep om negatieve gevolgen voor hun zelfwaarde tegen te gaan (Branscombe, Schmitt & Harvey, 1999). De groep zorgt voor duidelijke grenzen, interne homogeniteit, sociale interactie en een gemeenschappelijk doel (Verkuyten & Yildiz, 2007). Een sterkere verbondenheid met medegelovigen kan een manier zijn om vooroordelen en sociale uitsluiting het hoofd te bieden.

Vanuit de seculariseringshypothese verwachten we dat moslims en ook christenen minder religieus zullen zijn naarmate ze hoger opgeleid zijn. Aangezien de meeste Belgische moslims in onze dataset tweede generatie migranten zijn, kunnen we een tegengestelde hypothese formuleren en verwachten we een hogere religiositeit naarmate het opleidingsniveau stijgt. Daarnaast verwachten we op basis van de reactieve religiositeitstheorie dat moslims meer religieus zullen zijn indien ze meer discriminatie ervaren. Bij christenen kunnen we evenzeer een reactieve religiositeit verwachten bij het ervaren van discriminatie. In een seculier land is het nu eenmaal niet vanzelfsprekend zich te uiten als gelovige. Secularisering houdt immers een verschuiving in, in de verantwoordingsstrategieën die mensen gebruiken om het eigen handelen te duiden en te verklaren (Chaves, 1994). Het betreft een verschuiving van een situatie waarbij het handelen wordt toegeschreven aan een externe metafysische kracht naar een verantwoording in termen van het zelf. Migratie heeft in de West-Europese samenleving een situatie doen ontstaan waar dergelijke *vocabularies of motives* naast elkaar bestaan. Een van de meest typerende spanningen die dat oplevert is de voortdurende vraag aan gelovigen hun handelen te verklaren in termen van redelijke en zelfgekozen motieven. Mogelijk is precies dat miskennen van geloof als verantwoordingsstrategie die bij het ervaren van discriminatie mensen doet terugplooiën op de veilige haven van de eigen geloofsgemeenschap.

2.2 Turkse en Marokkaanse verschillen

Wanneer er geen rekening wordt gehouden met immigratie uit de buurlanden, vormen Marokkaanse en Turkse immigranten respectievelijk de grootste en derde grootste groep immigranten in België (Phalet, Deboosere & Bastiaenssen, 2007). De Belgen van Marokkaanse en Turkse origine vormen daarnaast de grootste groep moslims. Turkse en Marokkaanse immigranten delen een gelijkaardige migratiegeschiedenis als gastarbeiders. Ze hebben ook een gelijkaardige sociaal-economische achtergrond. Ondanks die gelijkenissen wordt in de literatuur regelmatig vastgesteld dat Turkse en Marokkaanse tweede generatie jongeren duidelijk verschillen wat betreft de mate van religiositeit en religieuze overdracht (Gungor et al., 2011). In tegenstelling tot Marokkaanse Belgen worden Turkse Belgen gekenmerkt door een hogere collectieve culturele continuïteit. Dit komt omdat Turkse Belgen meer gebruikmaken van de etnische taal en

media. Daarnaast hebben Belgen van Turkse origine een sterke sociale cohesie waarbij er meer sociale controle plaatsvindt door de ouders en er meer etnische vrijwilligersorganisaties zijn (Gungor et al., 2011; Phalet & Heath, 2011). Hierdoor wordt verwacht dat door de sterkere socialisatie in de kindertijd, de religiositeit bij Belgische jongeren van Turkse origine hoger zal zijn dan bij Belgische jongeren van Marokkaanse origine. De empirische bevindingen zijn tegenstrijdig. In een onderzoek van Gungor et al. (2011) bleek de religieuze transmissie sterker bij Belgen van Turkse origine dan bij Belgen van Marokkaanse origine. Uit de recente studie 'moslim in Nederland' werd echter gevonden dat Nederlandse moslims van Marokkaanse origine een hogere mate van religieus gedrag vertonen (Maliapaard & Gijsberts, 2012).

Vanuit de sociale integratietheorie wordt verwacht dat mensen die sterk geïntegreerd zijn in een sociale groep meer geneigd zijn zich te conformeren aan de normen van die groep (van Tubergen, te Grotenhuis, & Ultee, 2005; van Tubergen, 2007). In die context toonde Van Tubergen (2003) dat migranten die in buurten wonen met meer niet-westerse migranten vaker religieuze bijeenkomsten bezoeken dan migranten die in buurten met meer autochtonen wonen. Het leven in buurten met voornamelijk niet-westerse migranten zorgt ervoor dat er minder blootstelling is aan seculiere normen en waarden van de autochtone bevolking. Die vaststelling werd ook bevestigd in onderzoek van Phalet en Gungor (2004) waarbij moslims religieuzer werden naarmate ze meer contact hebben met de eigen groep, veel media van het land van herkomst gebruiken en de etnische taal vaak gebruiken. De studie 'moslim in Nederland' toonde aan dat praktiserende moslims meer omgaan met vrienden en burens uit de eigen herkomstsgroep (Maliapaard & Gijsberts, 2012). Op basis van deze bevindingen verwachten we dat tweede generatie moslim Belgen die meer contact hebben met mensen van dezelfde afkomst, in een buurt wonen met meer mensen van niet-Belgische afkomst en het Nederlands minder gebruiken, meer religieus zullen zijn. Ook moslims die meer religieuze *peer pressure* ervaren vanuit hun omgeving zullen een hogere mate van religiositeit rapporteren.

2.3 Genderverschillen

Onderzoek bij christenen toonde dat vrouwen vaker lid zijn van religieuze verenigingen en meer praktiseren (Sullins, 2006). Hiervoor zijn verschillende verklaringen aangevoerd (Maliapaard & Gijsberts, 2012; Sullins, 2006). Sommige auteurs schrijven deze verschillen toe aan een verschil in rollen (Thompson, 1991). Vrouwen worden gesocialiseerd in houdingen en waarden die meer compatibel zijn met religieuze idealen zoals de idealen van verzorging en conflictoplossing. Mannelijke rollen worden sterker gekenmerkt door instrumentaliteit en minder sociaal-emotionele betrokkenheid. Vertrekkende van dat uitgangspunt verwacht men dat bij christenen vrouwen religieuzer zijn dan mannen. De islam vormt net als het jodendom een uitzondering op dit gender verschil in religieuze participatie (Sullins, 2006). In de islam zijn mannen min-

stens even actief als vrouwen (Sullins, 2006; Van Tubergen, 2006; Voas & Fleischmann, 2012). Dat is ten dele het gevolg van de specificiteit van het geloof waarbij bijvoorbeeld van moslim mannen in tegenstelling tot vrouwen wordt verwacht elke vrijdag naar de moskee te gaan. Toch zijn er aanwijzingen dat ook los van de bijzonderheid van de geloofsvoorschriften, moslim mannen in het westen meer religieus zijn dan vrouwen (Ghaffari & Çiftçi, 2010). Voor moslims verwachten we dat mannen meer belang hechten aan hun religie dan vrouwen.

In tabel 9.1 worden de verschillende empirisch te toetsen hypothesen opgelijst.

2.4 Causaliteitsvraagstuk

In de hierboven aangehaalde theorieën wordt er van een eenzijdige causaliteit uitgegaan waarbij religie wordt beïnvloed door uiteenlopende externe factoren. Het is mogelijk en zelfs waarschijnlijk dat het om wederkerige relaties gaat waarbij mensen die veel belang hechten aan hun religie ook gevoeliger kunnen zijn voor discriminatie, minder contacten onderhouden met niet-gelovigen en zich in buurten willen vestigen waar meer medegelovigen wonen. In cross-sectioneel onderzoek is het moeilijk om deze causaliteitsvraagstukken te onderzoeken. Met dit onderzoek trachten we dan ook vooral te duiden, veeleer dan te verklaren. Een accurate beschrijving van welke jongeren veel belang hechten aan hun geloof, dat geloof ook op een niet-dogmatische wijze beleven en/of gevoelig zijn voor *peer pressure*, is op zichzelf waardevol.

Tabel 9.1. Overzicht geformuleerde hypothesen voor moslims en christenen.

Christenen & moslims samen

H1a. Naarmate jongeren meer discriminatie ervaren, rapporteren ze een hogere mate van religiositeit.

H1b. Naarmate jongeren meer religieuze peer pressure ervaren, rapporteren ze een hogere religiositeit.

Christenen

H2a. Mannen zijn minder religieus dan vrouwen.

H2b. Naarmate het opleidingsniveau stijgt, zijn jongeren minder religieus.

H2c. Christelijke allochtonen hebben een hogere religiositeit dan autochtonen.

Moslims

H3a. Mannen zijn religieuzer dan vrouwen.

H3b. Vanuit de seculariseringshypothese verwachten we dat naarmate het opleidingsniveau stijgt, jongeren minder religieus zijn.

H3c. Naarmate jongeren meer interetnisch contact ervaren, rapporteren ze een lagere mate van religiositeit.

H3d. Door de sterkere sociale cohesie en culturele continuïteit zijn Turkse Belgen religieuzer dan Marokkaanse Belgen.

H3e. Naarmate jongeren de Nederlandse taal meer spreken, rapporteren ze een lagere mate van religiositeit.

3. Data en methode

De data die gebruikt worden in dit onderzoek zijn afkomstig uit de JOP-schoolmonitor 2013 die uitvoerig wordt beschreven in het inleidende hoofdstuk. Voor de analyses werden alleen de leerlingen uit de tweede en derde graad secundair onderwijs weerhouden, omdat zij een uitgebreidere vragenlijst kregen – met meer vragen over religie – dan de leerlingen uit de eerste graad. Om dezelfde reden werd geen gebruik gemaakt van de gegevens uit de JOP-monitor 3 (2013).

We maken een onderscheid tussen religieuze identiteit en mate van religiositeit. Eerst komen de beschrijvende analyses aan bod waarbij de religieuze identificatie van de leerlingen in kaart wordt gebracht. Vervolgens onderzoeken we of er verschillen zijn in religieuze identificatie naar geslacht, gevolgde onderwijsvorm, etniciteit en het strikt volgen van geloofsregels. Tot slot beschrijven we de ervaren religieuze *peer pressure* bij moslims en christenen en de items met betrekking tot een reflexieve religieuze oriëntatie. De determinanten van christelijke en islamitische religiositeit worden in kaart gebracht aan de hand van hiërarchische multivariate lineaire regressie. Om een antwoord te kunnen bieden op de geformuleerde hypothesen analyseren we de mate van religiositeit voor christenen en moslims afzonderlijk.

3.1 Operationalisering

In deze sectie beschrijven we de operationalisering van de verschillende kenmerken. Een aantal kenmerken van de geloofsbeleving zijn uiteraard conditioneel voor het effectief gelovig zijn. Daarom werd jongeren eerst gevraagd naar hun religieuze identificatie. Uit die vraag blijkt dat een aanzienlijk deel van de Vlaamse jongeren niet-gelovig (29.3%) of vrijzinnig is (7.7%) (zie tabel 9.2). Zij dienden uiteraard geen verdere vragen over de geloofsbeleving in te vullen en worden in dit hoofdstuk verder buiten beschouwing gelaten.

‘De mate van religiositeit’ werd gemeten door het item ‘Hoe belangrijk is geloof/religie/spiritualiteit voor jou?’ Antwoorden werden gegeven op een 11-punt Likert schaal gaande van 0 ‘Helemaal niet belangrijk’ tot 10 ‘Heel belangrijk’.

Onafhankelijke variabelen werden zo veel mogelijk gekozen op basis van de bevindingen uit voorgaand onderzoek:

‘Leeftijd’: Leeftijd werd gemeten als continu variabele (range: 13 tot 23).

‘Gender’: Dummy variabele (ref. cat. vrouw).

‘Onderwijsvorm’: De onderwijsvorm (aso, bso of tso) die gevolgd wordt (ref. cat. aso).

‘Opleidingsniveau van de ouders’: Deze variabele geeft het hoogst behaalde diploma weer van de ouders en indiceert dat minstens een van de ouders hoogopgeleid is (ref. cat. ouders laag of midden opgeleid).

‘Allochtoon’: Dummy variabele die aangeeft dat de respondent zelf of minstens een van de ouders of de grootmoeder niet in België geboren is.

‘Gebruik van het Nederlands’: Het gebruik van het Nederlands drukt de mate uit waarin binnen het gezin en de vriendenkring Nederlands wordt gesproken. We vroegen in welke taal er gesproken wordt met de vader, moeder, broers of zussen en vrienden op school. Hoe hoger de score, hoe meer er gebruik wordt gemaakt van het Nederlands (range: 0 ‘met niemand’ tot 4 ‘met allemaal’).

‘Gepercipieerde discriminatie’: Discriminatie werd gemeten aan de hand van het item ‘Heeft iemand je wel eens slecht behandeld vanwege je geloof, de taal die je spreekt, of je huidskleur?’ Hogere scores impliceren meer ervaringen van discriminatie.

‘Religieuze peer pressure’: Religieuze peer pressure werd gemeten aan de hand van vijf items (bv.: ‘Mijn ouders verwachten dat ik leef volgens de regels van mijn geloof’, ‘Mijn vrienden wijzen me erop als ik iets doe dat tegen mijn religie is’). Een principale componentenanalyse toont de unidimensionaliteit aan van de schaal. Voor de analyses werd een somschaal geconstrueerd gaande van 0 tot 100 (Cronbach $\alpha = .88$).

‘Reflexieve religieuze oriëntatie’: Deze schaal is een verkorte versie van de Quest Religious Orientation-schaal (Shaw & Joseph, 2004) en werd gemeten aan de hand van drie items (bv.: ‘Ervaringen in het leven doen me soms anders denken over mijn religie’). Voor de analyses werden de items gesommeerd en gehercodeerd in een schaal gaande van 0 tot 100 (Cronbach $\alpha = .71$). Voor de schalen religieuze *peer pressure* en reflexieve oriëntatie werden alleen die respondenten weerhouden die zich identificeren met een religie.

‘Interetnisch contact’: Interetnisch contact werd gemeten door een 5-punt Likert item ‘Hoeveel van jouw vrienden hebben een andere afkomst dan jij?’ gaande van 1 ‘Niemand’ tot 5 ‘Allemaal’.

‘Buurtsamenstelling’: De buurtsamenstelling werd gemeten aan de hand van het 5-punt Likert item ‘Welke omschrijving geeft het best de buurt weer waarin je het meest woont?’ gaande van 1 ‘Een buurt met bijna allemaal mensen van Belgische afkomst’ tot 5 ‘Een buurt met bijna geen mensen van Belgische afkomst’.

‘Etniciteit’: Er werden drie dummy variabelen gecreëerd die de etnische groep (Turks, Marokkaans, anderen) indiceren (ref. cat. Turks).

4. Resultaten

4.1 Religieuze identificatie en mate van religiositeit

Het is niet eenvoudig te achterhalen hoeveel mensen in België zichzelf als religieus beschouwen aangezien de Belgische overheid (in tegenstelling tot sommige andere landen) geen informatie mag vergaren over de religieuze overtuiging. De meest recente

schatting komt uit de Eurobarometer waar de religieuze overtuiging werd nagegaan in een representatieve steekproef van de Belgische bevolking ouder dan 15 jaar (Eurobarometer, 2012). Hieruit blijkt dat 27% niet gelovig of agnost is, 65% zichzelf als christelijk beschouwt en 5% zichzelf als moslim identificeert. De grote meerderheid van de volwassen Belgen beschouwt zichzelf dus als christen. Onze bevindingen uit de JOP-schoolmonitor 2013 geven specifiek voor jongeren een ander beeld. Tabel 9.2 beschrijft de religieuze identificatie voor jongeren uit de JOP-schoolmonitor 2013 van de tweede en derde graad Nederlandstalig secundair onderwijs opgesplitst naar regio.⁸⁷

Tabel 9.2. Religieuze identificatie 2de en 3de graad secundair onderwijs naar regio's in kolompercentages.

Levensbeschouwing	Totaal (N = 4618)	Vlaanderen (N = 3339)	Brussel (N = 590)	Antwerpen (N = 383)	Gent (N = 214)
Christenen ⁸⁸	41.2	45.8	25.9	31.9	31.6
Moslims	20.1	11.5	56.2	37.1	26.5
Ongelovig of onverschillig	29.3	33.2	13.1	20.3	27.3
Vrijzinnig	8.0	8.3	3.6	7.6	13.1
Andere (bijvoorbeeld boeddhisme)	1.4	1.2	1.2	3.1	1.5

Bron: JOP-schoolmonitor 2013.

Bij de leerlingen uit de tweede en derde graad secundair onderwijs in Vlaanderen en Brussel beschouwt 29.3% zich als ongelovig of onverschillig en 8% als vrijzinnig. De grootste groep (41.2%) beschouwt zichzelf als christelijk. Daarnaast is 20% van de leerlingen moslim en hebben 1.4% van de leerlingen een andere geloofsovertuiging, zoals bijvoorbeeld Boeddhisme, Hindoeïsme, Sjamanisme. Dit maakt dat de grote meerderheid (62.7%) van de leerlingen zich met een religie identificeert. Er zijn sterke verschillen tussen de regio's merkbaar. Zo telt Vlaanderen (zonder Antwerpen en Gent) 45.8% christenen, 11.5% moslims, 8.3% vrijzinnigen en 33.2% ongelovigen of onverschilligen. In de grootsteden merken we een andere trend en valt de grote groep moslims op. In Brussel vormen de moslims met 56.2% de grootste groep, gevolgd door 25.9% christenen en 13.3% ongelovigen of onverschilligen. In Antwerpen en Gent zijn er respectievelijk 37.1% en 26.5% moslim tegenover 31.9% en 31.6% christenen. In Gent zijn er 27.3% ongelovig of onverschillig en 13.1% vrijzinnig tegenover 20.3% en 7.6% in Antwerpen.

Binnen de levensbeschouwingen zijn er verschillen merkbaar naar sociaal-demografische kenmerken en het strikt volgen van de geloofsregels (Tabel 9.3). Zo is 49.3% van de moslims een vrouw, tegenover 53.3% bij de christenen en 44.9% bij de ongelovigen of onverschilligen. Bij de vrijzinnigen is 49.7% een vrouw. Daarnaast volgt 26.5% van de moslims onderwijs in het aso of kso, 34.8% in tso en 38.7% in bso/dbso/busso.

87. De regio werd opgedeeld aan de hand van de postcode van de respondent en niet op basis van de ligging van de school.

88. De groep christenen bestaat uit katholieken (53%), protestanten (4%), jongeren die twijfelen maar zich min of meer als christen identificeren (38%) en andere geloofsstrekkingen zoals getuigen van Jehova en evangelische christenen (5%).

Bij de christenen volgt 50.3% van de christenen aso of kso tegenover 29.7% tso en 20.0% bso/dbso/busso. De ongelovigen of onverschilligen volgen dezelfde trend als bij de christenen waarbij 44.7% aso, 30.6% tso en 24.7% bso volgt. Dit is vergelijkbaar met de vrijzinnigen waarbij 52.3% aso, 28% tso en 19.7% bso volgt. De omgekeerde trend bij moslims weerspiegelt grotendeels de ondervertegenwoordiging van de eerste en tweede generatie migranten in het aso-onderwijs.

Tabel 9.3. Religieuze identificatie 2de en 3de graad secundair onderwijs in kolompercentages. Moslims, christenen en ongelovigen naar geslacht, onderwijsniveau, etnische achtergrond en mate van geloofsregels volgen.

	Moslims (N = 925)	Christenen (N = 1905)	Ongelovig of onverschillig (N = 1351)	Vrijzinnigen (N = 368)
Vrouw	49.3	53.3	44.9	49.7
Man	50.7	46.7	55.1	50.3
Aso/kso	26.5	50.3	44.7	52.3
Tso	34.8	29.7	30.6	28.0
Bso	38.7	20.0	24.7	19.7
Turk	28.9	1.3	98.6	98.5
Marokkaan	51.2	.2	.8	1.1
Andere	19.9	98.5	.6	.4
Autochtoon	1.2	73.9	78.8	71.7
Allochtoon	98.8	26.1	21.2	28.3
Gelovig moslim, strikt de geloofsregels volgend	54.0	/	/	/
Niet strikte of twijfelende moslim	46.0	/	/	/
Gelovige christen, regelmatig naar de kerk	/	10.3	/	/
Gelovig christen, niet zo vaak naar de kerk	/	50.7	/	/
Twijfelende christenen	/	39.0	/	/

Bron: JOP-schoolmonitor 2013.

Het valt op dat 54.0% van de moslims zichzelf beschouwt als gelovig moslim die zich strikt aan de geloofsregels houdt. Ongeveer 46.0% noemt zichzelf moslim, maar houdt zich niet strikt aan de geloofsregels.⁸⁹ Bij de christenen is een ander patroon merkbaar.

89. De niet strikte en twijfelende moslims werden samengenomen, omdat er slechts 34 respondenten waren die zichzelf als twijfelaar, maar toch min of meer moslim beschouwden.

Ongeveer 10.3% is gelovig en gaat regelmatig naar de kerk tegenover 50.7% dat zichzelf gelovig noemt, maar niet regelmatig naar de kerk gaat en 38.9% dat twijfels heeft, maar zichzelf toch min of meer als christen beschouwt. De moslims hebben met 98.8% het grootste percentage allochtonen. Bij de christenen, ongelovigen of onverschilligen en vrijzinnigen is tussen 21% en 28% van allochtone afkomst. Tot slot zijn er verschillen naar etnische achtergrond. Zo is 51.2% van de moslims van Marokkaans-Belgische afkomst tegenover 28.9% van Turks-Belgische afkomst en 19.9% van een ander land afkomstig. Bij de christenen is 1.3% van Turkse afkomst, 0.2% van Marokkaanse en 98.5% van een andere afkomst. Het valt daarnaast ook op dat 95.0% van de Marokkaanse Belgen zichzelf als moslim beschouwt tegenover 89.0% van de Turkse Belgen (niet in tabel opgenomen).

Het identificeren met een religie zegt niet noodzakelijk iets over het belang dat de betrokkene aan zijn levensbeschouwing hecht. Tabel 9.4 geeft de mate weer waarin de religie belangrijk wordt gevonden. De gemiddelde mate van religiositeit van christenen (Gem. = 4.32) is significant lager dan die van de moslims (Gem. = 8.91). Wanneer we een opdeling maken tussen een lage of middelhoge religiositeit (een score van 8 of lager op de schaal van religiositeit) en een hoge religiositeit (een score hoger dan 8) dan groeien de gemiddelden meer naar elkaar toe, maar blijven ze significant verschillend. We maken deze opdeling om zinvolle vergelijkingen te maken tussen twee vergelijkbare groepen met voldoende respondenten bij jongeren met een hoge mate van religiositeit. Het gemiddelde voor de groep christenen met een hoge religiositeit bedraagt 9.7 tegenover 9.8 bij de moslims.

Tabel 9.4. Gemiddelde mate van religiositeit bij moslims en christenen uit de 2de en 3de graad Nederlandstalig secundair onderwijs in Vlaanderen en Brussel.

	Mate van religiositeit (range 0-10)	Mate van lage en middelhoge religiositeit ≤ 8	Mate van hoge religiositeit > 8
Christenen	4.32 (SD = 2.68; N = 1873)	3.87 (SD = 2.27; N = 1731)	9.71 (SD = .46; n = 142)
Moslims	8.91 (SD = 1.73; N = 911)	6.77 (SD = 1.73; N = 274)	9.86 (SD = .35; n = 638)

Noot: Alle kolomgemiddelden verschillen $p < .001$ van elkaar, SD = Standaarddeviatie

Bron: JOP-schoolmonitor 2013.

4.2 Religieuze peer pressure en reflexieve religieuze oriëntering

Naast de religieuze identificatie en religiositeit peilden we in de survey in welke mate onze respondenten religieuze *peer pressure* ervaren (Tabel 9.5). Peer pressure wordt zeer laagdrempelig benaderd. Het is niet de aanwezigheid van ouders of peers op zich die zelf een rol spelen, maar vooral het feit dat ze samen veel tijd doorbrengen en daardoor gemeenschappelijke opvattingen en gedragingen stellen. We maken steeds

de opdeling naar christenen en moslims met een lage of middelhoge en hoge mate van religiositeit. Het valt op dat christenen en moslims vaker akkoord gaan met stellingen over religieuze peer pressure naarmate hun religiositeit hoger is. Zo gaat 6% van de christenen met een lage of middelhoge religiositeit akkoord met de stelling 'Mijn ouders verwachten dat ik leef volgens de regels van mijn geloof' tegenover 56.4% van de christenen met een hoge religiositeit. Eenzelfde trend is merkbaar bij de moslims waar respectievelijk 49% en 84.6% akkoord gaan met deze stelling. Met de stelling 'Mijn vrienden wijzen me erop als ik iets doe dat tegen mijn religie is' gaat 13.7% van de christenen met een lage of middelhoge religiositeit akkoord tegenover 66.6% van de christenen met een hoge mate van religiositeit. Bij moslims met een lage of middelhoge religiositeit gaat 55% hiermee akkoord tegenover 84% bij diegenen met een hoge religiositeit. Ongeveer 4.1% van de christenen met een lage of middelhoge religiositeit praat met vrienden over religie, tegenover 35.3% bij christenen met een hoge religiositeit.

Tabel 9.5. Religieuze verwachtingen uit de omgeving, rijpercentages bij moslims (M) en christenen (C).

		(Helemaal) Niet Akkoord	Tussen Beide	(Helemaal) Akkoord	N
Mijn ouders verwachten dat ik leef volgens de regels van mijn geloof	C_L	77.1	16.9	6.0	1493
	C_H	16.0	27.6	56.4	133
	M_L	20.3	30.7	49.0	257
	M_H	5.1	10.3	84.6	608
Mijn vrienden wijzen me erop als ik iets doe dat tegen mijn religie is	C_L	91.8	5.7	2.5	1480
	C_H	50.4	25.6	24.0	125
	M_L	39.0	32.7	28.4	252
	M_H	18.4	30.1	51.5	589
Ik praat vaak met mijn vrienden over religie	C_L	84.1	11.8	4.1	1475
	CH	22.3	42.4	35.3	133
	M_L	33.1	35.9	30.9	259
	M_H	9.7	37.1	53.2	596
Een goede gelovige volgt strikt de geloofs-regels	C_L	60.4	25.9	13.7	1492
	C_H	11.7	21.7	66.6	133
	M_L	18.5	26.5	55.0	254
	M_H	4.9	11.1	84.0	607
Ik voel me verbonden met de mensen die dezelfde religie hebben als ik	C_L	47.7	35.9	16.3	1512
	C_H	11.6	24.6	63.8	136
	M_L	28.1	32.8	39.0	256
	M_H	9.2	21.6	69.2	609

Noot: **C_L**: Christenen met score 8 of lager op schaal van religiositeit; **C_H**: Christenen met score hoger dan 8 op schaal van religiositeit; **M_L**: Moslims met score 8 of lager op schaal van religiositeit; **M_H**: Moslims met score hoger dan 8 op schaal van religiositeit.

Bron: JOP-schoolmonitor 2013.

Met de stelling 'Een goede gelovige volgt strikt de geloofsregels' gaat 55% van de moslims met een lage of middelhoge religiositeit akkoord tegenover 84% bij de moslims met een hoge religiositeit. Dit is hoger dan 13.7% van de christenen met een lage en 66.6% van de christenen met een hoge religiositeit die met deze stelling akkoord gaan. Deze afwijking kan te wijten zijn aan de explicieter geformuleerde verwachtingen (bijvoorbeeld 5 maal bidden per dag, het verplicht bezoek aan de moskee op vrijdag voor de mannelijke moslims...) binnen de islam. Tot slot vroegen we in welke mate de respondenten zich verbonden voelen met mensen die dezelfde religie delen. Van de christenen met een hoge mate van religiositeit voelt 63.8% zich verbonden met mensen die dezelfde religie hebben. Dit is een vergelijkbaar percentage met de moslims (69.2%) die een hoge mate van religiositeit rapporteren. Uitgezonderd voor deze laatste variabele zijn er sterke verschillen merkbaar tussen christenen en moslims. Deze verschillen zijn een gevolg van de gemiddeld hogere mate voor religiositeit bij de moslims zoals bleek uit tabel 9.4. Het verband tussen hoge mate van religiositeit en religieuze peer pressure is logisch, aangezien iemand die meer belang hecht aan religie er ook gevoeliger voor zal zijn als deze persoon op religieuze aspecten aangesproken wordt door de omgeving. Zelfs als we met dat laatste rekening houden en sterk religieuze moslims met sterk religieuze christenen vergelijken, blijven de verschillen aanzienlijk.

De mate van religiositeit en het hebben van religieuze verwachtingen in de omgeving zeggen weinig over hoe de religie persoonlijk wordt beleefd. In de literatuur zijn er verscheidene schalen die meten hoe mensen hun religie beleven. Vaak wordt er een onderscheid gemaakt tussen intrinsieke, extrinsieke, fundamentalistische en een reflexieve oriëntatie. Deze schalen worden als aparte dimensies beschouwd die niet noodzakelijk sterk samenhangen met de mate van religiositeit. In onze survey hebben we een verkorte versie van de religieuze reflexieve oriënteringsschaal bevraagd. Een reflexieve oriëntering impliceert een meer in vraag stellende, open en flexibele religieuze beleving. Ook hier zijn verschillen merkbaar tussen moslims en christenen (Tabel 9.6). Zo vindt 25.2% van de christenen dat twijfel een belangrijk deel is van hun religie tegenover 14.2% van de moslims. Daarnaast vindt 42.3% van de christenen dat ervaringen in het leven hun soms anders doen denken over hun religie tegenover 33.5% van de moslims. Tot slot stelt 42.8% van de christenen soms hun religie in vraag tegenover 17.3% van de moslims.

Tabel 9.6. Reflexieve religieuze oriëntering, rijpercentages en frequenties bij moslims (M) en christenen (C).

		(Helemaal) Niet Akkoord	Tussen Beide	(Helemaal) Akkoord	Totaal
Twijfel is een belangrijk deel van mijn religie	C	40.6	34.2	25.2	100
		647	546	402	1595
	M	64.5	21.2	14.2	100
		523	172	115	811
Ervaringen in het leven doen me soms anders denken over mijn religie	C	30.7	27.0	42.3	100
		503	441	693	1637
	M	46.6	20.0	33.5	100
		391	168	281	840
Ik stel mijn religie soms in vraag	C	33.6	23.6	42.8	100
		553	389	705	1647
	M	68.6	14.1	17.3	100
		583	120	147	849

Noot: C staat voor christenen; M staat voor moslims.

Bron: JOP-schoolmonitor 2013.

In volgende paragrafen worden verschillen in mate van religiositeit bij christenen en moslims nagegaan door middel van multivariate hiërarchische lineaire regressies. We controleren de invloed van sociaal-demografische kenmerken, gepercipieerde discriminatie, religieuze peer pressure en reflexieve religieuze oriëntatie. Specifiek voor moslims gaan we ook de invloed na van buurtsamenstelling, interetnisch contact en kijken we of er verschillen zijn tussen Belgen van Turkse en Marokkaanse origine.

4.3 Verschillen in religiositeit bij christenen

In eerste instantie analyseren we sociale verschillen in religiositeit bij christenen. Dat is de mate waarin een jongere aangeeft dat zijn geloof belangrijk is voor hem. Tabel 9.7 geeft de resultaten van de hiërarchische lineaire regressies bij christenen weer. In model 9.1 is alleen leeftijd en het volgen van het bso significant. Hoe ouder een leerling is, hoe hoger zijn religiositeit, zo blijkt. Een vergelijkbaar zwak verband vinden we voor het volgen van bso. Leerlingen uit het bso rapporteren een hogere religiositeit dan leerlingen uit het aso. Tussen leerlingen die tso en aso volgen, zijn er geen significante verschillen. Het opleidingsniveau van de ouders en geslacht spelen geen rol. Aan de hand van de zwakke verbanden en de lage verklaarde variantie (2.4%) valt het op dat deze sociaal-demografische kenmerken weinig invloed hebben op de religiositeit van christelijke jongeren. In model 2 werd nagegaan of een allochtone afkomst een invloed heeft op de mate van religiositeit. Het niet geboren zijn in België of het hebben van een ouder of grootmoeder die niet in België geboren is, blijkt een sterke invloed te hebben

op de mate van religiositeit. Christelijke jongeren van allochtone afkomst zijn religieuzer dan jongeren van autochtone afkomst. Bij toevoeging van deze variabele is het effect van leeftijd niet langer significant en stijgt de verklaarde variantie met 8.7 %. Om de hypothese van reactieve religiositeit te testen werd ervaren discriminatie toegevoegd in model 3. Gepercipieerde discriminatie hangt significant samen met religiositeit. Meer ervaren discriminatie gaat gepaard met hogere religiositeit. De ervaren religieuze peer pressure heeft het sterkste effect in de analyses (model 4). Naarmate christelijke jongeren meer religieuze peer pressure ervaren, zijn ze religieuzer. Zoals eerder aangegeven, gaat het hier om correlaties en zijn in dit geval wederzijdse effecten plausibel. De effecten van allochtoon zijn en ervaren discriminatie verzwakken na toevoeging van religieuze peer pressure. Daarnaast werd geslacht significant waarbij mannen minder religieus zijn dan vrouwen.⁹⁰ In het finale model werd de reflexieve religieuze oriëntering toegevoegd. Dit heeft slechts een zwak positief effect op de mate van religiositeit bij christenen. Christelijke jongeren die er een minder dogmatische geloofsbeleving op na houden zijn meer religieus.

Tabel 9.7. Resultaten hiërarchische multivariate regressie-analyse ter verklaring van religiositeit bij christelijke jongeren uit het secundaire onderwijs (2de en 3de graad in Vlaanderen en Brussel). Beta-coëfficiënten worden weergegeven.

	Mate van religiositeit christenen				
	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5
Vrouw	.027	.026	.029	.054*	.053*
Leeftijd	.094**	.053	.043	.045	.042
Onderwijsvorm (Ref. aso)					
tso	-.013	-.012	-.013	-.042	-.036
bso	.101**	.080**	.081**	-.015	-.005
Minstens een van de ouders hoogopgeleid	-.017	-.008	-.004	.000	-.004
Allochtoon		.301***	.256***	.150***	.155***
Ervaren discriminatie			.144***	.090***	.088***
Religieuze peer pressure				.514***	.504***
Reflexieve religieuze oriëntering					.068**
N	1299	1299	1299	1299	1299
adj. R-sq	.024	.111	.129	.364	.368
R ²	.028	.115	.134	.367	.372
ΔR ²		.087***	.019***	.234***	.005**

* p < .05, ** p < .01, *** p < .001

Bron: JOP-schoolmonitor 2013.

90. Een interactie-effect tussen geslacht en religieuze peer pressure had geen significant effect.

4.4 Verschillen in religiositeit bij moslims

We voeren vergelijkbare hiërarchische lineaire analyses uit voor de moslim jongeren (tabel 9.8). In tegenstelling tot de christelijke jongeren merken we een effect van opleidingsniveau in model 1. In overeenstemming met de seculariseringshypothese hebben moslims die in het tso of bso onderwijs volgen een hogere mate van religiositeit dan moslims uit het aso. Bij moslims die meer gebruikmaken van het Nederlands, ligt de religiositeit lager. Net als bij de christenen heeft het hoogst behaalde opleidingsniveau van de ouders, geslacht en de leeftijd geen significant effect op religiositeit. In model twee wordt de invloed van de herkomst gecontroleerd. Belgische moslims met een Marokkaanse achtergrond verschillen niet in mate van religiositeit met Turkse moslims. Moslims die afkomstig zijn van andere landen rapporteren wel een lagere religiositeit dan Belgische moslims van Turkse origine. Ook bij de moslim jongeren is er een bevestiging van de religieuze reactiviteit-hypothese. Moslims die meer discriminatie ervaren, scoren hoger op de schaal van religiositeit.

Tabel 9.8. Resultaten hiërarchische multivariate regressie-analyse ter verklaring van religiositeit bij moslim jongeren uit het secundair onderwijs (2de en 3de graad in Vlaanderen en Brussel). Beta-coëfficiënten worden weergegeven.

	Mate van religiositeit moslims						
	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5	Model 6	Model 7
Vrouw	.071	.063	.067	.067	.095**	.085*	.352**
Leeftijd	.033	.065	.053	.047	.018	-.004	-.005
Onderwijsvorm (Ref. aso)							
tso	.168***	.159***	.156***	.158***	.067	.053	.061
bso	.125*	.118*	.134**	.135**	.074	.073	.082*
Minstens een van de ouders hoogopgeleid	.048	.084*	.089*	.088*	.061	.072*	.075*
Gebruik Nederlands	-.176***	-.153***	-.163***	-.166***	-.123***	-.121***	-.121***
Etniciteit (Ref. Turks)							
Marokkaans		.020	.004	-.002	-.026	-.029	-.031
Andere		-.257***	-.267***	-.268***	-.133**	-.123**	-.127**
Ervaren discriminatie			.098*	.099*	.022	.030	.031
Buurtsamenstelling				-.042	-.062	-.069*	-.072*
Interetnisch contact				-.032	.004	-.001	-.003
Religieuze peer pressure					.529***	.508***	.602***
Reflexieve religieuze oriëntatie						-.181***	-.183***

	Mate van religiositeit moslims						
	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5	Model 6	Model 7
Vrouw*Religieuze peer pressure							-.287*
N	563	563	563	563	563	563	563
Adjusted R-sq	.056	.122	.130	.129	.368	.399	.404
R ²	.065	.134	.143	.145	.381	.412	.418
ΔR ²		.069***	.009*	.003	.236***	.031***	.006*

* p < .05, ** p < .01, *** p < .001

Bron: JOP-schoolmonitor 2013.

In model 4 worden de variabelen interetnisch contact en buurtsamenstelling toegevoegd. Geen van beiden hebben een significant effect op de mate van religiositeit. Net als bij de christelijke jongeren heeft religieuze peer pressure het sterkste effect (model 5). Hoe hoger de religieuze peer pressure, hoe religieuzer jongeren zijn. Deze variabele verklaart alleen reeds 23.6% van de mate van religiositeit. Door het toevoegen van religieuze peer pressure is net als bij de christenen de gevolgde onderwijsvorm niet langer significant en wordt het effect van geslacht significant. Daarnaast is het ervaren van discriminatie niet langer significant. Dit kan erop wijzen dat het ervaren van meer religieuze peer pressure de verbondenheid met de eigen groep doet stijgen waardoor onaangename gevoelens bij ervaringen van discriminatie verwerkt worden. In model 6 werd de reflexieve oriëntatie ingevoerd. We merken voor de moslims een omgekeerd effect op de mate van religiositeit dan bij de christenen. Naarmate een hogere score op de reflexieve religieuze oriëntatieschaal, daalt de mate van religiositeit. In model 7 werd de interactie tussen geslacht en religieuze peer pressure meegenomen. Vrouwen hebben een hogere mate van religiositeit dan mannen, maar het interactie-effect wijst erop dat dit verschil kleiner wordt naarmate er meer religieuze peer pressure wordt ervaren. Mannen blijken meer religieuze peer pressure te ervaren dan vrouwen.

5. Discussie en besluit

In dit hoofdstuk werd de religieuze identificatie en mate van religiositeit onderzocht bij christelijke en moslim jongeren uit de tweede en derde graad Nederlandstalig secundair onderwijs in Vlaanderen en Brussel. In een sterk geseculariseerd land als België is het opmerkelijk dat de meerderheid van de jongeren (62.7%) zich identificeert met een religie. Volgens Gans (1994) gaat het voornamelijk om een symbolische religiositeit waarbij bepaalde waarden, normen en tradities in ere worden gehouden zonder dat de religie hierdoor als erg belangrijk wordt beschouwd en zonder dat dit tot uiting komt in een regelmatige religieuze praktijk. Het identificeren met een religie zegt met andere

woorden weinig over hoe belangrijk deze religie is voor het individu. Dit vonden we enigszins terug bij de christenen waarbij slechts 10% van de christenen zichzelf gelovig én een regelmatige kerkganger noemt. Uit onderzoek is gebleken dat voor immigranten dit een genuanceerd verhaal is. Zo blijken immigranten, ongeacht religie, meer belang te hechten aan religie dan autochtonen (Connor, 2009). Dit werd bevestigd in onze bevindingen waarbij christenen waarvan een van de (groot)ouders of zichzelf niet in België waren geboren, religieuzer zijn dan autochtone christenen. Daarnaast bleken moslims, die hoofdzakelijk uit tweede generatie migranten bestaan, religieuzer dan christenen. Er zijn verschillende verklaringen mogelijk waarom religie een belangrijkere rol speelt bij migranten. Religie kan helpen om culturele continuïteit te verzekeren die anders gemakkelijker verloren zou gaan (Ebaugh & Chafetz, 2000; Maliepaard & Phalet, 2012). Daarnaast onderscheidt Hirschman (2004) drie aspecten die als motivatie kunnen dienen om zich op de eigen religieuze groep te richten: toevlucht, respect en hulpbronnen. Gebedsplaatsen en geloofsorganisaties kunnen een weg bieden naar sociale participatie, solidariteit en groepsidentiteit waarbij migranten gerespecteerd worden voor wie ze zijn en hun religiositeit kan dienen als bron van zelfwaarde (Connor, 2009; Ebaugh & Chafetz, 2000).

Vanuit het seculariseringsparadigma wordt echter verwacht dat door een toenemende scholarisering de invloed van religie op de samenleving en het persoonlijke leven van mensen afneemt (Fleischmann & Phalet, 2012; Maliepaard & Gijsberts, 2012). Hieruit volgt de verwachting dat een hoger opleidingsniveau voor christenen en moslims samenhangt met een lagere religiositeit. Daarnaast werd voorspeld dat moslims minder religieus zullen zijn indien ze meer gebruikmaken van het Nederlands en meer interetnisch contact hebben. Die verwachting werd slechts gedeeltelijk ingelost. Zowel bij christenen als bij de moslims geldt dat jongeren die in het tso en bso les volgen religieuzer zijn dan jongeren uit het aso. Zowel voor moslims als voor christenen verdween dit verband van zodra er werd gecontroleerd voor de religieuze verwachtingen uit de omgeving. Religieuze verwachtingen vanuit de omgeving blijken het sterkst samen te hangen met de mate van religiositeit, zowel voor moslims als voor christenen. Dit wijst erop dat gelovige jongeren zich in een spanningsveld bevinden waarbij ze enerzijds religieuze verwachtingen vanuit de omgeving ervaren. Anderzijds zorgt de school en contacten met niet-gelovigen voor meer blootstelling aan een seculier wereldbeeld. Beide aspecten kunnen religiositeit op tegengestelde wijze beïnvloeden. We vonden dat de invloed van de religieuze verwachtingen vanuit de omgeving sterker de religiositeit bepalen. Jongeren die meer religieuze verwachtingen uit de omgeving ervaren, hechten meer belang aan hun religie. Dit kan mogelijk verklaard worden door de sociale integratietheorie waarbij mensen die sterk geïntegreerd zijn in een sociale groep zich trachten aan te passen aan de normen van die groep. Indien de ouders en peers verwachten dat religieuze regels gevolgd worden, kan dit een sterk socialiserend effect hebben.

Uit onze resultaten blijkt ook dat religieuze verwachtingen uit de omgeving het verschil in mate van religiositeit tussen mannen en vrouwen verkleint. Vrouwen hechten zowel

bij de christenen als de moslims meer belang aan hun religie dan mannen. Onderzoek wijst uit dat mannelijke moslims minstens even actief zijn als vrouwelijke moslims (Sullins, 2006; Van Tubergen, 2006; Voas & Fleischmann, 2012). Dit komt grotendeels door de verwachting dat mannen, in tegenstelling tot vrouwen, elke vrijdag naar de moskee moeten gaan. Een grotere religieuze praktijk weerspiegelt zich dus niet noodzakelijk in een groter belang dat wordt gehecht aan religie. Onze bevindingen ondersteunen de religieuze genderkloof tussen mannen en vrouwen en weerlegt de idee dat mannen in de islam meer belang zouden hechten aan hun religie dan vrouwen.

Wanneer meer discriminatie wordt ervaren, stijgt het belang dat wordt gehecht aan religie. Dit ondersteunt de reactieve religiositeitstheorie en werd zowel bij christenen en moslims gevonden. Onderzoek wijst uit dat bij het ervaren van discriminatie mensen zich sterker gaan identificeren met de eigen (minderheids)groep om negatieve gevolgen voor hun zelfwaarde tegen te gaan (Branscombe et al., 1999). Enerzijds kan een sterkere verbondenheid met medegelovigen en het in stand houden van de religieuze identiteit gevoelens van uitsluiting en minderwaardigheid mitigeren. Steun voor die interpretatie wordt gevonden in de vaststelling dat het effect van discriminatie verdween eens er werd gecontroleerd voor religieuze verwachtingen uit de omgeving. De geloofsgemeenschap kan dienen als een veilige thuishaven met duidelijke grenzen, sociale interactie en een gemeenschappelijk doel (Verkuyten & Yildiz, 2007). Daarnaast kunnen religies een inspiratiebron zijn voor het cultiveren van mededogen en wederzijds begrip waardoor er beter met racisme en andere vooroordelen kan worden omgegaan (Hunsberger & Jackson, 2005). Specifiek voor moslims werd er vanuit de literatuur verwacht dat Turkse Belgen door een sterkere sociale cohesie en culturele continuïteit meer religieus zouden zijn dan Marokkaanse Belgen. We vonden geen evidentie voor een grotere religieuze overdracht bij Turkse Belgen. Belgen van Turkse origine hechten evenveel belang aan hun geloof als Belgen van Marokkaanse origine en beide groepen blijken daarnaast meer belang te hechten aan hun religie dan moslims van een andere afkomst.

Religie in een sterk geseculariseerde samenleving en een samenleving waarin bepaalde groepen het gevoel hebben dat ze nu eindelijk bevrijd zijn van de beknellende invloed van religie, geeft een aantal specifieke uitdagingen. Volgens Habermas zijn er twee belangrijke tendensen in onze hedendaagse cultuur die vaak met elkaar in conflict komen (Loobuyck, 2010; Rummens, 2007). Aan de ene kant is er het naturalisme waarbij de hele werkelijkheid gereduceerd wordt tot een louter fysische werkelijkheid die op een wetenschappelijke manier bestudeerd en op een instrumentele manier gemanipuleerd kan worden. Het menselijke subject zelf wordt ook steeds meer op die objectiverende manier benaderd. Aan de andere kant is er de heropleving van religie, die Habermas plaatst als een tegenreactie op de eenzijdigheid van het naturalisme. Denk maar aan schrijvers zoals Richard Dawkins en Christopher Hutchinson die religie reduceren tot een archaïsch, anachronistisch overblijfsel uit een premodern tijdperk dat vooral gekenmerkt wordt door wreedheid en onredelijkheid. Het bestaan van beide stromingen

leidt steeds vaker tot een gepolariseerde samenleving, wat onder meer blijkt uit discussies over ethische en bio-ethische kwesties zoals euthanasie, stamcelonderzoek of uit debatten zoals het dragen van religieuze symbolen in openbare functies, het ritueel slachten, de toetreding van Turkije tot Europa. Daarnaast komt religie hoofdzakelijk in de media door bijvoorbeeld zelfmoordaanslagen door moslim fundamentalisten, Belgische moslims die in Syrië gaan strijden, homofobie bij religieuzen en kindermisbruik door katholieke priesters. Hierbij wordt soms de indruk gewekt dat seculariseren rationele en tolerante individuen zijn tegenover de achtergestelde, dogmatisch fundamentalistische gelovigen. Dit zorgt voor een onrealistische karikatuur waarbij de complexiteit van zowel religie als secularisme verloren gaat. Enerzijds toont onderzoek inderdaad dat er dogmatische en intolerante interpretaties leven bij een gedeelte van de jongeren waarbij er in naam van een god wordt gedood, of dat onverdraagzaamheid naar homoseksualiteit en genderdiscriminatie religieus geïnspireerd kunnen zijn. Anderzijds raakt religie aan het diepste van de mens. Het gaat over leven en dood, twee zekerheden in de vergankelijkheid van het bestaan waar religie dient als bron van zingeving en ethiek. Alle grote religieuze tradities hebben een fundamentele boodschap van naastenliefde, universeel mededogen en tolerantie. Daarnaast zijn er in elke religie contemplatieve tradities en methodieken aanwezig om mededogen, concentratie en altruïsme specifiek te cultiveren (Goleman, 1988). Onderzoek heeft aangetoond dat religie een positief effect heeft op mentaal welzijn. Zo is religiositeit bij adolescenten geassocieerd met minder drugsgebruik, depressie en zelfmoord (Cotton, Zebracki, Rosenthal, Tsevat & Drotar, 2006). In de recent ontstane discipline van de positieve psychologie is aangetoond dat meditatie en bidden een positief effect hebben op mentaal welzijn en altruïsme. Zo blijken mensen die langdurig mediteren (minstens 20.000 uur ervaring) over een uitzonderlijk mentaal welzijn en empathisch vermogen te beschikken (Goleman, 2004; Lutz, Brefczynski-Lewis, Johnstone & Davidson, 2008; Lutz, Greischar, Rawlings, Ricard & Davidson, 2004). Ook voor beginners heeft mededogen en empathie een positief effect op altruïsme en tolerantie (Condon, Desbordes, Miller & DeSteno, 2013; Fredrickson, Cohn, Coffey, Pek & Finkel, 2008; Kemeny, Foltz, Cavanagh, Cullen, Giese-Davis, Jennings & Ekman, 2012; Weng, Fox, Shackman, Stodola, Caldwell, Olson & Davidson, 2013). Deze aspecten wijzen erop dat religieuze beleving complex en erg gediversificeerd is. Het kan zowel het slechtste als het beste in de mens bovenhalen.

Migratiestromen deden de levensbeschouwelijke diversiteit – zowel in termen van het aantal religies dat beleden wordt, als de intensiteit waarmee dat gebeurt – in de meeste West-Europese regio's sterk toenemen. Het zoeken naar manieren om recht te doen aan die diversiteit, vormt zonder twijfel een van de grote uitdagingen voor de toekomst. Volgens Habermas is er nood aan een postseculier perspectief waarbij aanvaard wordt dat religieuze gemeenschappen blijven voortbestaan en niet zullen verdwijnen bij een toenemende modernisering, zoals verwacht werd bij de seculariseringstheorie. In een postseculier perspectief dienen zowel de seculiere als de religieuze tradities elkaar ernstig te nemen en wederzijds te tolereren (Habermas, 2006; Loobuyck, 2010; Rummens, 2007). De postseculiere houding zoekt een manier waarop

respect opgebracht kan worden voor religie, zonder dat hierbij de verworvenheden van de secularisering moeten worden opgegeven. Dit vereist een gezamenlijk en complementair leerproces. Aan religieuze zijde is er nood aan de ontwikkeling van een reflexieve religie. Dit wil niet zeggen dat de religie haar eigen geloofswaarheden moet ontkennen. Ze moeten wel godsdienstvrijheid erkennen en aanvaarden dat men op een redelijke manier het met geloofswaarheden oneens kan zijn. Zoals de schaal over reflexieve religieuze oriëntatie aantoont, kan op een kritische manier naar religie kijken een fundamenteel onderdeel zijn van de religieuze beleving. Anderzijds moet de seculiere zijde volgens Habermas evolueren naar een postmetafysisch denken. Dat vereist dat het naturalisme afstapt van een sciëntistisch wereldbeeld waarbij de werkelijkheid gereduceerd wordt tot een doodse reeks van causaal gedetermineerde interacties. Hiervoor is het nodig dat de relativiteit van de daarbij horende metafysische assumpties wordt erkend. Er dient aandacht besteed te worden aan het niet opblazen van wetenschappelijke feiten met achterliggende metafysische assumpties. Hieruit volgt dat geen van beiden aanspraak kan maken op de leefwereld als geheel te normeren. Wederzijds begrip tussen naturalisme en religie is mogelijk over aspecten waar overeenstemming over bestaat, zoals het belang van mededogen, altruïsme en tolerantie. In die zin hangt wederzijds begrip voornamelijk af van hoe religie en secularisme worden beleefd.

Bibliografie

- Allport, G.W., & Ross, J.M. (1967). Personal tenreligious orientation and prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 5(4), 432-443. doi:10.1037/h0021212
- Altemeyer, B. (1996). *The authoritarian specter*. Cambridge: Harvard University Press.
- Batson, C.D., Denton, D.M., & Vollmecke, J.T. (2008). Quest Religion, Anti-Fundamentalism, and Limited Versus Universal Compassion. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 47(1), 135-145. doi:10.1111/j.1468-5906.2008.00397.x
- Batson, C.D., Eidelman, S.H., Higley, S.L., & Russell, S.A. (2001). "And Who Is My Neighbor?" II: Quest Religion as a Source of Universal Compassion. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 40(1), 39-50. doi:10.1111/0021-8294.00036
- Benyaich, B., & Omar, Z. (2013). *Islam en radicalisme bij Marokkanen in Brussel*. Kessel-Lo: Van Halewyck.
- Botterman, S., & Hooghe, M. (2009). *Religieuze Praktijk in België 2007: Een statistische analyse*. Rapport ten behoeve van de Belgische Bisschoppenconferentie. Leuven: KU Leuven.
- Branscombe, N.R., Schmitt, M.T., & Harvey, R.D. (1999). Perceiving pervasive discrimination among African Americans: Implications for group identification and well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77(1), 135-149. doi:10.1037/0022-3514.77.1.135
- Chaves, M. (1994). Secularization as declining religious authority. *Social Forces*, 72(3), 749-774.
- Condon, P., Desbordes, G., Miller, W.B., & DeSteno, D. (2013). Meditation Increases Compassionate Responses to Suffering. *Psychological Science*, 24(10), 2125-2127. doi:10.1177/0956797613485603
- Connor, P. (2009). Immigrant Religiosity in Canada: Multiple Trajectories. *Journal of International Migration and Integration/Revue de L'integration et de La Migration Internationale*, 10(2), 159-175. doi:10.1007/s12134-009-0097-9

- Cotton, S., Zebracki, K., Rosenthal, S.L., Tsevat, J., & Drotar, D. (2006). Religion/spirituality and adolescent health outcomes: a review. *Journal of Adolescent Health*, 38(4), 472-480. doi:10.1016/j.jadohealth.2005.10.005
- Diehl, C., & König, M. (2009). Religiosität Türkischer migranten im generationsverlauf: Ein befund und einige erklärungsversuche. [Religiositeit bij Turkse migranten overheen verschillende generaties]. *Zeitschrift Für Soziologie*, 34(4), 300-319.
- Dobbelaere, K., & Billiet, J. (2010). Late 20th-Century Trends in Catholic Religiousness. Belgium Compared with Western and Central European Nations. In L. Kenis, J. Billiet & P. Pasture (Ed.), *The transformation of the christian churches in Western Europe 1945-2000*. (pp. 113-145). Leuven: Leuven university press.
- Ebaugh, H.R.F., & Chafetz, J.S. (2000). *Religion and the new immigrants: continuities and adaptations in immigrant congregations*. Walnut Creek, CA: AltaMira Press.
- Fleischmann, F., & Phalet, K. (2012). Integration and religiosity among the Turkish second generation in Europe: a comparative analysis across four capital cities. *Ethnic and Racial Studies*, 35(2), 320-341. doi:10.1080/01419870.2011.579138
- Fredrickson, B.L., Cohn, M.A., Coffey, K.A., Pek, J., & Finkel, S.M. (2008). Open hearts build lives: Positive emotions, induced through loving-kindness meditation, build consequential personal resources. *Journal of Personality and Social Psychology*, 95(5), 1045-1062. doi:10.1037/a0013262
- Gans, H.J. (1994). Symbolic ethnicity and symbolic religiosity: Towards a comparison of ethnic and religious acculturation. *Ethnic and Racial Studies*, 17(4), 577-592. doi:10.1080/01419870.1994.9993841
- Gauchet, M. (1999). *The Disenchantment of the World: A Political History of Religion*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Ghaffari, A., & Çiftçi, A. (2010). Religiosity and Self-Esteem of Muslim Immigrants to the United States: The Moderating Role of Perceived Discrimination. *International Journal for the Psychology of Religion*, 20(1), 14-25. doi:10.1080/10508610903418038
- Gijsberts, M., & Vervoort, M. (2009). Beeldvorming onder hoger opgeleide allochtonen. Waarom is er sprake van een integratieparadox? *Sociologie*, (5), 409-429.
- Goleman, D. (1988). *The meditative mind: the varieties of meditative experience*. New York: G.P. Putnam's Sons.
- Goleman, D. (2004). *Destructive emotions: how can we overcome them?* New York: Bantam Books.
- Gungor, D., Fleischmann, F., & Phalet, K. (2011). Religious Identification, Beliefs, and Practices Among Turkish Belgian and Moroccan Belgian Muslims: Intergenerational Continuity and Acculturative Change. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 42(8), 1356-1374. doi:10.1177/0022022111412342
- Habermas, J. (2006). Religion in the Public Sphere. *European Journal of Philosophy*, 14(1), 1-25. doi:10.1111/j.1468-0378.2006.00241.x
- Habermas, J. (2008). Notes on Post-Secular Society. *New Perspectives Quarterly*, 25(4), 17-29. doi:10.1111/j.1540-5842.2008.01017.x
- Heath, A.F., Rothson, C., & Kilpi, E. (2008). The Second Generation in Western Europe: Education, Unemployment, and Occupational Attainment. *Annual Review of Sociology*, 34(1), 211-235. doi:10.1146/annurev.soc.34.040507.134728
- Hirschman, C. (2004). The Role of Religion in the Origins and Adaptation of Immigrant Groups in the United States. *International Migration Review*, 38(3), 1206-1233. doi:10.1111/j.1747-7379.2004.tb00233.x
- Hooghe, M., Dejaeghere, Y., Claes, E., & Quintelier, E. (2010). "Yes, But Suppose Everyone Turned Gay?": The Structure of Attitudes toward Gay and Lesbian Rights among Islamic Youth in Belgium. *Journal of LGBT Youth*, 7(1), 49-71. doi:10.1080/19361650903507916
- Hunsberger, B., & Jackson, L.M. (2005). Religion, Meaning, and Prejudice. *Journal of Social Issues*, 61(4), 807-826. doi:10.1111/j.1540-4560.2005.00433.x

- Jacobs, D., & Rea, A. (2011). *Verspild talent. De prestatiekloof in het secundair onderwijs tussen allochtone en andere leerlingen volgens het PISA-onderzoek 2009*. Brussel: Koning Boudewijnstichting.
- Kemeny, M.E., Foltz, C., Cavanagh, J.F., Cullen, M., Giese-Davis, J., Jennings, P., & Ekman, P. (2012). Contemplative/emotion training reduces negative emotional behavior and promotes prosocial responses. *Emotion*, 12(2), 338-350. doi:10.1037/a0026118
- Lesthaeghe, R.J., & Neels, K. (2000). *Communities and generations: Turkish and Moroccan populations in Belgium*. Brussel: VUB University Press.
- Loobuyck, P. (2010). Habermas over religie in een postseculiere samenleving. *Filosofie*, 20(5), 5-10.
- Lutz, A., Brefczynski-Lewis, J., Johnstone, T., & Davidson, R.J. (2008). Regulation of the Neural Circuitry of Emotion by Compassion Meditation: Effects of Meditative Expertise. *PLoS ONE*, 3(3), e1897. doi:10.1371/journal.pone.0001897
- Lutz, A., Greischar, L.L., Rawlings, N.B., Ricard, M., & Davidson, R.J. (2004). Long-term meditators self-induce high-amplitude gamma synchrony during mental practice. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 101(46), 16369-16373. doi:10.1073/pnas.0407401101
- Maliepaard, M., & Gijsberts, M. (2012). *Moslim in Nederland 2012*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Maliepaard, M., & Phaet, K. (2012). Social Integration and Religious Identity Expression among Dutch Muslims: The Role of Minority and Majority Group Contact. *Social Psychology Quarterly*, 75(2), 131-148. doi:10.1177/0190272511436353
- Norris, P., & Inglehart, R. (2004). *Sacred and Secular. Religion and politics worldwide*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Phalet, K., Deboosere, P., & Bastiaenssen, V. (2007). Old and new inequalities in educational attainment: Ethnic minorities in the Belgian Census 1991 2001. *Ethnicities*, 7(3), 390-415. doi:10.1177/1468796807080235
- Phalet, K., & Gungor, D. (2004). Religieuze dimensies, etnische relaties en burgerschap: Turken en Marokkanen in Rotterdam. In K. Phaet & J. ter Wal (Ed.), *Moslim in Nederland (Deel c)*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Phalet, K., & Heath, A. (2011). Ethnic community, urban economy and second-generation attainment: Turkish disadvantage in Belgium. In R. Alba & J. Waters (Ed.), *New dimensions of diversity: The children of immigrants in North America and Western Europe* (pp. 135-165). New York: New York University Press.
- Roggemans, L. (2013). Homofobie en genderongelijkheid. In N. Vettenburg, M. Elchardus, J. Put & S. Pleysier (Ed.), *Jong in Antwerpen en Gent. Bevindingen uit de JOP-monitor Antwerpen-Gent* (pp. 247-270). Leuven: Acco.
- Rummens, S. (2007). Hoe seculier is de postseculiere samenleving? *Ethiek en Maatschappij*, 10(4). Retrieved from http://www.ethiekenmaatschappij.ugent.be/wp-content/uploads/2012/07/EM_104-2007-Rummens.pdf
- Shaw, A., & Joseph, S. (2004). Principal components analysis of Maltby and Day's (1998) amended quest religious orientation scale: a replication of the three component structure. *Personality and Individual Differences*, 37(7), 1425-1430. doi:10.1016/j.paid.2004.01.012
- Sullins, D.P. (2006). Gender and Religion: Deconstructing Universality, Constructing Complexity. *American Journal of Sociology*, 112(3), 838-880. doi:10.1086/507852
- SVR (2010). *Survey Sociaal-Culturele Verschuivingen 2010*. Brussel: SVR.
- Thompson, E.H. (1991). Beneath the Status Characteristic: Gender Variations in Religiousness. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 30(4), 381. doi:10.2307/1387275
- Van Tubergen, F. (2007). Religious Affiliation and Participation among Immigrants in a Secular Society: A Study of Immigrants in The Netherlands. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 33(5), 747-765. doi:10.1080/13691830701359181
- Van Tubergen, F. (2003). Religieuze participatie en geloof van immigranten in Nederland : Nieuwe toetsingen van oude theorieën. *Mens En Maatschappij*, 78(4).

- Van Tubergen, F. (2006). Religious Affiliation and Attendance Among Immigrants in Eight Western Countries: Individual and Contextual Effects. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 45(1), 1-22. doi:10.1111/j.1468-5906.2006.00002.x
- Van Tubergen, F., te Grotenhuis, M., & Ultee, W. (2005). Denomination, Religious Context, and Suicide: Neo – Durkheimian Multilevel Explanations Tested with Individual and Contextual Data. *American Journal of Sociology*, 111(3), 797-823. doi:10.1086/497307
- Verkuyten, M., & Yildiz, A.A. (2007). National (Dis)identification and Ethnic and Religious Identity: A Study Among Turkish-Dutch Muslims. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 33(10), 1448-1462. doi:10.1177/0146167207304276
- Voas, D. (2007). Surveys of behaviour, beliefs and affiliation. In J. Beckford & N. Demerath (Ed.), *Handbook of the Sociology of Religion* (pp. 128-150). London: Sage.
- Voas, D., & Fleischmann, F. (2012). Islam Moves West: Religious Change in the First and Second Generations. *Annual Review of Sociology*, 38(1), 525-545. doi:10.1146/annurev-soc-071811-145455
- Weng, H.Y., Fox, A.S., Shackman, A.J., Stodola, D.E., Caldwell, J.Z.K., Olson, M. C., & Davidson, R.J. (2013). Compassion Training Alters Altruism and Neural Responses to Suffering. *Psychological Science*, 0956797612469537. doi:10.1177/0956797612469537